ULOGA ZAGREBAČKOG TISKA U OBLIKOVANJU POLITIČKE KULTURE 1918. – 1929.

Šubic Kovačević, Ivana

Doctoral thesis / Disertacija

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:226570

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

HRVATSKI STUDIJI

Ivana Šubic Kovačević

ULOGA ZAGREBAČKOG TISKA U OBLIKOVANJU POLITIČKE KULTURE 1918. – 1929.

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2014.

Sveučilište u Zagrebu

HRVATSKI STUDIJI

Ivana Šubic Kovačević

ULOGA ZAGREBAČKOG TISKA U OBLIKOVANJU POLITIČKE KULTURE 1918. – 1929.

DOKTORSKI RAD

Mentor:

Prof. dr. sc. Zdravko Dizdar

Zagreb, 2014.

Sveučilište u Zagrebu

CROATIAN STUDIES

Ivana Šubic Kovačević

THE ROLE OF ZAGREB'S PRESS IN THE SHAPING OF POLITICAL CULTURE 1918 – 1929

DOCTORAL THESIS

Supervisor:

Prof. dr. sc. Zdravko Dizdar

Zagreb, 2014.

ŽIVOTOPIS MENTORA

dr. sc. Zdravko Dizdar, znanstveni savjetnik na Hrvatskom institutu za povijest

Zdravko Dizdar rođen je 27. siječnja 1948. u Oklaju, općina Promina, županija Šibensko-kninska, gdje je završio osnovnu školu, dok je gimnaziju (društveni smjer) završio 1966. u Zemunu. Studij povijesti (jednopredmetni smjer) započeo je na Filozofskom fakultetu u Beogradu, i nakon prve godine nastavio te završio u travnju 1970. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Školske godine 1971/1972. radio je kao profesor povijesti privremeno u dvjema srednjim školama u Zagrebu, a od 1. III. 1972. bio je stalno zaposlen kao kustos u Regionalnom muzeju Pounja u Bihaću. Vodio je dvije muzejske zbirke (dokumenata i predmeta), objavljivao priloge u tisku, časopisima i zbornicima, te organizirao 15-ak tematskih izložbi iz novije povijesti Pounja (od 1878. do 1945.). Iz te problematike mu je bila i tema magistarskog rada *Radnički pokret Pounja 1929-1941.*, koju je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu obranio 1979. Pored rada kustosa u Muzeju predavao je i povijest u dvije srednje škole i bio jedan od turističkih vodiča u Bihaću. Kao magistar nastavio je poslijediplomski studij na Filozofskom fakultetu u Zagrebu gdje je 2001. obranio doktorsku disertaciju *Četnički zločini u Bosni i Hercegovini od 1941. do 1945.* dobivši zvanje doktora znanosti.

Od 1980. stalno je zaposlen u dananjem Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu. Posebno mu je područje istraživanja povijest hrvatskog naroda u Kraljevini Jugoslaviji te tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini (1918.-1945.). Do sada je bio uključen u rad na desetak znanstvenih projekata Instituta ili izvan njega, a posebice na znanstvenoistraživačkom projektu *Ljudski gubici Hrvatske u Drugom svjetskom ratu i poraću*, kojega je jedno vrijeme bio i voditelj, u okviru kojega je istraživao ljudske gubitke koje je prouzročio četnički pokret na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine 1941.-1945. godine. Vodio je i znanstvenoistraživačkog projekta *Položaj i razvoj Hrvatske 1918. - 1941.* Sudionik je 25 domaćih i 12 međunarodnih znanstvenih skupova te dvije međunarodne konferencije.

Objavio je 16 knjiga (samostalnih ili kao koautor) te više od 70 rasprava i priloga, uglavnom u znanstvenim i stručnim časopisima.

Pored institutske znantveno-istraživačke djelatnosti uključen je i u nastavnu djelatnost. Tako je nekoliko puta držao javna predavanja u Zagrebu i sudjelovao u seminaru za učitelje i nastavnike osnovnih i srednjih škola pod nazivom: Strategije učenja i poučavanja o

holokaustu, organiziranim od Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, u Zagrebu-Jasenovcu od 27. do 29. siječnja 2005. Uključen je od 2005. kao vanjski suradnik u nastavu na Hrvatskim studijama gdje drži kolegij: Hrvatski narod u prvoj Jugoslaviji i Drugom svjetskom ratu (1918.-1945.). Kao član stručnih povjerenstava za ocjenu magistraskih radnji i doktorskih disertacija od 2004. sudjelovao je u nekoliko navrata u nastavnom procesu Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

SAŽETAK

U radu će se obraditi uloga zagrebačkoga tiska u oblikovanju političke kulture u razdoblju 1918. – 1929. Ovo je razdoblje specifično zbog uvođenja općeg prava glasa za muškarce te ukidanje imovinskog cenzusa. U politiku tada ulaze širi slojevi društva, a time se mijenja političko ponašanje društva i započinje izgradnja moderne političke kulture. Stvaranje novih obrazaca ponašanja pratit će se preko suvremenog medija-novina koje su postale važnim prijenosnikom ideja između političke elite i najširih slojeva stanovništva. U tome razdoblju Zagreb je bio gospodarsko, kulturno i političko središte Hrvatske, a sa 230 novina ujedno je bio i središte novinstva.

S obzirom na to da su novine bile jedini medij dostupan svim slojevima društva, u njima se može pratiti na koji su način pojedine stranke predstavljale svoj politički program svojim pristašama i biračima. Jedna od uloga informativno – političkih novina upravo je bila i edukacija stanovništva o politici. U radu će se analizirat način pretvorbe kompleksnih političkih programa putem stranačkih glasila do birača. Naglasak će biti stavljen na novine onih stranaka koje su na izborima za Narodnu skupštinu, te na oblasnima i općinskima dobile najveći broj glasova birača. Analiza će uključiti pitanja distribucije novina, ciljanih skupina kojima se obraćaju pojedine novine, koje ideološke vrijednosti zastupaju, te utjecaj novinskog sadržaja na oblikovanje političke kulture. Budući da su u programima političkih stranaka u većoj mjeri dolazila do izražaja socijalna i ekonomska pitanja, kao važan čimbenik u politici ovoga razdoblja niži su slojevi društva.

Ključne riječi: analiza sadržaja novina, politička kultura, novine, parlamentarni izbori, stranačke novine, *Dom, Radikalski glanik, Riječ SHS, Jutarnji list*.

SUMMARY

The thesis will cover the role of the Zagreb's press in shaping the political culture during the period from 1918 to 1929. That period is unique for introducing universal suffrage for men and the abolition of property census. The policy included a wider strata of society, thus changing the political behavior of the society and initiated the construction of modern political culture. The creation of new patterns of behavior is analyzed through newspapers as modern media. During that period newspapers have become an important transmitter of ideas between political elites and the grassroots population. During that period Zagreb has been a cultural and political center of Croatian Approximately 230 newspapers which have been published in it during that period turned made Zagreb to be the center of Croatian press and the press in what was then the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

Given that newspapers were the only media available to all strata of society, they can be traced to the way the individual parties represented by their political agenda to its supporters and voters. One of the role of information and political newspaper has just been training and population policy. This paper will analyze how the conversion of complex political party programs via newsletters to voters. Emphasis will be placed in the newspapers of those parties that the elections for the National Assembly and the municipal district and the largest number of votes. The analysis will include issues of distribution of newspapers, which target groups they address a particular newspaper, which represent ideological values, and the impact of newspaper content on the formation of political culture. Since the programs of political parties largely came to the fore the social and economic issues as an important factor in the politics of this period, the lower strata of society.

Key words: political culture, newspapers, press of political parties, *Dom*, *Radikalski glanik*, *Riječ SHS*, *Jutarnji list*.

SADRŽAJ

1. **UVOD** 7
1.1. Predmet i metodologija istraživanja 7
1.2. Historiografija o zagrebačkom tisku, pregled upotrijebljene literature i izvora 10
2. **POLITIČKA KULTURA** 12
3. **STRUKTURA DRUŠTVA** 16
3.1. Struktura stanovništva grada Zagreba 16
3.2. Obrazovanost stanovništva Zagreba 21
4. **ULOGA MEDIJA – OSNOVNE KARAKTERISTIKE NOVINA** 23
4.1. Dnevne i tjedne novine 27
4.1.1. Uređivačke karakteristike 28
4.1.2. Grafičko – tehničke karakteristike 29
4.2. Tehnike tiska novina 30
4.3. Format dnevnih novina 31
5. **STANJE NOVINA U ZAGREBU OD 1918. DO 1929. – STRANAČKI TISAK** 33
5.1. Uredništva 38
5.2. Kazne i progoni novinara 42
5.3. Tiskare u Zagrebu u razdoblju 1918. – 1929. 44
5.4. Hrvatsko novinarsko društvo (HND) 46
6. **POLITIČKE STRANKE I IZBORI U ZAGREBU 1920. – 1929**. 51
6.1. Političke stranke u razdoblju od 1918. do 1929. godine 51
6.1.1. Hrvatska (pučka/republikanska) seljačka stranka 51
6.1.2. Hrvatska stranka prava (HSP) 53
6.1.3. Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) – Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) 53
6.1.4. Hrvatska zajednica (HZ) 54
6.1.5. Hrvatska federalistička seljačka stranka (HFSS) 55
6.1.6. Hrvatska pučka stranka (HPS) 56
6.1.7. Jugoslavenska demokratska stranka/Demokratska stranka 57
6.1.8. Samostalna demokratska stranka (SDS) 58
6.1.9. Narodna radikalna stranka (NRS) 59
6.2. Parlamentarni izbori u Hrvatskoj 59
6.3. Izbori u Zagrebu 1920. – 1929. 61

7. **ANALIZA POLITIČKO – INFORMATIVNIH NOVINA** 78
7.1. Tehnički podatci o listovima 78
7.1.1. *Dom* 79
7.1.2. *Radikalski glasnik* 93
7.1.3. *Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS)/Riječ* 83
7.1.4. *Jutarnji list* 87
8. **ANALIZA SADRŽAJA NOVINA** 98
8.1. Opis analitičke matrice 101
8.2. Postupak istraživanja i obrade rezultata 116
8.3. Analiza *Doma* 117
8.4. Analiza *Radikalskoga glasnika* 144
8.5. Analiza *Riječi Srba, Hrvata i Slovenaca/Riječi* 167
8.6. Analiza *Jutarnjega lista* 199
9. **ZAKLJUČNA RAZMATRANJA** 235
10. **IZVORI I LITERATURA** 249
10.1. Izvori 249
10.2. Literatura 250
11. **PRILOZI** 255
11.1. PRILOG 1. 255
11.2. PRILOG 2. 265

1. UVOD

1.1. Predmet i metodologija istraživanja

U disertaciji je obrađena uloga zagrebačkoga tiska u oblikovanju političke kulture u razdoblju 1918. – 1929. Ovo je razdoblje specifično zbog uvođenja općeg prava glasa za muškarce te zbog ukidanja imovinskoga cenzusa. To je širim slojevima stanovništva omogućilo ulazak u politiku, čime su započeli mijenjanje političkoga ponašanja društva i izgradnju moderne političke kulture. Stvaranje novih obrazaca ponašanja moguće je pratiti preko suvremenoga medija – novina koje su postale važnim prijenosnikom ideja između političke elite i najširih slojeva stanovništva. U tom razdoblju Zagreb je bio kulturno i političko središte Hrvatske, a s 230 vrsta novina ujedno je bio i središte novinstva. S obzirom na to da su novine tada bile jedini medij dostupan svim slojevima društva, u njima se može pratiti na koji su način pojedine stranke predstavljale svoj politički program svojim pristašama i biračima. Jedna od uloga informativno – političkih novina bila je i edukacija stanovništva o politici. U radu je napravljena raščlamba načina na koji su kompleksni politički programi posredovani biračima putem stranačkih glasila. Naglasak je pritom stavljen na novine onih stranaka koje su na izborima za Narodnu skupštinu, te na oblasnima i općinskima, dobile najveći broj glasova birača. U analizu su uključena i pitanja o distribuciji novina, o ciljanim skupinama kojima se obraćaju pojedine novine, o tome koje idejne vrijednosti zastupaju, te kakav je bio utjecaj novinskoga sadržaja na oblikovanje političke kulture. S obzirom na to da su tada u programima političkih stranaka u većoj mjeri dolazila do izražaja socijalna i ekonomska pitanja, to se kao važan čimbenik u politici toga razdoblja ističu niži slojevi društva (radnici i seljaci).

Uloga novina i tiska u suvremenoj povijesti od velike je važnosti jer kroz dnevne tiskovine možemo pratiti cjelokupni život ljudi tijekom određenoga vremenskog razdoblja. S istraživačkog aspekta riječ je o izvoru koji katkad, uslijed nedostatka ostalih vrsta izvora, može poslužiti kao prvorazredan povijesni izvor za proučavanje događaja i društvenih procesa. U povijesti 20. stoljeća upravo nam novine često pomažu kod rasvjetljavanja određenih događaja. Novine su u tom razdoblju bile jedini medij dostupan svim slojevima društva koji je pratio društveni, politički, kulturni život. Novine su se mogle kupiti od uličnih prodavača novina, a bile su dostupne i u gradskim kavanama ili u knjižnicama.

Najčitanije informativne novine u Zagrebu toga doba bili su dnevnici *Jutarnji list*, *Obzor*, *Novosti*, *Narodne novine* i *Večer*. Te informativno – političke novine ujedno su bile i

najprodavanije novine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevini SHS), a njihova dnevna naklada kretala se u rasponu od 5.000 do 50.000 primjeraka.[1] U razdoblju od 1918. do 1929. u Zagrebu je izlazilo oko 230 vrsta novina, a svojim sadržajem bile su informativno – političke, zabavno – revijalne i specijalizirane novine.[2] U Zagrebu je u tom razdoblju izlazio najveći broj novina. Ukidanjem imovinskoga cenzusa, u politiku se uključuju niži slojevi društva koji stvaraju novu modernu političku sliku društva, a upravo su novine bile dostupan medij koji je nove birače mogao podučiti političkoj kulturi. U razdoblju između dvaju svjetskih ratova na području jugoslavenske države djelovalo je oko četrdeset različitih političkih stranaka. Od tih četrdeset stranaka ipak ih je samo nekoliko vodilo i gradilo politički život Kraljevine SHS, a svaka je stranka imala svoje političko glasilo. Neke političke stranke imale su i nekoliko stranačkih novina. S obzirom na brojnost naslova i ograničenost opsega ovoga istraživanja i disertacije, bilo je potrebno ograničiti broj naslova na kojima je naposljetku utemeljena analiza relevantnoga medijskog sadržaja. Zbog toga sam se odlučila u obzir uzeti četiri naslova, i to s obzirom na njihovu relevantnost u smislu utjecaja na javnost i položaja na tadašnjem novinskom tržištu. To su zagrebački dnevnik *Jutarnji list* kao najčitanije dnevne novine, *Radikalski list* kao glavno glasilo Radikalne stranke u Zagrebu, *Dom* kao glavno glasilo Hrvatske (pučke/republikanske) seljačke stranke i *Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca*, glasilo Jugoslavenske demokratske stranke (kasnije Samostalne demokratske stranke). Prema tome su u obzir uzeta glasila Narodne radikalne stranke, Jugoslavenske demokratske stranka (u literaturi poznatija kao Demokratska stranka)[3] i Hrvatske (pučke/republikanske) seljačke stranke iz razloga što su te stranke na parlamentarnim izborima 1920., 1923., 1925. i 1927. dobile najveći broj glasova.[4] *Jutarnji list* uzet je u obzir

---

[1] Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje HDA), Cenzura i zabrana tiska (zbirka)(signatura fonda: HR-HDA-1361.). Nekada je ova zbirka pripadala Arhivu Instituta za historiju radničkog pokreta, zbog čega nosi oznaku grupa XVIII. Naime, radi se o popisu novina koje su izlazile na području Zagreba. Takvi popisi su se trebali, prema naredbi Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva, provoditi najmanje tri puta godišnje. Nažalost od popisa novina je ostalo svega nekoliko njih i to za godine 1921., 1922., 1924., 1928. Iz tih sam popisa utvrdila stanje novina u Zagrebu i njihovu nakladu.

[2] „Popis privremenih tiskopisa izlažećih na području Zagreba“, HR-HDA-1361, inv. 7615., kut. 3. i „Pregled štampe na teritoriju zagrebačke oblasti“ od 26. VI. 1929., kut. 9.

[3] U daljnjem tekstu Demokratska stranka

[4] Na prvim parlamentarnim izborima održanim 28. studenoga 1920. godine na području Hrvatske i Slavonije sudjelovalo je devet stranaka. Od devet stranaka tri su stranke vodile „glavnu riječ“ u političkom životu Hrvatske i Slavonije. Najviše glasova osvojila je Hrvatska pučka seljačka stranka (predsjednika Stjepana Radića) s ukupnim rezultatom od 52,47% glasova, druga po broju glasova bila je Jugoslavenska demokratska stranka (Ljube Davidovića) s 17,84% glasova, treća Narodna radikalna stranka (NRS) s 8,88%, Komunističak partija Jugoslavije (KPJ) s 7,12%, Hrvatska zajednica (HZ) s 5,22%, Hrvatska pučka stranka (HPS) s 2,87%, Hrvatska stranka prava (HSP)(frankovci) s 2,47%. Na izborima 18. ožujka 1923. na području Hrvatske i Slavonije sudjelovalo je jedanaest stranaka. Od njih jedanaest najviše glasova osvojila je Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS) s 70,50%, potom slijedi Jugoslavenska demokratska stranka (JDS) s osvojenih 15,11%, zatim NRS s 8,41%, HSP s 1,71%, te HPS s 1,47%. Na izborima 8. veljače 1925. na području Hrvatske i Slavonije sudjelovalo je dvanaest stranaka. Od toga je najviše glasova osvojila HRSS s 55,5%, potom Samostalna

kao nestranačko informativno glasilo i kao primjer mogućega neutralnijeg djelovanja na politizaciju društva.

U uvodnom dijelu objašnjeni su pojmovi političke kulture, povijesni kontekst i povijest zagrebačkoga tiska. Nakon toga slijedi razrada strukture društva grada Zagreba u usporedbi sa strukturom stanovništva hrvatskoga prostora u cjelini. Predmet analize bilo je i pitanje o tome kojoj publici su novine bile namijenjene s obzirom na strukturu zanimanja i na strukturu obrazovanosti stanovništva. Primjenom kvantitativne metode utvrđena su kretanja u izlaženju novina u razdoblju od 1918. do 1929. godine.

Središnji dio doktorskoga rada značenjem je ali i opsegom najznačajniji jer sam u njemu napravila analizu sadržaja novina u kvantitativnom i kvalitativnom smislu. Analizu sadržaja *Doma, Radikalskog glasnika, Riječi Srba, Hrvata i Slovenaca* i *Jutarnjeg lista* napravila sam pomoću analitičke matrice i analitičkoga koda koji su mi dali odgovore na istraživačka pitanja: „Kako su pojedine novine komunicirale s ciljanim skupinama kojima su bile namijenjene, na koji su se način pojedine stranke njime služile u predizborno i izborno vrijeme te kako su pojedine stranke u svojim glasilima gledale na stranačke protivnike i njihove listove, kolika je zastupljenost i uloga političke kulture u novinama?“, koje sam utvrdila prije samog istraživanja. Analiza sadržaja novina napravljena je po uzoru na analizu *Starta* koju je napravila Vesna Lamza Posavec krajem sedamdesetih godina 20. st.[5] Analitička matrica receptivni je instrument pomoću kojeg se prepoznaju i bilježe određene informacije iz analiziranih priloga. Rad na analitičkoj matrici metodološki je najzahtjevniji dio analize sadržaja novina jer je zahtijevao čitanje svih članaka u novinama i uvrštavanje odgovora u kvantitativne kategorije. Kvantitativne kategorije određene su prema kriterijima političke kulture, ali i prema hipotezi.

---

demokratska stranka (SDS) (Svetozara Pribićevića) s 18,15%, Jugoslavenska demokratska stranka (Ljube Davidovića) s 13,31% glasova, NRS s 7,71%, te HPS s 1,08% glasova. Na izborima 11. rujna 1927. na području Hrvatske i Slavonije najviše glasova osvojila je Hrvatska seljačka stranka iako joj je broj glasača za razliku od prethodnih godina znatno smanjen, na ovim izborima dobila je svega 39,29% glasova, druga po broju glasova bila je SDS sa 18,60%, treća po broju glasova bila je NRS s 13,58%. Kao što se vidi iz navedenih rezultata izbora na području Hrvatske i Slavonije u parlamentarnim izborima glavnu riječ vodila je stranka Stjepana Radića, koja je na svim parlamentarnim izborima osvojila najveći broj glasova. Birače na području Hrvatske i Slavonije možemo „podijeliti“ u tri skupine. Prvu najveću skupinu čine birači koji smatraju kako Hrvatska treba zadržati svoje državno-političko naslijeđe i posebnost, te da državno uređenje treba biti izgrađeno na principima republikanizma i konfederalizma. Predvodnici ove skupine su HP/R/SS i HSP. Druga skupina birača je ona koja prihvaća jugoslavenski unitarizam i centralizam, tj. jedinstvenu Kraljevinu SHS. Predvodnici ove skupine su Jugoslavenska demokratska stranka i Narodna radikalna stranka. Treću skupinu čine birači koji problem u državi vide u socijalnim problemima. Treba napomenuti kako se rezultati izbora razlikuju kad sagledamo rezultate izbora po županijama i u Kraljevini SHS. O rezultatima izbora u gradu Zagrebu bit će govora u daljnjem stekstu. Ivan PERIĆ, *Birači u Hrvatskoj*, Zagreb 1999., 7.-67.

[5] Vesna LAMZA POSAVEC, *Analiza Starta*, Zagreb 1978.

Osnovni cilj analize sadržaja novina (*Doma, Radikalskog glasnika, Riječi SHS* i *Jutarnjeg lista*) bio je: objektivnom metodom analize utvrditi sadržaj priloga koji se odnosi na parlamentarne izbore u razdoblju 1918. – 1929. i ulogu političke kulture, te usporediti podatke njihova sadržaja. U radu je napravljena analiza sadržaja novina koji se odnosi na političko ponašanje uoči i za vrijeme parlamentarnih izbora. Nadalje je razmotreno kako su pojedine novine komunicirale s ciljanim skupinama kojima su bile namijenjene, načinom njihove distribucije na tržište te naposljetku nakladom koju su dosizale. Utvrđene su skupine povezane s pojedinim novinama te razlikama koje su postojale između uredništava informativnih i stranačkih novina. U glavnom dijelu disertacije analizirat će se i uspoređivati različiti tipovi tiskovina s obzirom na informativan ili stranački karakter te na oporbena ili prodržavna stajališta.

Posebna pozornost bila je usmjerena načinima na koji su novine pratile i komentirale političko stanje u zemlji. Analizirani su sadržaji članaka koji se odnose na parlamentarne izbore. Analiza će uključiti pitanja poput onih o stajalištu političke stranke prema vladi i oporbi, o njezinu vrijednosnome sustavu te o ponašanju stranačkih predstavnika i njezinih pristaša u predizborno i izborno vrijeme.

Na kraju slijedi uobičajeni zaključak, popis izvora i literature, te prilog s popisom novina u Hrvatskoj i Slavoniji te Međimurju iz 1921. i 1922. godine.

1.2. Historiografija o zagrebačkom tisku, pregled upotrijebljene literature i izvora

Do sada su u hrvatskoj historiografiji obrađeni različiti aspekti djelovanja glavnih političkih stranaka te političko stanje u razdoblju 1918. – 1929. Problematika političke kulture u historiografiji do sada nije istraživana u ovom kontekstu, a mediji su uglavnom proučavani kao zaseban fenomen. Uloga zagrebačkoga tiska u oblikovanju političke kulture u međuratnom razdoblju rijetko je obrađivana tema u historiografiji. Iznimka su radovi Josipa Horvata, koji daju pregled hrvatskih novina u Hrvatskoj u razdoblju od 1771. do 1939. i Božidara Novaka koji je dao sintezu hrvatskoga novinarstva 20. stoljeća.[6]

Kao oslonac u teorijskom i metodološkom pristupu mogu poslužiti sljedeći radovi: Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske 1918. – 1929.*, koji donosi prikaz razvoja političkih

[6] Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771. – 1939.* (*Povijest novinstva*), Zagreb 1962. – Drugo, dopunjeno izdanje ove knjige priredio je Mirko Mataušić i objavljeno je pod izvornim naslovom u Zagrebu 2003., Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005.

prilika u novostvorenoj jugoslavenskoj državi, pa sve do šestosiječanjske diktature.[7] Druga knjiga koja nam također daje politički uvid u navedeno razdoblje, knjiga je Hrvoja Matkovića, *Povijest Jugoslavije*, koja osim pregleda političkih stranaka i političkoga zbivanja donosi i izvornu građu. Treba spomenuti i knjigu *Povijest Hrvatske seljačke stranke* istog autora koja uz opis političkih zbivanja donosi i povijest stranke i koja je relevantna za parlamentarne izbore dvadesetih godina 20. st..[8] Svakako treba istaknuti i monografiju Ferde Čulinovića, *Jugoslavija između dva rata*, i to prvu knjigu koja obrađuje razdoblje od 1918. do 1928., te knjigu Branka Petranovića, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*.[9] Od novijih knjiga koje obrađuju spomenuto razdoblje – svakako treba spomenuti knjigu Franje Tuđmana, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918. – 1941.*, čiji prvi dio obrađuje razdoblje od 1918. do 1928., te knjigu Ive Goldsteina, *Hrvatska 1918. – 2008.* i knjigu Bosiljke Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj 1918. – 1935*.[10] U hrvatskoj historiografiji postoji nekoliko monografija koje obrađuju neke aspekte zagrebačkoga novinstva, ali u ranijem razdoblju.[11]

Istraživanje je utemeljeno na dostupnim arhivskim izvorima i novinama. Arhivsko gradivo koje sam koristila za obradu te problematike nalazi se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (HDA), Državnom arhivu u Zagrebu (DAZG), Muzeju grada Zagreba te u Hrvatskom povijesnom muzeju. Najviše arhivskoga gradiva potrebnoga za obradu teme disertacije čuva se u HDA, u fondovima: „Cenzura i zabrana tiska 1913. – 1941. (HR-HDA-1361), Izbori u kraljevini Jugoslaviji (HR-HDA-1364.), Predsjedništvo Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju (HR-HDA-78.), Predsjedništvo pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju (HR-HDA-137.) te obitelj Radić“. Za pregled strukture stanovništva koristila sam fond Statistika stanovništva (HR-HDA-367.), sv. 38., 60., 75. i 76., te Popis stanovništva iz 1931., kutija 27., 47. i 59.

U Državnom arhivu u Zagrebu (DAZG) pregledala sam fondove koji su bili vezani za izbore i za funkcioniranje grada Zagreba, a to su Kotarska oblast Zagreb (Sresko načelstvo

---

[7] Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske 1918. – 1929.*, II. dio., Zagreb 1990. Ova knjiga je drugo izdanje čiju je redakturu, bilješke, kronologiju i izbor karata donio dr. Hrvoje Matković. Prvo izdanje ove knjige objavljeno je 1938. godine u Zagrebu.

[8] Hrvoje MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1999., Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999.

[9] Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, knjiga I., Zagreb 1961., Branko PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*., knjiga I., Beograd 1988.

[10] Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918. – 1941.*, knjiga I., Zagreb 1993., Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918. – 2008.*, Zagreb 2008., 25.-98. Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb 2002.

[11] Među njima bih istaknula knjigu Tomislava MARKUSA, *Zagrebački politički listovi 1848. – 1850. godine*, Zagreb 2005., koja u prvom dijelu donosi kratki pregled zagrebačkog političkog novinstva, a u drugom dijelu donosi izabrane političke članke. Istaknula bih i knjigu Vlaste Švoger, *Zagrebačko liberalno novinstvo 1848. – 1852. i stvaranje moderne Hrvatske*, Zagreb 2007., koja donosi analizu zagrebačkih liberalnih listova *Saborskih novina*, *Slavenskog Juga*, *Südslawische Zeitunga* i *Jugoslavenskih novina* u navedenom razdoblju.

Zagreb) (HR-DAZG-9), Predsjedništvo, fond Gradsko poglavarstvo (HR-DAZG-10) u kojem sam pregledala Gradsko poglavarstvo Zagreb, potom Politički odsjek koji sadrži Izbore narodnih poslanika 1927. i Izbor članova za oblasnu skupštinu 1927., potom Izborne liste 1928. i Birački popis po abecedi od A do Ž, te biračke popise po glasačkim mjestima. Isti fond Gradsko poglavarstvo (HR-DAZG-10) sadrži i Predsjedništvo koje mi je najviše pomoglo oko parlamentarnih izbora i u opće o boljem shvaćanju funkcioniranja grada Zagreba. Predsjedništvo (HR-DAZG-10) sadrži Rad oko pripremanja Zakona o gradskim općinama (1923. – 1927.) i Provedba Zakona o gradskim općinama (1934. – 1937.), potom Izbore za Gradsko vijeće 1918. - 1927., zapisnike sjednica gradskoga zastupstva i Razne spise i korespondencije koji obuhvaćaju razdoblje 1920. – 1940., plakate, brošure, zapisnike s gradske skupštine gradskoga zastupstva slob. i kr. grada Zagreba i slične dokumente, te Zapisnike sjednica gradskoga zastupstva (1920. – 1927.). U disertaciji sam koristila i objavljeno arhivsko gradivo.[12]

Već je spomenuto kako su u radu analizirani *Jutarnji list*, *Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca*, *Dom* i *Radikalski glasnik*, a svi su naslovi dostupni u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Jedan dio novina dostupan je u Gradskoj knjižnici Zagreba, Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, Državnom arhivu u Zagrebu, Hrvatskom povijesnom muzeju i Muzeju Grada Zagreba.

2. POLITIČKA KULTURA

Politička kultura društva sastoji se od sustava empirijskih vjerovanja, ekspresivnih simbola i vrijednosti koje definiraju situaciju u kojoj se političko djelovanje događa.[13] Ona ne govori o onome što se događa u svijetu politike, već o onome što ljudi vjeruju o ovim događajima. Pojam političke kulture stoga se odnosi na specifično političke orijentacije -

[12] *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. godine u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1914., *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine*, Sarajevo 1932., *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, Beograd 1937., *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18. marta 1923. godine*, Beograd 1924., *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 11. februara 1925. godine*, Beograd 1926., *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 8. septembra 1927. godine*, Beograd 1928., *Izvještaj gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kralj. glavnog grada Zagreba, Zagreb godine 1919. - 1925.*, Zagreb 1929., *Izvještaj trgovačke i obrtničke komore u Zagrebu za godinu 1925., 1926., 1927., 1928., 1930. i 1931.*, Zagreb 1926., 1927., 1928., 1929., 1931. i 1932., *Mali statistički priručnik grada Zagreba 1931.*, Zagreb 1931., *Mali statistički priručnik grada Zagreba 1932.*, Zagreb 1932.

[13] Gabriel A. ALMOND i Sidney VERBA, *Civilna kuktura*, Zagreb 2000., 20.

stavove o političkom sustavu i raznim njegovim dijelovima, te stavove o ulazi pojedinca u sustavu. Skraćena definicija političke kulture bila bi sustav vjerovanja ljudi o politici.[14] Vjerovanja ljudi mogu biti „dijeljena“ ili „zajednička“. Radi se o intersubjektivnim vjerovanjima o politici i ulozi pojedinca u ovoj sferi života. Politička kultura određuje odnos pojedinca i politike, tj. odnos pojedinca i političkih ustanova, političkih simbola i političkih procesa.[15] Njeno značenje manifestira se najviše u političkim procesima (političkoj interakciji, političkoj komunikaciji, političkom odlučivanju). Pod pojam politička kultura spadaju ljudski stavovi, vrijednosti, ideologija i javno mišljenje. Politička stajališta, vrijednosti, norme javno mišljenje i političke ideologije samo su različite manifestacije političke kulture. Politička kultura jednog naroda vrlo je važna varijabla u objašnjavanju mnogih kriterijskih (zavisnih) varijabli politike i vladavine u društvu.

Da bismo uopće počeli govoriti o političkoj kulturi, u obzir treba uzeti čovjeka kao polazišnu točku proučavanja cijele kulture, pa time i političke kulture. U demokratskom društvu istodobno žive ljudi koji pripadaju različitim tipovima političke kulture, a takav političko-kulturni pluralizam odgovara demokraciji kao poretku koji sam tvori čitav niz strukturnih i ostalih kontradikcija. Taj političko – kulturni pluralizam sam po sebi omogućuje proces političke ravnoteže i stabilnosti poretka.[16]

Za proučavanje političke kulture treba nužno proučiti političku socijalizaciju jer se političkom socijalizacijom politička kultura uči, ali i razvija.[17] Politička kultura istodobno je i u funkciji održavanja političkoga sustava, njegove stabilnosti, ali i u funkciji njegova transformiranja i mijenjanja. Zato politička kultura i jest sustav subjektivnih orijentacija prema politici i utječe na to kako će pojedinac reagirati na političke događaje, kako će se odnositi prema političkom sustavu i kako će definirati svoju ulogu prema politici. Politička kultura regulira tko s kim govori i tko utječe na koga.

Politička kultura ne samo da objašnjava ponašanje i stavove ljudi nego i regulira načine njihova ponašanja. Primjerice, hoće li se konflikti rješavati nasiljem ili dijalogom?.

Politička kultura jednoga naroda pomaže ukupnom političkom sustavu da djeluje stabilno i efikasno ili konfuzno i nestabilno. Ono što je tržište za ekonomiju to je politička kultura za

---

[14] O političkoj kulturi vidi: G. A. ALMOND i S. VERBA, *Civilna kuktura*, Harry H. ECKSTEIN, „Culture as s Fundation Concept for the Social Sciences“, *Journal of Theoretical Politics*, sv. 8., br. 4., 1996., Radule KNEŽEVIĆ, „Politička kultura i demokracija“, *Međunarodne studije*, 6/2006., br. 1., 29-42., Luciana W. PYE, *Politics, Personality, and Nation* Building, New Haven 1962., W. A. ROSENBAUM, *Political Culture*, New York 1975., Vladimir VUJČIĆ, *Politička kultura demokracije*, Osijek-Zagreb-Split, 2001., Vladimir VUJČIĆ, *Politička kultura i politička socijalizacija*, Zagreb 1993.

[15] V. VUJČIĆ, *Politička kultura i politička socijalizacija*, 12.

[16] R. KNEŽEVIĆ, „Politička kultura i demokracija“, 29.-42. (33)

[17] V. VUJČIĆ, *Politička kultura i politička socijalizacija*, 12.

demokraciju. Politička kultura zajednički je nazivnik za različite fenomene subjektivnog odnosa ljudi prema politici. Politička kultura proizvod je povijesti nekoga političkog sustava i životnih iskustava svakoga pojedinca. Bitno je naglasiti da se politička kultura uči, ona nije urođena, već stečena procesima socijalnog učenja i interakcije, ona se razvija zajedno s čovjekom. Već sam prije spomenula da je politička kultura usko vezana s političkom socijalizacijom. Pristup političkoj kulturi (političkom vjerovanju i političkom ponašanju) kao pojavi koja se uči, doveo je do spoznaje da je politička socijalizacija, kao proces stjecanja političke kulture, kontinuirano – razvojni i kumulativno razvojni proces.[18] Pod političkom socijalizacijom shvaćamo proces prenošenja i stjecanja političke kulture određenoag društva i stilova političkoga ponašanja.[19]

Svakako treba naglasiti tri dimenzije političke kulture: vezanost (odanost) pojedinca političkom sustavu, formiranje stranačke identifikacije i uspostavljanje političke participacije. Ovaj rad će imati naglasak na stranačkoj identifikaciji. Ta dimenzija fokusira se na predstavnike vlasti i druge osobe u politici, politička stajališta, ideologije i političke utjecaje. Bitno je naglasiti da se politička kultura uči, to je dugotrajan proces koji protječe iz generacije u generaciju isto kao i politička socijalizacija koja podliježe stalnim promjenama koje donose nove generacije. Političku socijalizaciju istodobno obilježavaju i tri sljedeća procesa: proces održavanja usvojene političke kulture, proces transformiranja političke kulture i proces stvaranja političke kulture.[20]

Čovjek s formiranom građanskom kulturom uspješno balansira svoju aktivnu ulogu u politici s nužno potrebnom pasivnom ulogom. Aktivni odnos prema politici ima kontrolnu funkciju nad političkim sustavom, što je bitna crta demokracije, dok lojalnost prema sustavu, poštovanje zakona, procedure itd., odnosno pasivno držanje prema njemu, omogućuje vladajućoj eliti, koja je legitimirana u procesu slobodnih izbora, ostvarenje efikasne uprave ili efikasnosti u vladanju, bez čega bi demokracija bila kontraproduktivna.

Bez obzira na to što se pojam političke kulture stvarao između 1950-ih i 1970-ih, te što su prvi njegovi tvorci bili G. Almond i S. Verba,[21] oni objavljuju svoje danas klasično djelo o političkoj kulturi koje je tiskano pod naslovom *The Civic Culture*.[22] U toj knjizi uvode u političku znanost pojam *politička kultura*, objašnjavaju njegov sadržaj, istražuju distribuciju građanske kulture u pet zemalja u svijetu (SAD-u, Njemačkoj, Velikoj Britaniji, Italiji i

[18] V. VUJČIĆ, *Politička kultura i politička socijalizacija*, 19.
[19] *Isto*.
[20] *Isto*, 23.
[21] V. VUJČIĆ, *Politička kultura demokracije*, 13.
[22] G. A. ALMOND i S. VERBA, *Civilna kuktura*, 13.-122.

Meksiku), definiraju tipove političke kulture u tim zemljama te objašnjavaju društvene odnose.[23] Tako zapravo utemeljuju komparativnu političku znanost, a istraživanje političke kulture smatraju najvažnijim i najdinamičnijim aspektom te znanosti. Iako pojam kulture u biti nije različit od političke kulture, G. Almond zagovara pojam *politička kultura* zato što ta kultura ima svoju posebnost, određena je ponajprije objektima na koje se odnosi, a to su u ovom slučaju *politički objekti* tj, politički sustav, inputi i outputi politike te vlastito „ja" kao objekti i subjekti politike. Prema L. Pyeu (1968.) politička je kultura niz stavova, vjerovanja i osjećanja koji daju red i značenje političkom procesu, te osiguravaju temeljne pretpostavke i pravila koji upravljaju ponašanjem u političkome sustavu.[24] Ona obuhvaća političke ideale i operativne norme države. Politička kultura produkt je kolektivne povijesti političkoga sustava i životne povijesti članova sustava, te je tako ukorijenjena jednako u javnim događajima i privatnim iskustvima.[25] Prema H. Ecksteinu kultura ima tri temeljne osobine, ona se dijeli, prenosi i uči.[26] U ovom radu političku kulturu sam gledala iz kuta mikroanalize društva, odnosno proučavala sam njezinu ulogu u društvu. Naglasak je stavljen na novine kao ulazne i izlazne objekte koji stvaraju među ljudima sliku o političkoj kulturi. Novine su kao jedini medij utjecale na stvaranje političke slike društva. One su prenosile inforamacije i mišljenja, stajališta pojedinih političkih skupina i samih političara. U političku kulturu spada i ponašanje političara u vrijeme parlamentarnih izbora, o čemu je progovoreno u ovom radu. Naime, odlazak građana na izbore te njihovo opredjeljenje (glasovanje) za pojedinu političku stranku, također je dio političke kulture. Građani ne žele sudjelovati samo u izborima nove vlade. Oni žele aktivno pridonositi utvrđivanju političkih programa i preferencija, pravednosti u ekstrakciji i alokaciji društvenih resursa te sudjelovati u ostvarivanju ljudskih prava i ukupnoga društvenog i individualnog djelovanja.[27]

U teoriji djelovanja važno je naglasiti da pojedinci nisu ti koji konstituiraju društva, već odnosi među njima koji transformiraju čisto individualne fenomene u socijalne fenomene. Za Rosenbauma politička kultura postavlja granice unutar kojih građani osjećaju mogućnost izražavanja svojih pogleda i načina svoga djelovanja.[28]

Politička kultura primjenjiva je i u razdoblju 1918. – 1929. Ona se najbolje odražava u novinama u govorima i intervjuima stranačkih pristaša. Politička kultura prisutna je i u

[23] G. A. ALMOND i S. VERBA, *Civilna kuktura*, 13.-122.
[24] V. VUJČIĆ, *Politička kultura demokracije*, 22.
[25] L. W. PYE, „Political culture", *International Encyclopedia of the Social Sciences*,12/1968., 218.
[26] H. H. ECKSTEIN, „Culture as s Fundation Concept for the Social Sciences", 87.
[27] V. VUJČIĆ, *Politička kultura demokracije*, 17.
[28] W. A. ROSENBAUM, *Political Culture*, 121.

izjavama seljaka i radnika u novinama. Ona je u svakom slučaju nazočna na stranicama *Doma*, *Radikalskog glasnika*, *Riječi* i *Jutarnjeg lista*.

Stajalište uredništva *Doma* bilo je drugačije od *Radikalskog glasnika* i *Riječi*. S obzirom na to da je *Dom* podržavao politiku Hrvatske pučke/republikanske/seljačke stranke, njegova glavna ideologija i vjerovanje njegovih pristaša bila je usmjerena na prosvjećivanje i gospodarski razvoj seljaštva, kasnije i radništva. Uredništvo se zalaže za prava seljaka da slobodno glasuju na izborima te sudjeluju u državnim poslovima. Također se zalaže za političku slobodu što znači da seljački narod ima pravo na plebiscit, demokratizaciju i referendum. Zalaže se za slobodu građana, tiska, a poseban naglasak stavljen je na slobodu seljačkoga doma, koji mora biti zaštićen posebnim zakonom.

Stajalište uredništva *Radikalskog glasnika* drugačije je od *Doma*. Uredništvo se zalaže, kao i Narodna radikalna stranka, za centralističku državu sa središtem u Beogradu. Taj centralizam bio je potvrđen i Vidovdanskim ustavom. Ne podržavaju politiku Radićeve stranke i njihovu težnju za autonomijom Hrvatske. Uredništvo je podržavalo parlamentarizam, lokalnu samouprava, nezavisno sudstvo, neposredne i progresivne poreze, besplatno školovanje i narodnu vojsku.

Stajalište uredništva *Riječi* uglavnom se slaže s *Radikalskim glasnikom*, ali nikako ne podržava ideje i stajališta uredništva *Doma*. Premda će svoju politiku i stajalište promijeniti kad prijeđe u ruke Samostalne demokratske stranke. Uredništvo svoje političko stajalište vidi u integralnom jugoslavenstvu, odnosno političkom uvjerenju da svi Jugoslaveni čine jednu naciju, u kojoj treba nadići „plemenske podjele“ na Srbe, Hrvate i Slovence. Ovakav način shvaćanja novonastale države, pa Kraljevine SHS, svakako se kosio s idejama Radićevoga *Doma*.

3. STRUKTURA DRUŠTVA

3.1. Struktura stanovništva grada Zagreba

Struktura društva svakako je bitna za razvoj političke kulture, ali i za proučavanje novina. Kako bismo mogli shvatiti funkcioniranje društva, prvo moramo znati tko i što to društvo sačinjava. Odnos među ljudima mnogo je složeniji i obuhvaća sve vrste odnosa od onih manje složenih i manje važnih, do vrlo složenih i najvažnijih. Među njima su i najsloženiji i najbitniji za razumijevanje društva – proizvodni odnosi. Pojedinačne,

emocionalne i intelektualne veze među ljudima rezultat su njihovih pojedinačnih volja, ali odnosi u koje stupaju živeći u narodu, naselju ili obitelji, nužni su s obzirom na objektivnost ovih dijelova društvene stvarnosti. Za proučavanje novina svakako je bitno koliko je neka nacija pismena i nepismena, zato što je za konzumiranje novina bitno je da je čitatelj pismen odnosno da zna čitati. Isto je tako bitna i društvena pripadnost određenom staležu jer nisu se sve novine obraćale svim slojevima društva. *Dom* se obraćao radnicima i seljacima, *Radikalski glasnik* intelektualcima i činovnicima. *Riječ* i *Jutarnji list* obraćali su se radnicima, seljacima, činovnicima i širem sloju stanovništva jer su bili dnevnici, te su trebali proširiti krug čitatelja.

Strukturu stanovništva grada Zagreba možemo pratiti prema popisima stanovništva koji su se provodili od 1850. godine do danas. Popisi stanovništva provodili su se svakih deset godina. U razdoblju od 1910. do 1921. nastupile su u Zagrebu značajne promjene zbog raspada Austro – Ugarske Monarhije, završetka Prvoga svjetskog rata i stvaranja novih država, na hrvatskom području: Države Slovenaca, Hrvata i Srba (Država SHS), a potom Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevstvo SHS). Zagreb u tom razdoblju, zahvaljujući očuvanosti svoga industrijskog potencijala i daljnjem podržavanju i proširenju trgovačkih veza sa srednjom Europom, postaje vodeće gospodarsko i kulturno središte nove države.[29] Zbog koncentracije financijskoga kapitala Zagreb postaje središte novčarstva nove države i pokretač industrijske i trgovačke aktivnosti na širem prostoru Kraljevstva SHS, što pojačava imigraciju stanovništva iz cijele države u grad.[30] U navedenom razdoblju broj stanovnika u Zagrebu naglo raste ne zbog porasta nataliteta, već zbog stalnog porasta doseljavanja stanovništva u grad.

---

[29] Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, *Radni slojevi Zagreba od 1918. – 1931.*, Zagreb 1973., 19.

[30] U Hrvatskoj je tada bilo skoncentrirano oko 50% ukupnog bankovnog kapitala u Kraljevini SHS. Zagreb je tada bio najjače financijsko, industrijsko, trgovačko i kulturno središte u državi. Tako je 1921. u Zagrebu, od 829 milijuna vlastitog kapitala dioničkih društava u zemlji, bilo usredtočeno 474 milijuna ili 57%, a u Beogradu svega 169 milijuna ili tek 20%. Još izrazitija prednost je bila u finacijskom kapitalu. Primjerice 1925. zagrebačke banke imale su 2.759 milijuna, a beogradske tek 408 milijuna štednih uloga. No, zbog politike hegemonističke vladavine srbijanske elite koja iskorištava monopol političke moći da bi gospodarski ojačala metodom prvobitne akumulacije i priječila jačanje razvijenije privrede u prečanskim krajevina, političkim sredstvima planski slabi gospodarsku moć prečanskih zemalja, tako da zagrebački financijski kapital postupno gubi svoju dominantnu ulogu. Već 1925. g. Zagreb ima od ukupnog kapitala dioničkih društava samo 31%, a Beograd već 24%, a idućih godina taj se proces ubrzava. Država je u izgradnju Beograda ulagala ogromana državna financijska sredstva, dok u izgradnju Zagreba nije ulagano ništa, te je sve palo na njegove ljude. Istodobno seljaštvo pada u sve veću zaduženost i bijedu, dugovi se povećavaju, kamate rastu od 24 do 100%, pogotovo što se u prečanskim krajevima plaćao veći porez nego u Srbiji, i što je i politički bilo izvrgnuto nacionalnom ugnjetavanju. Dobar dio propalih seljaka slijeva se u Zagreb, tražeći posao. Zagreb je i najjače oporbeno središte beogradskim vlastodržcima te su njegovi nosioci oporbe bili sustavno izloženi teroru, represijama, progonima i organiziranim političkim ubojstvima. To se manifestiralo nizom zabrana i zaplijena hrvatskog novinstva, o čemu se donose podaci i u ovome rada. Tako su npr. 1928. bile izvršene 333 zaplijene u zagrebačkim listovima. Vidi: Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918. – 1941.*, knjiga I., Zagreb 1993.,484-485 i 489., te Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb 2002.

U Zagrebu je 1910. godine živjelo 79 038 stanovnika; ta se brojka iz godine u godinu povećavala te je 1931. godine dosegnula brojku od 185 581 stanovnika (tablica 1.). [31] Prema popisu stanovništva iz 1921. godine, imao je 108 674 stanovnika i porastao u odnosu na godinu 1910. za 37.07%. Prema broju stanovnika bio je najveći hrvatski grad i drugi po veličini grad u Kraljevini SHS. Ispred njega bio je jedino Beograd kao glavni grad Kraljevine SHS, koji je 1910. godine imao 89 876.[32] Godine 1921. imao je 111 740 stanovnika, a 1931. 238 775 stanovnika.[33]

Tablica 1. Broj stanovnika u gradovima u razdoblju 1900. – 1931.

Grad	1910.	1921.	1931.
Zagreb	79 038	108 674	185 581
Osijek	31 388	34 412	40 337
Split	21 407	25 047	43 711
Beograd	89 876	111 740	238 775
Ljubljana	46 630	53 306	59 765

Zagreb je ujedno i prvi grad po broju stanovnika u Hrvatskoj i Slavoniji.[34] Uspoređujući ga sa drugim gradovima, broj stanovnika u Zagrebu tri puta je veći. Prema broju stanovnika iza Zagreba je Osijek sa 34 412 stanovnika, potom Karlovac sa 16 863, Varaždin s 13 654, Slavonski Brod 10 623 i Vukovar s 10 242 stanovnika. Broj stanovnika u svim se gradovima u Hrvatskoj povećao u razdoblju 1910. – 1931. (vidi tablicu 2.). U Zagrebu se broj stanovnika gotovo udvostručio. U ostalim gradovima broj stanovnika kontinuirano je rastao, pretežito samo prirodnim prirastom stanovništva. Zagreb, međutim, zahvaljujući svom privrednom potencijalu, doživljava 1921. godine pravi demografski procvat.

[31] HDA, Fond Statistika stanovništva br. 367, (signatura fonda: HR-HDA-367) sv. 38., 60., 75. i 76., Popis stanovništva prema vjeri i materinjem jeziku u kombinaciji sa naobrazbom iz 1910., Popis stanovništva Kraljevine SHS iz 1921., Popis stanovništva iz 1931., kut. 27., 47. i 59., *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931.*, knjiga III., Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti, Državna štamparija, Beograd 1938.

[32] *Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god.*, Sarajevo 1932., 262.

[33] *Isto*.

[34] U daljnjem tekstu pod Hrvatsku i Slavoniju podrazumijevam prostor Banske Hrvatske, odnosno prostor Hrvatske, Slavonije i Srijema.

Tablica 2. Broj stanovnika u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju 1910. - 1931.

Grad	1910.	1921.	1931.
Zagreb	79 038	108 674	185 581
Osijek	31 388	34 412	40 337
Karlovac	16 112	16 863	21 210
Varaždin	13 398	13 645	14 612
Vinkovci	9 220	10 160	13 267
Sisak	7 881	8 806	9 862
Vukovar	10 359	10 242	10 862

U razdoblju od 1921. do 1931. Zagreb je povećao broj stanovnika za 70.77%, odnosno za 76 907 stanovnika. Vrhunac najveće moguće koncentracije stanovništva Zagreb je doživio 1931. godine. Tada je u pojedinim dijelovima Zagreba živjelo: u Gornjem gradu 4 983, u Donjem gradu 58 804, na Kaptolu 8 776, na Širokom brijegu 3 347, na Žaveru (Ksaver) 859, na Mirogoju 706, na Horvatovcu 215, u Donjoj Lašćini 8 480, u Gornjoj Laščini 6 162, u Goricama 368, u Maksimiru 2 071, na Borongaju 1 853, na Žitnjaku 624, na Pešćenici 8 940, na Zavrtnici 2 945, na Sigečici 5 030, u Trnju 9 988, u Vrbiku 8 135, u Tratini 6 868, na Trešnjevci 11 483, u Horvatima 3 009, na Ciglenici 4 478, na Vodovodu 1 940, u Gornjoj Ilici 10 656, na Svetom Duhu 2 712, na Vrhovcu 3 494, na Jelenovcu 162, na Pantovčaku 5 525, na Prekrižju 411 i u Tuškancu 2 027.[35] Poslije 1931. godine prirast zagrebačkog stanovništva znatno je usporen. Zbog krize u svijetu i Kraljevini SHS, na području Zagreba došlo je do smanjenja privrednoga i gospodarskog razvitka. U tom razdoblju Beograd preuzima ulogu financijskoga središta za cijelu zemlju. Smještaj novih industrija u prenapučenim krajevima u provinciji također nije pogodovao daljnjoj koncentraciji radne snage u Zagrebu, te je stanovništvo Zagreba sve do početka Drugoga svjetskog rata povećavano znatno slabije nego li u razdoblju od 1921. do 1931.

Prema spolnoj strukturi u Zagrebu je 1910. živjelo 39 737 muškaraca i 39 301 žena.[36] Broj muškaraca i žena se u 1921. gotovo udvostručio, točnije bilo je 55 016 muškaraca i 53 658 žena.[37] U godini 1931. broj muškaraca je porastao na 92 105 dok je žena bilo 93 476. Odnos muškaraca i žena u Zagrebu gotovo je isti. Ne začuđuje izjednačavanje žena i muškaraca s obzirom na to da je veliki broj muškaraca poginuo u Prvome svjetskom ratu.

[35] Ivo PERIĆ, *Zagrebu od 1850. do suvremenog velegrada*, Zagreb 2006., 230.
[36] *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1914., 160.
[37] *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. siječnja 1921.*, 262.

Tablica 3. Popis stanovništva Zagreba 1910. – 1931. prema spolu

Godina popisa stanovništva	1910.	1921.	1931.
Muško	39 737	55 016	92 105
Žensko	39 301	53 658	93 476
Ukupno	79 038	108 674	185 581

Zonsko grupiranje pojedinih socijalnih skupina unutar uže gradske jezgre i pojava stambenih kolonija za određene grupe stanovništva s različitim životnim standardom, ukazuje na raslojavanje zagrebačkoga stanovništva i na zaostajanje određenih dijelova u razvitku.[38]

Prema socijalnoj strukturi, Zagrebačko je stanovništvo najbolje podijeliti na radničko i građansko. U ovom razdoblju broj radničkoga stanovništva raste dok se broj građanskoga stanovništva smanjuje.

Uspoređujući ga s drugim gradovima, Zagreb ima tri puta više radničkoga stanovništva od ostalih hrvatskih gradova.[39] Zagreb je već 1910. godine grad s jakim radnim potencijalom i mnogobrojnim radništvom. Tada Zagreb čini 74 703 građanskoga stanovništva i 4 335 vojničkoga.[40] U njemu je 1920. radilo 43 871 osoba ili 55.4% stanovništva, a ta se brojka 1931. povećala na 109 406 osoba tj. 58.9% stanovništva. Veliki prirast radničkoga stanovništva možemo zahvaliti tvornicama smještenima uz rubni dio grada, ali i radnicima koji su svakodnevno dolazili na posao u Zagreb.

Tablica 4. Stanovništvo prema zanimanjima u kotarima Zagreb, Split i Osijek 1931. godina

Vrsta zanimanja	ZAGREB	SPLIT	OSIJEK
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	53 477	86 629	28 004
Industrija i zanati	78 657	16 625	21 980
Trgovina i promet	42 385	10 365	9 330
Javna služba, slobodna zanimanja i vojska	34 703	8 700	6 930
Druga zanimanja	39 703	8 795	7 607
Ukupno	249 895	131 054	73 851

[38] M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, *Radni slojevi Zagreba od 1918. – 1931.*, 20.
[39] *Isto*.
[40] *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, 160.

3.2. Obrazovanost stanovništva Zagreba

Pismenost zagrebačkog stanovništva u usporedbi s drugim gradovima u Kraljevini SHS i nije bila tako loša. Njen prosjek smanjio se dolaskom radničkoga stanovništva koji je u većini slučajeva bilo polupismeno. Ali i taj se prosjek polupismenih riješio na način da su se unutar tvornica organizirali tečajevi za opismenjavanje radnika. Nepismenost je bila izraženija kod žena, budući da su se one uglavnom bavile kućanskim poslovima, te im je dugi niz godina bilo nedostupno doškolovanje. Kao glavni pokazatelj broja pismenih i nepismenih u Zagrebu poslužit će mi statistički podatci iz 1910. i 1931. godine.[41] Od ukupnoga broja stanovništva 79 038 (1910. godine), svega 10 232 nije znalo ni čitati ni pisati, od čega je nepismenih bilo muških 4 022, a ženskih 6 210.[42] Znalo je čitati i pisati 59 455, od čega je muških bilo 31 288, a ženskih 28 167.[43] Samo čitati znalo je 375 muških i 806 ženskih. U gradu Zagrebu muških sa srednjom naobrazbom bilo je 8 685.[44] Od toga je osam razreda srednje škole završilo 5 078 muških, šest razreda srednje škole 1 244, a četiri razreda srednje škole 2 368.[45] Žena sa srednjom školom bilo je 6 660, od čega je njih 2 749 završilo osam razreda srednje škole, 1 157 šest i 2 754 četiri razreda srednje škole.[46]

Broj nepismenih 1931. bio je 10 168, od čega je muških nepismenih bilo 6 719, a nepismenih žena 3 449.[47] To znači da se broj od 1921. do 1931. smanjio sa 11% na 5.5%.[48] Od ukupnog broja stanovnika 185 581 (1931. god.), njih 147 267 bilo je pismenih, što nije mali broj s obzirom na broj stanovnika u Zagrebu. U usporedbi s drugim gradovima u Hrvatskoj, Zagreb je i po broju pismenih bio na prvome mjestu.

Tablica 5. Pismenost i nepismenost stanovništva Zagreba

Nepismenost stanovništva	1910.	1931.
muško	4 022	3 449
žensko	6 210	6 719

[41] HR-HDA-367., Popis stanovništva prema vjeri i materinjem jeziku u kombinaciji sa naobrazbom iz 1910., sv. 75. i 76., Popis stanovništva Kraljevine SHS iz 1921., Popis stanovništva iz 1931., kut. 27., 47. i 59., *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931.*, knjiga III., Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti, Beograd 1938.,
[42] *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1914., 60. i 161.
[43] *Isto*.
[44] Treba uzeti u obzir da je tada osnovna ili kako su ju oni nazivali pučka škola trajala 4, 5 i 6 godina., premda neki ni u tom razdoblju nisu naučili čitati. Srednja škola trajala je 8 godina., a neke su trajale šest i četiri godine., *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, 26. i 63.
[45] *Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1914., 63.
[46] *Isto*.
[47] *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931.*, knjiga III., Beograd 1938., 97.
[48] *Isto*, 6.

Ukupno	10 232	10 168
Pismenost stanovništva		
muško	31 663	74 437
žensko	28 973	72 830
Ukupno	60 636	147 267

Veliki broj pismenoga stanovništva Zagreb može zahvaliti brojnim osnovnim i srednjim školama. Na području grada u školskoj 1918/1919. godini djelovalo je ukupno 22 osnovnih škola i to 17 javnih i 5 privatnih. Od 17 javnih osnovnih škola, 5 je bilo muških, 5 ženskih i 7 mješovitih.[49] Od 5 privatnih osnovnih škola, 2 su bile samostanske ženske i 3 mješovite. U Zagrebu je 1927./1928. bilo 18 državnih osnovnih škola u kojima je radilo 176 profesora, a pohađalo ih je 5 900 učenika.[50] Srednjih škola bilo je 10, stručnih škola 11 i šest građanskih škola.[51] U Zagrebu je bilo šest fakulteta: Rimokatolički – bogoslovni fakultet, Pravoslovni i državoslovni fakultet, Medicinski fakultet, Mudroslovni fakultet (s odsjecima filozofsko-povijesni, matematičko-prirodoslovni, živi jezici i vještine, farmaceutski tečaj i latinski tečaj), Gospodarsko – šumarski i Veterinarski fakultet.[52] U školskoj godini 1929./1930. broj se osnovnih škola u Zagrebu povećao s 18 na 23 škole, u kojima je radilo 213 učitelja i koje je pohađalo 8 708 učenika.[53] Srednjih državnih škola bilo je sedam, od čega su dvije bile ženske gimnazije (I. državna ženska realna gimnazija i II. državna ženska realna gimnazija), a privatne su bile tri gimnazije, zatim Nadbiskupska velika klasična gimnazija, Privatna realna gimnazija dr. Ade Bocha i Privatna ženska realna gimnazija sestara milosrdnica.[54] Učiteljske škole bile su tri, a građanskih je bilo šest. Zagreb je tada imao šest fakulteta Filozofski (sa farmaceutskim odsjekom), Pravni, Bogoslovni (Katolički), Medicinski, Veterinarski, Tehnički i Poljoprivredno – šumarski i dvije visoke škole Ekonomsko – komercijalnu i Višu pedagošku.[55]

[49] I. PERIĆ, *Zagreb od 1850. do suvremenog velegrada*, 209.
[50] *Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1927. – 1928.*, sv. III., 7., 8., i 9. dio., Zagreb s. a., 515. – 520.
[51] Pod stručne škole spadale su: Državna muška učiteljska škola, Državna ženska učiteljska škola, Privatna ženska učiteljska škola, Državna umjetnička akademija, Državna muzička akademija, Državna glumačka škola, Državna trgovačka akademija, Državna tehnička srednja škola, Državna ženska stručna škola, Državna dvorazredna trgovačka škola i Državna obrtna škola., *Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1927. – 1928*., sv. III., 7., 8., i 9. dio., Zagreb s.a., 515.
[52] ISTI, n. dj., 48., 85.
[53] *Almanah Kraljevine Jugoslavije 1929. – 1930*., Jubilarni sv. IV. (drugo izdanje), Zagreb 1932., 345.
[54] *Isto*, 344.
[55] *Isto*, 343.

4. ULOGA MEDIJA – OSNOVNE KARAKTERISTIKE NOVINA

Novine su medij koji vrši najveći i najodlučniji upliv na javno mnijenje, a dnevnici su tipičan predstavnik masovnih medija.[56] „U suvremenom informacijskom društvu četiri su temeljne uloge masovnih medija, pa tako i novina“, kažu Jay Black i Jennings Bryant, „informacija, zabava, uvjeravanje i transmisija kulture“.[57] Klasičnom ulogom novina smatra se informiranje, tj. prijenos, objašnjavanje i komentiranje za javnost važnih i aktualnih događaja, primjerice o političkom životu neke zemlje, o ekonomskom životu neke zemlje, o razvoju znanosti i tehnike, o svakodnevnim događajima. Informiranje javnosti srž je novinarske struke.[58] Novine su i prijeko potrebno sredstvo socijalne komunikacije, one uspostavljaju veze među ljudima u društvenim skupinama unutar društvene zajednice, one ljude povezuju.[59] Tiskani mediji, prije svega novine, tradicionalni su izvor informacija i stavova koji već nekoliko stoljeća utječu na oblikovanje javnoga mnijenja, a danas se obraćaju racionalnijim i politički obrazovanijim biračima koji traže znatno dublje pokrivanje političkih sadržaja. Oblikujući javno mnijenje, te oglašavajući i nudeći tržištu nove proizvode, novine obavljaju jednu od temeljnih zadaća masovnih medija, a ta je zadaća informiranje, uvjeravanje.[60]

One prate dnevna događanja iz gotovo svih sfera ljudskoga življenja: politike, kulture, športa, i svih ostalih djelatnosti. U stalnim komentarima i člancima prate prošla i predviđaju buduća događanja. Zbivanja o kojima donose kraće vijesti, obično prate i kraćim analizama. Tijekom povijesnoga razvoja čovječanstva i njegova civilizacijskoga napretka postojali su mnogi oblici komunikacije koji su ispunjavali socijalnu ulogu saznavanja novosti, čak i mnogo prije no što su se pojavile novine u obliku u kakvom ih mi danas poznajemo. Ipak, značenje pojma novine vrlo je složeno jer osamdeset posto novina danas čine različiti urednički članci, slike, prilozi, kritike, lokalne vijesti, pisma itd. Svakako, značajan prostor

---

[56] O novinama i novinarstvu vidi: Richard RUDIN i Trevor IBBOTSON, *Uvod u novinarstvo*, Zagreb 2008., Srećko LIPOVČAN, *Mediji – druga zbilja?, Rasprave, ogledi i interpretacije*, Zagreb 2006., Stjepan MALOVIĆ, *Novine*, Zagreb 2004., Marko SAPUNAR, *Teorijski aspekti novinarstva*, Zagreb 2001., Sherry RICCHIARDI i Stjepan MALOVIĆ, *Uvod u novinarstvo*, Zagreb 1996., Marko SAPUNAR, *Osnove znanosti o novinarstvu*, Zagreb 1994.

[57] Jay BLACK i Bryant JENNINGS, *Introduction to media communication*, Chicago 1995., 47.

[58] Lucy Maynard SALOMON, *The newspaper and the historian*, New York 1976., 56.

[59] Bob FRANKLIN, Justin LEWIS and Andrew WILLIAMS, „Journalisam, News Sources and Public Relations“, *The Routledge Companion to News and Journalism*, (edited by Stuart Allan), London-New York 2010., 202.-213.

[60] James S. ETTEMA, „News as culture“, *The Routledge Companion to News and Journalism*, (edited by Stuart Allan), London-New York 2010., 289.-301., John Hartly, „Jurnalisam, history and the politics of popular culture“, *The Routledge Companion to News and Journalism*, (edited by Stuart Allan), London-New York 2010., 13.-25.

dat je i oglašivačima. Ali ono što odista zovemo novinama, zaista donosi neke novosti, a tako je bilo u svakoj zemlji i u svakom razdoblju razvitka tiska. Novine su uobičajen dio ljudske svakodnevice i bez obzira na to što se s njima susrećemo gotovo na svakom koraku, pri pokušaju objašnjenja što su one zapravo, nerijetko nailazimo na brojne probleme. Iako većina ljudi misli da može prepoznati novine čim ih vide, njih ipak nije lako definirati kako bismo to željeli. Mnogi teoretičari novinarstva i novinstva raspravljali su o tome što su one.[61] Čak je i danas broj definicija i varijacija o pojedinim osobinama novina toliko širok da je gotovo nemoguće postići konsenzus. U knjizi *The newspaper and the historian,* iz 1976. godine, Lucy Maynard Salmon navodi da novine tragaju za svime što predstavlja uobičajen, svakodnevni život u nekoj zajednici i u potpunosti ga oslikava i organizira na način svojstven toj zajednici, tvrdeći da novine odražavaju duh vremena u kojem su nastale, kao što i otkrivaju sve aktivnosti koje se u zajednici odvijaju, ali također i nagovještavaju sve promjene koje će se u zajednici dogoditi.[62]

U svijetu danas postoji čitav niz definicija novina. Bez obzira na sličnosti i razlike među njima, većina navodi dvije njihove bitne značajke, a to je da su tiskane i da se pojavljuju u redovitim vremenskim razmacima.[63] Razlike se odnose na veličinu, pretplatu, prostornu raširenost, dostupnost novina, vlasništvo i izdavača. *Black's Law Dictionary,* standard koji važi za Sjedinjene Američke Države, kaže da su novine publikacija u arcima namijenjena javnom raspačavanju, koja se izdaje redovito u kratkim intervalima te sadrži informacije i uvodnike o tekućim događajima i novostima od općeg interesa. *Hrvatski leksikon* iz 1997. godine preuzima definiciju novina koju je dao Josip Horvat u knjizi *Povijest novinstva Hrvatske 1771. – 1962.*: "Novine – skupni naziv za redovita tiskana (uglavnom ukoričena) izdanja s glavnom svrhom da se što prije sazna i što prije objavi glas o nekom novom događaju vezanom za interes što većeg broja ljudi".[64]

---

[61] Jedan od prvih teoretičara medija bio je Herbert Marshall McLuhan. Rođen je u Edmontonu (Alberta, Kanada) 11. srpnja 1911., a umro je u Toronto, 31. prosinca 1980. godine. Bio je profesor engleske književnosti, filozof, teoretičar komunikacija i književni kritičar. H. M. McLuhana možemo smatrati prvim teoretičarem filozofije medija te začetnikom struje koja probleme medija i medijskih posredovanja stavlja u prvi plan istraživanja. McLuhan je možda najpoznatiji po uzrečici „medij je poruka" i terminu „globalno selo". Također, predvidio je internet i World Wide Web tridesetak godina prije njegova otkrića.

[62] Lucy Maynard SALMON, *The newspaper and the historian*, New York, 1976., 56., Eric W. ALLEN, „International origins of the newspaper", *Journalism Quarterly 7*, 4(1930), 310., Joseph FRANK, *Beginings of the English newspapers, 1620-1660*, Cambridge, 1961., 1-2., Michaell HARRIS, Lee ALLAN, *The press in English society from the seventeenth to nineteenth centuries*, Rutherford, 1986., 15., George BOYCE, James CURRAN, Paulina WINGATE, *Newspaper history : from the 17th century to the present day*, Beverly Hills, 1978., 407., Charles E. CLARK, *The public prints : The newspaper in Anglo-American culture, 1665-1740*, New York, 1994., 78-95., Jay BLACK, Jennings BRYANT, *Introduction to media communication*, Chicago, 1995., 4.

[63] ISTI, n. dj., 42.

[64] „Novine", *Hrvatski leksikon*, sv. 2., Zagreb 1997., 184.

Dnevne novine daju i informacije o različitim dnevnim zbivanjima zanimljivim najširem krugu čitatelja. Osim redakcijskih tekstova objavljuju male oglase, takozvane poslovne i cjelostranične oglase. Uobičajeno je da uz glavni dio lista donose i raznovrsne priloge prilagođene danima izlaženja u tjednu.

Novine su najmasovniji i najrašireniji medij u dvadesetom stoljeću koji je bio dostupan svim staležima.[65] Za uporabu toga medija bilo je dovoljno znati čitati kako bi se mogao koristiti. Novine su kao medij prisutne još od sredine sedamnaestoga stoljeća. Još od samih početaka stvaranja novina one su mogle izaći na tržište samo onda kada je to dopustila država. Bez obzira na cenzuru i zaplijene, njihov je broj iz godine u godinu rastao. Ovaj fenomen nije bio raširen samo u Hrvatskoj, nego i u ostalim europskim gradovima.[66] Većina povjesničara također vjeruje da je masovni konzumerizam i razvoj srednjega staleža u devetnaestome stoljeću stvorio ekonomsko, političko i kulturno zaleđe razvoju masovne proizvodnje novina.[67] Cijena novina nije nikada bila dovoljna kako bi se osiguralo profitabilno poslovanje.

U devetnaestom je stoljeću ipak cvjetalo radikalno novinstvo. Ljudi koji su izdavali ovu vrstu publikacija, smatrali su da ustupci elite slobodi govora nisu bili ni približno dovoljni. Izdavanje novina s vremenom postaje profitabilan posao kojim se moglo dobro zaraditi, ali i kulturno unaprijediti stanovništvo. Sredinom devetnaestoga stoljeća uvelike je porastao broj dnevnih novina, većinom namjenjenih određenom području. Većina njih otvoreno je podržavala jednu od glavnih političkih stranaka, a mnoge su one i osnovale. One su uglavnom podržavale postojeći poredak i pomagale ljudima koji su bili poprilično raštrkani u socijalnom i geografskom smislu kako bi postali jedinstveni narod sa zajedničkim vrijednostima.

Najznačajnije promjene dogodile su se u devetnaestom stoljeću. Tada se razvio i dizajn novina koji je sličan današnjem. Međutim, tek s tehničkim inovacijama u tiskarstvu koje su uslijedile u 19. Stoljeću, novine su postale masovni medij, ističe Gabriele Toepser-Ziegert.[68] Novinski se papir prije toga još uvijek izrađivao ručno i praktično je sve bilo ručni rad, no industrijalizacija je donijela masovnu proizvodnju velikih rola papira. To je ubrzalo proizvodnju i omogućilo tiskanje velikoga broja primjeraka. Razvojem novih strojeva stvarno je došlo do tehničke revolucije, a novine su postale dostupne svakome te su postale zanimljive

---

[65] B. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005.
[66] R. RUDIN i T. IBBOTSON, *Uvod u novinarstvo, Osnovne tehnike i temeljna znanja*, 17.-31.
[67] *Isto*.
[68] Dr. Gabriele Toepser-Ziegert radi u Institutu za novinska istraživanja u Dortmundu. Zavod za urbanizam i novinsko istraživanje je osnovan 1926. godine kao dio bivše gradske knjižnice i današnje Nacionalne knjižnice. Institutu za novinska istraživanja u gradu Dortmundu je osnovan 1952. godine.

i privredi. U drugoj polovici 19. stoljeća uz politički stranački tisak pojavio se nestranački, koji je uspio pridobiti velik broj korisnika za oglase, što je još više povećalo krug čitatelja. Početkom prošloga stoljeća u Njemačkoj je bilo više od tri tisuće različitih novina, što je bio vrhunac ovoga medija.

Do kraja devetnaestoga stoljeća popularne, dnevne i nacionalne novine uglavnom su bile u vlasništvu imućnijih građana. Štoviše, mnogi su posjedovali svoje tiskare, a neki također i vodeće regionalne ili lokalne novine. Pet velikih novinskih kompanija povećalo je svoju dominaciju nad lokalnim novinama u razdoblju između Prvoga i Drugoga svjetskog rata. Tada se javlja i potreba za novinarima.[69]

Ciljeve novina možemo definirati kroz svakodnevne potrebe čitatelja, a to su: informiranje, različito oglašavanje, edukacija, te zabava i razbibriga u slobodno vrijeme. Pri nabrajanju ciljeva ne treba zaboraviti jedan od važnijih razloga izlaženja novina, a to je svakako stvaranje dobiti, odnosno profita. Stvaranje profita uz informiranje strateški je cilj izdavača, vlasnika novina. Svrha svakih novina informiranje je, edukacija, profit, oglašavanje, zabava, razbibriga čitatelja. Stjepan Malović u svome razmatranju više se usredotočuje na podjelu novina prema načinu u proizvodnji i sadržaju.[70] Prema Maloviću, glede načina proizvodnje novine možemo dijeliti po učestalosti izlaženja, formatu i proizvodnoj tehnologiji.[71] Prema Marku Sapunaru, koji se u svojim proučavanjima novinstva i novinarstva usredotočuje na povijesni razvoj, postojala su četiri razdoblja: naturalno, verbalno, pismoslovno te tiskoslovno novinarstvo i novinstvo.[72] Nagli napredak tehnologije u 20. stoljeću doveo je do korjenitih promjena vezanih uz novine tako da možemo govoriti i o petom razdoblju u razvoju novinarstva i novinstva, koje teče usporedno s tiskoslovnim novinarstvom i novinstvom. Stjepan Radić u svojim novinama *Dom* donosi definiciju novinara „novinar je zanatnik, radnik, nadničar, pa i plaćenik.“.[73]

Prijenos kulture najviše je raširena, ali i najmanje razumljiva zadaća masovnih medija, smatraju Jay Black i Jennings Bryant.[74] Komunikacija utječe na pojedinca pa sve poruke koje utječu na shvaćanje kulture, njezine sadašnje i prošle vrednote, dolaze i nesvjesno do primatelja. Mediji, pa tako i novine, prema riječima Srećka Lipovčana: „ažurno, objektivno i

---

[69] Novinarstvo je prvotna praktična vještina oblikovanja sadržaja za masovnu komunikaciju, ali već desetljećima postoji i kao sveučilišna disciplina za naobrazbu novinara. U njezinu se okviru uči uvod u praktični rad, ali se i znanstvenim instrumentarijem istražuju pravila toga rada i okolnosti u kojima se on odvija.
[70] S. MALOVIĆ, *Novine*, 39.-154.
[71] *Isto*, 47.
[72] M. SAPUNAR, *Osnovne znanosti o novinarstvu*, 5.-33.
[73] „Prvi britanski publicista proti svakomu srbijanskom nasilju u Hrvatskoj“, *Dom*, br. 19., 2. V. 1923., 3.-4. (1197)
[74] J. BLACK i B. JENNINGS, *Introduction to media communication*, 4.

kompetentno informiraju javnost o relevantnim kulturnim događanjima/zbivanjima; umjetnički, kulturološki ili znanstveno posebno vrijednim tvorbama umjetnička/znanstvena djela i projekti te raznovrsnim problemima koje život donosi u "svijetu kulture" (materijalnim, kadrovskim, organizacijskim, koncepcijskim itd.) istovremeno samom objavom i vrednujući neko kulturno postignuće. Nadalje se u novinama vrši kritička recepcija kulturnih postignuća kroz osvrte, komentare, izvješća i uvodnike, ali i stvaranjem literarnih oblika koji su i sami kulturna tvorba par excellence (prikazi, recenzije, kritike, ogledi, podlisci, polemike). Novine su mjesto gdje se stvaraju kulturne tvorbe (pjesme, priče, ulomci veće prozne cjeline), a istodobno su i zrcalo i vrelo za povijest kulture".[75] Vezano uz transmisiju kulture može se promatrati i obrazovna uloga novina koja se sastoji u odgajanju čitatelja, u dopunjavanju njihova znanja. Govoreći o ulozi novina i romana, Fred Inglis navodi: "Novine i romani bijahu dva oblika tiskovina koja su objašnjavala naš život pismenoj publici, a pismenost, valja to naglasiti, nije se provela tek donošenjem zakona o obveznom školovanju (...) Opismenjavanje je bilo mnogo šire nego što se obično vjeruje, prije no što su države-nacije utemeljile industriju obrazovanja. Novine su različitim klasama čitateljstva nudile način da se snađu u tome kaleidoskopskom svijetu. One su pružale dnevni odgovor na nevjerojatnu promjenjivost svijeta".[76]

4.1. Dnevne i tjedne novine

Prema ritmu izlaženja novine dijelimo na dnevne, tjedne, petnaestodnevne (polumjesečnike), mjesečnike, godišnjake. Dnevne novine izlaze redovito, svakodnevno, i to u pravilu u više izdanja (ujutro, popodne i navečer). Za razliku od dnevnih novina, tjedne izlaze jedanput tjedno, samo u jednom izdanju. Postupak pripreme isti je kao za dnevne novine.

Za dnevne novine kažemo da su dnevne informativne publikacije koje donose informacije iz svakodnevnih zbivanja u politici, kulturi, športu te informiraju o dnevnim događajima iz neposredne okoline i životne sredine. Obično izlaze u više izdanja koja su orijentirana prvenstveno prema regijama i njihovim interesima. Prikupljanje, razvrstavanje, odabir i obrada informacija (tekst, slika, tablice, komp. grafika...) obavlja se u posebno organiziranim skupinama ljudi koje zovemo „redakcija dnevnih novina".[77] Redakcija može

[75] S. LIPOVČAN, *Mediji – druga zbilja?, Rasprave, ogledi i interpretacije*, Zagreb 2006., 30.-33.
[76] Fred INGLIS, *Teorija medija*, Zagreb 1997., 26.
[77] S. MALOVIĆ, *Osnove novinarstva*, 373.-394.

djelovati odvojeno sama, ili u sklopu neke novinsko - izdavačke kuće. Ukoliko djeluje odvojeno sama, tiskarske usluge traži od tiskara koje su opremljene odgovarajućom tiskarskom tehnikom, prikladnom za tisak dnevnih novina (novinske rotacije). Zakonitost dnevnih novina svodi se na brzu, objektivnu i pravodobnu informaciju oblikovanu u dnevne novine, koje svakako moraju u točno određeno vrijeme dospjeti do unaprijed određenih transportnih sredstava, prodajnih mjesta i čitatelja.[78]

U dnevnim novinama vrijeme prijema, odabira, obrade i distribucije informacija, kao što je već rečeno, iznimno je kratko. Dnevne novine nastaju svaki dan, gotovo ni iz čega, odnosno stvaraju se iz informacija pristiglih kroz posljednja dvadeset četiri sata. Zadnje pristigle informacije obrađuju se i uvrštavaju u list neposredno prije početka tiska. Ukoliko dnevne novine izlaze u više izdanja, svako novo izdanje izlazi s novim, tek pristiglim i obrađenim informacijama. Uopće, cijela aktivnost oko izlaženja dnevnih novina uvjetovana je vremenom izlaženja.

Primjer podjele dnevnih novina po rubrikama: prva stranica, crna kronika, unutrašnja politika, zabava, vanjska politika, televizija i radio, kultura, prilozi, šport, feljton, podlistak i gradska rubrika.[79]

Karakteristike dnevnih novina možemo poredati u dvije osnovne skupine:

1. uređivačke karakteristike (koje se dijele na uredništva rubrika) i
2. grafičko - tehničke karakteristike (koje podrazumijevaju korištenje materijala i korištenje tehnike).

4.1.1. Uređivačke karakteristike

Uređivačke karakteristike uredništva rubrika, prikupljanje je informacija (tekst, slika...) i raspored i odabir informacija po stranicama i rubrikama (prva stranica, vanjska politika, unutrašnja politika, kultura, gradska ili regionalna rubrika, šport, crna kronika, feljton, dnevni događaji, oglasi i prilozi po danima u tjednu). Dimenzije novinskih formata svode se na sijedeće formate: cijeli format, tabloidi format i berliner format.[80] Cijeli format obično se primjenjuje kod izdavanja jutarnjih izdanja dok se tabloidi format uglavnom koristi za takozvana večernja izdanja. Nekoga čvrstog argumenta ili razloga za korištenje jednog ili drugog formata uglavnom nema. Obično se kao argument za korištenje cijeloga formata

[78] S. MALOVIĆ, *Novine*, 118.
[79] *Isto*, 117.
[80] S. MALOVIĆ, *Novine*, 93., Angus McDOUGALL, *Picture editing and lay out, Viscom Press*, Columbia 1990., 53.

uzima pretpostavka da se to izdanje čita ujutro, za radnim stolom ili na mjestima prikladnim za komotno listanje velikoga novinskog formata, dok se tabloidni format čita pri povratku s posla, za poslijepodnevnog odmora ili navečer, a to u većini slučajeva znači u nekom od prijevoznih sredstava ili kod kuće u naslonjaču.

U slučaju pokretanja dnevnih novina odluka o veličini formata ovisi o koncepciji osnivača novina, budućeg glavnog urednika ili dizajnera kome je povjereno likovno grafičko oblikovanje. No, treba naglasiti da vrlo često točan format novina ovisi o tehničkim karakteristikama stroja za tisak. Dnevnim novinama format je uglavnom bio isti osim u vremenu nestašice papira.

Način prijeloma novinskih stranica ogleda se u primjeni i rasporedu različitih grafičkih elemenata kao što su:

- vrsta i veličina osnovnog pisma
- naslovi (pismo, veličina, način prijeloma)
- glava novina i njen položaj na stranici obzirom na format
- broj i širina osnovnih stupaca
- broj izdanja i prijelom stranica koje se mijenjaju
- svakodnevni prilog i njegov prijelom

4.1.2. Grafičko – tehničke karakteristike

Osim već ranije nabrojenih karakteristika dnevnih novina povezanih uz informacije koje se njima objavljuju, one moraju biti i jeftine, odnosno svojom niskom cijenom dostupne što većem broju potencijalnih čitatelja. To je glavni razlog što se za tisak dnevnih novina koriste jeftiniji osnovni materijali koji su nešto lošijih tiskarskih karakteristika, nego materijali koji se upotrebljavaju za tisak ostalih grafičkih proizvoda. Upravo zbog tih tiskarskih karakteristika osnovnih materijala (papir, boja) dnevne novine zahtijevaju nešto drugačiju grafičku pripremu negoli revije ili časopisi. Ta lošija kvaliteta tiska za dnevne novine zapravo nije odlučujući faktor uspješnosti poslovanja, jer između ostalog „Novine žive samo jedan dan“. Papir za tisak dnevnih novina uobičajeno je novinski, strojno glatki papir čija je sirovinska baza drvenjača i stari papir.[81] Površina toga papira hrapave je strukture, papir je upijan, bez sjaja, često sivog ili slabo žućkastoga tona.

[81] Adriano GOLUBOVIĆ, *Tehnologija izrade i svojstva papira*, Zagreb 1984., Adriano GOLUBOVIĆ i Ivana MALIŠIĆ-ADAMOU, *Svojstva i ispitivanje papira*, Zagreb 1983.,

Papir za tisak novina morao je imati povoljna mehanička svojstva, osobito otpornost na trganje zbog velikih mehaničkih naprezanja pri prolazu kroz transportne sustave, tiskovne agregate i savijači aparat tiskarskoga stroja. Brzina tiska dnevnih novina bila je oko 12 000 primjeraka na sat, za razliku od predratnoga tiska koji je bio brzine od 800 do 1 000 primjeraka na sat.[82]

Boja za tisak dnevnih novina: najviše se upotrebljavala crna premda su neka posebna izdanja imala više boja, uglavnom crvenu i plavu. Obično su to jeftine boje izrađene na bazi mineralnog ulja kao veziva i čađa različitoga porijekla, kao pigment za crne boje. Za šarene boje upotrebljavaju se jeftina mineralna ili sintetska veziva i jeftiniji sintetski šareni pigmenti. Boje su se uglavnom koristile za tiskanje višebojnih ilustracija, knjiga, plakata, a rjeđe u novinama. Tjednik *Svijet* uglavnom se tiskao u tehnici bakrotiska – najčešće u smeđim tonovima, a rjeđe u zelenkastim ili plavim. Ponekad je donisio umetke (duplerice) u sredini broja koje su bile u boji. *Dom, Radikalski glasnik, Riječ* i *Jutarnji list* uglavnom su se tiskali u crno-bijeloj tehnici.

4.2. Tehnike tiska novina

Novine se mogu tiskati u tri različite tehnike tiska: plošni ili offset tisak, visoki tisak (fotopolimeri) i fleksotisak.[83] U razdoblju 1918. – 1929. novine su se tiskale u offset tisku. Offset tiskarska tehnika spada u grupu indirektnih tiskarskih tehnika.[84] Novine, kako bi došle do svojih čitatelja, trebale su proći veliki put u tiskari. Prvi korak koji je potreban za izradu novina ručna je slagarnica u kojoj se slažu slogovi. U slagarnici slagari slažu riječi i sastavljaju ih u grafičke mjere, tipometre. Nakon slagara dolaze urednici stupaca i stranica (metteuri) koji uređuju naslove i izgled stranica. Kad se olovnim slovima i drvenim kalupima uredi izgled svake stranice, novine odlaze u slagajuću mašinu Lynotyp.[85] Strana po stranu seli u stereotipiju, na preganje matrice iz sloga i na nalijevanje u olovne okrugle ploče. Gotove olovne ploče odlaze u rotacioni stroj za tisak gdje završava cijeli proces stvaranja novina. Rotacioni stroj za tisak stvara 12 000 primjeraka u savijenom stanju, na sat.[86] Osim offset tiska, tiskare u Zagrebu tiskale su i bakrotisak i litografije. Bakrotisak je tiskarska tehnika

[82] *Obzor* - Spomen knjiga 1860. - 1935., Zagreb 1936., 292.
[83] Angus McDOUGALL, *Picture editing and lay out, Viscom Press*, Columbia 1990.
[84] Stanislav BOLANČA, *Glavne tehnike tiska*, Zagreb 1997., Stanislav BOLANČA, *Suvremeni ofsetni tisak*, Zagreb 1991.
[85] Lynotipe je stroj kojeg je izumio Nijemac Ottomar Mergenthaler 1890. godine (prva mašina Symplex-Linotype). *Obzor* - Spomen knjiga 1860. - 1935., 316.
[86] *Obzor* - Spomen knjiga 1860. - 1935., 292.

dubokog tiska koja služi pretežito za otiskivanje ilustracija, revija, kataloga, savitljive ambalaže, tapeta, omotnih papira, ali i novčanica, maraka i drugih vrijednosnih papira.[87] Tiskovna je forma u obliku ploča ili mnogo češće valjaka, na kojima se nalazi tanak sloj bakra debljine do 200 μm. Tiskovni elementi, kao nositelji boje, udubljeni su s obzirom na površinu ploče ili valjka, a njihova je najveća dubina 50 do 60 μm. Zadnja grafička tehnika je litografska tehnika u kojoj umjetnik nacrta crtež, potom litografi taj crtež prenose na kamenu ploču. Zatim se kamena ploča nagriza gumiarabikom i dušičnom kiselinom. Tiskanje kamenom pločom počiva na principu adhezije između masnoće i vode. Kamen, koji se prije procesa tiskanja ovlaži vodom, odbija vodu tamo gdje je crtež, a na tim mjestima prima boju koja se valjkom nanosi na ploču. Otisci se prave pomoću posebne litoprese.

4.3. Format dnevnih novina

Format dnevnih novina određen je tehničkim karakteristikama stroja na kome se tiska, i s tog gledišta on je nepromjenjiv, odnosno izvediv je u već datim formatima (cijeli format 420 x 594 mm, tabloidni format 279 x 432 mm i berliner format 315 x 470 mm). Osim ovih formata danih samo kao primjer, dnevne novine tiskaju se i na drugim vrlo sličnim formatima. U razdoblju 1918. – 1929. novine su se tiskale u cijelom i berliner formatu. Format dnevnih novina je nepromjenjiv. On je zadani stojeći pravokutnik, kojeg treba popuniti tekstom i ilustracijama, vodeći pritom računa da ostane što manje bjelina na zadanom formatu.

Cijeli format, otvoren, ima dimenzije oko 420 x 594 mm. Ovaj veliki format uobičajen je za tisak jutarnjih izdanja dnevnih novina. Na prodajno mjesto dolazi prelomljen na pola pa se o toj činjenici treba voditi računa prilikom prijeeloma, odnosno grafičkog oblikovanja osobito prve stranice dnevnih novina zbog smještaja glave. Tabloidni format zapravo je pola cijeloga formata, a dimenzije su oko 279 x 432 mm. Taj format obično se koristi za podnevna i večernja dnevna izdanja, te za tjedne novine. Tabloidni format nastao je sredinom 20. stoljeća zbog velikoga broja ilustracija u novinama. Berliner format nešto je većih dimenzija od tabloidnoga formata, oko 315 x 470 mm. Osim ova tri formata, ili vrlo sličnih, za dnevne novine ponegdje se koriste i mali formati koji izlaze iz ova tri veća.[88] *Jutarnji list* i *Riječ* su izlazile u berliner formatu, dimenzije su im bile 300 × 470 mm. Bez obzira na to što je

[87] *Obzor* - Spomen knjiga 1860. - 1935., 292.
[88] S. MALOVIĆ, *Novine*, 93.

Radikalski glasnik bio tjednik, on je također izlazio na berliner formatu dok je *Dom* format svoje novine često mijenjao.

Glava novina je tekst (naziv) stalnoga karakterističnog oblika smješten pri samom vrhu stranice.[89] Ona je ujedno nositelj vizualnog identiteta, simbol, znak raspoznavanja i zaštitni znak svakih novina. Ona se kod *Doma* često mijenjala s obzirom na to da je i *Dom* mijenjao svoj naziv, a samim time i vizualni indentit glave. Kod *Jutarnjega lista* glava je ostala ne promijenjena tijekom cijeloga razdoblja izlaženja dok je kod *Radikalskoga glasnika* glava uglavnom bila ista samo što je ponekad bila pisana na ćirilici, a ponekad na latinici. *Riječ* je glavu novina imala istu tijekom cijeloga razdoblja izlaženja. Glava novina vizualni je indikator koji upućuje čitatelja na brzo i jednoznačno prepoznavanje novina na prodajnome mjestu. Glava je također grafički element određene tradicije i ona se nikada ne mijenja. Osim istaknutoga naziva, glave, u vrhu stranice smješteni su i podaci o izdavaču, mjestu izdavanja, broju novina, godini izlaženja, datumu izlaženja i obvezna cijena. Skup svih tih podataka zovemo zaglavljem novina. Nepisano je pravilo da se glava kod novina cijeloga formata smješta u vrh stranice preko cijele širine novina. No, na tabloidnom formatu glava se obično smješta u gornju lijevu polovicu prve stranice, tako da veći dio širine zauzimaju naslovi najava, tekući naslovi i ilustracije.

Prije nego čitatelj kupi novine, već na samom prodajnom mjestu kratko se upoznaje sa sadržajem glavnih tema putem najava na prvoj stranici. Kad čitatelj uzme novine u ruke, obično ih prvo prelistava, na neki način sondira njihov sadržaj, odnosno uočava naslove i najave. Naslovi, njihov sadržaj zapravo upućuju čitatelja na čitanje ili ne čitanje nekog teksta.[90] Oni su vrlo često magnet koji privuče potencijalnoga čitatelja na kupovinu i čitanje novina. Naslovi moraju biti primjereno tipografski obrađeni, trebaju biti kratki, a ujedno trebaju reći o čemu se u tekstu radi s ciljem da zainteresiraju i potaknu čitatelja na kupovinu novina, odnosno čitanje članka. Općenito možemo reći da naslovi imaju istovremeno dvojaku funkciju: vizualne signalizacije i sažetka teksta. Kod *Doma, Riječi, Radikalskog glasnika* i *Jutarnjega lista,* naziv novina uvijek je bio podebljan i stilski uređen prema pravilima struke.

[89] R. RUDIN, T. IBBOTSON, *Uvod u novinarstvo*, 79.-93.
[90] *Isto*, 83.

5. STANJE NOVINA U ZAGREBU OD 1918. DO 1929. – STRANAČKI TISAK

Zagreb je u razdoblju 1918. – 1929. bio gospodarsko, kulturno, političko središte svih Hrvata.[91] Teške političke prilike nakon Prvoga svjetskog rata prekinule su svaki razvitak Zagreba, a sva briga posvećena je opskrbi građanstva živežnim namirnicama. Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije (1918.) neke novine nastavile su i dalje sa svojim izlaženjem kao npr. *Obzor, Novosti, Jutarnji list, Dom, Hrvat, Hrvatska, Katolički list, Narodne novine, Bogoslovna smotra, Dom i svijet, Hrvatski planinar, Hrvatski sokol*..... Od novih novina i časopisa, pokrenutih u Zagrebu nakon Prvoga svjetskog rata treba istaknuti dnevnike *Novi list* (1919.), *Tribuna* (1919.), *Jugoslavenski Lloyd* (1919.), *Riječ* (1919.), *Večer* (1920.), *Novi svijet* (1920.), *Slobodna riječ* (1920.), *Zagreb* (1920.), *Zagrebački dnevnik* (1920.), *Slobodna tribuna* (1921.), *Pokret* (1921.), *Vijesnik zagrebačkog zbora* (1921.), *Male novine* (1924.), *Vijesnik međunarodnog tržišta* (1925.), *Narodni val* (1927.)..., tjednici*: Nova Evropa* (1920.), *Socijalista* (1920.), *Zagrebački izvjestitelj* (1921.), *Radnička borba* (1921.), *Selo* (1921.), *Narodna sloga* (1922.), *Publicist* (1924.), *Mlada Hrvatska* (1924.), *Domovina* (1924.), *Republikanska sloboda* (1925.), *Starokatolik* (1925.)..., Polu mjesečnici: *Hrvatski radiša* (1919.), *Hrvatska ilustrirana športska revija* (1919.), *Književni vijesnik* (1919.), *Zvekan* (1921.), *Vijenac* (1922.), *Literarni list* (1923.), *Omladinska borba* (1923.), *Iskra* (1924.), *Iseljenik* (1924.), *Seljačka misao* (1925.), *Hrvatska zora* (1925.), *mjesečnici: Hrvatska prosvjeta* (1919.), *Novi jug* (1919.), *Sretni dom* (1919.), *Mladost* (1920.), *Kritika* (1921.), *Život* (1921.), *Zenit* (1921.), *Universum (1922.), Grafička revija (1922.), Elektrotehnički list* (1924.), *Vedrina* (1924.), *Glasnik sv. Ćirila i Metoda* (1925.).

Razdoblje od 1918. do 1941. obilježeno je izrazitom centralističkom i unitarističkom velikosrpskom politikom. Prati ju sustav ograničenja slobode izražavanja te progon hrvatskoga tiska. Ipak, razvoj informativnog novinstva teško se zaustavljao. Stranačko novinstvo postupno gubi širu čitateljsku publiku, a informativni tisak bilježi uspon. Informativni listovi dio su nakladničke kuće Tipografija koja nastavlja tiskati *Jutarnji list* i *Obzor*, a pokreće i dnevnik *Večer* (1920.) te ilustrirani tjednik *Svijet* (1926.), našu prvu reviju

[91] O povijesti grada Zagreba postoji niz radova i knjiga od kojih navodim slijedeće: Franjo BUNTAK, *Povijest Zagreba*, Zagreb 1996., Drago ČENGIĆ,"Razvoj uprave grada Zagreba u razdoblju 1919. – 1945.", *Arhivski vjesnik*, 38/1995, Zagreb, 115.-132., Ljubomir DIMIĆ, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918. – 1941.*, sv. 1-2, Beograd 1996. – 1997., Ivo GOLDSTEIN, *Povijest grada Zagreba*, knjiga II., Zagreb 2012., Rudolf HORVAT, *Prošlost grada Zagreba*, Zagreb 1992., Ivan KAMPUŠ i Igor KARAMAN, *Tisućljetni Zagreb, od davnih naselja do suvremenog velegrada*, Zagreb 1994., Vjekoslav KLAIĆ, *Zagreb 1910. - 1913.*, Zagreb 1918., Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931.*, Zagreb 1973., Aleksandar LASLO, *Arhitektonski vodič po Zagrebu 1898-2010.*, Zagreb 2011., Ivo PERIĆ, *Zagreb od 1850. do suvremenog velegrada*, Zagreb, 2006., i Gjuro SZABO, *Stari Zagreb*, Zagreb 1990.

u bakrotisku. Novinski koncern Jugoštampa nastavlja tiskati dnevnike *Novosti, Riječ* i *Der Morgen*, poslije *Morgenblatt*.

U to je doba, od 1917. do 1919., gradom upravljao gradonačelnik dr. Stjepan Srkulj, čije su obnašanje dužnosti obilježile teška poslijeratna oskudica i stambena kriza.[92] Obrti i tvornice ostale su bez dijela svoje stručne radne snage. Inflacija krune započeta u zadnjim godinama rata nastavljena je i u poraću. Obrtnici i tvorničari teško su dolazili do sirovina, potrebnih za normalno funkcioniranje njihovih proizvodnih pogona. Bez obzira na poslijeratnu krizu broj se stanovnika u Zagrebu iz godine u godinu povećavao. Problem gradu bili su mnogobrojni došljaci koji nisu imali stalno prebivalište niti stalni posao. Zbog svih tih problema S. Srkulj je dao ostavku. Izbori za novo Gradsko zastupstvo u Zagrebu održani su 21. ožujka 1920., a obavljeni su na temelju kandidacijskih lista.[93] Svaka politička stranka koja je željela sudjelovati u izborima, trebala je nastupiti sa svojom listom kandidata i odrediti nositelja te liste. U Zagrebu je na ovim izborima istaknuto 10 stranačkih lista.[94] Najviše je glasova dobila Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) (SRPJ/k/), a za novoga gradonačelnika izabran je Svetozar Delić.[95] Budući da SRPJ/k/ nije htjela priznati monarhističko uređenje niti dati prisegu vjernosti kralju Petru I. Karađorđeviću, Odjel za unutarnje poslove Zemaljske vlade donio je 26. travnja 1920. odluku, kojom poništava zastupničke mandate SRPJ/k/.[96] Tom je prilikom smijenjen gradonačelnik Svetozar Delić, a umjesto njega izabran je Dragutin Tončić, i to kao povjerenik za privremeno rukovođenje upravnim poslovima grada Zagreba.[97] Naknadni izbori za popunjenje mjesta komunističkih zastupnika održani su 18. srpnja 1920., a za novoga gradonačelnika izabran je Vjekoslav Heinzel. U razdoblju kad je gradom Zagrebom upravljao Heinzel (1920. – 1928.) mnogo je učinjeno u daljnjoj modernizaciji i širenju grada.[98] To je razdoblje stvaranja i izgradnje modernoga, urbanističkog Zagreba. Za svog osmogodišnjeg mandata on se je pokazao kao

---

[92] Milica STILINOVIĆ, „Zagrebački gradonačelnici“, *Zagreb jučer, danas, sutra*, I. dio., Zagreb 1965., 112.
[93] „Uredbe o izboru gradskog zastupstva za gradove Hrvatske i Slavonije od 1. studenoga 1919.“, *Izvještaj Gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba za godine 1919. – 1925.*, Zagreb 1928., 199.
[94] Nositelji tih lista bili su Juraj Bukšek (Socijaldemokratska stranka), Ivo Politeo (Narodna socijalistička stranka), Stjepan Markulin (Hrvatska pučka stranka), Mijo Radošević (Socijalistička radnička partija Jugoslavije), Vladimir Prebeg (Hrvatska stranka prava), Stjepan Radić (Hrvatska pučka seljačka stranka), Milan Čanko (Narodna radikalna stranka), Stjepan Srkulj (Hrvatska zajednica), Milan Krešić (Demokratska stranka) i Lav Stern (lista građana Židova).
[95] Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, „Svetozar Delić, komunistički gradonačelnik Zagreba 1920.“, *Iz starog i novog Zagreba*, sv. 6/1984., 223.-234.
[96] *Isto*.
[97] *Isto*.
[98] Milica STILINOVIĆ, „Zagrebački gradonačelnici“, *Zagreb jučer, danas, sutra*, I. dio., Zagreb 1965., 115.

jedan od najuspješnijih gradonačelnika, te veliki kreator i realizator modernoga Zagreba koji se u njegovo doba proširio na sve strane.

Nakon Vjekoslava Heinzla za novog gradonačelnika ponovno je izabran Stjepan Srkulj (od 20. studenog 1928. – do 21. travnja 1932.) koji Zagreb širi i osuvremenjuje.[99] U njegovo vrijeme dovršava se i otvara tržnica Dolac (1930.) koju je projektirao Vjekoslav Bastla, a izvoditelj radova bio je Ivan Zemljak. Završava se i izgradnja zagrebačke klaonice u Heinzlovoj ulici, proširuje se Električna centrala i pokreće se akcija za širu elektrifikaciju Zagreba. Stjepan Srkulj osnovao je Statistički ured i pokrenuo izlaženje *Gradskoga vjesnika* kao službenog lista grada Zagreba.[100]

U Zagrebu je u tom razdoblju (1918. – 1929.) izlazio veliki broj tiskovina. Godine 1921. izlazi 169 vrsta novina od čega je: 11 dnevnih, 81 tjednih, 30 polumjesečnih i 78 mjesečnih.[101] Krajem 1924. izlaze 244 vrste novina od čega je: 13 dnevnih, 68 tjednih, 53 polumjesečnih i 110 mjesečnih, a 1929. izlazi 213 vrsta novina od čega je: 15 dnevnih, 44 tjednih, 37 polumjesečnih i 117 mjesečnih.[102] Iz priloženoga grafikona (Grafikon 1.) može se primijetiti da se broj novina iz godine u godinu povećavao, što ne mora biti pravi pokazatelj da je doista 1924. bilo više vrsta novina nego 1921. Godine 1928. bilo je manje novina negoli godine 1924., što je jasan pokazatelj pritiska koji su vlasti vršile na novinare i urednike, a i cenzura je u toj godini bila oštrija.[103] Jedino se broj dnevnika te godine povećao na 15, a prijašnjih godina izlazilo ih je 13 . Broj mjesečnika se također povećavao iz godine u godinu, a 1929. povećao se za čak 50% (na 117). Razlog zbog kojega se broj mjesečnika povećao leži u tome, što je veliki broj dvomjesečnika pretvoren u mjesečnike. Upravo se 1929. broj dvomjesečnika smanjio s 53 na 37, ali je zato broj mjesečnika porastao sa 110 na 117. U razdoblju od 1921. do 1928. godine, izlazilo je najviše mjesečnih novina, potom tjednih, polumjesečnih pa dnevnih. Najviše je dnevnika izlazilo 1928. njih 15, dok ih je 1921. i 1924. izlazilo 13. U razdoblju od 1921. do 1929. broj mjesečnika povećao se za 50%, dok se broj dnevnih novina povećao za 10%.

---

[99] Milica STILINOVIĆ, „Zagrebački gradonačelnici“, *Zagreb jučer, danas, sutra*, I. dio., Zagreb 1965., 112.
[100] *Gradski vjesnik* izlazio je od 1930. do 1933. godine. Bio je stručno i službeno glasilo općine grada Zagreba. Izlazio je polumjesečno. Glavni urednik bio je Emin Bogdanović.
[101] Iskaz izlazećih listova u Zagrebu od 31. III. 1921., HR-HDA- PRZV, 6-14/210/1921., Predsjedništvo kr. hr. slav. zemaljske vlade svim velikim županima, kut. 1121.
[102] Do ovih rezultata došla sam detaljnom analizom arhivskog gradiva te analizom objavljenih Izvješća 1914. – 1928., te pregledom popisa zagrebačkih novina. Popis povremenih tiskopisa izlazećih na području grada Zagreba u IV. četvrti 1924., HR-HDA-1361, kut. 5., Predsjednički ured Kraljevskog redarstvenog ravnateljstva podnosi Velikom županu Zagrebačke oblasti izvješće o novinama u Zagrebu, inv. 263.
[103] Pregled štampe na teritoriju Zagrebačke oblasti od 1928. (nema datuma), HR-HDA-1361, kut. 9.

Grafikon 1. Prikaz zagrebačkoga tiska u razdoblju od 1921. do 1929.

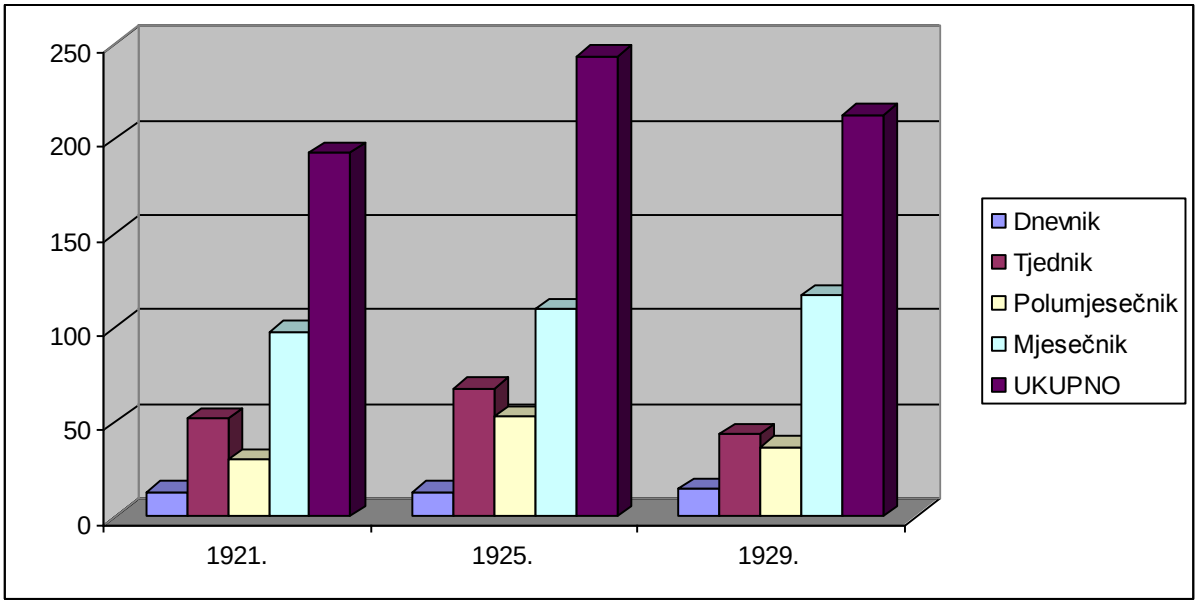

IZVORI: Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), Cenzura i zabrana tiska; Predsjedništvo Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju (PRZV), 6-14/210/1921.; Predsjedništvo Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju (PRPU), 3-2/4892/1922.; Izvještaj Gradskoga poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnoga i kraljevskoga grada Zagreba od 1919 do 1925. godine

Uoči i u vrijeme održavanja izbora može se zamijetiti veliki broj novih novina (uglavnom stranačkih) koje promiču politiku pojedine stranke. Budući da je u tom razdoblju na području Kraljevine SHS djelovalo oko četrdeset stranaka, velik je broj upravo političko – informativnih novina. Interese Narodne radikalne stranke (NRS) u Kraljevini SHS zastupale su 32 vrste novina, Samostalne demokratske stranke (SDS) 16 novina, Njemačke stranke 17, Mađarske stranke 17, Hrvatske stranke prava (HSP) 10, Hrvatskih federalista 10, Demokratske stranke 8, Hrvatske seljačke stranke 7, Orjune 6, Slovenske ljudske stranke (SLS) 6, Socijalista 5, Komunista 5, Hrvatske pučke stranke (HPS) 4, Židova 4, Saveza Zemljoradnika 3, te po 1 Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS) i Srpske stranke (vidi tablicu 6.).[104]

Tablica 6. Stranačke novine u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevini SHS)

Ime stranke	Broj novina
NRS	32
SDS	16
Njemačka stranka	17
Mađarska stranka	17

[104] Ovi podaci odnose se na cijelu Kraljevinu SHS. Čedomil MITRINOVIĆ,"Savremena Štampa", *Jubilarni zbornik života i rada Srba, Hrvata i Slovenaca*, II.- dio., Izdanje Matice živih i mrtvih Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1929., 441.-445.

HSP	10
Hrvatski federalisti	10
Demokratska stranka	8
HSS	7
Orjuna	6
SLS	6
Socijalisti	5
Komunisti	5
HPS	4
Židovi	4
Savez zemljoradnika	3
HRSS	1
Srpska stranka	1

IZVOR: Čedomil MITRINOVIĆ,"Savremena Štampa", *Jubilarni zbornik života i rada Srba, Hrvata i Slovenaca*, II.- dio., Izdanje Matice živih i mrtvih Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1929.

Što se tiče zagrebačkoga stranačkog tiska, u razdoblju od 1921. do 1929. Narodna radikalna stranka (NRS) imala je jedne novine, Demokratska stranka (DS) 3, Samostalna demokratska stranka (SDS) 2, Pravaši i njihove stranke 6, Hrvatska (republikanska) seljačka stranka (H(R)SS) 3, Hrvatska pučka stranka (HPS) 2, Hrvatska zajednica (HZ) 2, Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) 5 listova (vidi tablicu 3.). Prema broju novina najviše su novina imali Pravaši, potom KPJ, pa H(R)SS. Najmanje listova u Zagrebu imala je NRS, što i ne čudi jer je Zagreb bio opozicijsko središte. Hrvatska stranka prava imala je u Zagrebu najveći broj novina.[105] Tu stranku čine visokoškolovani ljudi koji su zadržali tradiciju starih pravaških listova. Iza pravaša po broju listova bili su komunisti, čiju bazu uglavnom čini radništvo. Oni su u Zagrebu bili „jaki", što nam najbolje pokazuju i prvi parlamentarni izbori (1920.) na kojima su upravo u Zagrebu odnijeli većinu glasova. KPJ je svoje političke programe također širila putem novina i letaka, a velikim brojem listova za mladež htjela je pridobiti mlađu populaciju da glasuje za nju.

Tablica 7. Političke stranke i njena glasila u Zagrebu u razdoblju od 1918. do 1929.godine

Ime stranke	Broj novina
Pravaši	6
KPJ	5
HSS	3

[105] Za HSP i njene frakcije vidi: *Zbornik radova Pravaška misao i politika*, uredili: Jasna TURKALJ, Zlatko MATIJEVIĆ i Stjepan MATKOVIĆ, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2007., Jasna TURKALJ, *Pravaški pokret 1878. – 1887.*, Zagreb 2009., Zlatko MATIJEVIĆ, „Stranka prava (frankovci) u doba vladavine Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba (listopad/prosinac 1918.)", *Časopis za suvremenu povijest*, 40/2008., br. 3., 1105.-1118.

DS	3
HPS	2
HZ	2
SDS	2
NRS	1

IZVORI: HDA, Cenzura i zabrana tiska; Predsjedništvo Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju (PRZV).

Razlika između informativnog i stranačkog tiska je ta što se stranački tisak obraća ciljanoj skupini istih ili sličnih političkih uvjerenja, dok se kod informativnoga tiska novinar obraća svim čitateljima, bez obzira na njihova uvjerenja i interese. Stranački tisak uglavnom promiče program stranke i prati njezino djelovanje, te donosi govore stranačkih pristaša, predizborne i izborne rezultate.

5.1. Uredništva

Prema M. Sapunaru „Uredništvo je softverski dio cjelovitoga novinskoga pogona ili poduzeća“.[106] Uredništvo se sastoji od glavnog urednika i drugih suradnika u uredničkom timu, kao što su lektori, tehničari za rad na strojevima, stenografi, tajnik i administrativno osoblje. Listovi s većom nakladom, osim glavnog urednika imaju i zamjenika ili pomoćnika glavnog urednika. Uredništvo je organizirano od nekoliko uredništava, a to zavisi o rubrikama i temama u novinama. Tako postoji uredništvo za unutarnju politiku, uredništvo za inozemnu politiku, kulturno – umjetničko uredništvo, sportska uredništva, dječija uredništva, uredništva za neke posebne rubrike.[107] U razdoblju 1918. – 1929. nije postojalo toliko uredništava. Jedna osoba bila je zadužena za posebnu rubriku, što je ovisilo o njezinim afinitetima i obrazovanju. Nekada su uredništva činila dvije do tri osobe, za razliku od danas kad uredništvo čini cijeli tim ljudi.

O tome tko je mogao biti urednik u razdoblju 1918. – 1929., najbolje nam govori članak 9. Zakona o tisku iz 1925. godine. Prema njemu „urednik može biti svaki punoljetni državljanin Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, te mora stanovati u mjestu gdje izlaze novine“.[108] Prema istom zakonu urednik novina ne može biti poslanik za vrijeme trajanja mandata. Najbolji primjer za to su novine Hrvatske republikanske seljačke stranke HRSS *Dom* i *Narodni val*. Njihov je glavni urednik bio Stjepan Radić, no dok je bio poslanik, *Dom* je uređivao Rudolf Herceg. Istodobno je *Narodni val* uređivao Krešimir Devčić, a glavni

[106] M. SAPUNAR, *Osnovne znanosti o novinarstvu*, 179.
[107] *Isto*, 179.-181.
[108] *Zakon o štampi od 6. augusta 1925.*, Bibliografski zavod d.d. nakladna knjižara, Zagreb 1926.

urednik bio je Milostislav Bartulica. Urednik nije mogla biti osoba osuđena za bilo kakav zločin ili prijestup, osoba protiv koje je naređen istražni pritvor u krivičnom postupku i osoba koja se nalazi na izdržavanju sudske presude lišenja slobode. Člankom 26. bilo je određeno da urednik mora primiti i tiskati u novinama svaki ispravak činjenica koji mu pošalje vlast,[109] a iznesen je u njegovom listu. Jednako je tako bio dužan navesti točne podatke o napisu na koji se odnosio ispravak (stranu i stupac, kao i broj novina u kojim je napis objavljen). Svakako treba napomenuti da se nisu sve novine držale toga zakona.[110] Samo u nekim novinama, uglavnom stranačkim, može se naići na ovakve ispravke teksta. U informativno – političkom dnevnom tisku pojavljuju se vrlo rijetko. Uredniku se člankom 28. određuje da ispravak mora tiskati u prvom ili drugom broju koji slijedi, a najdalje u roku od dva dana otkako ga urednik primi, i to bez ikakvih dodataka.[111] Ispravak teksta morao je stajati na istom mjestu na kojem je stajao i tekst na koji se odnosi i to u istom fontu, a moralo ga se tiskati besplatno.

U uredništvima su uglavnom bili visoko obrazovani ljudi, političari, književnici, liječnici, sveučilišni profesori i drugi. Budući da zanimanje novinar još nije postojalo tim se poslom mogla baviti bilo koja osoba koju zanimaju novine. Tek u vrijeme Kraljevine SHS počelo se razmišljati o novinarstvu kao zanimanju. Zbog toga je u Zakonu o tisku iz 1925. predviđeno da novinar može biti osoba koja se bavi tim zanimanjem najmanje tri godine. Najpoznatija uredništva bila su ona najčitanijih i najprodavanijih novina, odnosno zagrebačkih informativno – političkih dnevnika a to su bili *Jutarnji list*, *Novosti*, *Obzor* i *Riječ*. Novinar ili tvorac kakvoga pisanog teksta u novinama bio je zaštićen člankom 17. Zakona o tisku kojim mu je priznato pravo da svoj tekst može dalje umnožiti, a to je pravo vrijedilo još 25 godina nakon smrti autora teksta.[112]

Teško je bilo utvrditi sastav pojedinih uredništava, o čemu govori i jedan dopis Velikom županu Zagrebačke oblasti u Zagrebu u kojem je istaknuto ”da je za sada nemoguće izravnim putem doznati tko su saradnici pojedinih novina, jer je to s jedne strane redakciona tajna, a s druge, što ti saradnici nisu stalni”.[113] Glavne urednike pojedinih novina znamo jer su oni morali biti navedeni na njihovu početku ili na kraju. Bilo bi gotovo nemoguće nabrajati

---

[109] *Zakon o štampi od 6. augusta 1925.*, Bibliografski zavod d.d. nakladna knjižara, Zagreb 1926.
[110] Ispravke tekstova tj. cenzure su se uglavnom držale stranačke novine za razliku od informativno-političkih novina koje su rijetko kada donosile ispravke svojih tekstova. Stranačke novine morale su donositi ispravljene tekstove inače im je bilo zabranjeno daljnje izlaženje.
[111] *Zakon o štampi od 6. augusta 1925.*,
[112] *Isto*.
[113] Spisak povremenih tiskopisa-dostava Ministarstvu od 27. II. 1928., HR-HDA-1361, kutija 7., Kraljevsko redarstveno ravnateljstvo podnosi spisak novina Velikom županu Zagrebačke oblasti., Uz spisak je dano i izvješće da je nemoguće saznati tko su bili surednici danih novina, br. 1885.

sve glavne urednike pojedinih zagrebačkih novina, ali nije bilo moguće zaobići uredništva onih najprodavanijih.

Borba/Radnička borba pokrenuta je 1922., a izlazila je s prekidima do 1929. godine. Kao tjednik je izlazila svakoga četvrtka. Bila je glavno glasilo Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) koja je *Obznanom* bila zabranjena.[114] Prvi glavni urednik bio je Franjo Saletto, a kasnije su to bili Đuro (Gjuro) Cvijić i Vladimir Čopić. Tiskala se u tiskari Gaj i Merkantile. Naklada joj je 1924. bila 5 000 primjeraka da bi kasnije bila nešto manja.[115]

Obzor je bio dnevni politički list koji je izlazio u Zagrebu od 1871. do 1941. Još od 1860. izlazio je pod nazivom *Pozor*.[116] Godine 1905. *Obzor* je postao nezavisni politički dnevni list čiji je glavni urednik bio Milivoj Dežman, a odgovorni urednik Vladimir Lunaček.[117] U uredništvu *Obzora* bila su poznata i uvažena imena hrvatskoga novinarstva: dr. Đuro Šurmin, Ivan Esih, dr. Rudolf Maixner, dr. Ivo Hergešić, Josip Horvat, Bogoljub Bratić i drugi. *Obzor* se tiskao u Tipografiji, a 1925. vlasnik i izdavač bio je Nakladni zavod d. d. Urednici *Obzora* 1929. su bili dr. Milivoj Dežman, dr. Rudo Maixner, Olga Baltić, Ivan Esih, Petar Giunio i Vlaho Raić.[118] U razdoblju od 1921. do 1929. tiskan je u nakladi od 10.000 do 30.000 primjeraka, a distribuirao se po Hrvatskoj i Slavoniji.

Novosti su bile informativno – politički dnevnik koji je izlazio od 1907. do 1941. godine. Prvi urednik bio je Mirko Dečak. To su bile prve informativne novine s kolreportažom. Iako su smatrane informativnim, a ne stranačkim novinama, *Novosti* su u prvim godinama izlaženja podupirale politiku hrvatsko – srpske koalicije, a kasnije centralističko-unitarističku politiku Svetozara Pribićevića. *Novosti* su bile među prvim novinama koje su donosile izvješća o sportu (nogometu). Osnivači *Novosti* bili su tiskar Mile Maravić i novinar Mirko Dečak, a 1921. glavni urednik bio je Ljudevit Z. Kara. U razdoblju 1921. – 1929. *Novosti* je tiskala Jugoštampa d. d. u nakladi od 10 000 do 36 000 primjeraka, a

---

[114] Obznana je bila uredba koju je donijela vlada Milenka Vesnića prije donošenja Ustava. Sastoji se od dva dijela, a u prvom se iznosi zbog čega su se morale poduzeti mjere protiv komunista. U drugom dijelu je naređenje Ministarskog savjeta, koje sadrži sedam točaka. U njoj stoji: „Da se do rješenja ustava zabrani svaka komunistička i druga rastrojna propaganda, obustave njihove organizacije, zatvore njihova zborišta, zabrane njihove novine i svi drugi spisi, koji bi mutili pokojstvo i mir države, propovijedali, opravdavali ili hvalili diktaturu revolucije ili ma kakvo nasilje. Odmah se imadu uzaptiti svi pozivi na generalni štrajk i do mjesec dana zatvora svi, koji ih čine usmeno ili pismeno“. Tekst Obznane objavljen je u brojnim izdanjima, pa i u *Narodnim novinama* (Zagreb), br. 296, 30. XII. 1920., 1. O sadržaju Obznane vidi i Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, knjiga I., Zagreb 1961., 319., Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1992. (reprint izdanje), 106-109.

[115] Odluka o zabrani izlaženja od 5. XII. 1928., HR-HDA-1361, kut. 7., Odluka o zabrani izlaženja od 5. XII. 1928. koju je Predsjednički ured Kr. redarstvenog ravnateljstva poslao Velikom županu Zagrebačke oblasti u Zagrebu. Vidi i u „Krv na zagrebačkim ulicama“, *Borba*, br. 94., 5. XII. 1928., 1.

[116] Josip HORVAT, *Živjeti u Hrvatskoj 1900. – 1941. (Zapisci iz nepovrata)*, Zagreb 1984., 161.-339., J. HORVAT, *Povijest novinstva 1771. – 1939.*, 298.-343., B. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 140.

[117] *Isto*.

[118] *Obzor* - Spomen knjiga 1860. - 1935., Zagreb 1936., 267.

distribuirale su se u sve krajeve države. Uz Ljudevita Karu do 1929. urednici su bili još Ivo Schlegel, Slavko Jutriša, Aldo Mandl, Vladimir Bornemisa, Zlatko Gorjan, Joso Lukić i dr. Mosković.[119]

Narodni Val bio je dnevnik Hrvatske seljačke stranke, koji je izlazio od 1927. do 1930. U razdoblju od 1930. do 1936. nije izlazio, a od 1936. prestaje biti glavno glasilo HSS-a te je izlazio kao tjednik. Prvi glavni urednik bio je Stjepan Radić, a u uredništvu mu je pomagala i supruga Marija Radić. Nakon smrti Stjepana Radića 1928. godine, glavni urednik bio je dr. Vladko Maček.[120] Odgovorni urednici bili su Milostislav Bratulica i Krešimir Devčić. Tiskao se u Tipografiji d. d., a naklada mu se kretala oko 7 000 primjeraka.[121]

Narodna Politika bila je glasilo Hrvatske pučke stranke i nastavak su *Novina*. Izlazila je od 1918. do 1929. godine. Glavni urednik i direktor lista bio je dr. Janko Šimrak. Godine 1919. izlazila je kao dnevnik, a 1923. zbog male potražnje čitatelja i financijskih problema izlazila je kao tjednik. Već 1927. *Narodna politika* izlazila je tri puta tjedno, a od 1. srpnja 1929. mijenja naziv u *Hrvatska straža* te je od tada izlazila kao dnevnik.[122] Uz dr. Janka Šimraka novine su uređivali Ivo Bogdan, Josip Andrić, Vladimir Deželić, Petar Grgec, Mario Matulić i Mate Ujević. Njezina se je naklada od 1921. do 1929. kretala u rasponu od 5 000 do 10 000 primjeraka.

Hrvat je u početku bio dnevni list Stranke prava, a izlazio je od 1913. do 1929. Prvi urednik bio je Dragutin pl. Hrvoj. Od 1919. do 1924. glavno je glasilo Hrvatske zajednice. Uglavnom je zastupao pravaške ideje dok nije postao glasilo HZ-a, a nakon toga Trumbićeva HFSS-a. Uredništvo su činili poznati političari i književnici, dr. Ante Trumbić, Miroslav Krleža i Slavko Cihlar. Odgovorni urednik 1925. bio je Radoslav Takalović Tomić. Tiskao se u Tipografiji d. d. Naklada mu se u razdoblju 1921. – 1929. kretala oko 6 000 - 10 000 primjeraka. Prestao je s izlaženjem 31. svibnja 1929. zbog uvođenja diktature.[123]

---

[119] Pregled štampe na teritoriju zagrebačke oblasti od 1929. (nema datuma), HR-HDA-1361, kut. 9., Velikom županu Zagrebačke oblasti., inv. 13299.

[120] Tek nakon dva mjeseca 9. X. 1928. *Narodni val* na zadnjoj stranici mijenja izdavača, vlasnika i glavnog urednika u Vladka Mačeka. Sve do tada se Stjepan Radić vodio kao vlasnik, izdavač i glavni urednik. *Narodni val*, br. 233., 9. X. 1928., 8.

[121] Pregled štampe na teritoriju Zagrebačke oblasti od 1929. (nema datuma), HR-HDA-1361, kut. 9., Velikom županu Zagrebačke oblasti., inv. 13299.

[122] *Hrvatska straža* bila je dnevnik. Izlazi u Zagrebu od 1929. do 1941. Glavni urednik bio je Ivo Bogdan. HR-HDA-1361, kut. 9. Pregled štampe na teritoriju Zagrebačke oblasti od 1929.

[123] Zapljena i opustava novina od 31. V. 1929., HR-HDA-1361, kut. 9., Kraljevsko redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu donosi izvješće Velikom županu Zagrebačke oblasti o zaustavljanju lista., br. 906.

Hrvatsko pravo/Hrvatska misao, dnevni list Čiste stranke prava.[124] Izlazilo je od 1895. do 1932. (1895. – 1993.) Prvi urednik bio je Martin Lovrenčević. Godine 1920. mijenja naziv u *Hrvatska misao*, a glavni urednik bio je Rudolf Plukavec. Novine ponovno mijenjaju naziv u *Hrvatsko Pravo* 1924., glavni urednik bio je Slavko Diklić, a vlasnik Gustav Perčec. Godine 1928. novine izlaze jednom tjedno, a glavni urednik bio je dr. Mile Budak. Tiskao se u tiskari Merkantile. Naklada mu se u razdoblju 1921. – 1929. kretala od 1 400 do 2 000 primjeraka.

Večer je bila dnevnik koji je izlazio u Zagrebu od 1920. do 1941. Glavni urednik kratko je bio Dragan Bulić pa ga je zamjenio Ivo Sučić. Uz Ivu Sučića novine su još uređivali: Gjuro Vilović, Miroslav Golik, Dragan Juračić i Marija Jurić Zagorka.[125] Tiskala se u 8 000 do 10 000 primjeraka od 1921. do 1929.

5.2. Kazne i progoni novinara

Zakon o tisku iz 1925. ukazuje što se u novinama ne smije objavljivati, te zabranjuje rasturanje i prodaju novina i drugih tiskanih spisa, ako sadrže: „Uvredu Vladaoca i članova Kraljevske kuće, uvredu stranih državnih vladara, uvredu Narodne skupštine, neposredno pozivanje građana da silom mijenjaju Ustav ili zemaljske zakone te tešku povredu javnog morala. Novinama će se zabraniti izlaženje ako u svojem sadržaju izazivaju mržnju protiv države kao cjeline, vjerski i plemenski razdor ili ako posredno pozivaju građane da silom mijenjaju Ustav ili zemaljske zakone, samo ako se iz napisa jasno vidi da se njime ide na takvo pozivanje građana." Novine koje sadrže ovo navedeno trebale su biti zaplijenjene.[126] Ovom odredbom kralj i vlada su zabranjivali iznošenja političkih stajališta koja su tražila promjenu političkog sustava te se protivila politici tadašnjih vlasti.

Kaznena djela koja su mogla biti počinjena u tisku određena su Zakonom o tisku iz 1925. i to u glavi VIII, člancima od 43. do 72.[127] Novčana kazna u iznosu od 50 000 dinara propisana je za one koje potiču građane da silom mijenjaju Ustav i zemaljske zakone (čl. 45.), zatvor od jednog mjeseca do godine i novčana kazna od 10 000 dinara za one koji izazivaju mržnju protiv države i plemenski razdor (čl. 47.), te kazna od jednog mjeseca do godine zatvora i novčana kazna od 20 000 do 200 000 dinara za uvredu kralja ili člana kraljevskog

---

[124] J. HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771. - 1939.*, 291., B. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću.*, 125.

[125] Životopis Đure Vilovića vidi u knjizi Nikole ŽUTIĆA, *Đuro Vilović od župnika do četnika*, Beograd 2012., iako autor nije naveo podatak o tome da je Vilović bio član uredništva *Večeri*.

[126] Članak 24. Zakona o tisku: „Zabrana se sastoji u uzapćenju štampanih primeraka ili predmeta umnoženih i za rasturanje namenjenih". *Zakon o štampi od 6. augusta 1925.*, 15.

[127] *Zakon o štampi od 6. augusta 1925.*, 28.-41

doma, te uvreda stranog državnog poglavara ili Narodne skupštine (čl. 53.). Za kaznena djela počinjena kršenjem Zakona o tisku iz 1925., odgovarali su pisac (ako se zna tko je on) potom urednik, izdavač, tiskar i distributer.[128] Kazneni zakon štitio je kralja od klevete i uvrede. Zbog klevete kralja ili člana kraljevskog doma kazna je bila od godine dana do 10 godina i novčana kazna od 20 000 do 200 000 dinara. Bilo kakve ili naročito uvredljive karikature kralja i članova kraljevskog doma bilo je kažnjivo kao uvreda.

Za obustavljanje novina uglavnom su smatrani krivima odgovorni urednici. Kao primjer navest ću urednika lista *Večer*, Gjuru Vilovića koji je optužen zbog naslova „Krvoproliće“ (tiskano 1. 12. 1928., u br. 2406.), zato što pisanjem izaziva prezir prema vojnim postrojbama i njihovim čelnicima. Navodno autor u tome članku vrijeđa generala M. Vesovića čime je narušio njegov ugled i status u vojsci. Zbog istih razloga bio je tužen i Dragutin Oršanić zbog članka „U znaku generalskog mača“ i zbog optužbe da „izaziva mržnju i klevetu vojske“.[129]

Odgovorni urednik *Narodnoga Vala* Krešimir Devčić (1928./29.) bio je osuđen zatvorskom kaznom od jedne godine i 20 000 dinara zbog kršenja čl. 47., 48., 52., 53. i 54. Zakona o tisku.[130] Prvotno je tužba bila podignuta protiv Milostislava Bartulice koji je jedno vrijeme bio glavni urednik *Narodnoga Vala*, ali kako je M. Bartulica dokazao da on nije autor zabranjenoga članka, kaznu je dobio novi urednik, Krešimir Devčić.

Uoči Drugoga svjetskog rata Udruženje jugoslavenskih novinara utvrdilo je da je do šestosiječanjske diktature za tiskarske i novinarske delikte bilo izrečeno oko 1000 kazni zatvora. Profesionalni novinari, tiskari i vlasnici listova osuđeni su na području Kraljevine SHS na više od 100 godina zatvora i na novčane kazne od nekoliko milijuna dinara.

Progoni i maltretiranja novinara bili su okušani način da se pošalju brze poruke hrvatskoj političkoj javnosti kako bi shvatila da će režim svim sredstvima braniti proklamiranu politiku i velikosrpske interese.

Režim se nije ustezao niti od ubojstva novinara. Đuro Basariček zastupnik HSS-a u Narodnoj skupštini i urednik *Narodne zaštite*. Ubijen je u skupštinskom atentatu 20. lipnja 1928. Stjepan Radić umro od posljedice ranjavanja u istom atentatu. Počeo je kao urednik *Hrvatske misli*, suradnik *Obzora*. 1902. pokreće časopis *Novo doba*. Piše u *Novom listu*

---

[128] *Zakon o štampi od 6. augusta 1925.*, 28.-41.

[129] Izvješće o zapljeni tiskopisa i novina od 1. XII. 1928., HR-HDA-1361, kut. 7., Kraljevsko državno odvjetništvo u Zagrebu Velikom županu Zagrebačke oblasti podnosi tužbu protiv Đure Vilovića i Dragutina orsanića zbog priloga u novinama *Večer*., br. 827.

[130] Izvješće državnog odvjetništva u Zagrebu od 12. I. 1929., HR-HDA-1361, kut. 9., Izvješće kraljevskog državnog odvjetništva u Zagrebu Velikom županu Zagrebačke ovlasi o izrečenoj kazi odgovornom uredniku K. Devčiću., br. 2083.

(Supilovom 1901. i 1904.), *Hrvatskom narodu, Hrvatskim novinama, Novostima* (1907. – 1909.), 1906. godine urednik je *Doma* i *Slobodnog doma*. Antun Schlegel glavni direktor *Novosti* i predsjednik konzorcija dioničarskog društva „Jugoštampa“ ubijen je u Zagrebu pred svojim stanom 22. ožujka 1929. Janko Mišić, omladinski urednik *Borbe* i stalni suradnik drugih omladinskih listova *Iskra, Mladi radnik, Omladinska borba*. Ubijen je početkom 1929. opirući se hapšenju u okršaju s policijom. Milan Šufflay albanolog svjetskog glasa, urednik pravaškog tjednika *Novo vrijeme,* suradnik *Hrvatskog prava* i *Mjesečnog zlatnog klasa,* ubijen je 18. veljače 1931. ispred kućnog praga, a atentat su počinili pripadnici režimske organizacije Mlada Jugoslavija, koja je uživala kraljevu zaštitu. Na sličan način prošli su i drugi novinari kao naprimjer Gustav Perčec, Zlatko Šnajder idr.

5.3. Tiskare u Zagrebu u razdoblju 1918. - 1929.

Uz novine svakako treba spomenuti i tiskare. U razdoblju od 1921. do 1929. na području Hrvatske i Slavonije bilo je 112 tiskara, a veći dio njih nalazio se u Zagrebu. Najmoćnije su bile Tipografija d.d. i Jugoštampa d.d.[131] Godina 1920. nastaje grafičko i nakladno poduzeća „Tipografije“ koja je nastala fuzijom tiskare Jana Novaka i Dragutina Schullhofa s tiskarom Ignatza Granitza.[132] Ona se ubrzano pretvara u suvremeno opremljeno tiskarsko poduzeće sa stožerom vrsnih stručnjaka. Ravnatelj Tipografije bio je Eugen Demetrović (1920. – 1926.), nakon njega mjesto ravnatelja preuzima njegov najveći suparnik Milivoj Dežman. Tipografija je izdavala naprodavanije dnevnike u Kraljevini SHS *Obzor, Jutarnji list* i *Večer,* te ilustriranu reviju *Svijet*.

Iste godine kada je osnovana Tipografija (1920.), osnovano je i novinsko nakladno poduzeće „Jugoštampa“ kojoj je temelj bila „Hrvatska tiskara d.d.“ i „Hrvatski štamparski zavod“. Utemeljitelj i ravnatelj Jugoštampe bio je Toni Schlegel sve do svoje smrti 1929. Jugoštampa je tiskala dnevnike *Novosti, Riječ* i *Zagreber Tagblatt*, koji su podržavali centralističku politiku Beograda.

Najviše se novina tiskalo 1925. i početkom 1929. (njih oko 223). Od tada se broj novina smanjuje jer su uvođenjem diktature prestale s radom političke stranke i njihova

---

[131] J. HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771. – 1939.*, 347. i B. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, 141.

[132] Ignatza Granitz je svoju tiskaru odkupio 1881. godine od poznatog zagrebačkog knjižara, nakladnika, urednika i poduzetnika Leopolda Hartmana. Naime Leopold Hartman je 1878. Granitza postavio za ravnatelja svoje tiskare. Iste godine su osnovali i veletrgovinu papira Hartman & Granitz. Nakon njegove smti tiskara je preuzeo Ignatz Granitz. O Leopoldu Hartmanu vidi Snježana KNEŽEVIĆ, „Lavoslav Hartman - knjižar, nakladnik, urednik i autor“, *HaKol*, br. 124., ožujak/travanj/2012., Zagreb, 23.-25.

glasila. Koje su se novine tiskale u pojedinoj tiskari, najbolje se vidi iz izvješća koje su tiskare slale Ministarstvu unutarnjih poslova Kraljevine Jugoslavije.[133]

U Jugoslavenskoj štampi d. d. 1929. godine tiskali su se slijedeći listovi: *Ženski List, Kulisa, Koprive, Novosti, Male Novine, Jugoslavenski Lloyd, Morgenblatt, Hrvatski Sokol, Ars Terapeutica, Trgovačke Novine, Domovina, Književnik, Papir, Drvotržac, Motor, Merkurov Vijesnik, Tekstilni Vijesnik, Novi Iseljenik, Vjesnik Trafikanata i Vjesnik Saveza grafičkih poduzeća*. U toj godini prestali su izlaziti: *Radnički Glasnik, Novi List, Sušak, Hrvatski Borac i Crvena Zastava*.[134]

U Tipografiji su 1929. tiskani slijedeći listovi : *Obzor, Jutarnji list, Večer, Slobodni Glas, Svijet, Dom, Nova Europa, Cinema, Naš Glas, Hrvatski planinar, Hrvatski učitelj, Šahovski glasnik, Grafička Revija i Omladina*, a prestale su se tiskati: *Narodni Val, Hrvat i Hrvatski seljački narod*.[135]

U tiskari Narodnih Novina u Zagrebu tiskale su se slijedeće novine: *Narodne Novine* (dnevnik), *Obitelj* (tjednik), *Tehnički list* (polumjesečnik), mjesečnici: *Hrvatska revija, Hrvatska prosvjeta, Seljačka prosvjeta, Lovačko-ribarski vjesnik, La Fervojisto, Sveti Franjo, Nastavni vjesnik, Financijalni vjesnik, Radnička zaštita, Priroda, Narodna zaštita* i *Stenograf*. te četvrtgodišnjaci: *Službeni željezničarski list* i *Ribarski vjesnik*, dok su prestale izlaziti: *Konkordo, Naša Domovina, Skautski list, Učiteljski list* i *Književnik* (svi su bili mjesečnici).[136]

Kad govorimo o tiskarama, svakako valja spomenuti i distribuciju novina o kojoj je ovisila svaka tiskara. Novine s najvećom nakladom bile su *Novosti* s 36 000 primjeraka, iza njih slijedili su *Jutarnji list* s 24 000, *Dom* s 12 000 i *Večer* s 10 000.[137] Najveću nakladu imale su informativne novine jer su se obraćale svim društvenim slojevima, potom stranačke, te naposljetku humoristične i stručne. Među informativnim novinama najveću nakladu u razdoblju od 1924. do 1929. imale su *Novosti*. Uz to, njihova naklada porasla je za 100%, za razliku od *Obzorove* koja se smanjila za 66%. Naklada informativnih dnevnika bila je veća od političkih dnevnika, a najmanju nakladu imali su mjesečnici koji su uglavnom bili stručnog sadržaja. Mjesečnici su se najčešće obraćali ciljanoj društvenoj skupini (*Gostioničar,*

[133] Izvješća pojedinih zagrebačkih tiskara o novinama koje su se tiskale u pojedinoj tiskari od 26. I. 1929., HR-HDA-1361, kut. 9., br. 8840., 8852., 8881.
[134] Izvješće od 1. VII. 1929., HR-HDA-1361, kut. 9., U kojem Jugoštampa obavještava Velikog župana Zagrebačke oblasti o novinama koje se kod njih tiskaju., inv. broj. 794. - 732.,
[135] Izvješće od 26. VI. 1929., HR-HDA-1361, kut. 9., U kojem Tipografija obavještava Velikog župana Zagrebačke oblasti o novinama koje se kod njih tiskaju., br. 8515.
[136] Izvješće od 26. VI. 1929. u Zagrebu, HR-HDA-1361, kut. 9., U kojem Zaklada tiskare Narodnih Novina podnosi izvješće Velikom županu Zagrebačke oblasti o novinama koje su se tiskale u njihovoj tiskari., br.114.
[137] Iskaz tiskopisa koji izlaze u Zagrebu od 27. II. 1928., HR-HDA-1361, kut. 7., Kraljevsko redarstveno ravnateljstvo podnosi spisak novina Velikom županu Zagrebačke oblasti.

Šumarski list, Haaviv Proljeće) i iz tog razloga je njihova naklada bila mala te se kretala u rasponu od 300 do 1 000 primjeraka. naklada novina. U razdoblju od 1924. do 1929., naklada novina je,općenito govoreći, pala. U rijetkim slučajevima (*Dom, Jutarnji list, Novosti*) ona se ipak povećala za 100%, što treba povezati sa zabranama drugih listova.

Tablica 8. Naklade zagrebačkog tiska

Naziv novina	Periodičnost	Vrsta	1924.	1928.	1929.
Borba	Tjednik	politički	5000	3000	-
Dom	Tjednik	politički	2000	10000	12000
Gostioničar/Novi Gost.	Mjesečnik	staleški	1000	700	800
Hrvat	Dnevnik	politički	10000	6000	-
Hrvatsko Pravo	Dnevnik	politički	2000	2000	1400
Haaviv Proljeće	Mjesečnik	zabavno-kult.	800	800	380
Jugoslavenski Lloyd	Dnevnik	ekonomski	2800	4000	3000
Jutarnji list	Dnevnik	informativni	20000	20000	24000
Koprive	Tjednik	humoristični	6500	7000	2500
Koža	Tjednik	stručni	800	800	600
Narodna Politika	Tjednik/Dnev.	politički	3000	3000	5000
Novinar	Mjesečnik	staleški	1000	1200	400
Novosti	Dnevnik	informativni	18000	25000	36000
Obzor	Dnevnik	informativni	10000	6000	3400
Riječ SHS	Dnevnik	politički	5600	7000	1800
Šumarski list	Mjesečnik	stručni	1800	1800	800
Večer	Dnevnik	informativni	10000	9000	8000

IZVOR: HR-HDA-1361.
Legenda: - prestaje sa izlaženjem tijekom godine

5.4. Hrvatsko novinarsko društvo (HND)

Pravi osnivač i idejni začetnik Hrvatskoga novinarskog društva bio je Milan Grlović, koji je istaknuo zamisao o njegovu osnivanju i udario prve temelje. M. Grlović stalno je naglašavao kako je „štampa velevlast“ koja se jako brzo širi i obuhvaća sve staleže. Kao nadnevak osnutka Društva hrvatskih književnika (DHK), unutar kojeg je djelovao i novinarski odsjek s 52 člana, navodi se 22. travnja 1900., ali se proces konstituiranja odvijao u nekoliko etapa, punih godinu dana.[138] M. Grlović bio je jedan od najangažiranijih i najzaposlenijih čelnika DHK, naglašavajući kako je novinarski posao daleko najteži i u najgorem položaju.[139] S obzirom da u sklopu DHK novinarska udruga nije osnovana, M. Grlović je 3. srpnja 1903.

[138] *HND Prvo stoljeće: Hrvatsko novinarsko društvo 1910. - 2010.*, Zagreb 2010., 22.
[139] Srećko LIPOVČAN, „Osnivanje Hrvatskog novinarskog društva: Od prvih zamisli i priprava do konstituiranja, 1877. - 1910.“, *Društvena istraživanja*, 9/2000., br. 6 (50), 913.-954.

godine dao ostavku na mjesto predsjednika Novinarskoga odsjeka. U Zagrebu se 10. listopada 1903. godine sastalo više od šesdeset nezavisnih hrvatskih novinara koji su raspravljali o osnivanju Društva hrvatskih novinara te o potrebi onivanja dopisnog ureda.[140] Nova iniciajativa za pokretanjem Hrvatskoga novinarskog društva (HND) došla je od tiskara i izdavača Mile Maravića, te novinara Dragana Krvarića, Mirka Dečaka i Ferdinanda Pajasa. Oni su godine 1907. sastavili proglas u kojem pozivaju sve novinare da stupe u organizaciju novinarskoga društva. Prva sjednica „neformalnog društva" bila je 1. prosinca 1907., a na njoj je 12 novinara odlučilo:

1. osnovati samostalno društvo pod onim imenom pod kojim će tri godine kasnije i biti utemeljeno

2. društvo će biti otvoreno svakom novinaru, ali odlučivati moraju oni kojima je to uistinu profesija, a ne (samo) nuzgredno zanimanje

3. ustanoviti odbor za izradu Pravila (Peršić, Marjanović, Pajas).[141]

Druga sjednica održana je 22. prosinca 1907. Na njoj su donesena Pravila odbora te je osnovan Privremeni odbor koji je imao zadaću vođenja poslova društva dok Kraljevska zemaljska vlada ne utvrdi Pravila društva. Posljednja zapisnička utvrđena sjednica Odbora bila je 29. prosinca 1907. na kojoj je dogovoreno ime društva, određen njegov budući indentitet (samostalna profesionalna udruga kojoj su članovi novinari različitog svjetonazora, odnosno političkog uvjerenja), određena kategorizacija članova, te osnovan Privremeni odbor koji je donio pravila i dao ih u proceduru.[142] Trebale su tri godine da se pravila Hrvatskoga novinarskog društva potvrde, što se zbilo 11. studenog 1910. godine. Nakon potvrde pravila krenulo se na ustrojavanje društva. Na glavnoj konstituirajućoj skupštini, 18. prosinca 1910. u Matici hrvatskoj, bilo je 30 novinara i jedna jedina novinarka - Marija Jurić Zagorka.[143] Na skupštini je u HND primljen 61 član, a odlučeno je da će društvom upravljati Upravni odbor, koji je odlučio da predsjednik HND bude Milan Grlović, potpredsjednik Antun Schlegel, blagajnik Ivan Peršić, tajnik Zvonimir pl. Vukelić, odbornici Milivoj Dežman, Većeslav Wilder, Bude Budisavljević i zamjenici Ferdinand Pajas i Joso Lakatoš.[144] Milan Grlović bio je svega godinu dana predsjednikom te je dao ostavku zbog politike i pritiska koji se vršio na njegovu dužnost. Žalosno je da ni Odbor ni društvo prilikom njegovog odlaska nisu izrekli ni riječi zahvale čovjeku koji je prvi zamislio udrugu, usrdno se borio za njeno osnivanje, te

[140] Srećko LIPOVČAN, „Osnivanje Hrvatskog novinarskog društva: Od prvih zamisli i priprava do konstituiranja, 1877. - 1910.", *Društvena istraživanja*, 9/2000., br. 6 (50), 913.-954.
[141] *HND Prvo stoljeće: Hrvatsko novinarsko društvo 1910. - 2010.*, 25.
[142] *Isto*, 26.
[143] *Isto*, 28.
[144] *Isto*.

najčešće bio inicijatorom do tada obavljenoga posla. Nakon odlaska Grlovića društvo se manje sastajalo. Trećoj redovitoj glavnoj skupštini, 16. ožujka 1913., nazočio je mali broj članova.[145] Skupštinu je vodio dotadašnji podpredsjednik Toni Schlegel koji je i službeno postao predsjednikom HND-a bez da su ga birali članovi. Matica hrvatske svoje je prostorije prepustila društvu, a ponudila se i za čuvanje arhivske građe. Na četvrtoj skupštini HND-a donosi se rezolucija kojom Društvo osuđuje međusobne napade kolega novinara.[146] Na početku Prvoga svjetskog rata, banskom je naredbom od 27. srpnja 1914. obustavljen tiskovni zakon, a čitavo je novinstvo podvrgnuto vojnoj preventivnoj cenzuri koja je trajala do 14. svibnja 1917., kad su banskom naredbom proglašeni novi propisi o tisku. [147] HND je u tom razdoblju 1914. – 1917. prestalo sa svojim djelovanjem.[148] U 1917. godini glavna pitanja na sjednica HND-a bila su mirovinski fond i kolektivni ugovor, ali ni jedno pitanje nije se riješilo.

HND u novonastaloj Kraljevini SHS nije imalo izgleda za opstanak, zbog čega se teži ka ujedinjenju s beogradskim i slovenskim Novinarskim društvima. Na sjednici 20. prosinca 1918. prihvatio se prijedlog Krešimira Kovačića da se otpočnu pregovori s novinarskim društvima u Ljubljani i Beogradu, kako bi se osnovala zajednička novinarska organizacija na području čitave Kraljevine SHS.[149] Pregovori su oko osnutka novoga društva sporo napredovali uglavnom zbog općih političkih prilika. Beograd i Sarajevo tražili su osnutak jedinstvenoga novinarskog udruženja dok su se Zagreb i Ljubljana zalagali za savez postojećih društava. Oko pitanja ujedinjenja radio je i tajnik društva Ante Brozović koji je zamijenio Antuna Bauera, koji je smatrao kako se novinari moraju organizirati u više lokalnih novinarskih društava, a sva zajedno sačinjavali bi Savez jugoslavenskih društava.[150] HND je i dalje održavalo sjednice društva na kojima je pokušavalo novinare plasirati na što bolji položaj u društvu, odnosno omogućiti novinarima mirovinu, besplatno liječenje i bolovanje, a traži se i povećanje plaća, otvaranje škola za novinare i dr. Na sjednici odbora 27. siječnja 1920. godine, Toni Schlegel dao je ostavku na mjesto predsjednika društva, a na njegovo mjesto došao je Krešimir Kovačić.

Hrvatsko novinarsko društvo na skupštini 15. ožujka 1921. definitivno prestaje s radom pod tim imenom. Skupštinu je otvorio predsjednik Krešo Kovačić koji je dao kratki povijesni pregled društva, nakon njega je govorio tajnik Ante Brozović koji je dao opis rada

---

[145] *HND Prvo stoljeće: Hrvatsko novinarsko društvo 1910. – 2010.*, 33.
[146] *Isto*, 35.
[147] J. HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771. - 1939.*, 377.
[148] *HND Prvo stoljeće: Hrvatsko novinarsko društvo 1910. - 2010.*, 37.-39.
[149] J. HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771. - 1939.*, 352.-354.
[150] *HND Prvo stoljeće: Hrvatsko novinarsko društvo 1910. - 2010.*, 42

Odbora, te blagajnik Vilko Šafranek koji je iznio financijsko stanje društva. Društvo je tada imalo 189 članova od čega je bilo 96 redovnih.[151] Na sjednici su donijeti slijedeći zaključci:

1. Da se HND likvidira i da se reorganizira kao zagrebački odsjek „Jugoslavenskoga novinarskog udruženja“.
2. Sve obveze kao i sva imovina Društva prelazi na Jugoslavensko novinarsko društvo (JND) zagrebačkog odsjeka.
3. Od raspoložive imovine HND-a, izuzevši fondove, Centralnom fondu JND-a pripada 30%.
4. Svi do sada upisani članovi HND-a postaju članovima JND-a, zagrebačkog odsjeka.
5. Likvidacija postaje legalna kada konstituanta JND-a u Sarajevu prihvati društvene statute.
6. Poslije zaključka konstituante JND-a ima se u najkasnijem roku od 21 dan sazvati konstituanta odsjeka, da na temelju Pravilnika izabere odbor.
7. Dosadašnjem odboru HND-a povjerava skupština da kao Privremeni odbor Odsjeka Zagreb vodi sve poslove do konstituante Odsjeka.[152]

Konstituirajuća skupština Zagrebačkog odsjeka JND-a održana je 26. travnja 1921. Na njoj je izabran upravni odbor. Za predsjednika je izabran Krešimir Kovačić, potpredsjednici bili su Slavko Jutriša i Vladimir Turkalj, blagajnik Vilko Šafranek, a odbornici August Scholz, Marijo Matulić, Vladimir Bornemissa i Milko Kelović.[153] Društvo je imalo svoje službeno glasilo *Novinar* čiji su glavni urednici bili Dušan Nikolajević i Moše Pijade.[154] Udruženje je 1924. ishodilo pravilnik o novinarskim željezničkim kartama, a borio se i za uspostavu mirovine novinarima, o podijeli zajma, pravo na dobivanje stana i drugo. Broj novinara iz godine u godinu se povećavao. Zagrebački odsjek 1925. broji 126 redovitih i 159 izvanrednih članova.[155] Veliki utjecaj društvo je dalo i u stvaranju novoga zakona o tisku. Društvo se zalagalo za slobodu tiska i neuplitanje politike u pisanje novinara.

Svoja puna prava novinari su ostvarili 1. studenog 1926. kad je došlo do uređenja odnosa između novinara i vlasnika listova, i to Uredbom o novinarima u kojoj je istaknuto, da je novinar stalno zanimanje i da svaki novinar, najkasnije mjesec dana od stupanja u službu, ima pravo dobiti od vlasnika službeni ugovor u kojem je sadržana visina stalnoga mjesečnog osobnog dohotka, otkazni rok i godišnji odmor od mjesec dana, a novinar s više od deset godina rada, imao je pravo na mjesec i pol dana s pravom primanja stalnog mjesečnog

[151] *HND Prvo stoljeće: Hrvatsko novinarsko društvo 1910. – 2010.*, 48.
[152] *Isto*, 49.
[153] *Isto*.
[154] Prvi broj mjesečnika *Novinar* izašao je 1. V. 1921. List je nakon trećeg mjeseca prestao s izlaženjem sve do 1924. kada je redakciju preuzeo Krešimir Kovačić. Novinar je izlazio od 1924. do 1939., glavni urednici su mu bili Ivan Krznarić i Branko Sokolić. Tiskao se Jugoštampi. J. HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771. - 1939.*, 353.
[155] *HND Prvo stoljeće: Hrvatsko novinarsko društvo 1910. - 2010.*, 61.

osobnog dohotka.[156] Ovom uredbom novinarima je osigurana i mirovina, odnosno mirovinski fond. U godini 1926. Zagrebačka sekcija započela je izgradnju Novinarskoga doma koji je bio završen 1930.[157] Centralistički uređeno Jugoslavensko novinarsko udruženje s odsjecima, nije bilo dobro riješenje, pa su 1927. i 1928. izbile nesuglasice između Zagrebačkog i Beogradskog odsjeka. Tih godina Zagrebački odsjek nije često sazivao sjednice.

Uvođenjem kraljeve diktature stanje u novinarstvu se pogoršalo. Jedna od prvih odluka šestosiječanjske diktature bila je promjena Zakona o tisku od 26. kolovoza 1925. Novi Zakon o tisku 6. siječnja 1929. izradio je Milan Srškić.[158] Uvedena je preventivna cenzura, što nije sprječavalo zaplijenu listova i kad bi prošli cenzorski postupak. Novine bi bile zabranjene ako bi u roku od mjesec dana tri puta bile zaplijenjene. Protiv zabrane novina nije bilo pravnoga lijeka. Značajke Zakona o tisku iz 1929. bile su u tome što se novinaru diktiralo što mora pisati. Uredništvima su dostavljani gotovi članci koje su morali uvrštavati u novine, a novinare se tjeralo da veličaju kralja i diktaturu. Novinama su propisani pozdravni članci, veličina slike, odredba da se riječ „kralj i kraljevski“ smiju pisati samo velikim slovom, a zabranjeno je spominjanje imena Stjepana Radića, te riječi Hrvat i Hrvatska.

---

[156] *Novinar*, Zagreb, br. 1-2., 1. XI. 1926.

[157] Dana 25. travnja 1926. godine osnovana je posebna zaklada koja je bila zadužena voditi sve poslove vezane za izgradnju doma. Zakladnica, koja je tom prilikom prihvaćena, predvidjela je izgradnju reprezentativne zgrade, u koju će se okupiti sve novinarske institucije i u kojoj će stanovi biti dodijeljivani u prvom redu novinarima. Zakladom su upravljali tri člana zagrebačke sekcije novinara te jedan član zagrebačkog gradskog zastupstva i jedan delegat pravničkog društva. U nju su kao prvi članovi ušli dr. Milivoj Dežman kao predsjednik sekcije, Toni Schlegl i Ivan Perišić kao podpredsjednici, dr. Stjepan Srkulj ispred Gradske općine i dr. Ivo Politeo od Pravničkog Društva. Istodobno, od Gradske općine je zatraženo da se dodijeli besplatno gradilište na Trgu 29. listopada 1918. godine. O toj se molbi raspravljalo 4. travnja 1927. godine na sjednici gradskog zastupstva. Prva molba razmatrana je godinu dana ranije, ali kako nije bila u skladu s urbanističkim uvjetima, odbijena je (po projektu zgrada bi bila četverokatnica i nije bila u skladu s okolnim zgradama). Promijenjen nacrt predvidio je da prednji dio zgrade, tj. onaj do Wilsonovog trga ima formu paviljona. U tom je dijelu planirana kavana i društvena dvorana, dok zgrada prema Vukotinovićevoj ulici ima formu trokatnice. Autor projekta bio je Bruno Bauer. Ova osnova prihvaćena je od svih gradskih foruma, a izabran je i odbor od 8 članova s arhitektom V. Heinzelom na čelu koji je morao prihvatiti definitivan nacrt zgrade te provjeriti sve uvjete za gradnju - ima li dovoljno sredstava za gradnju, odrediti vrijeme početka i završetka gradnje, pratiti natječaje, rad poduzetnika. Svečano otkapanje temelja počelo je 16. srpnja 1928. godine. U prosincu gradnja je došla do krova, pa je za Božić održan prvi zajednički susret novinara u vlastitoj kući. Nakon toga gradnja je radi pomanjkanja sredstava u dva navrata prekidana, ali je zajmovima u proljeće 1930. godine dovršena. Kavana i restauracija te Bijela dvorana na prvom katu dovršene su i otvorene tek polovinom srpnja 1930. Krajem 1930. godine cijela je zgrada iznajmljena. U njoj je stanovalo i pet novinarskih obitelji. U domu su prostori iznajmljeni prvenstveno kulturnim i intelektualnim organizacijama kao što su Francuski institut, Društvo Prijatelja Velike Britanije, Društvo Hrvatskih Književnika, Zajednica Slovenskih Društava. *HND Prvo stoljeće: Hrvatsko novinarsko društvo 1910. - 2010.*, 81.-84.

[158] *Zakon o štampi, Zakon o izmenama i dopunama od 6. januara 1929.*, Zagreb 1930.

6. POLITIČKE STRANKE I IZBORI U ZAGREBU 1920. – 1929.

6.1. Političke stranke u razdoblju od 1918. do 1929. godine

Na prvim parlamentarnim izborima 1920. u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevstvo SHS) najviše glasova osvojila je Jugoslavenska demokratska stranka Ljube Davidovića, a na ostalim parlamentarnim izborima (1923., 1925. i 1927.) najviše glasova osvojila je Narodna radikalna stranka koja je dominirala na političkoj sceni i u državnoj vlasti sve do uvođenja šestosiječanjske diktature.[159]

Prije dolaska komunista u gradsku skupštinu, u gradu Zagrebu dugi je niz godina na političkoj sceni svakako najistaknutija bila Hrvatska stranka prava. Tijekom Prvoga svjetskog rata u Zagreb je došao veliki broj radnika i seljaka. To je utjecalo na promjenu društvene slike, a posredno i na strukturu birača. U Zagrebu jačaju komunisti i radničke stranke koje su se zalagale za veća prava radnika i seljaka.[160] Svakako najistaknutije hrvatske stranke koje su na parlamentarnim izborima dobivale najviše glasova bile su Hrvatska stranka prava (HSP), Hrvatska (pučka) republikanska seljačka stranka (H/P/R/SS), Hrvatska zajednica (HZ) i Hrvatska pučka stranka (HPS). Od jugoslavenskih stranaka u Zagrebu je po broju glasova najjača bila Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), Jugoslavenska demokratska stranka (JDS), a nakon promjena i rascjepa u ovoj potonjoj godine 1924. i nova Samostalna demokratska stranka (SDS).

6.1.1. Hrvatska (pučka/republikanska) seljačka stranka

Hrvatsku pučku seljačku stranku osnovanali su 1904. godine braća Antun i Stjepan Radić. Nakon Antunove smrti godine 1919., glavnu ulogu u stranci preuzima mlađi brat Stjepan Radić.[161] Politički program stranke temelji se na prosvjećivanju i gospodarskom razvoju seljaštva, na osnovi hrvatskoga narodnog jedinstva i u skladu s hrvatskim državnim i

---

[159] Vidi: Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919. - 1929.*, Beograd 1979., 67.-128., Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1992., 106.-114., Hrvoje MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1999., 86.-98., Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918. - 1941.*, (knjiga I.), Zagreb 1993., 327.-339.

[160] M. KOLAR DIMITRIJEVIĆ, *Radni slojevi Zagreba od 1918. do 1931.*, 17.-22.

[161] O radu stranke vidi: H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, H. MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Ivan MUŽIĆ, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1988., Ivo PERIĆ, *Stjepan Radić 1871. – 1928.*, Zagreb 2003., Stjepan RADIĆ, *Govori u Hrvatskom saboru*, Zagreb 1996., Stjepan RADIĆ, *Izabrani politički spisi*, Rijeka 1995., Stjepan RADIĆ, *Ustav Stjepana Radića*, Zagreb 1994.

povijesnim pravom. HRSS svoj politički program temelji na rebublikanskoj državi unutar jugoslavenske države, uređenu na principu federalizma s elementima konfederacije.[162] Njezin socijalni program predviđao je gospodarsko podizanje hrvatskog sela i poboljšanje općega položaja seljaka. Ne slaže se s monarhističkim uređenjem države, zbog čega u prosincu 1920. mijenja naziv u Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS).[163] HRSS traži neutralnu hrvatsku seljačku mirotvornu republiku u sklopu međunarodno priznatih granica nove jugoslavenske države. Na parlamentarnim izborima u Kraljevstvu/Kraljevini SHS osvojila je ta stranka slijedeći broj glasova: 1920. – 230.000; 1923. – 473.000; 1925. – 532.000; 1927. – 367.570. Godine 1924. stranka je učlanjena u Seljačku internacionalu (tzv. Zelena internacionala).[164] Nakon parlamentarnih izbora 1925. u ožujku, stranka priznaje monarhiju i centralistički Vidovdanski ustav i ulazi u vladu, a Stjepan Radić postaje ministar prosvjete. Budući da radikali kao partneri u vladi nisu bili spremni za rješenje hrvatskoga pitanja, 1. veljače 1927. stranka izlazi iz vlade. Na izborima 11. rujna 1927. godine, HSS nastupa pod imenom "Narodna seljačka stranka", pokušavajući proširiti svoj utjecaj. Međutim, doživljava pad u broju glasova, što se ogledalo i u manjem broju osvojenih mandata. Nakon parlamentarnih izbora, točnije 11. studenog 1927., stranka koalira s Pribićevićevom Samostalnom demokratskom strankom (SDS), odnosno stvorena je Seljačko-demokratska koalicija (SDK).[165] Uvođenjem šestosiječanjske diktature 1929. stranka je bila prisiljena obustaviti djelovanje radom.

---

[162] Zvonimira KULUNDŽIĆA, *Stjepan Radić i njegov republikanski ustav*, Zagreb 1989., 147.-188.

[163] H. MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 327.-339.

[164] Stjepan Radić je HRSS uključio u Seljačku internacionalu 1. srpnja 1927. kad je bio u Moskvi. Cilj uključivanja stranke bio je jačanje njenog rada i povezivanje sa stranim dužnosnicima. S. Radić je smatrao da će time „smekšati“ Vladu Pašić-Pribićević i prisiliti je na preuređenje države. To se nije dogodilo jer je Vlada 23. prosinca donijela odluku, koju je kralj 1. prosinca 1925. potvrdio o primijeni *Obznane* na HRSS i zabranila njeno djelovanje, većinu članova vodstva stranke uhitila i utamničila te ukinula rad njenoga glasila *Dom*. Vodstvo stranka je, da bi stranka mogla djelovati, tada promijenilo politiku i priznalo monarhiju i centralistički Vidovdanski ustav, zbog čega je iz naziva stranke ispušten termin „republikanska“. Za to vrijeme Stjepan Radić bio je u zatvoru. U srpnju 1925. sklopljen je i sporazum između NRS i HSS i formirana vlada Narodnog sporazuma na čelu s N. Pašićem, u kojoj je HSS dobio četiri resora, a potom su članovi vodstva stranke pušteni iz zatvora, među kojima i S. Radić, koji će u studenom 1925. ući u Vladu kao ministar prosvjete.

[165] O Seljačko-demokratskoj koaliciji vidi: Ljubomir ANTIĆ, „Hrvatska federalistička seljačka stranka“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 1/15, Zagreb 1982., 163.-222., Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919. - 1929.*, Beograd 1979., 242.-252., Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1992., 361.-363., Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999., Svetozar PRIBIĆEVIĆ, *Diktatura kralja Aleksandra*, Beograd 1952., 59.-75., Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, knjiga I., Zagreb 1993., 481.-503.

6.1.2. Hrvatska stranka prava (HSP)

Stranka prava mijenja naziv u Hrvatska stranka prava 1. ožujka 1919. godine.[166] U predratnom razdoblju na čelu stranke bio je dr. Josip Frank. Kasnije (1919.) je na čelu stranke dr. Vladimir Prebeg. Stranka je najviše pristaša našla u sitnom građanstvu, a u svome programu želi „sačuvati individualnost hrvatskoga naroda i državnu samostalnost“, želi republičko uređenje države, te neovisno gospodarstvo hrvatske države.[167] HSP ostaje vjerna nauku svoga osnivača Ante Starčevića. Za razliku od Hrvatske pučke seljačke stranke, HSP ne samo da je odbijao način i čin ujedinjenja Kraljevstva SHS, već je zastupao koncepciju potpuno neovisne hrvatske države. Politički program stranke temelji se na samoodređenju i ujedinjenje svih hrvatskih zemalja u slobodnu i neovisnu državu Hrvatsku. Stranka povremeno surađuje s HRSS-om i Hrvatskom zajednicom u Hrvatskom Bloku (1921., 1927.).[168] Nakon atentata na zastupnike Hrvatske seljačke stranke (1928.), stranka pristupa Seljačko-demokratskoj koaliciji. Rad stranke zabranjen je 6. siječnja 1929., uvođenjem šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra Karađorđevića. Jedan dio članova stranke odlazi u emigraciju pod vodstvom Ante Pavelića, drugi dio ostaje u Hrvatskoj i djeluje u ilegali.[169]

6.1.3. Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) - Komunistička partija Jugoslavije (KPJ)

Komunistička partija Jugoslavije, pod imenom Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista), utemeljena je na *Kongresu ujedinjenja radničkih stranaka* u Beogradu 20. – 23. travnja 1919.[170] Politički program stranke temeljio se na borbi za prava

---

[166] O nastanku i radu Čiste stranke prava vidi Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973. i Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895. – 1903.*, Zagreb 2001., Stjepan MATKOVIĆ, *Izabrani portreti pravaša*, Zagreb 2012., *Pravaška misao i politika*, zbornik radova (uredili Jasna Turkalj, Zlatko Matijević i Stjepan Matković), Zagreb 2007. Rad HSP u razdoblju 1918. – 1929. vidi: Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1992., Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine.*, Zagreb 2006., Hrvoje MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1999., Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslavji*, knjiga I., Zagreb 1993.

[167] Ivo PERIĆ, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji, Zagreb 2006.*, 48.

[168] Hrvatski blok bio je skup političkih stranaka HRSS, HZ i HSP, koji su se od 1921. godine činili glavnu političku oporbu, koja se borila protiv državnog centralizma i unitarizma. Na čelu je bio Stjepan Radić. Hrvatski blok Ustavotvornoj skupštini poriče pravo na donošenje ustava koji bi vrijedio za Hrvatsku. Početkom 1922. objavili su memorandum koji je bio namijenjen delegatima *Genovske konferencije* (konferencija savezničkih sila koja se bavila obnovom svijeta poslije rata). Memorandumom je prikazan položaj Hrvatske u novoj državi, ukazano na jednostrano proglašenje Vidovdanskog ustava, te traži da se prizna Hrvatska država u zajedničkim granicama međunarodne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca. Blok je prekinut izlaskom HSS-a 1925., ali je ponovno obnovljen 1927. Novi Hrvatski blok čini HFSS i HSP. Hrvoje MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1999., 93.-112., Ivo PERIĆ, *Hrvatska i svijet u 20. stoljeću*, Zagreb 1995.

[169] Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine.*, Zagreb 2006., 33.-67.

[170] Toma MILENKOVIĆ, *Socijalistička partija Jugoslavije (1921. – 1929.)*, Beograd 1974.

radnika i rušenju kapitalističkoga poretka. Stranka je na početku zagovarala jugoslavenski unitarizam, ali kasnije ga napušta i traži da svaki narod ima pravo na samoodređenje i odcjepljenje. Na Drugom kongresu SRPJ (k), koji je održan u Vukovaru od 20. do 25. lipnja 1920., partija mijenja ime u Komunistička partija Jugoslavije (KPJ). Tek na tom kongresu Partiji je formalno pristupio lijevi dio slovenskih socijaldemokrata sa svojom Radničkom socijalističkom strankom za Sloveniju. Donošenjem Obznane 30. prosinca 1920., komunistička promidžba stavljena je izvan zakona, dok je rad KPJ bitno otežan. Nakon donošenja Ustava 1921., za koji izabrani predstavnici KPJ nisu glasovali, donosi se i Zakon o zaštiti države kojim se stranci u potpunosti zabranjuje rad, a njezini se zastupnici utamničuju. Manji dio članova odlučuje se na obnovu djelovanja u ilegali.

6.1.4. Hrvatska zajednica (HZ)

Hrvatska zajednica (HZ) osnovana je 17. srpnja 1919. Sastojala se od Starčevićeve stranke prava i Napredne demokratske stranke (na čelu s dr. Ivanom Lorkovićem) te grupe Hrvatsko kolo u Osijeku i Hrvatske težačke stranke iz Bosne i Hercegovine.[171] Hrvatska zajednica imala je glavno uporište u Zagrebu i Osijeku, ali nikad nije uspijela okupiti širi krug pristaša.[172] Na samome početku svoga djelovanja zajedničari su bili unitaristi, ali su se u Ustavotvornoj skupštini i opredijelili za federalizam. Kasnije su pod utjecajem S. Radića prihvatili republikanizam u kojem je HZ ustrajala i onda kad ga je Radić napustio.[173] Hrvatska zajednica samostalno je sudjelovala samo na izborima 1920. godine, na kojima je osvojila jedan mandat (2 902 glasova). Već na sljedećim izborima 18. ožujka 1923. nije nastupila samostalno, već u koaliciji s Radićevim HRSS-om. Potkraj 1924. HZ-u se priključuje dr. Ante Trumbić koji je znatno utjecao na njezino prihvaćanje republikanizma. Stranka je uglavnom podržava politiku HRSS-a, sve dok nisu koalirali s Radikalnom strankom, zbog čega su zajedničari prekinuli svaku vezu s HRSS-om i nastavili oštrom kritikom Stjepana Radića i njegove politike. Početkom 1926. stranka se raspustila i osnovana je nova stranka, Hrvatska federalistička seljačka stranka (HFSS).

---

[171] Hrvoje MATKOVIĆ, „Hrvatska zajednica. Prilog proučavanja političkih stranaka u staroj Jugoslaviji.“, *Istorija XX veka, zbornik radova*, V./1963., Beograd, 5.-136.
[172] H. MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 90.-91.
[173] *Isto*.

6.1.5. Hrvatska federalistička seljačka stranka (HFSS)

Hrvatska federalistička seljačka stranka (HFSS) osnovana je 11. siječnja 1926. godine u Zagrebu na skupštini Hrvatskoga narodnog federalističkog saveza (HNFZ).[174] Na sjednici je konstituiran Glavni odbor i Predsjedništvo na čelu s dr. Ivanom Lorkovićem (dotad predsjednik Hrvatske zajednice koja prestaje postojati). Nakon smrti Ivana Lorkovića (24. veljače 1928.) vodstvo stranke preuzima dr. Ante Trumbić. Potpredsjednici su bili Tomo Jalžabetić, Stjepan Uroić, Mato Jagatić i Ladislav Polić.[175] Stranku su činili predstavnici Hrvatske zajednice i disidenti Hrvatske seljačke stranke.[176] Pravi začetnik stranke HFSS bio je Ante Trumbić koji 13. rujna 1925., sa zastupnicima Hrvatske zajednice i disidentima HRSS-a (tad već HSS-a), prvo osnovao Hrvatski narodni federalistički klub, te političku organizaciju Hrvatski narodni federalistički savez, koji se na skupštini u Splitu izjasnio protiv rada HSS-a i njegovog vođe Stjepana Radića.[177] Stranka je svoj program temeljila na nepriznavanju Vidovdanskog ustava i centralističkog uređenja države te se zalagala za uređenje države na federalističkom principu. Program stranke temeljio se na rješavanju „hrvatskoga pitanja“ te na preustroju državnog uređenja i promjene Vidovdanskog ustava. Federalisti, kako su ih zvali, bili su tipični predstavnici hrvatskoga građanstva (pravnici, književnici, intelektualci) čije su interese i zastupali. Prije parlamentarnih izbora 11. rujna 1927., HFSS ulazi u Hrvatski blok osnovan 19. lipnja 1927. Cilj Hrvatskoga bloka, u kojem osim HFSS sudjelovale HSP i Hrvatski seljački republikanski savez, bio je ukidanje Vidovdanskog ustava i centralizma. Na izborima stranka nije polučila očekivane rezultate, osim u Zagrebu gdje je osvojila 50.15% glasova.[178] Glavno glasilo stranke bio je tjednik *Hrvat* koji je često napadao Radićevu stranku i politiku, ali i tjednik *Hrvatski seljački narod*, čiji su vlasnici i izdavači bili Mato Jagatić i Stjepan Uroić, a glavni urednik bio je Matija Kovačić. Nakon proglašenje diktature HFSS je zabranjena.

---

[174] Ljubomir ANTIĆ, „Hrvatska federalistička seljačka stranka“, *Radovi*, 15/1982., Zagreb, 163.-222.
[175] Ladislav Polić umro je 8. XI. 1927.
[176] Ivo PERIĆ, *Hrvatska i svijet u XX. stoljeću.*, Zagreb 1995.,
[177] Ljubomir ANTIĆ, „Hrvatska federalistička seljačka stranka“, *Radovi*, 173.
[178] I. PERIĆ, *Birači u Hrvatskoj*, 56.-61.

6.1.6. Hrvatska pučka stranka (HPS)

Hrvatska pučka stranka (HPS) okupljala u svojim je redovima svećenike i katoličke intelektualce.[179] Uobičajeni naziv za članove i pristaše HPS-a bio je *pučkaši*. Stranka je svoje ishodište imala u Hrvatskome katoličkom pokretu, u sklopu kojega je od 1912. djelovao Hrvatski katolički seniorat kao organizacija katoličkih intelektualaca.[180] Na izborima za Ustavotvornu skupštinu Kraljevstva SHS, održanima 28. studenog 1920. godine, HPS je zajedno s Bunjevačko-šokačkom strankom osvojio devet zastupničkih mjesta. Raščlanivši konačne rezultate izbora, vodstvo HPS-a moralo je prihvatiti činjenicu da je stranka izgubila u izbornom nadmetanju s Radićevom Hrvatskom pučkom (republikanskom) seljačkom strankom, o kojoj je imala iznimno loše mišljenje. HPS je izbjegao glasovanje o ustavu, ali nije mogao spriječiti njegovo donošenje (1921.). Pučkaško glasilo *Narodna Politika* dočekalo je vijest o izglasavanju centralističkoga tzv. Vidovdanskog ustava s neskrivenim nezadovoljstvom. HPS je izišao i na parlamentarne izbore za Narodnu skupštinu 1923. godine, na kojoj im je glavni konkurent bio HRSS. Stranka tada nije prošla ni izborni prag pa nije dobila niti jedno zastupničko mjesto. Saznavši za izborne rezultate, vođe su pučkaša razočarano izjavili kako su se izbori riješili HPS od jedne nezahvalne i veoma teške uloge, da je Radić baš na nju svaljivao gotovo svu krivnju što se njegov program ne može izvršiti. Na izborima 1927. S. Barić ušao je u Narodnu skupštinu i HPS je ponovno postao parlamentarna stranka. Pučkaši su verbalno osuđivali politiku Pašić-Pribićevićeve koalicijske vlade, iako su ju neizravno podupirali. Napadali su i djelovanje predsjednika HRSS-a. Radiću se ponajprije zamjerao pokušaj internacionaliziranja hrvatskoga pitanja, točnije, njegovo djelovanje u zemljama Zapadne Europe i boljševičkoj Rusiji, njegovo učlanjenje HRSS-a u Seljačku internacionalu koja je bila ekspozitura međunarodnoga komunističkog pokreta. Uvođenjem šestosiječanjske diktature stranka je prestala sa svojim djelovanjem.

---

[179] O radu stranke vidi: Zlatko MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju orlova: prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća*, Zagreb 2005., Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.–1929.)*, Zagreb 1998.

[180] Zlatko MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju orlova: prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća*.

6.1.7. Jugoslavenska demokratska stranka/Demokratska stranka

Jugoslavenska demokratska stranka (JDS), u historiografiji poznata kao Demokratska stranka (DS) bila je nova politička stranka nastala udruživanjem nekoliko različitih predratnih stranačkih grupacija.[181] Stranka je osnovana na Kongresu ujedinjenja u Sarajevu, u svibnju 1919. kad je Svetozar Pribićević održao prvi politički govor u novoj državi. Program stranke bio je integralno jugoslavenstvo i nepomirljiva borbe protiv separatizma (prvenstveno hrvatskoga).

Izbori za Ustavotvornu skupštinu Kraljevine SHS održani su 28. studenoga 1920.; JDS osvaja pojedinačno najviše glasova i mandata: 319.000 glasova (19,9%) i 92 mandata (od 419). Bila je jedina stranka koja je istakla svoje liste u svih 55 izbornih jedinica (komunisti u 54, radikali u 47). Jedina stranka koja je osvajala mandate u svih osam pokrajina tadašnje države. U sjevernoj Srbiji (područje Srbije do 1912., bez Vojvodine) i južnoj Srbiji (područje koje je Srbija osvojila u Balkanskim ratovima 1912.–1913. s Makedonijom) osvojili su ukupno 56 mandata (radikali 46, komunisti 32).

Nakon Srbije, najviše mandata DS osvaja u Hrvatskoj i Slavoniji (19 od ukupno 93). Kao zastupnici DS-a, u Narodnu skupštinu ulaze jedanaestorica Hrvata. Mnogi su Hrvati težili snažnoj državi kao zaštiti od teritorijalnih pretenzija Italije koja je zaposjela velik dio područja Istre i Dalmacije (gdje izbori nisu ni bili održani). U Dalmaciji osvajaju jedan mandat (od 11).

Dana 1. siječnja 1921. formirana je koalicijska vlada radikala i demokrata kojoj je na čelu Nikola Pašić. Na izborima za Narodnu skupštinu, 18. ožujka 1923., stranka je povećala broj svojih glasova na 400.342, što zbog znatno većeg ukupnog broja glasača znači pad postotka sa 19,9 na 18,4%. Kako je i ukupni broj mandata u Skupštini znatno smanjen (sa 419 na 312), te zbog osobina izbornog sustava (razmjerni izbori, ali u malim jedinicama, što daje prednost jačim strankama), broj mandata gotovo je prepolovljen: sa 92 na 51. Napredovali su s jedne strane NRS, a s druge HRSS. U sjevernoj Srbiji demokrati su osvojili 21 mandat (od 73; radikali 50), u južnoj Srbiji 12 (od 41; radikali 15 i Džemijet 14), Hrvatskoj i Slavoniji 10 (od 68), Vojvodini četiri (od 34), Crnoj Gori dva (od 7), Dalmaciji jedan (od 15), Sloveniji jedan (od 26), a u Bosni i Hercegovini ostali su bez mandata.[182]

---

[181] Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 1970., Branislav GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919. - 1929.*, Beograd 1979.

[182] F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, 411.

U ožujku 1924. Davidović, nastojeći srušiti vladu Nikole Pašića, radi na stvaranju *Opozicionoga bloka* sa Savezom zemljoradnika (koji osvaja znatan dio glasova Srba u Bosni i Hercegovini), Slovenskom ljudskom strankom, Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom i HRSS-om. Za Pribićevića su pregovori sa "separatistima" iz HRSS-a neprihvatljivi. S grupom od 14 zastupnika, 26. ožujka 1924. on istupa iz stranke i osniva Samostalnu demokratsku stranku (SDS). Sljedećega dana Nikola Pašić i Pribićević sastavljaju novu vladu.

Na parlamentarnim izborima 8. veljače 1925. Demokratska stranka spala je na 284.527 glasova (11,8 posto) i 37 mandata. Radikali i SDS, nastupajući u koaliciji kao Nacionalni blok, osvajaju većinu glasova Srba u Hrvatskoj te dio glasova Hrvata i drugih. Tako je DS ostala bez ijednoga mandata na području Hrvatske i Slavonije, a zadržala je jedan mandat u Dalmaciji. Izgubila je i glasače u Sloveniji. Nakon raskola, stranka gubi jugoslavenski karakter. Program integralnoga jugoslavenstva biva potisnut u pozadinu. Stranka djeluje među Srbima u Srbiji i Crnoj Gori kao pretežito liberalno-demokratska opcija, nasuprot pretežito nacionalističko-konzervativnoj Radikalnoj stranci. Stranka ostaje u opoziciji nasuprot vladajućim radikalima koji sklapaju razne koalicije.

6.1.8. Samostalna demokratska stranka (SDS)

Samostalna demokratska stranka nastala je 26. ožujka 1924. izdvajanjem Svetozara Pribićevića i četrnaest njegovih pristaša iz Demokratske stranke Ljube Davidovića.[183] Program stranke bili su centralizam i jugoslavenski unitarizam. Iako je SDS bila u načelnoj opreci s politikom NRS-a, zaključila je s njom politički savez Nacionalni blok, koji je samo u godini dana (1924./1925.) formirao četiri vlade, poznatije kao Pašić-Pribićević vlada.[184] Ono što ih je povezivalo, bio je centralistički sustav utemeljen na Vidovdanskom ustavu. Sudjelovanje u vladi Nacionalnoga bloka omogućilo je Pribićeviću i njegovim samostalcima ostajanje na vlasti u trenutku kad se u Narodnoj skupštini formirao snažan Opozicijski blok.[185] Kad su se radikali uvjerili kako je utjecaj Stjepana Radića sve jači i veći, prekinuli su koaliciju s SDS-om i sporazumijeli se s HRSS-om (1925.). Svetozar Pribićević tada je sa svojim SDS-om prešao u opoziciju.

---

[183] B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji*, 159.-178. Opširnije vidi: H. MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske dikature*, Zagreb 1972.
[184] J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 269.
[185] Opozicijski blok činile su Demokratska stranka, Slovenska ljudska stranka, Jugoslavenska muslimanska organizacija, a radilo se na uključivanju Hrvatske republikanske seljačke stranke. H. MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 92.

Godine 1927.dolazi do spektakularnog obrata u Pribićevićevoj politici. Posve se odriče ideje o jugoslavenskoj naciji i sklapa koaliciju sa Stjepanom Radićem kao Seljačko-demokratska koalicija, napadajući beogradski centralizam jednako žestoko kao što ga je prije branio. Stranka je prestala s radom uvođenjem šestosiječanjske diktature.

6.1.9. Narodna radikalna stranka (NRS)

Narodna radikalna stranka (NRS) bila je prva i najjača srbijanska politička stranka.[186] Osnovana je 1881. godine, a osnivač joj je bio Adam Bogosavljević. Glavni ideolog i organizator bio je Pera Todorović. Narodna radikalna stranka, na čelu s Nikolom Pašićem, glavni je oslonac režima Kraljevine SHS, usko povezana sa krugovima oko kraljevskoga dvora. Zastupala je strogi centralizam države uz srbijansku hegemoniju. Ona je obnašala vlast tijekom većega dijela razdoblja od 1918. do 1929. godine. Na parlamentarnim izborima 1920. bili su drugi po broju glasova (284.575 ili 17,7%). NRS dobila je 91 zastupničko mjesto, jedno manje nego pobjednička Demokratska stranka. Dominantan položaj u državi osigurala je Vidovdanskim ustavom 1921. godine. Na parlamentarnim izborima 1923. godine osvojili su najviše glasova (562.213 ili 25,9%) što im je donijelo 108 zastupničkih mjesta, 17 više nego na prethodnim izborima. Na parlamentarnim izborima 1925. osvojili su najviše glasova što im je donijelo 142 zastupnička mjesta, 34 više nego na prethodnim izborima. Nakon smrti Nikole Pašića 1926., za predsjednika Glavnog odbora NRS-a izabran je Aca Stanojević. Svoju velikosrpsku politiku radikali su dosta često pokrivali unitarističko-centralističkom koncepcijom.

6.2. Parlamentarni izbori u Hrvatskoj

U Hrvatskoj su dvadesetih godina 20. stoljeća četiri puta bili raspisani izbori za Narodnu skupštinu.[187] Prvi izbori za Ustavotvornu skupštinu bili su raspisani 28. studenoga

[186] H. MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 93.-95.
[187] O parlamentarnim izborima i radu stranaka vidi: Bojan BALKOVEC, *Prva slovenska vlada 1918-1921*., Ljubljana 1992., Bojan BALKOVEC, *Parlamentarne volitve v Jugoslaviji v letih 1920-1938, s posebnim poudarkom na Sloveniji*, doktorska disertacija, Ljubljana 1997., F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva svjetska rata*, 169.-548., Nada ENGELSFELD, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca - Privremeno Narodno predstavništvo*, Zagreb 1986., J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske od 1918. do 1929.*, 5.-347., H. MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 52.-131., Ivan PERIĆ, *Birači u Hrvatskoj.*

1920., a na njima su sudjelovale 22 političke stranke.[188] Kao najjača stranka u Banskoj Hrvatskoj (Hrvatskoj i Slavoniji) izišla je HPSS Stjepana Radića koja je osvojila 52.47% glasova; odmah iza nje bila je Demokratska stranka sa 17.84%, zatim su slijedile NRS s 8,88%, Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) sa 7.12%, Hrvatska zajednica (HZ)[189] s 5.22%, Hrvatska pučka stranka (HPS) s 2.87%, Hrvatska stranka prava (HSP) s 2.47% i Socijal-demokratska stranka sa 1.73%, a ostale su stranke bile ispod jedan posto glasova.[190] Na tim je izborima u cijeloj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, najviše glasova dobila Demokratska stranka Ljube Davidovića i Svetozara Pribićevića, 92 mandata. Druga po redu bila je Narodna radikalna stranka na čelu s Nikolom Pašićem, 91 mandat. Dobre rezultate postigla je i Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) s 58 mandata, a odmah iza nje slijedi Radićeva HPSS s 50 mandata. Nakon izbora HPSS, sukladno svom republikanskom programu, mijenja naziv u Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS). Ustavotvorna skupština počela je s radom 12. prosinca 1920., ali na njena zasjedanja nisu dolazili svi zastupnici. Rad Ustavotvorne skupštine bojkotirali su članovi HRSS-a (50 poslanika) i članovi HSP-a (2 poslanika), a kasnije su im se još pridružili članovi Slovenske ljudske stranke i KPJ.[191] Najveća oporba vladi i njezinoj politici bio je Hrvatski blok. Donošenjem Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. ozakonjen je centralizam koji se u praksi provodio i prije njegova donošenja.[192]

Parlamentarni izbori 1923. pokazali su da je najjača politička stranka u Hrvatskoj (uključujući i Dalmaciju) Radićeva HRSS s 70.5% glasova.[193] Ovaj rezultat dokaz je da je hrvatski narod podržavao politiku Stjepana Radića, te da se protivio politici Narodne radikalne stranke i njezine centralističko-unitarističke politike.

Na izborima 1925. sve su stranke osjetile znatan pad u broju svojih mandata u Narodnoj skupštini, osim radikala koji su svoj broj povećali.[194]

Opredjeljenje na izborima 1920.-1995., Zagreb 1999., 5.-71., Jurij PEROVŠEK, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918-1929)*, Ljubljana 1998.

[188] „Statistički pregled izbora 28. novembar 1920.“, Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, str. 312 a. Tablica izbornih rezultata na izborima za Konstituantu 28. XI. 19120. u zemlji po izbornim okruzima (županijama) i strankama.

[189] Hrvatska zajednica (HZ) stvorena je 17. VII. 1919. udruženjem Starčevićeve stranke prava i Napredne demokratske stranke.

[190] I. PERIĆ, *Birači u Hrvatskoj Opredjeljenje na izborima 1920.-1995.*, 35.

[191] H. MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 104.

[192] Vidi: J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 199., R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 107., H. MATKOVIĆ, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, 106.

[193] *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine SHS održanih 18. marta 1923.*, 26.-27. i 34.-35.

[194] *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine SHS održanih 8. februara 1925.*, 140.-152.

U Hrvatskoj i Slavoniji na izborima 1925. HRSS je bila i dalje najjača stranka s ukupnih 55.52% glasova. Iza nje po broju glasova išla je Pribićevićeva Samostalna demokratska stranka sa 7.71%, zatim Demokratska stranka s 13.31% glasova.

Na zadnjim izborima 1927., prije nego što je kralj uveo diktaturu, u Hrvatskoj je i dalje najjača stranka bila HSS Stjepana Radića, ovaj put s još manjim brojem birača nego na izborima 1925.[195] Na ovim izborima 1927. godine, HSS je u Hrvatskoj dobila svega 39.29% glasova, druga po redu po broju glasova bila je Samostalna demokratska stranka s 18.60% glasova, zatim Narodna radikalna stranka s 13.58% glasova. Bez obzira na jakost Radićevog HSS-a i na njegovu dominaciju po broju glasača u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, politiku Kraljevine SHS uglavnom su krojili radikali u koaliciji s nekom drugom strankom.

6.3. Izbori u Zagrebu 1920. - 1929.

Aktivno biračko pravo daje odgovor na pitanje tko može birati predstavnike u vlasti, odnosno tko ima pravo glasa. Predstavnička vladavina oblikovala se do svojih suvremenih demokratskih obilježja upravo kroz borbu za opće biračko pravo, odnosno za opće pravo glasa. Aktivno biračko pravo bilo je tijekom 19. stoljeća ograničeno imovinskim cenzusom i cenzusom naobrazbe.[196] Katkad se u pojedinim državama primjenjivao samo jedan, u početku imovinski cenzus, a kasnije cenzus naobrazbe. Bilo je i slučajeva kad je snižen imovinski cenzus da bi se istodobno mogla primjenjivati kombinacija obaju cenzusa. Stupanj imućnosti koji se tražio za stjecanje aktivnoga biračkog prava, bio je u početku vrlo visok tako da oni siromašniji, kojih je bilo najviše, uopće nisu mogli sudjelovati u obavljanu političke vlasti. No, već je sredinom XIX. stoljeća u razvijenim građanskim državama zbog djelovanja sitnog građanstva i radništva, za koje je u to vrijeme borba za opće biračko pravo bila jedna od temeljnih postavki političkog programa, počelo smanjivanje tog cenzusa. Postupno se imovinski cenzus zamjenjivao cenzusom naobrazbe. Opravdanje primjene obaju cenzusa nalazilo se u tvrdnjama kako su samo građani koji imaju bogatstvo i koji su stekli naobrazbu zainteresirani za pitanja državne vlasti, a osim toga, kako samo oni imaju dovoljno znanja da sudjeluju u njoj.

---

[195] *Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Kraljevine SHS na izborima 11. septembra 1927.*, 242.-244.

[196] Ines SABOTIČ i Stjepan MATKOVIĆ, „Saborski izbori i zagrebačka izborna tijela na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće“, *Društvena istraživanja*, 14/2005., br.1-2., 157.-183.

Evolucija od ograničenog do općega biračkog prava nije u svim zemljama tekla jednakomjerno. Tako se negdje ta evolucija odvijala postupno, kao u Velikoj Britaniji, a negdje skokovito, kao u Francuskoj gdje se pravo glasa čas širilo, čas sužavalo.[197] U Velikoj Britaniji prijelaz s ograničenog ka općem pravu glasa započinje 1832. godine kad je izbornom reformom povećan broj birača, tako da je na svaka 24 stanovnika dolazio jedan birač. Postupno se povećava broj birača, da bi 1918. godine bilo uvedeno opće biračko pravo za muškarce, a 1928. za žene. U Francuskoj je pak nakon revolucije 1789. uvedeno pravo glasa koje je bilo ograničeno imovinskim cenzusom. Ustavom je 1793. godine uvedeno opće pravo glasa, no taj se Ustav nikada nije primjenjivao. Ustavom iz 1795. godine ponovno je uvedeno ograničeno pravo glasa, da bi se Ustav iz 1800. približio općem pravu glasa. Nakon pada Napoleona ponovno se ograničilo pravo glasa vrlo visokim imovinskim cenzusom. Ustav iz 1830. godine ponovno je smanjio to ograničenje da bi se nakon građansko demokratske revolucije 1848. godine dalo opće biračko pravo muškarcima. Žene su to pravo dobile tek poslije Drugoga svjetskog rata.

Sve do kraja XIX. stoljeća pitanje prijelaza od ograničenoga na opće biračko pravo bilo je vezano samo za muškarce. Žene uopće nisu imale biračko pravo, a dobile su ga najprije u Švedskoj 1867. godine, ali samo na općinskim izborima. Postupno se to pravo ženama dodjeljivalo u skandinavskim zemljama i nekim državama SAD–a. Tek su poslije Prvoga svjetskog rata žene dobivale pravo glasa u mnogim državama (SAD, Njemačka, SSSR, Velika Britanija), a poslije Drugoga svjetskog rata i u preostalim europskim državama u Jugoslaviji, Francuskoj, Italiji i u drugima.

Kao odgovor koji je već istaknut, opće biračko pravo u većini se država primjenjuje od dvadesetih godina XX. stoljeća, no to ne znači da svi stanovnici neke države imaju pravo glasa.[198] Za njegovo stjecanje traži se određena dob koja osigurava osobnu i društvenu zrelost birača. U suvremenim državama to je najčešće od 18. ili od 21. godine života. Biračko pravo imaju samo državljani određene države. Osim toga, aktivno biračko pravo nemaju osobe koje su sudskom presudom lišene građanskih prava, a time i prava glasa, te osobe koje su izgubile poslovnu sposobnost, odnosno osobe koje su pod starateljstvom. U političkim sustavima, u kojima se ispod demokratskih oblika krije politička diktatura, često se biračko pravo oduzima određenim grupama ili pojedincima zbog tzv. političke nedostojnosti. Biračko se pravo može i posredno ograničiti iako je u državi propisano opće biračko pravo. To se može učiniti tako da

[197] Reana SENJKOVIĆ, „Motherland is female gender“, *Narodna umjetnost*: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku“, 39/2002., br. 1., 133.-149.
[198] Mirjana KASAPOVIĆ, *Birači i demokracija – utjecaj ideoloških rascjepa na politički život*, Zagreb 1998., I. PERIĆ, *Birači u Hrvatskoj., Opredjeljenje na izborima 1920.-1995.*, 25.

se kao uvjet za upis birača u birački popis odredi rok, u kojem birači moraju boraviti ili prebivati u nekom mjestu ili području. Time su pravo glasa izgubili oni državljani koji su zbog nekoga razloga izbivali.

U Zagrebu je u razdoblju 1918. – 1929. bilo deset izbora. Pet puta se biralo gradsko zastupstvo, četiri puta bili su izbori za parlamentarnu skupštinu i jednom su bili izbori za oblasnu skupštinu. U novu je državu ušao grad Zagreb s gradskim zastupstvom, u kojemu je postojala većina koja se sastojala od 41 zastupnika iz Hrvatske zajednice s načelnikom dr. Stjepanom Srkuljem. To je gradsko zastupstvo bilo birano još po kurijalnom sustavu.[199]

Kad je izašla uredba o općem, jednakom i tajnom proporcionalnom pravu glasa (i za neke kategorije žena), stranačkim pristašama HZ-a to nije odgovaralo, oni su smatrali da se time dira u gradsku autonomiju, te da se gradsko zastupstvo treba obnoviti po starom kurijalnom pravu.

Izbori su bili raspisani za 21. ožujka 1920. Tom je prilikom HZ izgubila dotadašnju većinu te su s 41 mandata spali na svega njih 15.[200] Za te je izbore bilo 23 290 upisanih izbornika, od kojih je glasovalo 17 950 ili 77.08%. Valjana su bila 17 852 glasa, koja su se raspodijelila na deset ponuđenih lista.[201] Kandidati lista bili su:

1. lista Juraja Bukšeka za Socijalno demokratsku stranku,
2. lista dr. Ive Politea za Narodnu socijalističku stranku,
3. lista Stjepana Markulina za Hrvatsku pučku stranku (HPS),
4. lista Mije Radoševića za Socijalističku radničku partiju Jugoslavije (SRPJ),
5. lista Vladimira Prebega za Hrvatsku stranku prava (HSP),
6. lista Stjepana Radića za Hrvatsku pučku seljačku stranku (HPSS),
7. lista Milana Čanka za Narodnu radikalnu stranku (NRS),
8. lista Stjepana Srkulja za Hrvatsku zajednicu (HZ),
9. lista Milana Krešića za Demokratsku stranku (DS) i
10. lista Lava Sterna (Židovska stranka).

Najviše glasova osvojila je lista Socijalističke radničke partije Jugoslavije (Stjepana Markulina) 7 011, druga po broju glasova bila je lista Hrvatske zajednice (Stjepana Srkulja) 5 491, potom lista Demokratske stranke (Milana Krešića) 1 882, lista Hrvatske stranke prava (Vladimira Prebega) 955, lista Hrvatske pučke stranke (Stjepana Markulina) 790, lista

[199] Bogato građanstvo i činovnici su birali u prvoj kuriji i to 16 zastupnika, srednji prvilegirani stalež u drugoj kuriji 14, a ostatak od 20 zastupnika birala je treća kurija, koja je također bila vezana za imovinski cenzus.
[200] *Izvještaj Gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba za godine 1919. – 1925.*, 241.-242.
[201] *Isto*.

građana Židova (Lava Sterna) 496, lista Hrvatske pučke seljačke stranke (Stjepana Radića) 449, lista Narodne socijalističke stranke (Ive Politea) 384, lista Socijal demokratske stranke (Juraja Bukšeka) 284 i najmanje glasova dobila je lista Narodne radikalne stranke (Milana Čanka) 110.

U gradsko zastupstvo ušlo je 20 članova Socijalističke radničke partije Jugoslavije, 15 članova Hrvatske zajednice, pet članova Demokratske stranke, tri člana Hrvatske stranke prava, po dva člana Hrvatske pučke stranke i Židovske stranke i po jedan član Hrvatske pučke seljačke stranke, Narodne socijalističke stranke i Socijal demokratske stranke.

Tablica 9. Rezultati izbora za gradsko zastupstvo u gradu Zagrebu 21. ožujka 1920. godine.

Stranka	Broj glasova	Broj mandata
SRPJ	7011	20
HZ	5491	15
DS	1882	5
HSP	955	3
HPS	790	2
Židovska stranka	496	2
HPSS	449	1
Narodna socijalistička stranka	384	1
Socijal demokratska stranka	284	1
NRS	110	0
Ukupno	17852	50

Na sjednici 16. travnja 1920. odlučivalo se tko će biti novi gradonačelnik. U prvom glasovanju izabran je komunist Svetozar Delić s 22 glasa, zajedničar Stjepan Srkulj dobio je 14 glasova, demokrat Ivan Ancel 4, Milan Krešić jedan, a četiri su listića bila ne važeća (prazna).[202] U užem su izboru demokrati glasali za S. Delića, koji je dobio ukupno 27 glasova, S. Srkulj opet 14, a četiri su listića opet bila nevažeća. Nakon izbora Svetozar Delić položio je prisegu. Izbor S. Delića nikako se nije svidio HSP-u (frankovcima) niti HZ-u zbog čega je Hrvatsko-slavonska zemaljska vlada s Matkom Laginjom na čelu, prema propisu od 18. travnja 1920., obustavila rad S. Delića i novim dopisom od 19. travnja imenovala kao vladina

[202] HDAZ, GPZ, Predsjedništvo, Izbori za gradsko vijeće 1918. – 1927.

komesara Dragutina Tončića, koji je kasnijim ukazom od 5. svibnja imenovan novim gradonačelnikom grada Zagreba.[203]

Vlada je 29. travnja 1920. poništila 22 mandata gradskih zastupnika komunista, socijalista Vilima Bukšega i dr. Hinka Hinkovića jer su navodno položili prisegu s „rezervom“.[204] Izbori za 22 poništena mandata vlada je raspisala za 18. lipnja 1920. Klub gradskih zastupnika Demokratske stranke (Ivan Ancel, dr. Ivan Juriša, Milan Krešić, dr. Radenko Stanković i Većeslav Wilder) prosvjedovao je protiv toga poništenja jer se njime izigralo proporcionalno pravo zastupstva, te je odlučilo bojkotirati izbore tražeći da se raspišu izbori za cijelo gradsko zastupstvo.

Za vrijeme izbora 18. lipnja 1920., od ukupno 23 290 birača glasovalo je njih samo 3 177, odnosno 13%. Najviše glasova osvojila je lista Hrvatske zajednice (Josipa Knežića) 2 070, druga po broju glasova bila je lista Hrvatske stranke prava (Ante Tolovića) 766 glasova, potom lista Hrvatske pučke seljačke stranke (Gjure Martinca) 216 i lista Narodne socijalističke stranke (Marcela Kopuna) 129 glasova.[205]

Tablica 10. Rezultati izbora za gradsko zastupstvo u gradu Zagrebu 18. lipnja 1920.

Stranka	Broj glasova	Broj mandata
HZ	2070	13
HSP	766	5
HPSS	212	1
Narodna socijalistička stranka	129	1
Ukupno	3177	20

U gradskom zastupstvu nakon tih izbora bilo je 28 članova HZ-a, osam predstavnika HSP-a, pet DS-a, pet HPSS-a, jedan socijalist, dva predstavnika Židovske stranke i Ivo Politeo. Od ovakve je većine prvi puta 17. kolovoza 1920. izabran za gradonačelnika Vjekoslav Heinzel s 27 glasova iz HZ-a,osam glasova dobio je dr. Vladimir Prebeg iz HSP-a, a osam je glasova bilo nevažećih (prazni listići).

[203] Zdenka ŠIMONČIĆ, Mjesna politička organizacija SRPJ/k/ Zagreba i izbori za Gradsko zastupstvo u Zagrebu 21. ožujka 1920. godine, *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva rata*, Zagreb 1968., 170-196.. U istom zborniku o radu KPJ u Zagrebu vidi i rad: Ivan Jelić, Komunistička partija Jugoslavije u društveno-političkom razvoju Zagreba izmedđu dva svjetska rata, 9-45.

[204] Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, „Svetozar Delić, komunistički gradonačelnik Zagreba 1920.“, *Iz starog i novog Zagreba*, sv. 6/1984., 223-234.

[205] *Izvještaj Gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba za godine 1919. – 1925.*, 243.

To gradsko zastupstvo bilo je raspušteno 1921., a novi izbori raspisani su za 11. prosinca 1921. Od upisana 28 872 birača glasalo je 21 804 ili 74%. Kandidacijske liste bile su:

1. lista Paje Todorovića za Narodnu radikalnu stranku (NRS),
2. lista Vilima Bukšega za Socijalnu demokratsku stranku,
3. lista Milana Krešića za Demokratsku stranku (DS),
4. lista dr. Ivana Politea za Narodnu socijalističku stranku,
5. lista dr. Huge Kona za Židovsku stranku,
6. lista dr. Stjepana Markulina za Hrvatsku pučku stranku (HPS),
7. lista Stjepana Radića za Hrvatski blok i
8. lista Slavka Kaurića za Komunističku partiju Jugoslavije.

Najviše glasova osvojio je Hrvatski blok (Stjepana Radića) 15 297, druga po broju glasova bila je lista Demokratske stranke (Milana Krešića) 2 546, potom lista Komunističke partije Jugoslavije (Slavka Kaurića) 1 074, lista Narodne socijalističke stranke (Ive Politea) 819, lista Židovske stranke (Huga Kona) 691, lista Socijalne demokratske stranke (Vilima Bukšega) 454, lista Hrvatske pučke stranke (Stjepana Markulina) 366 i lista Narodne radikalne stranke (Paje Todorovića) 154.[206]

Tablica 11. Rezultati izbora za gradsko zastupstvo u gradu Zagrebu 11. prosinca 1921.

Stranka	Broj glasova	Broj mandata
HB	15297	36
DS	2546	6
KPJ	1074	2
Narodna socijalistička stranka	819	2
Židovska stranka	691	2
Socijalna demokratska stranka	454	1
HPS	366	1
NRS	154	0
Ukupno	21804	51

[206] *Izvještaj Gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba za godine 1919. – 1925.*, 243.

Nakon izbora prva su tri gradska zastupnika odustala od mjesta gradonačelnika pa je za novoga gradonačelnika izabran Vjekoslav Heinzel. [207] Od Demokratske stranke bili su izabrani Milan Krešić, Ivan Juriš, Slavko Batušić, Milan Milić, dr. Ljudevit Thaler i Radoslav Modec.

Izbori za Ustavotvornu skupštinu objavljeni su 28. rujna 1920., i to prema odredbama zakona od 3. rujna 1920. godine. Zagreb je na ovim izborima birao pet poslanika, a deset stranaka istaknulo je svoje liste.[208] Kandidacijske liste bile su:

1. lista Milana Rojca (kandidati su bili Ivan Ancel, Simo Dokmanović, Ivan Weble i Fran Bubanović),
2. lista Sime Miljuša (kandidati Tomo Glavač, Živko Cvijić, Mijo Mlinarić i Tomo Gereš),
3. lista Vilima Bukšega (kandidati Miroslav Mikuličić, Ivan Topol, Stjepan Batt i Simo Kotur),
4. lista Mije Radoševića (kandidati Vladimir Pfeiffer, Mirko Kajba, Petar Marjanović i Mirko Petrinec),
5. lista Antuna Mihalovića (kandidati Antun Heitzman, Fran Knezić, Gavro Manojlović i Bogdan Medaković),
6. lista Mirka Košutića (kandidati Mirko Krpić, Matej Mintas, Franjo Murath i Franjo Hrustić),
7. lista Đure Šurmina (kandidati Svetozar Rittig, Ivan Krajač, Nikola Hoffer i Stjepan Krasnik),
8. lista Stjepana Radića (kandidati Ilija Martinović, Franjo Lukačević, Josip Sorčec i Đuro Basariček),
9. lista Jove Banjanina (kandidati Franjo Braum, Adolf Mihalić, Mijo Branković i Ivan Novak), i
10. lista Velimira Deželića (kandidati Franjo Glavač, Ivan Carić, Rudolf Devide i Vatroslav Stengl).[209]

Izbori su provedeni na 33 birališta. Grad Zagreb imao je 24 781 birača, od kojih je glasovalo 15 630 te je bio podijeljen na dva izborna okruga.[210] Za Komunističku partiju Jugoslavije (Sime Miljuša) glasovalo je 3 854 birača, za Hrvatsku stranku prava (Mirka Košutića) 3 321, za Hrvatsku zajednicu (Đure Šurmina) 2 902, za Demokratsku stranku

---

[207] *Izvještaj Gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba za godine 1919. – 1925.*, 243.
[208] *Isto*, 239.
[209] *Isto*.
[210] *Isto*.

(Milana Rojca) 2 726, za Hrvatsku pučku seljačku stranku (Stjepana Radića) 1 060, za izvanstranačku grupu Jove Banjanina 553, za Socijalističku radničku partiju Jugoslavije (Mije Radoševića) 360 birača, za Hrvatsku pučku stranku (Velimira Deželića) glasalo je 316, za Socijalno demokratsku stranku (Vilima Bukšega) 304 i za Narodnu radikalnu stranku (Antuna Mihalovića) glasalo je 234 birača.[211] Za narodne zastupnike izabrani su Milan Rojc, Simo Miljuš, Mirko Košutić, Đuro Šurmin i Stjepan Radić.

Tablica 12. Izbori za Ustavotvornu skupštinu u Zagrebu 28. rujna 1920. godine.

Stranka	Broj glasova	Broj mandata
KPJ	3 854	1
HSP	3 321	1
HZ	2 902	1
JDS	2 726	1
HPSS	1 060	1
Izvanstranačka grupa	553	0
SRPJ	360	0
HPS	316	0
Socijal. Demo. Stranku	304	0
NRS	234	0
Ukupno	15 630	5

Nakon parlamentarnih izbora 1920. država je naposljetku u lipnju 1921. dobila Ustav.[212] On je bio kompromis između političkog programa Demokratske stranke (DS) Ljube Davidovića koja je dobila najviše glasova na izborima, i koja je zastupala unitarnu jugoslavensku državu s jedinstvenom centralistički organiziranom upravom s kraljem na čelu. Te programa Narodne radikalne stranke (NRS) Nikole Pašića, druge po broju dobivenih glasova, koja je zastupala trajnu velikosrpsku politiku, povremeno su prikrivali unitarističkim frazama. Prema Ustavu država se zvala Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, a bila je uređena kao parlamentarna monarhija, s kraljem na čelu. Ustavom je ozakonjen centralizam i unitarizam u duhu "jedan narod-jedna država". Položaj Hrvata, Slovenaca, Mađara, Nijemaca i drugih naroda u državi bio je sve teži, pa su nezadovoljstvo i otpor toj nametnutoj politici centralističko-unitarističkih i velikosrpskih krugova na čelu s kraljem, bili sve jači. Jedna od

[211] R. HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 104.
[212] O radu Ustavotvorne skupštine, nacrtima ustava, raspravi i donošenju ustava vidi: F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata*, 308.-352., B. GLIGORIJEVIĆ, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919. - 1929.*, 73., J. HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, 199.-211., Dragoslav JANKOVIĆ, „Vidovdanski ustav", *Zbornik „Iz istorije Jugoslavije"*, Beograd 1958., 182.-190.

vodećih oporbenih stranaka bila je HPSS Stjepana Radića, četvrta po broju dobivenih glasova, koja je na temelju hrvatskoga državnog prava tražila neutralnu hrvatsku seljačku mirotvornu republiku u granicama države, u konfederaciji sa Srbijom, Slovenijom i Bosnom i Hercegovinom.[213]

Uredbom o podjeli zemlje na oblasti od 28. travnja 1922., Kraljevina SHS podijeljena je na 33 oblasti. Zagrebačka oblast sa sjedištem u Zagrebu prostirala se na području nekadašnjih triju hrvatskih županija te je obuhvaćala cijelu Varaždinsku županiju s gradom Varaždinom, najveći dio Zagrebačke i mali dio Bjelovarsko križevačke županije.[214] Grad Zagreb potčinjen je velikom županu Zagrebačke oblasti, a organi oblasne samouprave bili su oblasna skupština i oblasni odbor.[215]

Na drugim parlamentarnim izborima 18. ožujka 1923. godine, u Zagrebačkoj županiji bilo je upisano 140 439 birača, od čega je glasovalo 110 048.[216] Grad Zagreb tada je imao 108 338 stanovnika. Upisanih birača bilo je 27 316, a na izbore je izašlo 17 789 glasača.[217] Za grad Zagreb bilo je izvješeno devet stranačkih lista. Među njima su bile Hrvatska pučka stranka, Narodna radikalna stranka, Socijalna partija Jugoslavije, Hrvatska stranka prava, Narodna socijalna stranka, Jugoslavenska demokratska stranka, Hrvatska republikanska seljačka stranka, Nezavisna radnička stranka i lista Nezavisnih građana. Nosioci lista bili su dr. Velimir Deželić (HPS), Ivan Franić (NRS), Vilim Bukšeg (Socijalna partija Jugoslavije), dr. Vladimir Prebeg (HSP), Ivo Politeo (Narodni socijali), dr. Duje Vojnović (JDS), dr. Juraj Krnjević (HRSS), Gabriel Kranjčec (Nezavisna radnička stranka) i Milan Rojc (Nezavisni građani).[218] Kod tih izbora biralo se na 33 birališta. Grad Zagreb bio je podijeljen na dva izborna okruga, istočni i zapadni.[219] U zapadnom okrugu bilo je 17 biračkih mjesta s 13 886 birača (I, II, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXI, XXII, XIII, XIV, XXX, XXXI, XXXII i XXXIII), a u istočnom izbornom okrugu bilo je 16 biračkih mjesta s 13 430 birača (III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX).[220]

---

[213] Stjepan RADIĆ, *Ustav neutralne seljačke republike Hrvatske*, (urednik Ljudevit Kežman), Pittsburgh 1923. ili novije izdanje *Ustav Stjepana Radića: državno uređenje ili Ustav Neutralne seljačke republike Hrvatske*, (urednik Nado Grubić), Zagreb 1994. O Radićevom ustavu vidi još rad Zvonimira KULUNDŽIĆA, *Stjepan Radić i njegov republikanski ustav*, Zagreb 1989.

[214] „Uredba o podeli zemlje na oblasti“, *Službene novine*, br. 28. IV 1922, 1.

[215] „Zakon o oblasnoj i sreskoj samoupravi“, *Službene novine*, br. 28. IV. 1927., 1.

[216] *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18. marta 1923. godine*, Beograd 1924., 8.

[217] *Isto*, 10.

[218] *Isto*, 138.

[219] *Izvještaj gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kraljevskog grada Zagreba za godinu 1919. - 1925.*, 240.

[220] Ovakva izborna podjela Zagreba na istočni i zapadni okrug biti će na svim parlamentarnim izborima dvadesetih godina 20. st. Podjela grada Zagreba na gradske orijentacione kotare bila je: I Gornji grad, II Donji

U Zagrebu je glasovalo 17 789 birača, u zapadnom izbornom okrugu glasovalo je 9 119, a u istočnom 8 670 birača.[221] Najviše glasova osvojila je lista HRSS (Jurja Krnjevića) 6 735, potom lista Hrvatske stranke prava (Vladimira Prebega) 4 709, lista Demokratske stranke (Duje Vojnovića) osvojila je 2 323, lista Nezavisnih građana (Milana Rojca) 1 691, Nezavisni radnici (Gabrijela Kranjčeca) 1 249, Narodna radikalna stranka (Ivana Franića) 357, lista Hrvatske pučke stranke (Velimira Deželića) 293 glasov, lista Socijalne partije Jugoslavije (Vilima Bukšega) 269 i lista Narodne socijalne stranke (Ive Politea) 163.[222] Od svih stranaka samo je HRSS dobila dva zastupnika, Juraja Krnjevića i Vinka Trnjara.[223]

Tablica 13. Parlamentarni izbori u Zagrebu 18. ožujka 1923. godine.

Stranka	Broj glasova	Broj mandata
HRSS	6 735	2
HSP	4 709	0
JDS	2 323	0
Nezavisni građani	1 691	0
Nezavisni radnici	1 249	0
NRS	357	0
HPS	293	0
SPJ	269	0
NSS	163	0
Ukupno	17 789	2

Treći parlamentarni izbori u Kraljevini SHS održani su 8. veljače 1925. godine. Zagrebačka oblast imala je trinaest biračkih lista. Upisanih birača bilo je 149 234 od čega je glasovalo 119 492.[224] Grad Zagreb imao je 32 847 birača, od čega je glasovalo 22 744.[225] Grad je kao i na prethodnim izborima bio podijeljen na dva kotara, na zapadni i istočni. U

grad, III Kaptol, IV Široki Brijeg, V Žaver, VI Mirogoj, VII Horvatovac, VIII Donja Laščina, IX Gornja Laščina, X Gorica, XI Maksimir, XII Borongaj, XIII Žitnjak, XIV Pešćenica, XV Zavrtnica, XVI Sigečica, XVII Trnje, XVIII Vrbik, XIX Tratina, XX Trešnjevka, XXI Horvati, XXII Ciglenica, XXIII Vodovod, XXIV Gornja Ilica, XXV Sveti duh, XXVI Vrhovec, XXVII Jelenovec, XXVIII Pantovčak, XXIX Prekrižje, XXX Tuškanac., *Mali statistički priručnik grada Zagreba 1931.*, Zagreb 1931., 21.

[221] *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 18. marta 1923. godine*, 138.

[222] *Isto*.

[223] *Izvještaj gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kraljevskog grada Zagreba za godinu 1919. - 1925.*, 240.

[224] Zagrebačku oblast činile su petnaest izbornih okruga (okrug Gorica, Vrginmost, Glina, Pisarovina, Samobor, Sveti Ivan Zelina, Sisak i okrug Stubica), *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 8. februara 1925. godine*, 88.-92.

[225] *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 8. februara 1925. godine*, 138.

zapadnom kotaru bilo je 16 699 birača, a glasovalo je 11 685 glasača.[226] U istočnom kotaru bilo je 16 148 birača, a glasovalo je 11 049. Za grad Zagreb u ovim izborima bilo je izvješeno devet kandidacijskih lista. Kandidacijske liste bile su:

1. lista Živka Petričića (Demokratska stranka),
2. lista Aleksandra Horvata (Hrvatska stranka prava),
3. lista Ivana Juriše (Samostalna demokratska stranka),
4. lista Stjepana Markulina (Hrvatska pučka stranka),
5. lista Jure Keroševića (Nezavisna radnička stranka),
6. lista Đure Šurmina (Hrvatska narodna stranka),
7. lista Gojka Berberovića (Socijalistička stranka),
8. lista Ante Trumbića (Hrvatska republikanska seljačka stranka) i
9. lista Vinka Šafara (Narodna socijalistička stranka).[227]

Od ukupno 22 744 glasova, najviše je dobila Hrvatska republikanska seljačka stranka 16 092, zatim Samostalna demokratska stranka 2 417, pa Demokratska stranka 1 407 glasova, Nezavisna radnička stranka 976, Hrvatska stranka prava 912, Hrvatska narodna stranka 351, Hrvatska pučka stranka 228 glasova, Socijalistička stranka 223 i Narodna socijalistička stranka 138 s najmanje glasova.[228] Za narodne poslanike izabrani su članovi HRSS-a Ante Trumbić i August Košutić. Na ovim izborima vidi se jačanje HRSS u Zagrebu te politike Stjepana Radića. Naime, Zagrepčani su u tada bili nezadovoljni političkim vodstvom. Druga po broju glasova bila je Samostalna demokratska stranka (SDS) koja je svoju moć izgradila na političkim „vizijama“ Svetozara Pribićevića. Jačanje vladine represije i terora ogleda se u činjenici što je Narodna radikalna stranka (NRS) u Zagrebu osvojila 976 glasova i time se popela na četvrto mjesto po broju glasova. Ni na jednim parlamentarnim izborima dvadesetih godina NRS nije osvojila toliko glasova. Njezin udio u zagrebačkom glasačkom tijelu bio je uvijek zanemariv, dok se na ovim izborima utrostručio.

Tablica 14. Parlamentarni izbori u Zagrebu 8. veljače 1925. godine.

Stranka	Broj glasova	Broj mandata
HRSS	16 092	2
SDS	2 417	0
DS	1 407	0

[226] *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 8. februara 1925. godine*, 138.
[227] *Isto*.
[228] *Isto*.

NRS	976	0
HSP	912	0
HNS	351	0
HPS	228	0
Socijalisti	223	0
NSS	138	0
Ukupno	22 744	2

Dana 10. svibnja 1925., tri mjeseca nakon parlamentarnih izbora, nastupili su i izbori za gradsko zastupstvo.[229] U Zagrebu je predano 11 kandidacijskih lista. Nositelji su bili

1. Ivan Krndelja za Nezavisnu radničku partiju Jugoslavije (NRPJ),
2. dr. Ivo Politeo za Narodne socijaliste,
3. dr. Mile Budak za Hrvatsku stranku prava,
4. Janko Stengl za Hrvatsku nezavisnu obrtnicu,
5. dr. Ernest Čimić za Narodnu radikalnu stranku,
6. dr. Stjepan Markulin za Hrvatsku pučku stranku,
7. Radoslav Modec za Samostalnu demokratsku stranku,
8. August Košutić za Hrvatski socijalni napredni blok,
9. dr. Hugo Kohn za Židovsku listu,
10. Velimir Stiasni za Klub privrednika grada Zagreba i
11. Samuel Kociana za Demokratsku stranku.

Od ukupno 35 234 birača glasovalo je njih 16 602. Od toga je Hrvatski socijalni napredni blok osvojio najviše glasova, njih 9 590, druga je bila Samostalna demokratska stranka s 1 395 glasova, potom je slijedi Nezavisna radnička partija Jugoslavije s 1 250 glasova, Hrvatska stranka prava s 1 220 glasova, Židovska stranka (cionisti) s 742 glasa, Narodna radikalna stranka je osvojila 622 glasa, Nezavisni hrvatski obrtnici 425, Demokratska stranka 419, Klub privrednika grada Zagreba 415 glasova, Hrvatska pučka stranka 327 i Narodna socijalna stranka 196 glasova.

U gradsku vijećnicu kao novi zastupnici ušlo je najviše njih iz Hrvatskoga socijalnog naprednog bloka: August Košutić, Antun Horvat, Šandor Tabačnik, dr. Stjepan Srkulj, Ivan Tomašić, dr. Svetozar Rittig, Dragutin Diener, August Pisačić, Dragutin Kostelac, dr. Josip Reberski, Rudolf Herceg, Viktor Fabris, Valentin Čović, Blaž Razdraz i Ivan Somogy, potom slijede zastupnici Samostalne demokratske stranke Radoslav Modec, Pavao Serdar i Ernest Vargazon, po dva kandidata iz Nezavisne radničke partije Jugoslavije Ivan Krndelj i Rudolf

[229] HR-DAZG, GPZ, Predsjedništvo, Izbori za gradsko vijeće 1918. – 1927.

Mlinarić, iz Hrvatske stranke prava dr. Mile Budak i dr. David Karlović, iz Židovske stranke Hugo Kohn i dr. Marko Horn i samo jedan kandidat iz Narodne radikalne stranke Ernest Čimić.[230]

Tablica 15. Rezultati izbora za gradsko zastupstvo u gradu Zagrebu 10. svibnja 1925. godine.

Stranka	Broj glasova	Broj mandata
Hrvatski socijalni napredni blok	9590	15
SDS	1395	3
NRPJ	1250	2
HSP	1220	2
Židovska stranka	742	2
NRS	622	1
Nezavisni hrvatski obrtnici	425	0
DS	419	0
Klub privrednika grada Zagreba	415	0
HPS	327	0
Narodna socijalna stranka	196	0
Ukupno	16601	25

Na gradskim su izborima 1925. – kada se birala polovica zastupstva, odnosno 25 zastupnika – Hrvatska zajednica (HZ), Hrvatska stranka prava (HSP), Hrvatski radnički savez i HRSS zajednički sastavili pobjedničku listu Hrvatskoga socijalno naprednog bloka. Međutim, već se iste godine taj blok raspao, pa su članovi Hrvatske federalističke seljačke stranke (HFSS) i Hrvatske stranke prava (HSP), imali prevlast u gradskom zastupstvu Zagreba. Načelnik Heinzel je od 1925. bio, barem formalno, politički neopredijeljen, smatrajući da će u okolnostima koje su nastupile nakon ulaska HSS-a u vladu, zastupstvo funkcionirati lakše, bez trzavica s Beogradom.[231] Imao je potporu svih stranaka u zastupstvu, osim Samostalne demokratske stranke (SDS) i Nezavisne radničke partije Jugoslavije.

Godine 1927. u Zagrebu su tri puta bili provedeni izbori. Prvi su bili oni oblasni 23. siječnja 1927. godine. Drugi su bili oni za gradsko zastupstvo grada Zagreba, 4. rujna 1927., a treći oni za Narodnu skupštinu (parlamentarni izbori) 11. rujna 1927.

Na prvim oblasnim izborima 23. siječnja 1927. godine u Zagrebu je izišlo 16 419 glasača koji su birali 11 zastupnika, za koje se natjecalo 11 stranaka i skupina. Hrvatska

[230] *Izvještaj gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kraljevskog grada Zagreba za godinu 1919. - 1925.*, 244.-245.

[231] Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, „O zagrebačkom gospodarstveniku Vjekoslavu Heinzelu (1871. – 1934.)“, *Časopis za suvremenu povijest* (dalje: ČSP), 26/1994., br. 2., 257-276.

seljačka stranka dobila je 4 872 glasa, Hrvatska federalistička seljačka stranka (HFSS) 3 556, Nezavisna radnička partija Jugoslavije 2 030, Samostalna demokratska stranka 1 807, Hrvatski blok[232] 1 760, Narodna radikalna stranka 619, Hrvatska pučka stranka 486, Demokratska stranka 415, Socijalisti 342, Hrvatska stranka prava 284 i Radikalski disidenti 242.[233] Od 11 mandata Hrvatska seljačka stranka dobila 4, Hrvatska federalistička seljačka stranka dobila je 3 mandata, Nezavisna radnička partija Jugoslavije 2 mandata, te po jedan mandat predstavnici Samostalne demokratske stranke i Hrvatskog bloka. To su bili prvi oblasni izbori u Kraljevini SHS u kojima je (u hrvatskim krajevima) HSS odnio najveću pobjedu.

Oblasna skupština Zagrebačke oblasti započela je s radom 22. veljače 1927. u dvorani hrvatske sabornice. Za predsjednika je izabran Vladko Maček, a za podpredsjednika Andrija Pankretić. Do većih neslaganja među strankama došlo je kad je ministar unutarnjih poslova Božo Maksimović predložio veću autonomiju pojedinim gradovima, tj. da se Zagreb odijeli od Zagrebačke oblasti. O tom se pitanju raspravljalo na sjednici zagrebačke Oblasne skupštine 29. ožujka 1927., na kojoj je Stjepan Radić oštro napao vladinu zakonsku osnovu o gradskoj upravi i samoupravi zbog odredbe kojom se predviđalo da će se Beograd i Zagreb izlučiti iz svojih oblasti i podrediti izravno ministru unutrašnjih poslova, odnosno za uređenje drugih poslova drugim ministrima. Čvrsto je stajao na stajalištu da Zagreb mora ostati dio Zagrebačke oblasti jer „čim se odvoji od nje, on se odvojio iz hrvatskog naroda“.[234] Najavio je prikupljanje sredstava za rad Oblasti putem oporezivanja imućnijih slojeva, ali i preko posrednih poreza.[235] Tijekom travnja u Oblasnoj je skupštini trajala debata o oblasnom proračunu koji jest povećavao namete Zagrepčana (dodajući određeni postotak na svaki namet), ali je Radić tu činjenicu nastojao minorizirati. Očekivano, s obzirom na većinu koju je HSS imao u Skupštini, oblasni je proračun 21. travnja i prihvaćen.[236] Protiv Radićeve politike ostavljanja Zagreba u Zagrebačkoj oblasti bila je većina stranaka, među njima su svakako najglasnije bile Hrvatska federalistička seljačka stranka, Nezavisna radnička partija Jugoslavije, Samostalna demokratska stranka i Hrvatska stranka prava.

---

[232] Ovaj su Hrvatski blok sačinjavali HSP i Hrvatski republikanski seljački savez, stranka koju su 1925. osnovali disidenti seljačke stranke pod vodstvom Stjepana Buća.
[233] HDAZ, GPZ, Izvještaj o radu gradskog poglavarstva od 1926. do 1938., kut. 320.
[234] *Radićev Sabor 1927. - 1928. Zapisnici oblasne skupštine Zagrebačke oblasti* (priredila Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ), Zagreb 1993., 16-17.
[235] *Isto*, 86-87.
[236] *Isto*, 86-123.

Tablica 16. Oblasni izbori u gradu Zagrebu 23. siječnja 1927. godine.

Stranka	Broj glasova	Broj mandata
HSS	4872	4
HFSS	3556	3
NRPJ	2030	2
SDS	1807	1
HB	1760	1
NRS	619	0
HPS	486	0
DS	415	0
Socijalisti	342	0
HSP	284	0
Radikalski disidenti	242	0
Ukupno	16413	11

Izbori za gradsko zastupstvo u Zagrebu održani su 4. rujna 1927., samo sedam dana prije parlamentarnih izbora. Na njima je istaknuo 12 stranačkih lista, a biralo se je 50 stranačkih zastupnika. Nositelji kandidacijskih lista bili su:

1. dr. Ivan Juriša za Samostalnu demokratsku stranku (SDS),
2. Ivan Krndelj za Republikanski savez radnika i seljaka (RSRS),
3. Janko Štengl za Hrvatske nezavisne obrtnike,
4. Stjepan Radić za Hrvatsku seljačku stranku (HSS),
5. Vjekoslav Heinzel za Hrvatski blok (HB),
6. Mirko Košutić za Socijalno privredni blok,
7. Aleksandar Gavranić za Stanarinski blok,
8. Milan Šafar za Zagrebački socijalni savez (ZSS),
9. Gojko Berberović za Socijalističku partiju Jugoslavije (SPJ),
10. Ernest Čimić za Narodnu radikalnu stranku (NRS),
11. Hugo Kon za Židovsku stranku i
12. Oton Gavrančić za Demokratsku stranka (DS).[237]

Od 33 798 birača u Zagrebu, glasovalo ih je 19 500. Najviše glasova osvojila je lista Hrvatskog bloka (Vjekoslava Heinzela) 9 749 glasova, potom slijedi lista Republikanskog saveza radnika i seljaka (Ivana Krndelja) 2 456 glasova, lista Hrvatske seljačke stranke (Stjepana Radića) 2 322, lista Samostalne demokratske stranke (Ivana Juriša) 1 531, lista Židovske stranke (Huga Kona) 806 glasova, lista Stanarskog bloka (Aleksandra Gavranića) 759, lista Demokratske stranke (Otona Gavrančića) 403, lista Socijalističke partije Jugoslavije

[237] HR-DAZ, GPZ, Predsjedništvo, Izbori za gradsko vijeće 1918. – 1927.

(Gojka Berberovića) 394, lista Narodne radikalne stranke (Ernesta Čimića) 373, lista Zagrebačkog socijalnog saveza (Milana Šafara) 284 glasova, lista Socijalnog privrednog bloka (Mirka Košutića) 268 i lista Hrvatskih nezavisnih obrtnika (Janka Štengla) 155 glasova.[238]

Hrvatski blok je pobjedom nastavio tradiciju zajedničara i federalista s gradskih izbora 1921. godine. Porast glasova danih prikrivenim komunistima i HSS-a u odnosu na gradske izbore 1925., pokazuje sve veću prisutnost radništva, koje sa sela u potrazi za poslom dolazi u Zagreb, ali je dijelom još sačuvalo odanost Radićevoj stranci. Zbog činjenice da je i Socijalistička partija Jugoslavije (SPJ) dobila predstavnika u gradskom zastupstvu, izbori su pokazali razjedinjenost radničkoga pokreta. Nasuprot tomu, broj je glasova „nehrvatskim" strankama SDS-u, DS-u i NRS-u opao, što ukazuje na otpor unitarističkoj ideji i centralizmu. Novi veći uspjeh Židovske liste samo je naglasio snagu židovske zajednice u Zagrebu, a uspjeh Stanarinskog bloka podcrtava kroničnu stambenu krizu u Zagrebu. Liste Mirka Košutića, Milana Šafara i Janka Štengla nisu imale realnih šansi za uspjeh na izborima, jer nije postojala jaka skupina koja ih je podržavala ili kojoj su se obraćale, a ono za što su se te liste zalagale, bilo je preopćenito ili previše slično programima ostalih kandidata.

Tablica 17. Izbori za gradsko zastupstvo grada Zagreba 4. rujna 1927. godine.

Stranka	Broj glasova	Broj mandata
HB	9749	25
RSRS	2456	7
HSS	2322	6
SDS	1531	4
Židovska stranka	806	3
Stranka stanarskog bloka	759	2
DS	403	2
SPJ	394	1
NRS	373	0
Zagrebački socijalni savez	284	0
Socijalni privredni blok	268	0
Hrvatski nezavisni obrtnici	155	0
Ukupno	19500	50

[238] HR-DAZ, GPZ, Predsjedništvo, Izbori za gradsko vijeće 1918. – 1927.

Tjedan dana nakon gradskih izbora, 11. rujna 1927. održani su i parlamentarni. U gradu Zagrebu bilo je 33 809 birača, a glasovalo je njih 19 531.[239] Grad Zagreb bio je kao i na prethodnim izborima podijeljen na istočni i zapadni kotar. Izbori su počeli u nedjelju u sedam ujutro i trajali su do šest sati popodne.[240] Za grad Zagreb predano je sedam lista, a birana su dva zastupnika. Nosioci lista bili su:

1. Vladko Maček za Hrvatsku seljačku stranku,
2. Ivan Juriša za Samostalnu demokratsku stranku,
3. Vladimir Turković za Narodnu radikalnu stranku,
4. Kamilo Horvatin za Republikanski savez radnika i seljaka,
5. Ante Trumbić za Hrvatski blok,
6. Gojko Berberović za Socijalističku paritiju Jugoslavije i
7. Ivo Spevec za Demokratsku stranku.[241]

U Zagrebu se glasovalo na 51 biračkom mjestu.[242] Od 19 531 glasača za listu Hrvatske seljačke stranke (Vladka Mačeka) glasovalo je 3 507 birača, za Samostalnu demokratsku stranku (Ivana Juriša) 1 898 glasova, za Narodnu radikalnu stranku (Vladimir Turković) 393, Komunističku stranku (Kamila Horvatina) 2 934 glasova, za Hrvatski blok (Ante Trumbića) 9 795, za Socijaliste (Gojka Berberovića) 455 glasova, za Demokratsku stranku (Ivo Spevc) 549 glasova.[243] Navedeni rezultati pokazuju kako je u Zagrebu pobijedio Hrvatski blok čija su oba kandidata, Ante Trumbić i Ante Pavelić (odvjetnik, budući ustaški poglavnik), izabrana u Narodnu skupštinu. Izvan grada Zagreba Hrvatski blok nije polučio niti jedan mandat, što ne znači da nisu dobili veliki broj glasova. Stvar je bila u izbornom zakonu koji je odredio preveliki izborni količnik. Točnije, za jedan izborni mandat trebalo je sakupiti 9 765 glasova.[244] Ti su izbori ukazali na slabljenje Radićevog HSS-a, odnosno broj dobivenih glasova bio je prepolovljen u odnosu na oblasne izbore.[245] Slabljenje HSS-a u Zagrebu svakako se može povezati s Radićevom odlukom od 29. ožujka 1927. sa sjednice zagrebačke Oblasne skupštine, na kojoj je zagovarao da se grad Zagreb ne odvoji od Zagrebačke oblasti,

---

[239] *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 11. septembra 1927. godine*, Beograd 1928., 29.-30.

[240] „Pripreme za izbor narodnih poslanika“, *Jutarnji list*, br. 5600., 9. IX. 1927., 5.

[241] *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 11. septembra 1927. godine*, 29.-30.

[242] Točna biračka mjesta u Zagrebu vidi „Broj glasova po pojedinim biralištima“, *Jutarnji list*, br. 5603., 12. IX. 1927., 2.

[243] *Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca održanih 11. septembra 1927. godine*, 29.-30.

[244] HR-DAZ, Politički odsjek, Izbor narodnih poslanika 1927.

[245] Na oblasnim izborima 23. siječnja 1927. godine HSS dobio je 4 872 glasa, a na gradskim izborima 4. rujna 1927. taj se broj prepolovio na 2 351 glas., HR-DAZ, Gradsko poglavarstvo Zagreb (dalje GPZ), Izbori za gradsko vijeće 1918. - 1927.

već da ostane u njenom sastavu.[246] Takva odluka nikako nije odgovarala Hrvatskoj federalističkoj seljačkoj stranci koja je tražila izdvajanje Zagreba iz Zagrebačke oblasti kako bi smanjila poreze zagrebačkih građana, osobito obrtnika i trgovaca.

Tablica 18. Parlamentarni izbori u Zagrebu 11. rujna 1927. godine.

Stranka	Broj glasova	Broj mandata
HB	9 795	2
HSS	3 507	0
RSRS	2 934	0
SDS	1 898	0
DS	549	0
Socijalisti	455	0
NRS	393	0
Ukupno	19 531	2

7. ANALIZA POLITIČKO-INFORMATIVNIH NOVINA

7.1. Tehnički podatci o listovima

Već je istaknuto kako su u ovom radu obrađene četiri vrste novina: *Jutarnji list* kao najčitanije dnevne novine; *Radikalski list* kao glavno glasilo Narodne radikalne stranke (NRS) u Zagrebu, *Dom/Slobodni dom* kao glavno glasilo Hrvatske (pučke/republikanske) seljačke stranke i *Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca* kao glasilo Demokratske stranke. Za analizu novina Narodne radikalne stranke, Demokratske stranke i Hrvatske (pučke/republikanske) seljačke stranke odlučila sam se zbog toga što su te stranke na parlamentarnim izborima 1920., 1923., 1925. i 1927. (ako se izdvoji znatan pad DS-a na izborima 1927. koji je prouzročen nastupom SDS-a kao nove stranke) dobile najveći broj glasova. *Jutarnji list* kao informativno nestranačko glasilo analiziran je kao primjer mogućega neutralnijeg djelovanja na politizaciju društva.

[246] HR-DAZ, 10-GPZ, Predsjedništvo, Zapisnici sjednica Gradskog zastupstva 1927. - 1928.

7.1.1. *Dom*

Dom je bio politički tjednik, glavno glasilo Hrvatske pučke seljačke stranke, kasnije Hrvatske republikanske seljačke stranke (H(R)SS). Izlazio je u Zagrebu od 1900. do 1941. Prvi vlasnik, nakladnik i urednik polumjesečnika *Dom* (1. siječnja 1900.) bio je dr. Antun Radić. Od 1906. godine izlazi kao tjednik, a vlasnik i glavni urednik bio je Stjepan Radić uz kojega list uređuje i Rudolf Herceg. Zbog čestih zapljena i zabrana novina *Dom* 1920. mijenja naziv u *Slobodni dom,* a od 6. svibnja 1925. ponovno izlazi kao *Dom*. Novine mijenjaju naziv u *Seljački dom* 1931. godinu. [247] Tijekom godine 1933. ponovno se zovu *Dom*. Od 1929. glavni urednik bio je predsjednik HSS-a dr. Vladko Maček, a ostali urednici bili su Janko Tortić i Rudolf Herceg. Naklada mu se kretala od 12 000 do 80 000 primjeraka i distribuiran je po Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, te Bosni i Hercegovini.[248]

Predratni *Dom* bio je veličine cijeloga formata. Svaka stranica bila je podijeljena na tri stupca. Nazivi rubrika bili su podebljani, dok je naslov priloga ili članka bio pisan manjim slovima od naslova rubrike i nije bio podebljan. *Dom* je u predratnom vremenu izlazio na četiri stranice i nije imao oglasni dio na zadnjoj stranici. Na naslovnici, u gornjem lijevom uglu, nalazio se sadržaj broja.

Dom 1919. godine nije izlazio jer je bio obustavljen 26. veljače 1919. na temelju ratne naredbe pokojnoga grofa Stjepana Tisze od 27. srpnja 1914.[249] Ponovno je počeo izlaziti u ožujku 1920. godine pod nazivom *Slobodni dom* i to kao glavno glasilo Hrvatske pučke seljačke stranke. Godište izlaženja *Slobodnoga doma* vezalo se na izlaženje *Doma*, a to znači da je to bila 14. godina izlaženja *Doma* (*Slobodnoga doma*). *Slobodni dom* uređivao je Stjepan Radić, a izlazio je svake srijede. Cijena jednoga broja bila je dvije krune. U prva tri broja *Slobodnoga doma* nije objavljen kratak sadržaj broja. Novine su i dalje izlaze na četiri stranice, u rijetkim slučajevima na osam, i tada koštaju četiri krune.[250] Tijekom 1920. godine novine ne donose rubriku „Pritužbe iz naroda“, ali u 1921. godini ta je rubrika vraćena. *Slobodni dom* na zadnjoj stranici (četvrtoj) i dalje donosi političke vijesti koje u nekim brojevima nose i naslov „Važne političke vijesti“ ili „Gospodarske, prosvjetne i političke vijesti“ (od 11. broja). *Slobodni dom* 1920. godine uvodi rubrike „Kako seljačka stranka napreduje“ i „Upute za narod“. U godini 1920. *Slobodni dom* gotovo na svakoj naslovnici

---

[247] U razdoblju od 1936. do 1941. Dom ponovno mijenja naziv u Seljački dom. Glavni urednik bio je Vladko Maček.

[248] Naklada mu se iz godine u godinu povećavala. Jedan od razloga je što je Stjepan Radić imao svoju knjižaru, te je papir nabavljao sam.

[249] „Hrvatska seljačka stranka u godini bezzakonja, nasilja i progona“, *Slobodni dom*, br. 1., 13. III. 1920., 3.

[250] *Slobodni dom*, br. 32., 13. X. 1920.

donosi pjesme koje stižu u redakciju iz naroda. Brojevi iz 1920. godine sadrže govore Stjepana Radića pred zagrebačkim sudbenim stolom. Gotovo je svaki broj *Slobodnoga doma* cenzuriran, što se vidi po bijelim praznim plohama i nedopunjenim tekstovima. S obzirom na to da je *Slobodni dom* izlazio na samo četiri stranice, analizirani su prilozi vezani za političku kulturu te političke vijesti. Gotovo svaka naslovnica donosi slogan HSS-a: „Vjera u Boga i seljačka sloga!“ koji se nalazio u gornjem lijevom kutu i bio je otisnut velikim tiskanim slovima. Odmah ispod tog slogana bio je i drugi: „Budimo svoji, Svaki na svom, Branimo složno, Hrvatski dom“ koji je u usporedbi s prvim sloganom otisnut manjim slovima od prvoga i nije bio podebljan. U desnom lijevom kutu, u uokvirenom pravokutniku, nalazila se uputa ili podsjetnik za svakog čitatelja: „Tko *Dom* štije, Taj u strahu nije. Tko *Dom* shvaća, Točno ga i plaća. Tko ne drži *Doma*, ostaje siroma“. Ispod ovih uputa nalazio se i treći slogan: „Štogod daješ *Domu*, Daješ rodu svomu.“. *Slobodni dom* je u 1921. godini i dalje izlazio na četiri stranice, a sadržaj mu se sastojao od šest do deset rubrika. Uglavnom je donosio vijesti sa sjednica skupštine HRSS-a i njihove zaključke, ali i cijele opise sjednica. Važnije rubrike vezane za političku kulturu jesu „Upute narodu“ i „Pritužbe iz naroda“. Na zadnjoj stranici (četvrtoj) uglavnom se nalazila rubrika „Političke viesti“ koja je donosila vijesti iz cijeloga svijeta. Godišnja pretplata *Slobodnoga doma* bila je 80 kruna, a jedan broj stajao je 2 krune (kad je imao više stranica i 4 krune). U toj godini često se mogu pronaći komentari, odnosno poruke uredništva i uprave *Slobodnoga doma*. Uredništvo je uglavnom molilo čitatelje i pretplatnike da na vrijeme plaćaju svoju pretplatu te da svoje priloge i članke mogu i dalje slat uredništvu *Slobodnoga doma*.

Godine 1923. *Slobodni dom* proširio se na osam stranica, a neki brojevi imali su od 12 do 16 stranica. Učestale su rubrike „Upute za izbore“ i „Izborne vijesti“. Zadnja stranica bila je namijenjena oglasima. Prije izbora održanih 18. ožujka *Slobodni Dom* donosi stranačke i političke vijesti o radu HRSS-a u svakoj županiji. Rubrika „Izborne vijesti i upute“ uglavnom donosi obavijesti o tome gdje su bile ili gdje će se tek održati izborne skupštine. Takvi prilozi donosili su mjesto, vrijeme, ime glavnoga stranačkog predstavnika koji će otvoriti skup, , govore pojedinih stranačkih pristaša i opis tijeka stranačkog skupa. Za razliku od godine 1920., kad je *Slobodni dom* prenosio točna izvješća o tome što se događalo na skupštinama, godine 1923. (zbog česte cenzure i zapljene novina) tek prenosi informacije o tome gdje će se sve skupovi HRSS-a održati.

Godine 1924. *Slobodni dom* izlazio je na osam i više stranica, a odgovorni urednik bio je dr. Josip Vandekar.[251] Stranica je bila podijeljena na četiri jednaka stupca, a naslovi rubrika bili su uglavnom veći i podebljani za razliku od „običnih“ priloga čiji su naslovi bili manji i nisu bili podebljani. Zadnja stranica bila je ostavljena za oglase i reklame, ali nudila je i knjige, papire, značke, kalendare te drugi asortiman iz knjižare S. Radića. Sredinom godine uvedena je i nova rubrika, „Gospodarske vijesti“. O gospodarstvu se već pisalo, ali u novoj rubrici uvedeni su savjeti za seljake, objavljivan je tečaj novca, cijena namirnica (brašno, šećer, kukuruz...), potrošnja alkohola i mesa u Zagrebu, te cijena stoke u Zagrebu. Svakako nezanemariva rubrika u *Slobodnom domu* bila je „Pritužbe iz naroda“ koja je donosila probleme seljaka i radnika, najčešće pritužbe na političare i vladajuću elitu. Takvi prilozi razvidno pokazuju kakav je bio odnos vlasti prema narodu. Prilozi su obuhvaćali cijelu Hrvatsku i Slavoniju, a često su donosili i pritužbe seljaka iz Bosne i Hercegovine.

U razdoblju 1925. - 1927. *Dom* je izlazio na osam, a ponekad i na 16 stranica. Izdavač *Doma* bio je Hrvatski seljački klub, a odgovorni urednik do 10. ožujka 1926. bio je Rudolf Herceg. Na tom ga je položaju naslijedio August Košutić (od 17. ožujka 1926.), a potom dr. Juraj Krnjević (od 9. lipnja 1926.). Cijena *Doma* bila je 1.50 dinara.[252] Tiskao se u Tipografiji d. d., a za tiskanje bio je odgovoran Ivan Ivanković. Na naslovnici u gornjem lijevom kutu bio je slogan HSS-a: „Sav je kulturni svijet za narodni suverenitet.“ i „Iz pravice i mira, sloboda izvira.“ U desnom pravokutniku nalazio se stari slogan: „Vjera u Boga i seljačka sloga!“ i „Budimo svoji svaki na svom, branimo složno hrvatski dom!“. Ovo su razdoblje u *Domu* obilježile predizborne i izborne agitacije, a mogu se pronaći izborne liste za HRSS po svim županijama. Pred same izbore objavljivane su i liste drugih političkih stranaka. *Dom* u svojim brojevima često donosi zaključke sa sjednice stranke te izjave S. Radića. Objavljivani su i zaključci sa sjednice stranke te izjave Stjepana Radića, a mogu se pronaći i njegova politička stajališta prema vladi i oporbi koja se najčešće iznose kao govori održani na skupštinama HRSS-a. Izborne rezultate za godinu 1925. ne možemo pronaći u *Slobodnome domu* jer je prestao s izlaženjem 28. siječnja 1925.[253] Ponovno je počeo izlaziti od 6. svibnja 1925. godine

[251] Josip Vandekar bio je zet Stjepana Radića.

[252] Samo za usporedbu da novine nisu bile skupe, evo cijene nekih kućnih potrepština: u Zagrebu na dan 20. prosinca 1925., sve je po jedan kilogram u dinarima: šećer kristal 12.85, šećer u kocki 14.35, kava od 40 do 60, riža od 6.25 do 10.50, domaća mast 26, domaće ulje 19.50, ulje francusko 25, šibice 100 kutija 92, galica 98-99% 8.50, ječmena kaša 5.20, lužni kamen 7.50, soda 1.60, svijeće 17.50, grašak žuti 10.50, leća 13.50, pekmez 10, čokolada 44, čaj od 50 do 70, brašno od 3.90 do 5.20, krupica (gris) 5.20. *Dom*, Ciene raznih kućnih potrepština, br. 34., 23. XII. 1925., 10. (2739)

[253] *Slobodni dom*, br. 2., 28. I. 1925., (2349). Nakon ovog broja izašao je još jedan broj *Slobodnog doma* 22. travnja 1925. godine, ali na naslovnici nema oznake broja i godišta izdavanja. Taj je broj tiskan na osam stranica.

pod starim nazivom *Dom*.[254] U razdoblju kad nije izlazio, objavljen je jedan broj *Slobodnoga glasa hrvatskoga naroda* koji je uredio Rudolf Herceg, a izgledom i sadržajem bio je sličan *Domu*. Taj jedini broj toga lista objavljen je na svega četiri stranice, a sadržaj mu je bio sljedeći: na naslovnici prilozi: „Hrvatski socijalno napredni blok“ i „Za slobodni narodni sporazum“, na drugoj stranici „Strahovlada i revolucija u Bugarskoj“, na trećoj „Glasilo francezke parlamentarne većine o držanju HRSS u beogradskoj skupštini“ i „Vijesti i bilješke“ koje su se nalazile i na četvrtoj stranici.

Godine 1928. *Dom* je uređivao Rudolf Herceg.[255] Tiskao se u Tipografiji d. d., a glavni i odgovorni u tiskari bio je Ivan Ivanković. U toj godini glavna tema političkih i drugih članaka i priloga bio je atentat u Narodnoj skupštini u Beogradu, 20. lipnja 1928. godine. Radikalski poslanik Puniša Račić ubio je Pavla Radića i Đuru Basaričeka, a ranio Stjepana Radića, Ivana Pernara i Ivana Granđu. Od zadobivenih rana Stjepan Radić preminuo je 8. kolovoza 1928. te je cijeli broj *Doma* bio posvećen njemu i seljačkoj politici.[256] Sljedeći brojevi *Doma* tematski su također bili vezani uz Radićevu smrt i sprovod. Naslovnice tih brojeva uglavnom su bile uređene kao osmrtnice na kojima se obično nalazila pjesma domoljubnoga karaktera ili tematikom vezana za život i smrt Stjepana Radića.[257] Božićni broj *Doma* također je bio posvećen sjećanju na Stjepana Radića s pjesmom „Božićno svijetlo hrvatskih mučenika…“ na naslovnici.[258]

U 1929. godini glavni urednik *Doma* bio je dr. Vladko Maček, a odgovorni urednik Janko Tortić.[259] Te godine nakladnik *Doma* bila je Hrvatska seljačka stranka do 1929. godine.

---

[254] *Dom. Glavno glasilo seljačke politike*, br. 1., god. I (XIX)., 6. V. 1925. (2373)

[255] Rudolf Herceg (1888. - 1951.), političar i novinar. Član H/R/SS-a. Uređivao stranački list *Dom*, priredio „Sabrana djela Antuna Radića“ u 19 svezaka. Kod utemeljenja središnjice *Seljačke sloge* u Zagrebu 11. X 1925. izabran je u Upravni odbor na mjesto tajnika te uveliko pomagao njezino širenje i rad. Bio je i urednik mjesečnika *Seljačka sloga*, glasila istoimenog hrvatskog seljačkog prosvjetnog i dobrotvornog društva u Zagrebu s ograncima po selima, čiji je prvi broj izišao u siječnju 1936. godine. Jedan od pokretača „Hrvatske enciklopedije“, Petar POŽAR, *Leksikon povijesti novinarstva i publicistike*, Split 2001., 266.

[256] „Svi pošteni uz Radića“, *Dom*, br. 32., 8. VIII. 1928., 1., Ivo PERIĆ, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, Zagreb 2006., 123 i 212.

[257] „Nad razcviljenim hrvatskim narodom i nad raztuženim seljačtvom svijeta lebdi duh Stjepana Radića“, *Dom*, br. 34., 22. VIII. 1928., 1., „Uskrs“, *Dom*, br. 34., 22. VIII. 1928., 1., „Na razstanku…“ i „Nad grobom učitelja“, *Dom*, br. 33., 15. VIII. 1928., 1., „Kraj kolijevke“, *Dom*, br. 36., 5. IX. 1928., 1., „Slava Stipe – Pokoj vječni tebi“ i „Kulu grade do tri pobratima“, *Dom*, br. 37., 12. IX. 1928., 1.

[258] „Božićno svijetlo hrvatskih mučenika…“, *Dom*, br. 51a., O Božiću 1928. (25. XII), 1.

[259] Janko Tortić (1902. - 1962.), političar, novinar. Član H/R/SS-a. Od 1927. do 1939. glavni je tajnik HSS-a. Uređivao je *Gospodarsku slogu*, *Seljački dom* i *Narodni val*. Bio je uhićivan i zatvaran (1929. i 1935.). Na listi HSS-a 1938. izabran je za zastupnika za kotar Osijek. Nakon puča 27. III 1941. i neslaganja s Mačekovom politikom približava se ustaškom pokretu, a u NDH u kolovozu 1941. je i pristupio ustaškom pokretu, te ga je Pavelić imenovao ministrom i saborskim zastupnikom. Hrvatsku je napustio 1945. godine. Petar POŽAR, *Leksikon povijesti novinarstva i publicistike*, Split 2001., 812. i *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997., 403.

Tiskan je u Tipografiji d. d., a za tiskanje je odgovoran Ivan Ivanković. Iste godine izlazio je na osam i više stranica, a u uredništvu je pomagala Radićeva supruga Marija Radić.

7.1.2. *Radikalski glasnik*

Radikalski glasnik bio je glavno glasilo Narodne radikalne stranke u Zagrebu. Vlasnik i izdavač bio je „Mesni odbor Narodne radikalne stranke“, a list je bio tjednik koji je od 1923. do 1928. izlazio svakoga utorka i petka na četiri do šest stranica. Odgovorni urednik bio je Milan Uremović. Uglavnom je bio pisan ćirilicom, a neki članci latinicom. Format novina bio je 30 x 47 cm, što je malo veće od tabloidnog formata. Stranica novina bila je podijeljena u tri stupca, a svaki stupac bio je širok 9 cm. Naziv novina uglavnom je pisan ćirilicom, ponekad latinicom. Veličine slova *Radikalskoga glasnika* bila je 3,5 cm. *Radikalski glasnik* tiskan je u tiskari „Gaj“ kasnije u „Jugoslavenskoj štampi d.d.“. Stalne rubrike bile su: „Iz Zagrebačke županije“, „Iz Modruško-riječke županije“, „Iz Ličko-krbavske županije“, „Domaće vijesti“, „Naši dopisi“. Povremene rubrike bile su: „Iz Požeške županije“, „Iz Bjelovarsko-križevačke županije“, „Izborne vijesti“, „Iz naše politike“, „Partijsko kretanje“, „Kako i zašto je nastala Narodna radikalna stranka“, „Dopisi uredništva“ i dr. Oglasi su se uglavnom nalazili na zadnjoj stranici, pri čemu su zauzimali samo pola stranice. Dana 29. studenoga 1923. list je promijenio naziv u *Novi radikalski glasnik*, a već krajem 1924. (11. prosinca) ponovno se vratio starom nazivu *Radikalski glasnik*.[260] Urednik *Novoga radikalskoga glasnika* bio je Milan Uremović. Novine su ostale istoga sadržaja i dizajna kao i *Radikalski glasnik*. Uglavnom je pisano o Modruško-riječkoj, Zagrebačkoj i Ličko-krbavskoj županiji. Cijena jednoga broja bila je jedan dinar, nekada dinar i pol, a mjesečna pretplata osam dinara.

Novi (stari) *Radikalski glasnik* počeo je s izlaženjem 11. prosinca 1924.[261] Više nije izlazio utorkom i petkom, već samo četvrtkom. Vlasnik, izdavač i direktor bio je dr. Dušan Peleš koji je bio odgovoran za Okružni odbor Narodne radikalne stranke Zagrebačke i Primorsko-krajiške oblasti. Odgovorni urednik bio je Oton Ambrož. Glasnik je izlazio na četiri stranice. Cijena jednoga broja bila je 1.50 dinara, a mjesečna 6 dinara. U godini 1925. *Radikalski glasnik* nije mijenjao svoje uredništvo, sve je ostalo isto kao i krajem 1924. godine. Jedino su se ukinule stalne rubrike: „Iz Zagrebačke županije“, „Iz Modruško-riječke županije“, „Iz Ličko-krbavske županije“, „Novosti iz naše Kraljevine“ i „Iz naše politike“.

[260] U HDA sam naišla na podatke vezane samo za *Novi radikalski glasnik* i to iz „Popisa povremenih tiskovina koji su izlazili u gradu Zagrebu“ za 1924. godinu. HR-HDA-1361, kut. 3., 2763. U drugim popisima iz 1926. i 1928. nisam naišla na *Radikalski glasnik*, zbog čega sam kao glavni izvor koristila novine *Radikalski glasnik*.
[261] *Radikalski glanik*, br. 1., 11. XII. 1924.

Stalne rubrike u toj godini bile su: „Izborno gibanje/kretanje“, „Naši dopisi“, „Kratke vijesti“. Rubrika „Izborno gibanje/kretanje“ donosila je političke novosti nekadašnjih rubrika „Iz Zagrebačke županije“, „Iz Modruško-riječke županije“, „Iz Ličko-krbavske županije“. Prilozi u toj rubrici najčešće su donosili stranačke liste, izvješća o radu stranke, priloge vezane za stranačke skupove NRS, izjave predsjednika stranke te odluke o političkom djelovanju s drugim strankama (zajednički istupi s demokratima na izborima, pregovori sa Radićem, itd.). Uglavnom su ih pisali političari ili stručnjaci. Rubrika „Naši dopisi/bilješke“ uglavnom je donosila probleme seljaka, činovnika, ali i informacije vezane za rad radikalskih odbora i organizacija u drugim gradovima. Ta je rubrika često služila kao svojevrsni „glas naroda“. Rubrika „Kratke vijesti“ često je donosile priloge i članke vezane za vijesti iz svijeta, kratke informacije o sudskim procesima protiv istaknutih političara (Stjepana Radića i Augusta Košutića), vijesti o zdravstvenom stanju ili kretanju istaknutih političara, obavijesti o iseljavanju u Ameriku, vijesti uredništva i druge kratke informativne vijesti. Od 23. travnja 1925. *Radikalski glasnik* povećao je broj članaka i priloga na latinici što je ostalo praksom do kraja izlaženja. S obzirom na godinu koja je bila i izborna, u *Radikalskom glasniku* mogu se naći prilozi vezani za stranačke skupove NRS, sjednice stranke, stranačke liste te izjave i politička mišljenja predstavnika stranke i stranačkih pristaša. Da je *Radikalski glasnik* bio stranački list pokazuju i brojni članci i prilozi koji daju upute svojim stranačkim pristašama. Među njima je svakako zanimljiva uputa predstavnicima zagrebačkih radikala da svoje stranačke iskaznice sa slikom N. Pašića, mogu podići u tiskari „Gaj“ u Gundulićevoj ulici br. 22a uz cijenu od 253 dinara za 1000 komada.[262] Članak dalje donosi zamolbu predsjedništva oblasnog odbora NRS-a za Primorsko-krajišku oblast pozivajući sve područne kotarske organizacije da priopće predsjedništvu oblasnog odbora točna imena i adrese predsjednika, potpredsjednika i tajnika odnosnih mjesnih organizacija kao i broj organiziranih članova.[263] Nadalje su čitatelji obaviješteni kako taj i sljedeći broj *Radikalskog glasnika* donose program NRS. Na trećoj stranici objavljen je statut NRS-a koji donosi pravila o tome tko sve može biti član stranke te koja je zadaća stranačkih pristaša.[264] Dopunu statuta NRS donosi pak br. 23

[262] „Radikalska organizacija“, *Radikalski glasnik*, br. 21., 23. VI. 1925., 1.
[263] *Isto*.
[264] Statut Radikalne stranke donosi: „Članak. 4. Član Narodne Radikalne stranke može biti svaki onaj koji uživa sva građanska prava, kad usvoji program stranke i najavi najbližoj organizaciji stranke da će se podvrgavati disciplini stranačkoj i raditi na širenju i ostvarivanju načela stranke, i kad u stranku bude primljen. Članak. 5. Članovi se upisuju u stranku kod mesnih radikalnih odbora onog mesta gde stalno žive. Upisivanje se vrši na osnovi pismene izjave onoga, koji želi u stranku stupiti. Nepismenima će pisati drugi izjavu, ali će takva izjava svagda morati imati potpise dvaju pismenih svjedoka. O primanju u stranku mesni odbor podnosi svagda odluku, koju zavodi u svoj zapisnik, i saopštava je odmah Narodnom Odboru, koji će je predati javnosti preko glavnog organa stranačkog, ako se sa tom odlukom bude složio. U protivnom slučaju odluke mesnog odbora o prijemu

Radikalskog glasnika.[265] Taj je list u svojim prilozima iznosio točna izvješća sa sjednice vlade, ali je isto tako i kudio radikalske organizacije i pristaše kako ne plaćaju redovnu pretplatu i ne daju priloge listu. List je dao veliku pozornost izvješćivanju o radu Nikole Pašića, a nakon njegove smrti objavljen je poseban broj u spomen na „velikog vođu". Na naslovnici toga broja objavljena je osmrtnica, a na drugoj stranici članci „Život i rad Nikole P. Pašića" i „Poslednji časovi Nikole P. Pašića".[266]

U godini 1927. *Radikalski* se *glasnik* izgledom i stilom nije mijenjao. I dalje je izlazio svakoga četvrtka kao tjednik, a od 28. siječnja 1927. izlazio je svakoga petka. Vlasnik, izdavač i direktor ostao je dr. Dušan Peleš, a odgovorni urednik Oton Ambrož. Izlazio je na četiri stranice. Cijena jednoga broja bila je 1 do 1.50 dinara, a mjesečna pretplata smanjila se sa šest na pet dinara. Tijekom te godine *Radikalski glasnik* tiskao se u tiskari Glavnoga saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, a odgovorni za tisak bio je Branko Miletić.[267] Ta je godina bila obilježena trima izborima u gradu Zagrebu, zbog čega se u njemu često mogu naći kandidacijske liste Narodne radikalne stranke, ali i opaske uredništva da glasuju za NRS „jer je to stranačka dužnost i građanska čast".[268] Stalne rubrike bile su: „Rad Narodne skupštine", „Naši dopisi" i „Partijsko kretanje". Povremene rubrike bile su: „Izborna statistika", „Rad anketnog odbora" ili samo „Anketni odbor", „Poruke uprave", „Oglas", „Poziv", „Nove knjige", „Rad skupštinskih odbora", „Sokolstvo" i dr.

U godini 1928. *Radikalski glasnik* nije se puno promijenio. Mjesečna pretplata mu se ponovno vratila na šest dinara, a i dalje je bio tjednik koji je izlazio svakoga petka. Vlasnik i izdavač ostali su mu isti, no tiskan je u Jugoštampi d.d., a za tiskanje je bio odgovoran R. Potanović. U toj godini *Radikalski glasnik* uvodi *Podlistak* s rubrikom „Malo zabave", koja je donosila kratke zanimljive priče iz prošlosti i sadašnjosti. „Malo zabave" donosilo je pet do osam kratkih priloga koji su znali biti šaljivi. Stalne rubrike su: „Partijsko kretanje", „Naši dopisi", ponekad „Rad Narodne skupštine" i „Bilješke". To je ujedno bila i posljednja godina izlaženja lista, a njegov zadnji broj bio je onaj od 6. srpnja 1928. koji je izašao na svega četiri stranice.[269] Na naslovnici toga broja članak je Dušana Peleša „Radikali u Hrvatskoj" u kojem su iznesena mišljenje Hrvata o Narodnoj radikalnoj stranci. U njemu je Peleš istaknuo kako su

---

kod lica u stranku Glavni će odbor poništiti i o tom izvestiti mesni odbor.". *Radikalski glasnik*, br. 21., 23. VI. 1925., 3.

[265] Brojevi koji su donosili službeni program NRS su br. 21., 23. VI. 1925., 3. i br. 23., 5. VII. 1925., 3.

[266] *Radikalski glasnik*, br. 47., 11. XII. 1926., 1.-2.

[267] Tiskara Glavnog saveza srpskih zemljoradničkih zadruga bila je u Bogovićevoj ulici 7.

[268] Ovakve kratke parole i opaske donosilo je uredništvo ili nakon rubrike „Partijsko kretanje", „Dopisi urednika", ili „Poruka uredništva". Svoje komentare čitateljima i stranačkim pristašama uredništvo je gotovo uvijek pisalo podebljanim slovima kako bi bilo uočljivo. *Radikalski glasnik*, br. 1., 12. I. 1927., 2.

[269] *Radikalski glasnik*, br. 25., 6. VII. 1928., 1.

radikali od „dolaska na vlast u Srbiji 1903. godine, itekako pomogli Srbiji da se digne na noge“.[270] Uredili su financije, vojsku, kasnije nakon rata mirovne sporazume i sve se to zaboravilo kad je došlo do podjele unutar političke vlasti tj. kad je prečanski Srbin Svetozar Pribićević osnovao Demokratsku stranku u Sarajevu kojoj su prišli samostalni radikali (Ljuba Davidović), naprednjaci (dr. Marinković) i liberali, kasnije nacionalisti (Voja Veljković), Srbijanske stranke koja je za vrijeme rata bila opozicija. Radikali smatraju kako su na pošten način došli na vlast i o svim pitanjima donijeli su jednoglasnu odluku zajedno s Hrvatima i Slovencima. Također su smatrali da je do ujedinjenje došlo sporazumno, ali odmah nakon ujedinjenja došlo je do stvaranja dvaju suprotnih mišljenja. Prvo mišljenje bilo je Stojana Protića, prvoga predsjednika vlade iza ujedinjenja i drugoga šefa Radikalne stranke „da kod uređivanja naše države treba tražiti i naći sporazum između naša sva tri plemena, a naročito između Srba i Hrvata“. Drugo mišljenje bilo je mišljenje Svetozara Pribićevića, a on je smatrao „da se u jednom narodu ne može biti sporazumijevanja, već o svim pitanjima uređenja države odlučuje većina, polovina više jedan narodnog predstavništva.“.[271] Radikalna stranka nadalje smatra kako ona nije „velikosrpska“ kako joj to pripisuju Hrvati i Srbi iz emigracije već nastoji voditi korektnu politiku.[272] Članak „Sednica radikalskog kluba“ donosi govor Velje Vukičevića i rezoluciju u kojoj Narodna radikalna stranka smatra da bi ostale parlamentarne stranke trebale dati svoju podršku Narodnoj radikalnoj stranci, kako bi se što prije riješilo financijsko, privredno i administrativno pitanje.[273]

Taj broj donio je i nekoliko članaka vezanih uz atentat na Radića i druge članove HSS-a. *Radikalski glasnik* svojim je člancima osudio čin Puniše Račića. Narodna radikalna stranka osudila je čin Puniše Račića, a prilozi koji to potvrđuju objavljeni su u rubrici „Partijsko gibanje“ i članku „Sednica Radikalskog kluba“.[274] Komentar na atentat u beogradskoj skupštini donosi prilog „Uloga g. S. Pribićevića“ u kojem autor osuđuje Svetozara Pribićevića, zbog toga što je čin Puniše Račića usporedio sa svim Srbima, te je navodno tako namjerno produbio već stvoreni jaz između Hrvata i Srba. Autor ističe kako „Pribićević, kriveći za sve nedaće Srbiju i Srbijance, produbljuje jaz između Srba i Hrvata, a to bi mogao postati grob ove veličanstvene zemlje, draga otadžbina Srba, Hrvata i Slovenaca, za koju je toliko plemenske krvi proliveno“.[275]

---

[270] *Radikalski glasnik*, br. 25., 6. VII. 1928., 1.
[271] „Radikali u Hrvatskoj“, *Radikalski glasnik*, br. 25., 6. VII. 1928., 1.
[272] *Isto*.
[273] „Sednica radikalskog kluba“, *Radikalski glasnik*, br. 25., 6. VII. 1928., 2.
[274] „Saopštenje mjesne organizacije NRS u Zagrebu“ i „Rezolucija, *Radikalski glasnik*, br. 25., 6. VII. 1928., 3. i „Sednica Radikalskog kluba“, *Radikalski glasnik*, br. 25., 6. VII. 1928., 2.
[275] „Uloga g. S. Pribićevića“, *Radikalski glasnik*, br. 25., 6. VII. 1928., 2.

Jedan od razloga prestanka izlaženja *Radikalskoga glasnika,* prema mišljenju uredništva, bila je bolest i loše stanje vlasnika i glavnog urednika Dušana Peleša.[276]

U analizi priloga *Radikalskoga glasnika* uzete su u obzir rubrike: „Iz zagrebačke županije“, kasnije „Iz naše politike“, „Parlamenat“, „Partijsko kretanje“ i „Rad Narodne skupštine“. S obzirom na to da neke rubrike nisu bile kontinuirane i stalne, analizirala sam priloge iz različitih rubrika, ali samo onih koji su se ticali izbora i političke kulture. U predizborno vrijeme pojavljuju se i neke nove rubrike: „Izborne vijesti“, „Izborna kretanja“, „Izbori“ i dr. iz kojih sam uzimala priloge za analizu.

7.1.3. *Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS)/Riječ*

Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca bio je politički dnevnik koji je izlazio od 1. siječnja 1919. do 1931., a nastao je fuzijom *Hrvatskog pokreta* i *Glasa Slovenaca, Hrvata i Srba.*[277] Tijekom 1919. odgovorni urednik bio je Milan Matković, a glavni urednik Ivo Sporčić. Kasnije, godine 1929., glavni su urednici bili Stojan Stojanović i Ante Kovač. Dnevnik je tiskan u Jugoštampi čiji je glavni direktor bio Toni Schlegel.[278] Naklada *Riječi* bila je od 1 800 do 5 000 primjeraka, a distribuirala se na području Zagreba, Like, Korduna i Srijema. Od početka izlaženja bila je glasilo Demokratske stranke, kasnije glasilo Samostalne demokratske stranke.

Novine su počela s izlaženjem u srijedu, 1. siječnja 1919., a izlazile su do 1931. Od 9. lipnja 1920., do kraja izlaženja 1931., izlazile su pod nazivom *Riječ.* Kao dnevnik su izlazile u dva izdanja (jutarnje i večernje), a nisu izlazile nedjeljom i blagdanima. Godine 1925. izlazile su samo jednom dnevno i to poslije podne. Vlasnik i nakladnik bilo je Jugoslavensko nakladno dioničko društvo od 1919. do 1920., potom Nakladno dioničko društvo *Riječ* u godini 1921., te Jugoslavenska štampa d. d. od 1922. do 1931. Prvi odgovorni urednik bio je Milan

[276] „Našim čitaocima“, *Radikalski glasnik,* br. 25., 6. VII. 1928., 4.
[277] „Fuzija 'Hrvatske riječi' i 'Glasa SHS'“, *Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb, br. 2., 2. I. 1919., 3.
[278] Toni Schlegel rodio se 19. veljače 1878. u Našicama od oca Franje Schlegela i majke Berte grofice Wurmbrandt Stuppach. Osnovnu školu polazio je u Našicama, gimnaziju do četvrtog razreda u orfanatrofiju u Požegi, a onda je došao u nadbiskupsko sjemenište u Zagrebu, gdje je maturirao. Nakon toga pošao je u Innsbruck, da studira teologiju. Godine 1900. bio je zaređen za svećenika. Njegovo je prvo mjesto službe kao kapelana bilo u Martijancu kraj Ludbrega. Tu je postao učitelj sina bivšeg bana Pavla Raucha. No kasnije se sa Rauchom politički razišao i postao vojni kapelan u Zagrebu. Već u to vrijeme počeo se je Schlegel baviti politikom. Godine 1908. istupio je iz svećeničkih redova i postao urednik *Pokreta,* zatim *Malih novina* i drugih listova. Godine 1911. oženio se Nevenkom Kocuvan. Tada postaje glavni urednik *Agramer Tagblatta* i vodi list kroz cijeli rat. Godine 1919. s prijateljima osniva društvo „Riječ d. d.“ (*Tagblatt* i *Riječ*), koje će se kasnije razviti u jedno od vodećih tiskarskih poduzeća u državi, poznatije kao Jugoslavenska štampa d. d. Predsjednik „Jugoštampe“ ostaje do kraja života. Dana 22. ožujka 1929. ustrijeljen je ispred svog stana, u Deželićevom prilazu. *Svijet*, Zagreb, god. 4., knjiga 7., br. 14., 30. III. 1929., 318.

Matković (1919. – 1920.), kasnije Ivo Sporčić (1920. – 1929.). Novine su se tiskale u Hrvatskoj tiskari d. d. u Zagrebu, kasnije u Jugoslavenskoj štampi d. d. (od 1922. do 1931.). Cijena pojedinog broja bila je 1919. godine 2 krune ili 50 para, a u razdoblju od 1925. do 1929. cijena se, ovisno o broju stranica i cijeni papira, kretala od 1.50 do 2 dinara. Pretplata za 1919. godinu stajala je 360 kruna, polugodišnje 180, na četvrt godine 90 kruna i mjesečna pretplata 30 kruna. U razdoblju od 1925. - 1931. godišnja pretplata bila je 360 dinara, polugodišnja 180, na četvrt godine 90 dinara i mjesečna pretplata 30 dinara.

Riječ je bila istih dimenzija kao i *Radikalski glasnik*, 30 x 47 cm. U početku izlaženja stranica se dijelila u tri velika stupca, a kasnije je podijeljena na četiri. Veličina slova *Riječi* bila je tri centimetra. Na naslovnici u gornjem desnom kutu nalazio se popis svih članaka/priloga koje je donosio taj broj, a nazivi članaka/priloga bili su uvijek podebljani kako bi bili uočljiviji.

Glavne rubrike bile su: „Domaće vijesti“, „Posljednje vijesti“, „Kraljevstvo SHS“, „Iz svijeta“, „Iz naših krajeva“, „Kulturne vijesti“, „Političke bilješke“, „Gradske vijesti“, „Kazalište i koncerti“, „Sport“, „Različite vijesti“, „Burzovni pregled“ i „Narodno gospodarstvo“. Rubrika „Domaće vijesti“ iznosila je priloge vezane za aktualne teme iz politike i kulture. U „Domaćim vijestim“ mogle su se naći vijesti o kralju Aleksandru, našoj pjevačkoj (opernoj) divi Mariji (Maji) Ružički Strozzi, ali i cijene pojedinih proizvoda, crna kronika, o obrtnicima, prometu u Zagrebu i druge aktualnosti. Rubrika „Posljednje vijesti“ nudila je „friške“ aktualne vijesti iz svijeta. U njoj se moglo naći ponešto o stanju u bivšim članicama Austro-Ugarske te o njihovim izborima, o političkom stanju u Njemačkoj i boljševičkoj Rusiji, o poznatim političarima i njihovom kretanju (primjerice Wilsonovo putovanje u Rim), o izborima u Engleskoj i druge vijesti. Rubrika „Kraljevstvo SHS“ sadržavala je priloge koji su bili vezani za političke teme u državi. Obično su to bile vijesti iz Beograda, o mirovnim konferencijama, o stvaranju političkih organizacija, o odnosima sa susjedima, izjave ministara o položaju Kraljevstva SHS prema Njemačkoj, Italiji, Velikoj Britaniji, te komentare drugih novina o stanju u državi i diplomaciji. Rubrika „Iz svijeta“ donosila je kraće priloge vezane za aktualne političke teme iz Engleske, Španjolske, Francuske, Poljske, Belgije, Litve i drugih zemalja. Uz rubriku „Iz svijeta“ nudile su se i manje rubrike „Iz Čehoslovačke“, „Iz Francuske“, „Iz Rusije“, „Iz Italije“… koje su također donosile kraće političke aktualne priloge. Rubrika „Političke bilješke“ donosila je vijesti iz politike. Uglavnom su to bile domaće vijesti, rubrika „Kulturne vijesti“ donosila je informacije o kazališnim predstavama, otvaranju izložbi, gostovanju glazbenika ili kazališnih umjetnika te razne vijesti vezane uz kulturna zbivanja. Rubrika „Gradske vijesti“ donosila je

priloge iz službenoga lista. Uglavnom su to bile komunalne i gradske teme vezane za funkcioniranje grada. Najčešće se pisalo o izgradnji novih zgrada, prometnica, vodovoda, o problemima privatnih namještenika, prosvjetara, željezničara i drugih radnika. Pisalo se i o izborima za gradsko zastupstvo, izboru novog gradonačelnika, imenovanjima u državnom odvjetništvu, imenovanju sudaca i dr. Rubrika „Kazalište i koncerti“ donosila je izvješća i kritike s domaćih i stranih klasičnih koncerata, opera, baleta i predstava. Pružala je i informacije o tome gdje će se koji koncert održati te kolika je cijena ulaznica. Uz opise nastupa i atmosfere na koncertu mogu se pronaći životopisi poznatih umjetnika. Rubrika „Književnost, znanost i umjetnost“ donosila je priloge o promociji novih knjiga, kratke sadržaje (prikaze) knjiga, informacije o novim časopisima, o otvaranju izložbi u muzejima i galerijama, o znanstvenim dostignućima i nagradama naših znanstvenika, o predavanjima znanstvenika, o okruglim stolovima, znanstvenim skupovima i dr. *Riječ* je svoje čitatelje informirala o sportu u rubrici „Šport“ u kojoj se mogu naći komentari i informacije o utakmicama te druge informacije vezane za sport. Rubrika „Različite vijesti“, kao što i sam naziv kaže, iznosila je različite domaće i strane vijesti o svemu i svačemu. Informirala je javnost o svim važnijim događajima na političkom, socijalnom i gospodarskom polju. Već 1920. godine *Riječ* uvodi rubrike „Burzovni pregled“ i „Narodno gospodarstvo“. „Burzovni pregled“ donosio je stanje burzi u Zagrebu, Beogradu, Zürichu i Londonu. Donosio je i tečaj novca te kako stoje obveznice, založnice i zadužnice. Rubrika „Narodno gospodarstvo“ donosila je informacije vezane za trgovinu (unutarnju i vanjsku), uvoz i izvoz, stanje domaćih gospodarstvenika, probleme koji ih muče, o stanju na tržištu, o potražnji, o sjednicama pojedinih trgovačkih i obrtničkih društava, o sanaciji šteta izazvanih elementarnim nepogodama itd.

Uredništvo *Riječi* bilo je svjesno da bez dobrih informativnih agencija nema ni dobrih vijesti. Zbog toga je otkazalo mnoge dopisne urede iz Berlina, Beča i Budimpešte i sklopilo ugovor s privatnim međunarodnim dopisnim uredom koji je osnovan na inicijativu neutralnih zemalja, što je trebalo jamčiti njegovu objektivnost.[279] Nadalje, uredništvo naglašava kako se ono zalaže za izgradnju svoje privatne mreže informacija koja bi nudila svježe informacije iz svih europskih zemalja. Informacije i vijesti za novine tada su se prenosile putem telefona, a u slučaju prekida telefonskih linija, što je bila dosta česta pojava u to vrijeme, informativne agencije su koristile zrakoplove.

[279] *Riječ*, „Međunarodna izvještajna služba 'Riječi'“, br. 229., 10. XI. 1920., 7.

Naslovnica je uglavnom donosila aktualne vijesti iz Kraljevine SHS i iz svijeta. Stalne rubrike često su mijenjale mjesto u novinama što je ovisilo o aktualnosti teme. Na prvoj stranici u desnom kutu nalazio se kratki sadržaj broja. Zadnja stranica, ponekad i dvije ili više njih, bile su namijenjene oglasima od kojih su novine i živjele. U vrijeme izbora uvode se rubrike: „Izborna kronika“, „Izborni pregled“, „Izborni dnevnik“, „Izborni nemoral“, „Nakon izbora“ i dr. Rubrika „Izborna kronika“ odbrojavala je dane do izbora nudeći i komentirajući priloge oporbenih novina, prenoseći vijesti i priloge o skupovima Demokratske stranke iz cijele Kraljevine SHS. Izborne rubrike donosile su programe stranaka, izjave stranačkih predstavnika, ministara i drugih stranačkih pristaša, govore stranačkih predstavnika, opise sjednica stranke i vlade, izborne liste, rezultate izbora te komentare rezultata izbora.

Riječ je u 1921. godini na naslovnici donosila aktualne vijesti iz Kraljevine SHS, ali ponekad i iz svijeta. Uglavnom se radilo o dva ili tri članka na naslovnici i popisu naslova priloga koji se nalaze u broju. Druga stranica bila je rezervirana za kratke aktualne vijesti iz svijeta. Treća stranica donosila je rubrike „Iz Češkoslovačke“, „Iz Grčke“, „Iz svijeta“, „Pošurice“, „Kraljevina SHS“, „Političke bilješke“. Na četvrtoj stranici bile su „Gradske vijesti“, na petoj „Šport“, „Iz naših krajeva“, „Različite vijesti“ i „Kazališta i koncerti“. Šesta stranica donosila je rubrike „Posljednje vijesti“, „Burzovni pregled“ i „Narodno gospodarstvo“. Sedma i osma stranica bile su rezervirane za oglase.

Riječ je u 1922. godini uvela i neke nove rubrike kao što su bile „Nauka i život“, „Sokolstvo“ i „Iz učiteljskog života“. Rubrika „Sokolstvo“ javlja se i prije (1920. godine) a donosi informacije vezane za rad i djelovanje Sokolskog društva. Najčešće su to opisi sokolskih manifestacija, priredaba, opisi sjednica, prilozi o funkcioniranju sokolskih društava u Kraljevini SHS i o odabiru novih članova.

U 1923. godini naslovnica je sadržavala vijesti iz Zagreba, svijeta i novosti iz stranke. S obzirom na izbornu godinu *Riječ* je donosila rubrike vezane za izbore: „Iz izborne skupštine demokratske stranke“, „Izborni pokret“, „Iz vlade“ i „Političke vijesti“. U toj je godini uvedena i rubrika „Gdje je što u Zagrebu?“ koja donosi gdje se što nalazi u Zagrebu, primjerice, gdje se nalazi „Društvo za promet stranaca“, „Ured za ukonačivanje stranaca“, „Gradski stambeni ured“, „Generalni iseljenički inspektorat“, gdje se nalaze pojedini konzulati, radno vrijeme muzeja i kulturnih institucija (knjižnica, arhiva, sveučilišta, galerija itd.). Stalne rubrike i dalje su ostale iste, ali uvedene su i neke druge: „Iz diplomatske službe“, „Iz vojske“, „Iz omladinskoga života“, „Crkvene vijesti“, „Socijalna pitanja“, „Iz sudnice“ i dr. Rubrika „Iz diplomatske službe“ donosi kratke informacije vezane za rad pojedinih poslanika i njihove uloge u vanjskoj politici. Rubrika „Iz sudnice“ donosi kratka izvješća o

pojedinim zanimljivim i aktualnim parnicama koje se vode u sudnici. Često su to bile samo odluke pojedinih sudova, ali mogu se naći i opisi suđenja. Rubrika „Iz vojske“ donosila je kratke vijesti vezane za funkcioniranje i rad vojske, o kraljevskoj gardi, o problemima vojnika. „Crkvene vijesti“ donosile su vijesti o funkcioniranju i radu Crkve u Kraljevini SHS. Pisalo se o crkvenim organizacijama, o ustoličenju i imenovanju pravoslavnih i katoličkih svećenika, o misama, o vjernicima. O problemima i pravima radnika, seljaka i beskućnika brinula se rubrika „Socijalna pitanja“ koja se bavila i rješavanjem problema divljih brakova, pravilnim odgojem djece te nasiljem u obitelji. Uredništvo *Riječi* svakako je nastojalo obuhvati što veću skupinu društva, pa je često uvodilo nove rubrike isključivo vezane za određene društvene skupine (znanstvenici, vojska, žene, omladina, djeca, svećenici, činovnici, radnici, seljaci, sportaši, glazbenici, umjetnici i dr.). Javljaju se i različite „eksperimentalne rubrike“ koje se bave aktualnim problemima i ukidaju se nakon njihova rješavanja. *Riječ* je vodila računa i o studentima i njihovim problemima u rubrici „Iz omladinskoga života“. Rubrika „Film“ donosila je aktualne teme iz filmske industrije, ali i informacije kada i gdje igra koji film.

Godine 1924. i 1925. *Riječ* se sadržajno nije promijenila. Uredništvo je ostalo isto (barem je tako pisalo u novinama), i dalje je tiskana u Jugoštampi, a i cijena je ostala ista. Samo je grafički promijenila izgled stalnih rubrika, točnije, naslove rubrika je povećala i podebljala, a unutar svake rubrike stvorene su i podrubrike. U godini 1924. na naslovnicama su uglavnom bile aktualne teme iz Europe, a manje su bile zastupljene teme iz Kraljevine SHS. Naslovnice tada više ne sadrže kratki sažetak priloga u novinama, a zadnja stranica više nije cijela rezervirana za oglase, nego samo pola stranice. Uvedene su i neke nove rubrike, „Ženska moda“, „Školske vijesti“ i rubrika „Za razonodu“, koja je donosila pošalice (viceve), aforizme, pjesme, zagonetke i druge zanimljivosti za razonodu. Rubrika „Ženska moda“ donosila je modne savjete za žene, ali je čitatelje i uvodila u ženski svijet. U rubrici su objavljivani prilozi o priređivanju tradicionalnih balova, što se na njima nosi, gdje se mogu kupiti materijali, čarape, cipele i ukrasni predmeti. Pojam žene u toj je rubrici gotovo uvijek bio povezan s uljepšavanjem. Svakako je bila zanimljiva rubrika „Privredna *Riječ*“ koja je sadržavala podrubrike: „Tržište vrijednosnim papirima“, „Devizno tržište“, „Tržište robom“, „Saobraćaj“, „Privredne publikacije“, „Izložbe i veliki sajmovi“, „Licitacije“.

Riječ je 1927. godine izlazila svaki dan u dva sata popodne. Glavni urednik bio je Ivo Sporčić, a uredništvo je bilo u Gundulićevoj 24. Vlasnik i izdavač bio je konzorcij „Riječ“, a

glavni i odgovorni urednik Većeslav Wilder.[280] Tiskala se u Novinskoj štampariji u Zagrebu, a za tisak je odgovoran bio Stanislav Pintarić. Za oglase je bio odgovoran Rudolf Leonhard. Cijena novina bila je 1.50 dinara. Mjesečna pretplata 40 Din. Uredništvo *Riječi* uveli su nove/stare rubrike: „Kroz novine“, „Bibliografija“, „Roman *Riječi*“, koji je donosio roman Pierre Benolt „Princeza od Manipura“ u nastavcima. Rubrika „Kroz novine“ donosila je priloge vezane za komentare drugih novina. Najčešće su to bili komentari na priloge radikalskih novina *Radikalskog glasnika* i *Samouprave*, ali i na priloge u nekim oporbenim novinama. Rubrika „Bibliografija“ zapravo je zamijenila rubriku iz godine 1920. „Književnost, znanost i umjetnost“, a donosila je priloge vezane za nova izdanja knjiga, kratke sadržaje (prikaze) knjiga, informacije o novim časopisima, te što donose novi domaći i strani časopisi.

U godini 1928. i 1929. na naslovnici su bile aktualne vijesti iz Kraljevine SHS, na drugoj stranici nalazile su se rubrike: „Za razonodu“, „Kroz novine“, „Iz zagrebačkog društva“, „Predavanja“ i „Koncert“. Na trećoj stranici bile su različite vijesti iz svijeta (nema naziva rubrike), „Sokolski vijesnik“, „Bibliografija“, na četvrtoj stranici bio je likovni i kulturni pregled, pregled nekih novih izdanja knjiga te odlomci iz knjige. Na petoj stranici nalazile su se: „Vijesti iz vanjske politike“, „Odsvud iz naših krajeva“, „Privredna Riječ“, „Posljednji radiografski izvještaj“ i „Iz sudnice“. Na šestoj stranici nalazile su se zagrebačke vijesti, vremenske i prometne vijesti.

Riječ je bila politički dnevnik koja se nije strogo fokusirala samo na svoje stranačke pristaše već se pokušavala različitim rubrikama svidjeti i većem krugu čitatelja. Za razliku od *Doma* i *Radikalskog glasnika* koji su isključivo služili informiranju stranačkih pristaša, *Riječ* je svoje čitatelje tražila u svim slojevima društva.

U daljnjoj analizi *Riječi* analizirala sam rubriku „Političke bilješke“ s obzirom na to da su u njoj objavljivane vijesti iz političkog života, ali i druge priloge koji u sebi sadrže podatke o političkoj kulturi i izborima. U brojevima koji su objavljivani u predizborno i izborno vrijeme, pratila sam i rubrike: „Izborna kronika“, „Izborni pregled“, „Izborni dnevnik“, „Izborni nemoral“, „Na izbornom terenu“, te „Nakon izbora“. Izborne rubrike donosile su programe stranaka, izjave stranačkih predstavnika, ministara i drugih stranačkih pristaša,

[280] Većeslav Wilder (1878. - 1961.) rodio se u Češkoj (Litomyšl). Studirao je pravo u Zagrebu i Pragu, gdje je i diplomirao 1901. godine. Sudjelovao je u osnivanju Napredne stranke (1904.) i njezinu priključenju Hrvatsko-srpskoj koaliciji. Uređivao je stranački list *Pokret* (kasnije *Obzor*). Zajedno s dr. Ivanom Lorkovićem uređuje oporbeni dnevnik *Narodna obrana* u Osijeku. God. 1913. izabran u Hrvatski sabor te je bio saborski poslanik u budimpeštanskom parlamentu. Nakon Prvoga svjetskog rata postao je sljedbenik i bliski suradnik Svetozara Pribićevića te član Glavnog odbora Samostalne demokratske stranke, a nakon 1927., u okviru Seljačko-demokratske koalicije, surađivao je s prvacima HSS-a. Jedan od potpisnika Zagrebačkih punktacija (1932). Veliki dio svog života proveo je u emigraciji (Londonu) gdje je i umro.

govore stranačkih predstavnika, opise sjednica stranke i vlade, izborne liste, rezultate izbora tekomentare na rezultate izbora.

7.1.4. *Jutarnji list*

Jutarnji list izlazio je od 28. veljače 1912. do 13. travnja 1941. kao informativni dnevni list. Prvi odgovorni urednik bio je Viktor Prosenik. Glavni i odgovorni urednik bio je Eugen Demetrović, a od 1926. do 1941. Josip Horvat.[281] Premda se svrstavao među informativne novine u popisu novina iz 1921. svrstan je kao politički dnevnik.[282] Prema mišljenju Josipa Horvata *Jutarnji list* podupirao je politiku Stjepana Radića i njegove Hrvatske/pučke/republikanske/seljačke stranke. Novine su tiskane u Tipografiji d. d., a u razdoblju od 1921. do 1929. je izlazio u nakladi od 20 000 do 24 000 primjeraka. Novine su bile informativno-politički dnevnik. Izlazile su svaki dan u šest sati jutro. Cijena je bila 16 filira. Mjesečna pretplata bila je 3.50 kruna, za 3 mjeseca 10.50 kruna, za pola godine 21 krunu, za cijelu godinu 41 krunu. Izvan Zagreba mjesečno 4 krune, za tri mjeseca 12 kruna, za pola godine 24 krune, za cijelu godinu 48 kruna. Za inozemstvo mjesečno 4.90 kruna, za tri mjeseca 14.70 kruna, za pola godine 29.40 kruna, za cijelu godinu 58.80 kruna. Uredništvo i uprava nalazili su se na Preradovićevom trgu br. 9., gdje je stanovao i vlasnik, nakladnik i tiskar Ignatz Granitz.[283] Odgovorni urednik bio je Josip Andres. Novine su izlazile na četiri do

---

[281] Josip Horvat (1896. - 1968.), novinar, publicist, povjesničar. Bio je suradnik *Obzora* 1912. godine (s manje od 16 godina). Od 1916. do 1919. ratni je zarobljenik u Rusiji, a poslije Prvoga svjetskog rata urednik je Obzora u kojem uređuje gotovo sve rubrike i uz to mu je bio i tehnički urednik. U *Jutarnjem listu* glavni je urednik od 1926. do 1941., da bi na kraju, 1941. godine, bio izbačen iz novinarstva (kao mason). Radio je u svim rubrikama, pisao putopise, kazališne kritike, prevodio s četiri svjetska jezika. Posvetio se povijesnoj publicistici, posebno povijesti novinarstva: *Povijest novinstva Hrvatske 1771. - 1939*., Petar POŽAR, *Leksikon povijesti novinarstva i publicistike*, Split 2001., 272.

[282] HR-HDA, Predsjedništvo Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju (PRZV), 6-14/210/1921., kut. 1121, Iskaz sviju listova koji izlaze na području Hrvatske i Slavonije.

[283] Ignatz (Vatroslav) Granitz rodio se 1845. godine u mađarskom mjestu Nemes Magasi u županiji Vas. U Györu je 1864. završio učiteljsku školu. Čini se da je htio postati rabinom, te da je polazio i rabinsku školu u Bratislavi, ali ju je zbog svojih liberalnih svjetonazora morao napustiti. Vrativši se u Vas, tri godine radio je kao učitelj, a nakon toga još godinu dana na židovskoj trgovačkoj školi u Nagykanizsi. Tamo je vjerojatno upoznao Paulu Deutsch, s kojom se vjenčao 1870. Imali su četiri kćeri. Upoznavši zagrebačkog tiskara Leopolda (Lavoslava) Hartmana, doseljava 1869. u Zagreb; godine 1876. dobiva zavičajno pravo. Radi u Hartmanovoj tiskari, a zatim 1878. osnivaju tvrtku *Hartman & Granitz* za trgovinu papirom na veliko. Nakon Hartmanove smrti, Granitz sa Vilimom Schwartzom isplaćuje njegovu udovicu, te 1882. tvrtka *Ignjat Granitz & Comp.* stiče i vlasništvo nad tiskarom. Osuvremenjujući proizvodnju novim strojevima i tehonologijom, te vješto koristeći društvene veze i trgovačku vještinu, brzo je proširivao poslove. Od godine 1883. njegova tiskara nabavlja papir te tiska, pohranjuje i distribuira sve školske knjige za pučke učionice u Hrvatskoj i Slavoniji. Tako se hrvatska školska naklada oslobađa ovisnosti o Beču. Novcem koji je od dobiti uplaćivao u blagajnu Zemaljske vlade je Isidor Kršnjavi godine 1891. restaurirao zgradu *Odjela za bogoštovlje i nastavu* u Opatičkoj 10, te raskošno opremio dvoranu u zgradi. To je danas poznata i reprezentativna „Zlatna dvorana“ Hrvatskog instituta za povijest. Bio je među osnivačima „Zagrebačke tvornice papira“ 1895., član „Hrvatsko-slavonske komercijalne

osam, a katkada i na više stranica. Posljednje dvije do tri stranice bile su namijenjene oglasima. Stranice su bile podijeljene u četiri stupca. Na naslovnici su objavljivane vijesti iz svijeta. Stalne rubrike bile su: „Posljednje brzojavne vijesti“, „Izvještaji naših glavnih stanova“, „Kratki brzojavi“, „Domaće vijesti“, „Vijesti iz Slovenije“, „Vijesti iz Beograda“, „Vijesti iz Dalmacije“, „Kazalište i umjetnost“, „Pokrajinske vijesti“, „Dnevne vijesti“, „Kratke vijesti“, „Gospodarske bilješke“, „Zagrebačke vijesti“, „Iz života i svijeta“ i „Narodna privreda“. Godina 1919. bila je za informativne novine revolucionarna. Naime te godine posve se promijenio način uređivanja informativnih, poluinformativnih, pa čak i nekih stranačkih novina. Nova vijest dominira, ona se često nalazi na prvoj stranici i daje listu tzv. glavni naslov preko čitave stranice. Takve su vijesti često „bombastične“ samo kako bi privukle čitatelje da kupe novine. Glavna vijest nadomješta nekadašnji uvodni članak; na način kojim je pisana, redovito izražava i političku misao, nastojeći u nekoliko riječi analizirati događaje i tako utjecati na mišljenje čitatelja. Svi članci, prilozi i reportaže pisani su na način da čitatelju daju kratku informaciju, u suštini ga informiraju o događaju, osobi, stanju u državi, vijestima iz svijeta. *Jutarnji list* je kao jedan od vodećih informativno-političkih listova nastojao objektivno prezentirati stanje u državi, iako se u većini priloga moglo „osjetiti“ neslaganje s postojećim režimom.

Na naslovnici *Jutarnjega lista* uglavnom su bile vijesti iz svijeta, na drugoj stranici bili su „Kratki brzojavi“, treća stranica sadržavala je „Domaće vijesti“ i „Agrarnu reformu“, na četvrtoj stranici bile su „Pokrajinske vijesti“ i nastavci Zagorkinog romana „Crveni ocean“, „Kratke vijesti“, „Natječaj“ (ponekad), „Sport“ (ponekad), a na šestoj stranici „Iz života i svijeta“ i „Kazalište umjetnost i književnost“.

Pod vodstvom glavnog i odgovornog urednika Eugena Demetrovića *Jutarnji list* postaje popularniji. Glavni cilj mu je bio proširiti što veći krug čitatelja i pridobiti sve društvene slojeve. Iz toga je razloga godine 1920. *Jutarnji list* uz „Domaće vijesti“ i „Vijesti iz svijeta“ često nudio i vijesti iz Italije, Austrije, Mađarske ili neke druge zemlje, u ovisnosti o aktualnosti teme. Godine 1920. sadržaj *Jutarnjega lista* nudio je sljedeće rubrike i vijesti: na naslovnici vijesti iz svijeta i „Bilješke“, „Vijesti iz Beograda“ te ponekad „Vijesti iz

---

banke“, pokretač osnivanja „Saveza hrvatskih i slavonskih industrijalaca“, strukovne organizacije čiji je bio doživotni potpredsjednik. Nakon njegove smrti, spajanjem sa tiskarom Ivana Novaka nastao je 1920. Grafičko-nakladni zavod Tipografija d.d., koji je izdavao dnevnike *Jutarnji list, Večer* i *Obzor*, te pokrenuo ilustriranu reviju *Svijet*. Godine 1959., sjedinjenjem s *Narodnim listom* nastala je novinska kuća Vjesnik., Milan POLIĆ, *Život i djelo Pavla Vuk-Pavlovića*, Zagreb 2001., 13.-20.

Dalmacije“. Druga stranica nudila je „vladinu deklaraciju o Narodnom predstavništvu“ i „Vijesti iz Bosne“ te „Kratke brzojave“. Treća stranica nudila je „Domaće vijesti“, „Sport“, a četvrta „Iz života i svijeta“ i „Devizna trgovina“. Peta stranica nudila je „Književnost i umjetnost“, „Narodnu privredu“, „Zagrebačke vijesti“ i „Aprovizaciju“. Šesta stranica nudila je „Kratke vijesti“ i kratki roman (u siječnju 1920. godine to je bila Zagorkina „Kći Lotorščaka“, a kasnije jedan Diderotov roman), a na sedmoj i osmoj stranici bili su oglasi. Cijena jednoa broja bila je jednu krunu što je vrijedilo za rujan, jer je u siječnju cijena bila 60 filira.[284] Eugen Demetrović kao direktor *Jutarnjeg lista* prvi vidljivo povezuje novinstvo s velekapitalom, ali to iskorištava i povremeno stavlja novine u službu pojednih banaka i društava. Godina 1920. značajna je i po stvaranju „Tipografije“ grafičkog i nakladnog poduzeća koje je nastalo fuzijom tiskare Jana Novaka i Dragutina Schullhofa s tiskarom Ignjata Granitza.[285] Iste godine osnovano je i novinsko nakladno poduzeće „Jugoštampa“, kojoj su temelj bili „Hrvatska tiskara d.d.“ i „Hrvatski štamparski zavod“. Ta je godina zbog izbora za Narodnu skpštinu bila i izborna pa su i naslovi u listu bili uglavnom vezani uz tu problematiku. U rujnu 1920. godine list sadržava rubriku „Narodno predstavništvo“, u kojoj je opisan tijek sjednica Narodnoga predstavništva. Glavne teme rasprave bile su iznošenje i zastupanja stajališta o federalističkoj ili unitarnoj organizaciji države, o demokraciji ili autoritarnoj državi, nacionalnoj ravnopravnosti ili dominaciji jedne nacije, o civilizacijskim dosezima vladavine prava, itd.

U godini 1921. i 1922. fizionimija lista ostala je ista, a naslovnice su uglavnom donosile aktualne vijesti iz svijeta. U ostatku lista prevladavale su aktualne domaće teme, a uz stalne rubrike objavljivane su i ilustracije koje su bile popraćene člankom ili prilogom. Ilustrirani dio bio je uglavnom crtež ili karikatura koja je ismijavala domaću i stranu politiku.[286]

Godina 1923. bila je izborna godina, što je dakako imalo odraz na sadržaj *Jutarnjega lista*. Izbori za Narodnu skupštinu održani su u ožujku 1923. što se dalo naslutiti već u siječnju u rubrikama „Predizborna kretanja“, „Izbori“ i dr. Tijekom tih izbora *Jutarnji list* se držao neutralno, premda je često donosio priloge vezane za političko kretanje Milana Rojca.[287] *Jutarnji list* donosi kako u predizborno vrijeme nema političkoga nekorektnog

[284] *Jutarnji list*, br. 2894., 1. I. 1920.
[285] Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske*, 347.
[286] O karikaturi u novinama vidi Frano DULIBIĆ, *Karikatura u Hrvatskoj do 1940. godine.*, (disertacija), Zagreb 2002.
[287] Milan Rojc rođen je u Zagrebu 28. rujna 1855. godine. Studirao je pravo u Beču i Zagrebu, gdje je i doktorirao. Godine 1879. otvorio je odvjetnički ured u Bjelovaru. Bio je politički aktivan kao član Hrvatsko-srpske koalicije. Dana 25. srpnja 1906. imenovan je za predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu te je tu

ponašanja ili „političkoga nasilja“ na skupovima pojedinih stranaka. Ta tvrdnja i nije bila sasvim istinita o čemu govori prilog „Ministar predsjednik i demonstracije“, u kojemu je preneseno kako Nikola Pašić neće ići na skup Radikalne stranke u Ljubljanu jer se boji napada Orjunaša.[288] Prijevremene rezultate izbora donio je *Jutarnji list* u svojem posebnom izdanju.[289] Tijekom godine 1923. list je poskupio na 6 kruna, ali je zato povećao i broj stranica na osam i više (s reklamama). Stalne rubrike ostale su i dalje iste, možda s promjenom stranice. Zanimljivo je kako rubrika „Poljoprivreda“ nudi ilustracije o tome kako se obrađuje zemlja, kako se timari stoka, itd. U listopadu te godine *Jutarnji list* mijenja cijenu sa šest kruna na dinar i pol. U toj godini može se naći i rubrika „Naši iseljenici“.

S neizbornom godinom (1924.) se smanjio i broj stranica *Jutarnjega lista*. Više nije izlazio na dvanaest i više stranica, nego na svega četiri. Na prvoj stranici nalazile su se najvažnije vijesti iz svijeta i Kraljevine. Na drugoj stranici vijesti iz svijeta, na trećoj stranici „Domaće vijesti“, na četvrtoj stranici „Književnost i umjetnost“, „Sport“ i „Iz života i svijeta“, na petoj stranici „Narodna privreda“, a na šestoj, sedmoj i osmoj stranici „Mali oglasi“. Na najviše je stranica *Jutarnji list* izlazio nedjeljom, kada je nudio i rubriku za najmlađe te strip o dječaku Ivici i njegovim zgodama. Nedjeljom list je sadržavao modni kutak za žene („Modu“) te „Šahovsku smotru“ koju je uređivao Vladimir Vuković. Iste godine uvedena je i rubrika „Za naše žene i naše kćeri – Kuharica“, koja je izlazila u subotnjem izdanju *Jutarnjega lista*. Ponedjeljkom je *Jutarnji list* imao samo četiri stranice (od toga su dvije sadržavale oglase). Srijedom je izlazio prilog „Gospodar“ koji je bio namijenjen gospodarstvenicima i poljoprivrednicima.

Tada je u *Jutarnjem listu* došla do izražaja uređivačka politika koja je u svoj krug čitatelja željela pridobiti djecu i mlade, zbog čega su i uvedeni strip, kratke priče za djecu te slični sadržaji. Osim toga *Jutarnji list* se okrenuo i ženama, o čemu govore posebne rubrike namijenjene isključivo ženama kućanicama. Takva uređivačka politika nije bila prisutna u stranačkim novinama u kojima gotovo i da nema spomena o ženama.[290] *Jutarnji list* je svaki dan donosio rubriku za određenu populaciju pa je ponedjeljkom objavljivana „Sportska revija“, srijedom „Gospodar“, četvrtkom „Revija privrede“, subotom novu rubriku „Pučki

---

dužnost obavljao do 1908. Istu dužnost obavlja u Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba 1918. godine. Od 1919. godine bio je član Demokratske stranke.

[288] „Ministar predsjednik i demonstracije“, *Jutarnji list*, br. 3994., 14. III. 1923., 3.

[289] „Izabrani narodni zastupnici“, *Jutarnji list*, br. 3999., 18. III. 1923., 1.-2.

[290] Analizom sadržaja stranačkog tiska utvrdila sam da se žene u političkim prilozima uopće ne spominju. Klasifikacijsku grupu „Da li se u prilogu spominju žene?“ nisam ni uvrstila u analizu jer su rezultati bili poražavajući. Istodobno je zastupljenost žena u informativnom *Jutarnjem listu* konstantna, pa one imaju čak i svoju rubriku. Žene su u tom razdoblju činile gotovo polovicu čitalačke publike, a modnim savjetima i kuharskim receptima *Jutarnji list* je znao privući žensku čitalačku populaciju.

pravnik“ i „Naš dom“, a nedjeljom uz „Ivicu“ i žensku modu i rubriku „Naše slike iz života i svijeta“.

Izborna godina 1925. u *Jutarnjem listu* ponovo je nudila predizborne skupštine političkih stranaka, no nisu zanemarene ni male stranke. *Jutarnji list* u toj godini veliki broj vijesti prenosi putem telefona, zbog čega često ispod glavnog naslova možemo naći naznaku „iz telefonskog razgovora“. Veliki broj razgovora objavljenih u *Jutarnjem listu* također je obavljen putem telefona. Ta izborna godina u listu je zabilježena kao godina „nasilja nad biračima“, odnosno preneseno je kako je nasilje nad biračima vršila vlast, tj. vlada Pašić-Pribićević. Zabilježene su i izborne nepravilnosti kao što su krađa kuglica iz susjednih kutija te krivotvorenje izbornih zapisnika.[291] U vrijeme izbora, 8. veljače 1925., telefonske veze nisu radile zbog čega *Jutarnji list* i neke druge novine nisu uspjele doći do prijevremenih rezultata izbora. O kasnije sklopljenom sporazumu između S. Radića i N. Pašića gotovo se nije ni pisalo, a ako se i pisalo, informacije su bile kratke i šture. Može se opaziti kako su reportaže i članci postajali sve kraćima i sažetijima i nisu ulazili u bit problema, nego su više služili čitatelju kao kratka informacija o zbivanjima u politici.

Godina 1927. bila je također izborna godina, u kojoj su građani čak tri puta izlazili na birališta. U toj je godini list promijenio glavnog urednika, a novi je čovjek na tom položaju bio Josip Horvat. *Jutarnji list* tada je izlazio na osam i više stranica, a zadnje su stranice bile rezervirane za reklame. Naslovnica je bila ostavljena za „friške“, najaktualnije vijesti; ponekad su to bile one iz Kraljevine, a katkad i one iz svijeta. U toj godini počeo se tiskati i roman Marije Jurić Zagorke, „Grička vještica“. Na prvoj stranici bile su aktualne tema iz zemlje i svijeta, druga stranica sadržavala je vijesti iz Beograda, treća stranica „Najnovije vijesti“ iz naše pokrajine, četvrta stranica „Domaće vijesti (Naša pokrajina)“, peta stranica „Iz uprave“ i „Pučanstvo grada Zagreba“, šesta „Kino“, sedma stranica Zagorkin roman „Dvorska kamarila Marije Terezije“, osma stranica „Sport“, deveta „Iz života i svijeta“, deseta stranica vijesti iz stranoga svijeta i roman Zane Graya „Nevidljive ruka“, jedanaesta stranica „Narodna privreda“, a od dvanaeste stranice protezali su se „Mali oglasi“ (ukupno na četiri stranice).

U godini 1928. i 1929. *Jutarnji list* se grafički i sadržajno nije promijenio, a odgovorni urednik ostao je i dalje Josip Horvat. Za upravu i oglasni dio bio je odgovaran Vjekoslav Turkalj. I dalje je u nastavcima izlazio roman Marije Jurić Zagorke „Plameni križari“. Stalne rubrike ostale su iste kao i prije. Među novim rubrikama uvedena je i „Raspored radio stanice

[291] *Jutarnji list*, 8. II. 1925.

Zagreb“ koja je obično dolazila iza vijesti iz kazališta. Nedjeljom je uvedena rubrika „Za našu djecu“ u kojoj dječji strip „Ivica“ zamjenjuju s „Juricom i Joškom“.

U *Jutarnjem listu* analizirat ću rubriku „Bilješke“ koje donose vijesti iz politike ili domaće vijesti. Ta rubrika nalazi se na prvoj, a ponekad i na trećoj stranici *Jutarnjega lista* te je najčešće u jednom ili dva stupca. U njima je često bilo riječi o predizbornoj i izbornoj agitaciji. Osim rubrike „Bilješke“ analizirala sam i sadržaj svih povremenih rubrika u kojima su objavljivane informacije vezane za izbore i političku kulturu. Jedna od njih je „Uoči izbora“ koja se pojavljuje samo mjesec dana prije izbora. Obično se nalazi na prvoj stranici u jednom stupcu. Nakon parlamentarnih izbora umjesto rubrike „Uoči izbora“, pojavila se rubrika „Nakon izbora“, u kojoj su objavljeni izborni rezultati i s njima povezani komentari.

8. ANALIZA SADRŽAJA NOVINA

Analiza sadržaja istraživačka je metoda koja omogućuje objektivnu, sustavnu i kvantitativnu deskripciju sadržaja komunikacije. Prema pojednostavljenoj definiciji analiza sadržaja objektivna je znanstvena metoda koja omogućuje da se stanovite kvalitativne osobine tekstualnog ili ilustrativnog materijala izraze u kvantitativnim pokazateljima.[292] Na temelju dobivenih rezultata moguće je doći do egzaktnih podataka o udjelu promatranih osobina u cijelom izučavanom materijalu. Primjenom metode analize sadržaja kanila sam istražiti karakteristike onih sadržaja novina *Dom, Radikalskog glasnika, Riječi* i *Jutarnjeg lista* vezane za izbore i političku kulturu. Ciljevi analize sadržaja mnogobrojni su, ali je u pravilu istraživač zainteresiran ili za sadržaj poruke kakva jest, ili za ono što mu ta poruka može otkriti o osobitostima autora te o publici kojoj je autor namijenio prilog.[293]

Osnovni uzorak koji sam odabrala za analizu, jesu godine vezane za parlamentarne izbore u Kraljevstvu/Kraljevini SHS u razdoblju od 1918. do 1929. Zbog toga su u analizu ušla godišta 1920., 1923., 1925., 1927. te naposljetku i godina 1929. koja nije bila izborna, no uvođenje diktature označilo je završetak rada i postojanja Narodne skupštine i političkih stranaka. Ukupni broj pregledanih brojeva novina je 2 254. Od toga broja u tih pet godišta

[292] Vesna LAMZA POSAVEC, *Analiza sadržaja SN revije*, Zagreb 1978., 7.
[293] *Isto*, 6.

(1920., 1923., 1925., 1927. i 1929.) za analizu je bilo u uporabi 785 brojeva, a u njima je analiziran 1 151 prilog.

Na kraju su u uzorak ušli slijedeći brojevi:

Tablica 19. Zbroj brojeva novina

Godina	1920.	1923.	1925.	1927.	1929.
Dom	br. 1. - br. 45.	br. 1. - br. 52.	br. 1. - br. 37	br. 1. - br. 53.	br. 1. - 71.
Radikalski glasnik/Novi Radikalski glasnik	ne izlazi	br. 1. - 42./ br 1. - br. 5.	br. 1. - 49.	br. 1. - 55.	ne izlazi
Riječ	br. 222. - br. 268.	br. 50. - br. 105.	br. 27. - br. 50.	br. 199. - br. 223.	br. 1. - br. 30.
Jutarnji list	br. 3087. - br. 3177.	br. 3981. - br. 4012.	br. 4668. - br. 4695	br. 5592. - br. 5621.	br. 6073. - br. 6084.
ZBROJ	181	195	136	161	112

Tablica 20. Zbroj priloga svih novina

Godina	1920.	1923.	1925.	1927.	1929.	ZBROJ
Radikalski glasnik	0	94	95	96	0	285
Dom	90	110	79	113	23	415
Riječ	85	108	102	79	35	409
Jutarnji list	85	85	93	84	38	385
ZBROJ	260	397	369	372	96	1494

Tablica 21. Zbroj analiziranih priloga u novinama

Godina	1920.	1923.	1925.	1927.	1929.	UKUPNO
Radikalski glasnik	0	70	78	64	0	212
Dom	90	100	65	82	10	347
Riječ	59	89	86	69	23	326
Jutarnji list	55	69	51	60	31	266
UKUPNO	204	328	280	275	64	1151

Analiza sadržaja obavljena je pomoću analitičke matrice, receptivnog instrumenta pomoću kojega se prepoznaju i bilježe određene informacije iz analiziranoga priloga.[294] Rad na analitičkoj matrici metodološki je najzahtjevniji dio analize sadržaja novina jer je zahtijevao čitanje svih članaka u novinama i uvrštavanje odgovora u kvantitativne kategorije. Kvantitativne kategorije određene su prema kriterijima političke kulture, ali i prema hipotezi. Glavni predložak analitičke matrice bila je spomenuta matrica Vesne Lamze Posavec.[295]

Jedinicu analize definirala sam kao prilog pod kojim sam podrazumijevala sve što je imalo samostalnu žurnalističku cjelinu. Prilozi koje sam obradila, uglavnom su bili objavljeni u rubrikama: „Izbori“, „Izborne vijesti“, „Izborni pokret“, „Iz vlade“, „Političke vijesti“, „Političke bilješke“, „Pritužbe iz naroda“, „Iz zagrebačke županije“, „Bilješke“ ili nešto slično. Analitičku matricu sam provodila na onim prilozima koji su obrađivali izborne skupove, sjednice stranaka ili vlade, programe stranaka, govore predsjednika stranaka, govore skupštinskih zastupnika, kandidacijske liste, prognoze rezultata izbora, rezultate izbora i sve što je bilo vezano za političku promidžbu u vrijeme i nakon izbora.

Brojevi koji su ušli u uzorak za analizu sadržavali su ukupno 1494 priloga od čega se 1151 prilog pokazao pogodnim za analizu. Analitičku matricu primjenjivala sam u cijelosti na one priloge koji su se ticali parlamentarnih izbora. Osnovni cilj analize sadržaja novina (*Doma, Radikalskog glasnika, Riječi SHS* i *Jutarnjeg lista*) bio je: objektivnom metodom analize utvrditi sadržaj priloga koji su se odnosili na parlamentarne izbore u razdoblju 1918. – 1929. i na političku kulturu, te usporediti podatke njihova sadržaja.

Tu metodu analize sadržaja upotrijebila sam kako bih izbjegla subjektivnu ocjenu sadržaja priloga te kako bih lakše mogla usporediti sadržaje drugih novina.

8.1. Opis analitičke matrice

Analitička matrica sadrži 24 klasifikacijske kategorije, odnosno „pitanja“ koja sam postavljala svakom prilogu. Klasifikacijske kategorije trebale su mi dati odgovore na pitanja: Kako su pojedine novine komunicirale s ciljanim skupinama kojima su bile namijenjene, na koji su se način pojedine stranke njime služile u predizborno i izborno vrijeme te kako su

[294] V. LAMZA POSAVEC, *Analiza sadržaja SN revije*, 9.
[295] *Isto*, 151.

pojedine stranke u svojim glasilima gledale na stranačke protivnike i njihove listove, kolika je zastupljenost i uloga političke kulture u novinama?

Analitička matrica glasi:

1. **Naziv novina**
2. **Datum izdavanja**
3. **Naslov analiziranoga priloga**
4. **Stranica (od-do)**
5. **Glavna tema priloga**
    0. ne može se odrediti
    1. politika
    2. gospodarstvo
    3. kultura i umjetnost
    4. komunalne teme, gradska kronika
    5. komentari drugih novina
    6. problemi seljaka i radnika
    7. ostalo
    8. ravnopravno zastupljeno više tema

6. **Glavni predmet priloga**
    0. ne može se odrediti
    1. događaj
    2. osoba
    3. pojava, proces
    4. ostalo
    5. ravnopravno zastupljeno više tema (navedi)

7. **Pristup prilogu**
    0. ne može se odrediti
    1. ozbiljan
    2. sarkastičan
    3. humorističan
    4. kombinacija zastupljenih elemenata

8. **Kome se obraća prilog**
    0. ne može se odrediti
    1. stranačkim pristašama
    2. vladi
    3. oporbi
    4. ukupnom čitateljstvu
    5. kombinacija zastupljenih elemenata

9. **Zastupljenost teme političke kulture**
    0. ne može se odrediti
    1. dovoljno je zastupljena
    2. djelomično je zastupljena
    3. nije zastupljena

10. Zastupljenost elemenata političke kulture

0. ne može se odrediti
1. norme
2. vrijednosti
3. ljudska stajališta prema političkom sustavu
4. javno mišljenje
5. ideologija
6. kombinacija zastupljenih elemenata

11. Stranačka orijentiranost

0. ne može se odrediti
1. Hrvatska (republikanska) seljačka stranka (HRSS)
2. Jugoslavenska demokratska stranka (JDS)
3. Narodna radikalna stranka (NRS)
4. Komunistička partija Jugoslavije (KPJ)
5. neka druga stranka (navedi)

12. Stajalište prema drugoj stranci

0. ne može se odrediti
1. pozitivno
2. negativno
3. neutralno

13. Stajalište prema vladi

0. ne može se odrediti
1. pozitivno
2. negativno
3. neutralno

14. U kojem smislu prilog govori o stranci?

0. ne govori o stranci
1. pretežito donosi program stranke
2. donosi kandidacijske liste
3. pretežito donosi događaje sa skupova stranke
4. pretežito donosi događaje sa sjednice vlade
5. pretežito donosi događaje sa sjednice stranke
6. pretežito kritizira druge stranke
7. pretežito donosi izjave čelnika stranke
8. pretežito donosi izjave stranačkih zastupnika
9. pretežito donosi izjave ostalih članova stranke
10. pretežito donosi rezultate izbora
11. kombinacija zastupljenih elemenata

15. Spominju li se u prilogu žene?

0. ne može se odrediti
1. spominju se žene
2. ne spominju se žene

16. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društva?

0. ne može se odrediti

1. spominju se kulturno-sportska društva
2. ne spominju se kulturno-sportska društva

17. Edukativni sadržaj u prilogu

0. ne može se odrediti
1. objašnjava neki politički pojam, pojave, proces
2. objašnjava stranački program, funkcioniranje stranke
3. objašnjava postupak glasovanja
4. objašnjava politička stajališta, vrijednosti, uvjerenja
5. povijest stranke
6. kombinacija zastupljenih elemenata

18. Izraženost kritičkoga stajališta

0. ne može se odrediti
1. nema kritičkog stajališta (neutralan odnos)
2. ima implicitno kritičko stajalište
3. ima eksplicitno kritičko stajalište

19. Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci

0. ne može se odrediti
1. nema kritičkog stajališta (neutralan)
2. dominira pozitivno
3. dominira negativno
4. podjednako se osjeća odobravanje i neodobravanje

20. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju

0. ne može se procijeniti
1. na obrazovane
2. na slabije obrazovane

21. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju

0. ne može se procijeniti
1. na visoko obrazovane stručnjake
2. na radnike
3. na seljake
4. ostalo (navesti)

22. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja

0. ne može se odrediti
1. stajališta u prilogu nameću se čitatelju kao jedina
2. čitatelju je ostavljena mogućnost kritičkoga pristupa i zauzimanje vlastitog stajališta

23. Koliko dobro prilog obrađuje temu?

0. ne može se procijeniti
1. prilog obrađuje temu površno
2. prilog obrađuje temu temeljito (uzrok, posljedica, povijesni kontekst)

24. Potpis pod prilogom

0. nema potpisa

1. puno ime i prezime autora
2. inicijali autora

Dvadeset i četiri klasifikacijska pitanja mogu se logično svrstati u nekoliko skupina koje daju informacije o sljedećim pojedinostima:

1. tematskoj orijentaciji priloga
2. žurnalističkoj obradi
3. političkoj kulturi
4. društveno-kulturnim aspektima u prilozima
5. edukativno-sociološkom pristupu priloga
6. autoru priloga

U „Tematsku orijentaciju priloga“ spadaju klasifikacijske grupe: „Glavna tema priloga“ i „Glavni predmet priloga“.
U „Žurnalističku obradu“ spadaju slijedeće klasifikacijske grupe: „Izraženost kritičkoga stajališta“, „Otvorenost priloga prema stajalištu čitatelja“, „Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju“ i „Orijentacija na čitatelje prema zanimanju“ i „Koliko dobro prilog obrađuje temu?“, „Pristup prilogu“.
U „Političku kulturu“ ulaze slijedeće klasifikacijske grupe: „Kome se obraća prilog“, „Zastupljenost teme političke kulture“, „Politička kultura“, „Stranačka orijentiranost“, „Stajalište prema drugoj stranci“, „Stajalište prema vladi“, „U kojem smislu prilog govori o stranci?“ i „Kritički stav priloga prema vladajućoj stranci“.
U „Društveno-kulturne“ aspekte priloga spada klasifikacijska grupa „Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društva?“.
U „Edukativno-sociološki pristup priloga“ spadaju klasifikacijske kategorije „Spominju li se u prilogu žene?“ i „Edukativni sadržaj priloga“.
U skupinu „Autor priloga“ ulazi zadnja klasifikacijska grupa „Potpis pod prilogom“.

Klasifikacijske grupe (pitanja) imale su i svoje podgrupe koje su točno davale odgovor na klasifikacijsko pitanje. Potkategorije su se sastojale od tri do jedanaest pitanja koja su se najvećim dijelom odnosila na političke kulture. Prva potkategorija u svakoj kategoriji je nulta (0), a primjenjuje se kad se u prilogu ne može odrediti niti jedna druga potkategorija.

Prve četiri klasifikacijske grupe tiču se osnovnih orijentacijskih podataka o prilogu i novinama, a to su:

1. Naziv novina,
2. Datum izdavanja novina
3. Naslov analiziranog priloga
4. Stranica (od-do)

Ove četiri klasifikacijske grupe služile su mi za lakše pronalaženje obrađenih priloga u novinama. Iz tog razloga nisam ih stavljala u prikazane istraživačke tablice, već sam ih pohranila s drugim klasifikacijskim grupama u Excel tablicu.

Peta klasifikacijska grupa „Glavna tema priloga“ sadrži osam podgrupa. Ovom grupom htjela sam prilog sadržajno smjestiti u osam podgrupa koje su obuhvaćale:

1. Politiku – u ovu kategoriju ulazili su prilozi koji su sadržavali komentare političara, opise političkih skupova, sjednice stranaka ili sjednica vlade, teme političkih previranja, opise političkih programa, povijest stranke, rezultate izbora (neslužbene i službene), govore političara, biografije, autobiografije, memoare političara.
2. Gospodarstvo – u ovu kategoriju ulazili su prilozi koji su sadržavali podatke o gospodarskom stanju u državi, o uvozu i izvozu hrane te o proizvodnji
3. Kultura, umjetnost, obrazovanje – u tu grupu ušli su prilozi u kojima su prikazana zbivanja u kulturi, umjetnosti i obrazovanju. To su uglavnom bili prilozi koji opisuju događaje s koncerata, priredaba, otvaranje škola ili nekih umjetničkih društava. Prikazi umjetničkih djela (otvaranje izložaba), umjetničkih pokreta, stanja u ministarstvu prosvjete, odnos politike prema kulturi, umjetnosti i obrazovanju, utjecaj politike na razvoj kulture, umjetnosti i obrazovanja. U tu grupu ulaze i napisi o umjetnicima, izjave umjetnika ili intervjui. Naglasak je svakako bio na političkim prilozima koji su donosili teme iz kulture, umjetnosti i obrazovanja. Iz daljnje analize vidjet ćemo koliko su u političkim prilozima bili zastupljeni kultura, umjetnost i obrazovanje.
4. Komunalne teme, gradska kronika – u tu grupu ušli su prilozi koji su donosili probleme gradskog i komunalnog funkcioniranja Zagreba.
5. Komentari drugih novina – u tu grupu ulazili su prilozi koji su donosili izvješća, članke, priloge i komentare drugih novina, onih iz Kraljevstva/Kraljevine SHS ili inozemnih.
6. Problemi seljaka i radnika – u tu grupu ulazili su prilozi koji su sadržavali probleme seljaka i radnika: premale radničke dnevnice, radno vrijeme radnika, mala cijena otkupa poljoprivrednih kultura i dr.

7. Ostalo – u tu grupu ulaze svi prilozi koji se ne mogu svrstati niti u jednu od navedenih grupa.
8. Ravnopravno zastupljeno više tema – u tu grupu ulaze prilozi koji obrađuju više tema odjednom.

Prilikom klasifikacije priloga prema navedenoj grupaciji pazila sam da sadržaj priloga većim dijelom svoga napisa odgovara određenoj grupi.

Šesta klasifikacijska grupa „Glavni predmet priloga“ sadrži sedam podgrupa kojima sam htjela detaljnije pojasniti sadržaj i predmet priloga.

0. Ne može se odrediti
1. Događaj – u tu grupu ulaze politički skupovi, sjednice stranaka ili vlade, otvorenja nekih novih institucija ili izložbi te proslave kraljičinog ili kraljevog rođendana, imendana, Vidovdana ili bilo kojega državnog blagdana.
2. Osoba – u tu grupu ulaze govori, izjave političara, njihove biografije, autobiografije memoari, mišljenja te intervjui političara ili stranačkih pripadnika.
3. Pojava, proces – u tu grupu spadaju političke kampanje, koalicije koje se sklapaju među strankama te aktualno „hrvatsko pitanje“.
4. Ostalo - u tu grupu ulaze svi prilozi koji se ne mogu svrstati niti u jednu od navedenih grupa
5. Ravnopravno zastupljeno više tema – u tu grupu ušli su prilozi u kojima je podjednako zastupljeno više već zadanih podgrupa. Kao primjer mogu poslužiti prilozi o skupovima političkih stranaka na kojima je predsjednik stranke održao govor stranačkim pristašama. U takvim je slučajevima u prilozima istodobno obrađena i osoba i događaj, a ponekad i proces.

Ova klasifikacijska grupa služila je za točnije određivanje sadržaja priloga. Pomoću nje se točno može odrediti orijentacija priloga „Izbori“ u pojedinim novinama. Tako se može odrediti jesu li neke novine donosile više informacija sa skupova, sjednica stranke ili vlade, ili su donosile govore političara, razglabale o stranačkim previranjima i slično.

Sedma klasifikacijska grupa „Pristup prilogu“ sadrži četiri podgrupe. Ovom grupom htjela sam istražiti pristup novinara prilogu. Podgrupe su:

0. Ne može se odrediti
1. Ozbiljan – tema priloga je ozbiljna

2. Sarkastičan – tema priloga sadrži podrugljive opise i komentare političara: stranački protivnici i njihova kampanja opisuju se na zloban način i slično.
3. Humorističan – tema priloga donosi neke šaljive detalje
4. Kombinacija zastupljenih elemenata – tema priloga donosi kombinacije već zadanih podgrupa

Iz te klasifikacijske grupe doznajemo kakav je bio autorov pristup određenoj temi. Pomoću nje možemo saznati jesu li pojedine političke situacije i događaji pisani na ozbiljan, sarkastičan ili humorističan način. Također možemo saznati na koji način se autor obraća publici i jesu li neke politički nekorektne izjave namjerno pisane na humorističan način.

Osma klasifikacijska grupa, „Kome se obraća prilog“, sadrži šest podgrupa. Tom grupom htjela sam odgovoriti na pitanje: “Koja je to čitalačka publika kojoj se obraćaju novine?“, a sastoji se od pet podgrupa:

0. Ne može se odrediti
1. Stranačkim pristašama – s obzirom na to da sam analizirala novine političkih stranaka i jedne nestranačke novine (*Jutarnji list*), ovom podgrupom dobila sam točan broj priloga koji se obraćao stranačkim pristašama. Također sam dobila i odgovor na to jesu li se stranačke novine obraćale isključivo svojim pristašama ili su se obraćale svoj čitalačkoj publici.
2. Vladi – tom podgrupom htjela sam istražiti koliko su novine koristile svoj „prostor“ u javnosti kako bi se suprotstavile ili nametnule svoje mišljenje vladi. Također me zanimalo jesu li se oporbene novine izravno suprotstavljale vladinoj politici te otvoreno iznosile svoje nezadovoljstvo.
3. Oporbi – ovom podgrupom htjela sam istražiti je li u novinama postojao dijalog između jedne političke stranke i oporbe te kakav je on bio.
4. Ukupnom čitateljstvu – ovu podgrupu čine svi čitatelji, građani, seljaci, radnici, umirovljenici i dr. bez obzira na to jesu li članovi stranke, oporbe ili su u vladi.
5. Kombinacija zastupljenih elemenata – tema priloga donosi kombinacije već zadanih podgrupa

Tom sam grupom htjela odgovoriti na pitanje: „Kojoj se čitalačkoj publici obraćaju stranačke novine?“ Zanimalo me pišu li stranačke novine isključivo za svoje pristaše ili se možda obraćaju i široj publici. Ako su se i obraćale široj publici, je li njihova svrha bila pridobiti pristaše (nove čitatelje) ili je bila isključivo promidžbena.

Deveta klasifikacijska grupa „Zastupljenost političke kulture u prilogu“ sadrži četiri podgrupe:

0. Ne može se odrediti
1. Dovoljno je zastupljena
2. Djelomično je zastupljena
3. Nije zastupljena

Ta klasifikacijska grupa veže se za sljedeću grupu i bitno mi je bilo ustanoviti koliko je politička kultura u prilozima zastupljena ili je li uopće zastupljena.

Deseta klasifikacijska grupa „Zastupljenost elemenata političke kulture“ sadrži sedam podgrupa.

To je jedna od važnijih klasifikacijskih grupa, a odgovara na pitanje koja su vjerovanja najzastupljenija u prilozima. Klasifikacijske grupe su:

0. Ne može se odrediti
1. Norme
2. Vrijednosti
3. Ljudska stajališta prema političkom sustavu
4. Javno mišljenje
5. Ideologija
6. Kombinacija zastupljenih elemenata – tema priloga donosi kombinacije već zadanih podgrupa

Ta klasifikacijska grupa daje odgovore o političkoj kulturi u novinama: imaju li čitatelji mišljenje o politici, a ako imaju, kakvo je to mišljenje? Odgovorima na ovu klasifikacijsku grupu možemo saznati koja su od političkih uvjerenja najzastupljenija. Isto tako možemo zaključiti kakve su pojedine novine, zagovaraju li i podržavaju li stvaranje vlastitog mišljenja kod čitatelja. Također nam daje odgovore na to koju ideologiju zastupaju pojedine novine te kojim ljudskim vrijednostima daju „prednost“. Kod te klasifikacijske grupe imala sam najviše odgovora u šestoj podgrupi iz određenoga razloga - politička uvjerenja teško je odvojiti. Uglavnom jedno političko uvjerenje veže drugo npr. O govorima Stjepana Radića stranačkim pristašama na skupu, u novinama donose njegovo osobno mišljenje (stajalište) prema politici, ali i vrijednosti i javno mišljenje. Budući da je Stjepan Radić u svojim govorima uglavnom pričao o H/P/R/SS-u, u tim prilozima zastupljena je i ideologija.

Jedanaesta klasifikacijska grupa „Stranačka orijentiranost“ sadrži šest podgrupa. Tom klasifikacijskom grupom htjela sam saznati pišu li stranačke novine samo o svojoj stranci i koliko pišu o nekoj drugoj stranci?. Podgrupe su:

0. Ne može se odrediti
1. Hrvatska/pučka/republikanska/seljačka stranka (H/P/R/SS)
2. Demokratska stranka (DS)
3. Narodna radikalna stranka (NRS)
4. Komunistička partija Jugoslavije (KPJ)
5. Neka druga stranka (navedi)

Po rezultatima ove klasifikacijske grupe utvrdit ću koliko je koja stranka bila zastupljena u pojedinim novinama (stranačkim i nestranačkim).

Dvanaesta klasifikacijska grupa „Stajalište prema drugoj stranci“ sadrži tri podgrupe. Ovom klasifikacijskom grupom htjela sam saznati kakvo je bilo stajalište pojedinih stranačkih (nestranačkih) novina prema njihovim protivnicima. Jesu li ta mišljenja korektna ili nisu? Podgrupe su:

0. Ne može se odrediti
1. Pozitivan
2. Negativan
3. Neutralan

Rezultati te klasifikacijske grupe dali su odgovore na pitanja o političkoj toleranciji među strankama, kakavo je bilo stajalište pojedine stranke prema drugoj te kako su stranačke novine gledale na svoje „protivnike“. Ti su rezultati omogućili i dobivanje odgovora na pitanja o tome jesu li se takve novine prema protivniku odnosile prijateljski, na fer, korektan način ili neprijateljski, s omalovažavanjem i klevetanjem protivnika.

Trinaesta klasifikacijska grupa „Stajalište prema vladi“ sadrži četiri podgrupe. Ta klasifikacijska grupa postavlja pitanje kako se je pojedina stranka ponašala prema vladi u određenom razdoblju. Klasifikacijske podgrupe su:

0. Ne može se odrediti
1. Pozitivan
2. Negativan
3. Neutralan

Rezultati ove klasifikacijske grupe daju nam odgovor na pitanje o tome kakvo stajalište ima pojedina stranka prema vladi. Iz rezultata analize možemo se doznati kada je i koja je stranka bila u dobrim odnosima s vladom u razdoblju 1920. – 1929. Također se može vidjeti i kakvi su odnosi bili između vladajuće stranke i vlade.

Četrnaesta klasifikacijska grupa „U kojem smislu prilog govori o stranci?“ sadrži jedanaest podgrupa. Uz devetu i desetu klasifikacijsku grupu ta je grupa najbitnija. Tom klasifikacijskom grupom željela sam saznati što su sve donosili prilozi vezani za izbornu agitaciju te o čemu su stranačke novine najviše pisale.

0. Ne govori o stranci
1. Pretežito donosi program stranke – tema priloga donosi stranački program, ali i rad stranke, njen ustroj u pojedinim općinama.
2. Donosi kandidacijske liste – tema priloga donosi imena političara kandidata za parlamentarne izbore za područje grada Zagreba.
3. Uglavnom donosi događaje sa skupova stranke – tema priloga objašnjava ili prepričava događaje sa skupove stranke
4. Uglavnom donosi događaje sa sjednice vlade – tema priloga prepričava što se dogodilo na sjednici vlade, sastanak vodećih ministara ili sastanak kralja i nekog od ministara
5. Pretežito donosi događaje sa sjednice stranke – tema priloga donosi sadržaj sjednice stranke, prepričava točan redoslijed ili donosi neke segmente (uvod, zaključke) sjednice stranke
6. Uglavnom kritizira druge stranke – tema priloga sadrži uglavnom nezadovoljstvo s drugom strankom, njezinim radom, postupcima ministara ili nekih drugih političara. U nekim prilozima se i omalovažava rad druge stranke, odnosno kleveće se drugu stranku ili se iznose afere pojedinih političara. Ima priloga koji opisuju događaje sa skupova protivničke stranke ali u „drugom svjetlu“.
7. Najčešće donosi izjave čelnika stranke – tema priloga donosi govor predsjednika stranke ili prenosi neke njegove izjave za novine. Novine često objavljuju intervjue sa stranačkim predsjednicima.
8. Uglavnom donosi izjave stranačkih zastupnika – tema priloga donosi intervjue, razmišljanja, loše ili dobre postupke stranačkih predstavnika, njihova mišljenja

o stanju u zemlji ili o drugoj stranci ili o postupcima stranačkih ili nestranačkih kolega.

9. Najčešće donosi izjave ostalih članova stranke – tema priloga donosi mišljenje stranačkih pristaša o političkoj situaciji u Kraljevini SHS, slaganje ili neslaganje s nekim političarom, ili politikom neke druge stranke, komentare na „poteze“ vlade i vladajuće stranke.
10. Pretežito donosi rezultate parlamentarnih izbora – tema donosi tablične ili brojčane rezultate izbora, komentare na rezultate izbora ili usporedbe s rezultatima parlamentarnih izbora koji su se dogodili prije.
11. Kombinacija zastupljenih elemenata – tema priloga donosi kombinacije već navedenih podgrupa.

Rezultati te klasifikacijske grupe iznimno su važni jer točno prokazuju o čemu neke novine najviše pišu. Kroz ovu klasifikacijsku grupu može se vidjeti kritiziraju li neke novine samo k stranačke kolege ili samo izvješćuju svoje pristaše o radu stranke, ili pak pišu samo o predsjednicima stranke. Doznajemo koliko čelnici stranke obavješćuju pristaše o radu stranke te o političkoj agitaciji. Iz te klasifikacijske grupe možemo saznati koje stajalište pojedina politička stranka ima prema stanju u državi.

Petnaesta klasifikacijska grupa „Spominju li se u prilogu žene?“ sadrži tri podgrupe:

0. Ne može se odrediti
1. Spominju se žene
2. Ne spominju se žene

Rezultat te kvalifikacijske grupe je koliko često se žene spominju u prilozima vezanima za izbore. S obzirom na jako mali postotak spominjanja žena u prilozima vezanim za političku kulturu i izbore, tu klasifikacijsku grupu morala sam izbaciti.

Šesnaesta klasifikacijska grupa „Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društva?“ sadrži tri podgrupe:

0. Ne može se odrediti
1. Spominju se kulturno-sportska društva
2. Ne spominju se kulturno-sportska društva

Rezultati te klasifikacijske grupe nisu bili poražavajući kao kod prethodne, ali bili su preniski i nezadovoljavajući, zbog čeg sam i tu klasifikacijsku grupu izbacila.

Sedamnaesta klasifikacijska grupa „Edukativni sadržaj u prilogu“ sadrži šest podgrupa. Ta klasifikacijska grupa postavlja pitanje „Može li se iz priloga što naučiti?“ i daje odgovor na to što se može naučiti iz priloga. Podgrupe su:

0. Ne može se odrediti
1. Objašnjava neki politički pojam – u prilogu uz neku drugu temu
2. Objašnjava stranački program
3. Objašnjava postupak glasovanja – u prilogu se objašnjava
4. Objašnjava političke stavove, vrijednosti, ideologiju
5. Povijest stranke
6. Kombinacija zastupljenih elemenata – tema priloga donosi kombinacije već navedenih podgrupa.

Rezultat te klasifikacijske grupe kvaliteta je sadržaja priloga i edukacija njezine čitalačke publike što svakako nije zanemarivo.

Osamnaesta klasifikacijska grupa „Izraženost kritičkog stajališta“ sadrži četiri podgrupe. Ta klasifikacijska grupa obrađuje kritički odnos prema temi priloga, što indirektno govori o stajalištu autora priloga. Podgrupe su:

0. Ne može se odrediti
1. Nema kritičkog stajališta – autor obrađuje temu neutralno. Donosi samo deskripciju, bez nekog kritičkog stajališta.
2. Dominira pozitivno stajalište – autor odobrava, slaže se s onim o čemu se piše
3. Dominira negativno stajalište – dominira nepovoljno stajalište prema onom o čemu se piše (osuda, optuživanje, ismijavanje, nezadovoljstvo i dr.)
4. Podjednako se osjeća odobravanje i neodobravanje

S obzirom na to da su prilozi bili vezani za izbore i političku kulturu, rezultati dobiveni istraživanjem te klasifikacijske grupe omogućuju uvid u to kakva je bila uloga političke kulture. Rezultat te klasifikacijske grupe autorovo je stajalište prema nekoj temi. Autori priloga (stranačkih novina) često su bili vodeći političari, pa iz njih možemo iščitati njihova mišljenja, stajališta i vrijednosti (odnosno političku kulturu). Na tom je temelju moguće analizirati i autorova kritička stajališta i vrijednosti.

Devetnaesta klasifikacijska grupa „Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci“ sadrži pet podgrupa.

0. Ne može se odrediti

1. Nema kritičkog stava (neutralan)
2. Dominira pozitivan
3. Dominira negativan
4. Podjednako se osjeća odobravanje i neodobravanje

Tom klasifikacijskom grupom htjela sam odrediti kako se novine odnose prema vladajućoj stranci, odnosno koje je njihovo stajalište. Analizom želim potvrditi stajalište o tome kako su oporbene novine uglavnom bile protiv vladajuće stranke zbog čega o njoj i njenim pristašama ne pišu baš najljepše.

Dvadeseta klasifikacijska grupa „Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju“ sadrži tri podgrupe. Ta klasifikacijska grupa donosi pitanje „Kome se obraća prilog?“. Podgrupe su:

0. Ne može se procijeniti
1. obrazovanima
2. slabije obrazovanima

Rezultat klasifikacijske grupe jest dobivanje spoznaja o razini obrazovanosti čitalačke publike.

Dvadeset prva klasifikacijska grupa „Orijentacija na čitatelje prema zanimanju“ sadrži četiri podgrupe. Ta klasifikacijska grupa odgovara na pitanje kome su novine bile namijenjene i kojem je društvenom sloju prilog upućen? Podgrupe su:

0. Ne može se procijeniti
1. Visoko obrazovanim stručnjacima
2. Radnicima
3. Seljacima
4. Ostalima – svećenicima, činovnicima, vojnicima, umirovljenicima i dr.

Rezultati te klasifikacijske grupe daju točan kvantitativni rezultat o tome kome su novine bile namijenjene. Oni se odnose na sve priloge u novinama, nego samo na one koji su bile vezani za političku kulturu i parlamentarne izbore. Ako su, primjerice, prilozi koji su govorili o političkoj kulturi i parlamentarnim izborima bili namijenjeni seljacima, to ne znači da su istodobno svi prilozi u novinama bili namijenjeni toj skupini stanovništva. Iz dobivenih rezultata može se vidjeti kome su prilozi bili namijenjeni: visoko obrazovanim stručnjacima, radnicima, seljacima ili ostalima (svećenicmai, činovnicmai, vojnicima, umirovljenicima).

Dvadeset druga klasifikacijska grupa „Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja“ sadrži dvije podgrupe. Ova klasifikacijska grupa postavlja pitanje koliko je autor priloga

ostavljao prostora da čitatelji sami donose kritike, stajališta o politici i političkom zbivanju, te zaključke. Također postavlja pitanje nameće li autor namjerno svoja stajališta i mišljenje? Ako da, zašto? Podgrupe su:

0. Ne može se odrediti
1. Stajališta u prilogu nameću se čitatelju kao jedina – autor priloga ne daje čitatelju prostor za osobno mišljenje, već nameće svoja stajališta potkrepljujući ih dobrim činjenicama i izvorima. Autor se čvrsto drži svojih ideja ne dopuštajući čitatelju „da razmisli svojom glavom“, a temu obrađuje subjektivno.
2. Čitatelju je ostavljena mogućnost kritičkoga pristupa i zauzimanje vlastitoga stajališta – autor u prilogu obrađuje temu objektivno iznoseći povijesne činjenice na način da ostavlja „prostor“ čitatelju za samostalno oblikovanje političkoga mišljenja, stajališta i zaključaka.

Dvadeset treća klasifikacijska grupa „Koliko dobro prilog obrađuje temu“ sadrži dvije podgrupe. Ova klasifikacijska grupa postavlja pitanje „Je li autor priloga temu obradio na dobar način ili površno?“. Podgrupe su:

0. Ne može se procijeniti
1. Prilog obrađuje temu površinski – tema nije jasno razrađena. Autor „skače“ s jedne činjenice na drugu. Izvori priloga nisu jasni, a zaključci su subjektivni i površinski.
2. Prilog obrađuje temu dubinski – tema priloga je jasna. Autor obrađuje temu u širem kontekstu. Nudi povijesni kontekst, ulazi u uzroke, predviđa posljedice, predlaže rješenje problema.

Na temelju rezultata dobivenih pitanjima u sklopu te klasifikacijske grupe moguće je procijeniti kvalitetu pojedinih priloga u novinama, iz čega proizlazi i kvaliteta pojedinih novina u cjelini. Analizom tih podataka dobila sam odgovore na to jesu li su autori (novinari) pisanju priloga pristupili ozbiljno i odgovorno ili su ih pisali neodgovorno, ne navodeći izvore i površno.

Dvadeset četvrta klasifikacijska grupa „Potpis pod prilogom“ sadrži tri podgrupe:

0. Nema potpisa
1. Puno ime i prezime
2. Inicijali autora

Na temelju rezultata dobivenih pitanjima, u sklopu te klasifikacijske grupe moguće je kvantitativno raščlaniti potpise pod prilogom. Oni daju točnu sliku o tome tko je pisao priloge

te koliko je članaka potpisano, a koliko nije. Naposljetku se može razabrati i to koje novine su poštivale Zakon o tisku koji je zahtijevao da svaki prilog bude potpisan (da se zna ime i prezime autora), a koje nisu.

8.2. Postupak istraživanja i obrade rezultata

Istraživanje sam započela čitanjem priloga vezanih za izbore i političku kulturu u novinama *Dom, Radikalski glasnik, Riječ SHS* i *Jutarnji list* u razdoblju od 1918. – 1929.[296] Nakon što sam ih pročitala, sastavila sam analitičku matricu i kodni list. Kodni list skraćena je verzija analitičke matrice. a sastoji se od klasifikacijskih grupa (pitanja), ali ne i podgrupa (potpitanja). Kodni list služi za lakše provođenje i praćenje analitičke matrice. Kodni list sam stavila u Excel tablice te sam pomoću tog programa uspjela doći do učestalosti pojedinog broja (u mom slučaju odgovora) u pojedinim klasifikacijskim grupama analitičke matrice. Nakon sastavljene analitičke matrice trebala sam odrediti kojim ću ih dijelovima sadržaja postaviti i kojom ću veličinom izraziti dobivene odgovore. Većina stavki matrice odnosi se na pojedine priloge vezane za izbore i političku kulturu, pri čemu sam pod prilogom podrazumijevala svaku relativno samostalnu cjelinu bez obzira kojoj žurnalističkoj vrsti pripada i koje je veličine. Prilozi su uglavnom bili iz rubrika: „Izbori“, „Izborne upute i vijesti“, „Izborna kronika“, „Političke vijesti“, „Političke bilješke“, točnije, iz svih rubrika koje su bile vezane za parlamentarne izbore i političku kulturu.

Kao što se vidi iz analitičke matrice, cilj istraživanja bio je:

1. Predočiti važnost uloge novina kao gotovo jedinog onovremenog medija u oblikovanju političke kulture te doznati jesu li političko-informativne novine nudile dovoljno kvalitetnih informacija svojim čitateljima.
2. Doznati kojoj su publici novine bile namijenjene s obzirom na strukturu zanimanja i na strukturu obrazovanosti stanovništva.
3. Istražiti ponašanje političara i njihovih pristaša uoči i za vrijeme parlamentarnih izbora.

[296] Novine sam koristila u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (NSK) u Zagrebu. *Dom*/*Slobodni dom* (signatura u NSK 85.019), *Riječ SHS*/*Riječ* (signatura u NSK 86.177), *Radikalski glasnik*/*Novi radikalski glasnik* (signatura u NSK 85.321) i *Jutarnji list* (signatura u NSK 86.013),

Kako je već navedeno analizirala sam četiri vrste novina: *Dom, Radikalski glasnik, Riječ SHS* i *Jutarnji list*. Svaki od naslova prvo sam analizirala zasebno, a tek je onda bilo moguće načiniti i usporednu analizu. Nakon analize svih priloga uvrštavala sam ih u analitički kod u Excel tablicama. Svaka tablica zaseban je prilog pa se kontrola nad analitičkom matricom može provesti bilo kada. Obradu sam obavila u tri faze:

1. sumarno (prikazujući rezultate svih analiziranih novina),
2. u vremenskom kontinuitetu (uspoređujući međusobno analizirane priloge)
3. uspoređivanjem s nekim odabranim klasifikacijskim varijablama (sve klasifikacijske grupe koje se tiču političke kulture)

8.3. Analiza *Doma*

Osnovni uzorak kojeg sam odabrala pri analizi *Doma* za analizu bile su godine vezane za parlamentarne izbore u Kraljevini SHS u razdoblju 1918. – 1929. U uzorak su zbog toga ušla godišta 1920., 1923., 1925., 1927., te 1929. kao godina prestanka rada i postojanja Narodne skupštine i stranačkih novina, pa tako i *Doma*.

U tih pet godina (1920., 1923., 1925., 1927. i 1929.) objavljeno je ukupno 258 brojeva *Doma*, od kojih je analizirano njih 194. Brojevi koji su ušli u uzorak za analizu sadržavali su ukupno 415 priloga, od čega je uzeto 347 priloga koji su bili pogodni za analizu. Analitičku matricu primjenjivala sam u cijelosti na one priloge koji su se ticali parlamentarnih izbora i političke kulture. Osnovni cilj analize sadržaja *Doma* (kasnije *Radikalskog glasnika*, *Riječi SHS* i *Jutarnjeg lista*) bio je: objektivnom metodom analize utvrditi sadržaj priloga koji se odnosi na parlamentarne izbore u razdoblju 1918. – 1929.

U godini 1920. analizirano je 45 brojeva *Doma* i 90 priloga. Od ukupno 90 priloga, u njih 71 glavna tema bila je politika. U osam priloga bili su zastupljeni komentari drugih novina, pet priloga govorilo je o problemima seljaka i radnika, u daljnjih pet priloga bilo je zastupljeno više tema, a u jednom je prilogu glavna tema bila obrazovanje.

Dvadeset tri priloga obradila su pojavu i proces, dvadeset dva priloga obradila su događaj (uglavnom opisi sa skupova), dvadeset priloga ostalo (rezultate izbora), osamnaest priloga obradilo je osobe (uglavnom političare). U četiri priloga predmet se nije mogao odrediti dok je u tri priloga bilo ravnopravno zastupljeno više tema. Prvi od priloga u kojem je bilo ravnopravno zastupljeno više tema bio je „Iz HPSS“ s podnaslovom „Osma glavna

skupština Seljačke stranke“ iz ožujka 1920..[297] U njemu su zastupljene dvije teme. Prva tema je politička, a donosi informacije o sastanku tj. skupštini HPSS u Zagrebu; druga tema su komentari na pisanje „batinaške“ *Riječi* i „popovske“ *Narodne politike*. Drugi prilog u kojemu je zastupljeno više tema jest prilog „Gospodska politika bez naroda i proti narodu“.[298] Prilog donosi govor Stjepana Radića na sjednici Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, 24. studenog 1918. U prilogu su osim politike zastupljena i kultura (obrazovanje Slavena) te problemi seljaka. Treći prilog koji ima zastupljeno više tema je „Pobjeda seljaka“.[299] U njemu su također zastupljene dvije teme, pri čemu je jedna komentar novina *Hrvat* (novine Hrvatske zajednice) na rad HPSS-a, a druga tema je bila problem seljaka. Četvrti prilog u kojemu je zastupljeno više tema, prilog je „Političke vijesti“ s podnaslovom „Konstituanta bez Hrvata“.[300] U njemu su bile zastupljene dvije teme: prva - politika i druga - komentari na pisanje drugih novina.

Pristup prema prilogu u 78 priloga bio je ozbiljan, u osam priloga sarkastičan, a u četiri je kombinacija zastupljenih elemenata. U prilogu „Gospodska politika bez naroda i proti narodu“ zastupljena su dva elementa s ozbiljnošću, ali je u dijelu priloga prisutan i sarkazam.[301] U prilogu „Batinaške vještice oko Riječi i Seljačke stranke“ zastupljeni su elementi sarkazma i ozbiljnosti.[302] Prilog „Je li politika za seljaka?“ donosi stajalište seljaka Mate Sobote prema politici.[303] U njemu je zastupljen sarkazam, ali i ozbiljnost prema problemu seljaka u politici. Prilog „Kako sada batinaši pišu o hrvatskom seljačtvu“ donosi komentare na pisanje novina *Riječi* i *Novosti* o HPSS-u, te su u njemu istodobno zastupljeni i ozbiljan i sarkastičan pristup.[304]

Većina priloga, njih 55, obraćala se stranačkim pristašama, 28 priloga ukupnom čitateljstvu, tri oporbi, dva vladi, a u dva je priloga bilo zastupljeno više elemenata. Prvi prilog u kojem je bilo zastupljeno više elemenata, prilog je Rudolfa Hercega „Seljačka inteligencija“, u kojem se on, osim stranačkim pristašama, obratio svom čitateljstvu i oporbi.[305] Drugi prilog pod naslovom „Hrvatska seljačka stranka i Hrvati izvan banske

[297] „Iz HPSS“, *Slobodni dom* (Zagreb), br. 2., 19. III. 1920., 3.-4.
[298] „Gospodska politika bez naroda i proti narodu“, *Slobodni dom*, br. 2., 25. III. 1920., 1.
[299] „Pobjeda seljaka“, *Slobodni dom*, br. 41., 8. XII. 1920., 4.
[300] „Političke vijesti“, *Slobodni dom*, br. 45., 29. XII. 1920., 4.
[301] „Gospodska politika bez naroda i proti narodu“, *Slobodni dom*, br. 2., 25. III. 1920., 1.
[302] „Batinaške vještice oko Riječi i Seljačke stranke“, *Slobodni dom*, br. 27., 8. IX. 1920., 3.
[303] „Je li politika za seljaka?“, *Slobodni dom*, br. 28., 15. IX. 1920., 2.
[304] „Kako sada batinaši pišu o hrvatskom seljačtvu?“, *Slobodni dom*, br. 29., 23. IX. 1920., 5.
[305] „Seljačka inteligencija“, *Slobodni dom*, br. 16., 22. IX. 1920., 2.

Hrvatske“ napisali su Vladko Maček i Josip Predavec, a u njemu su se, osim stranačkim pristašama, obratili i oporbi, odnosno svim Hrvatima koji podržavaju seljačku politiku.[306]

U odgovoru na pitanje „Koliko je zastupljena politička kultura?“ ustanovila sam kako je u 46 prilog zastupljena većinski, u njih 30 zastupljena je djelomično, u 13 priloga nije bilo moguće odrediti kolika je bila zastupljenost, a tek u jednom prilogu politička kultura uopće nije bila zastupljena. Kad govorimo o političkoj kulturi, odnosno o uvjerenjima, u 37 priloga naišla sam na kombinacije elemenata. Razlog tome je što se pojedina uvjerenja nadovezuju, odnosno jedno uvjerenje praćeno je drugim, zbog čega je u prilozima često bilo iznošenje javnog mišljenja, ali i ljudskih stajališta. Zato je u toj godini, ali i u sljedećima, gotovo većina odgovora bila kombinacija ponuđenih elemenata. Najučestalija kombinacija elemenata političke kulture bila je isticanje ljudskih vrijednosti i javnog mišljenja ili stajališta osoba prema političkom sustavu i vrijednosti. U 14 priloga bila su zastupljena stajališta osoba prema političkom sustavu, u 11 priloga bilo je zastupljeno javno mišljenje, u osam norme, u četiri ideologija, a u 13 priloga nije se mogla odrediti politička kultura.

Što se tiče stranačke orijentiranosti, ona je u 85 priloga od 90 bila za HPSS, što ne začuđuje s obzirom na to da je *Slobodni dom/Dom* bio glavno glasilo te stranke. Samo se u četiri priloga nije mogla odrediti stranačka opredjeljenost, a jedan je prilog bio stranački orijentiran prema Demokratskoj stranci. Kad govorimo o političkoj kulturi često govorimo i o stajalištima osoba prema politici. *Domov* stav prema drugoj stranci u 54 priloga bio je negativan (više od pola priloga), u 25 priloga nije se mogao odrediti, a samo u 11 bio je neutralan.

Tijekom godine 1920. stajalište prema vladi u 46 priloga bilo je negativno, u tri priloga neutralano, a niti u jednom prilogu nije bilo pozitivnoga stajališta prema njoj. U 41 prilogu nisam mogla odrediti stajalište prema vladi.

Četrnaesta klasifikacijska grupa donosi ono što su stranačke novine pisale o stranci. *Slobodni dom* u svojim prilozima uglavnom donosi izjave stranačkih zastupnika i napada druge stranke. Četrnaest priloga donosi izjave stranačkih zastupnika, dok se u 14 priloga napadaju i ponižavaju druge stranke. U 10 priloga, od njih 90, donosi se program stranke, a u devet priloga sadržaj je vezan za rezultate izbora. Samo 16 od 90 priloga opisivalo je događaje sa skupova (8) i događaje sa sjednice stranke (8). Pet priloga donosilo je izborne rezultate, pet priloga izjave čelnika stranke, dva priloga donosila su događaje sa sjednice vlade, dok je jedan prilog donio izjave stranačkoga zastupnika. Pet priloga u kojima su

[306] „Hrvatska seljačka stranka i Hrvati izvan banske Hrvatske“, *Slobodni dom*, br. 30., 29. IX. 1920., 4.

donesene izjave Stjepana Radića bili su: „Tri govora o čovječanskoj pravici“, „Osamsatni govor optuženoga narodnog zastupnika Stjepana Radića“, „Seljačka politika, seljačko gospodarstvo i seljačka prosvjeta“ i „Osamsatni govor optuženoga narodnog Zastupnika Stjepana Radića“.[307] Dva priloga koji donose događaje sa sjednice vlade su „Predsjednik Hrvatske seljačke stranke pred sudom“ i „Političke viesti“ s podnaslovom „Konstituanta bez Hrvata“.[308] U pet priloga bila je zastupljena kombinacija više elemenata, a u devet priloga stranka nije niti spomenuta.

O lošoj zastupljenosti žena u prilozima govori brojka od 80 priloga u kojima se žene ne spominju, odnosno spomenute su u tek 10 njih. U tih deset priloga žene se spominju samo usputno. Slično stoje i kulturno-sportska društva koja se od 90 priloga spominju u samo tri, dok u tri priloga nisam mogla odrediti njihovu zastupljenost.

Što se tiče edukacije čitatelja *Slobodnoga doma*, ona je bila zastupljena u 35 priloga od 90 analiziranih. U njih 15 objašnjavala se povijest stranke, u osam priloga stranački program, u sedam priloga politička stajališta, vrijednosti i ideologija, u četiri priloga postupak glasovanja. Samo je jedan prilog „Seljačka inteligencija“ objašnjavao neki pojam, u ovom slučaju riječ inteligentan, te tko su to intelektualci, a tko seljačka inteligencija.[309] Pedeset pet priloga nije imalo edukativnu funkciju.

Što se tiče autora priloga i njegovoga kritičkog stava prema politici i društvu, u 58 priloga kritičko stajalište bilo je eksplicitno izneseno. U 16 priloga kritičko stajalište bilo je implicitno, u samo dva priloga neutralano, a u 14 priloga nije ga se moglo odrediti.

Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci u 64 priloga bilo je negativano, a u 22 se nije moglo odrediti. Pozitivno stajalište prema vladajućim političarima nazočno je tek u dva priloga, a u dva priloga istodobno se izražava i odobravanje i neodobravanje.

Što se tiče obrazovanosti i pismenosti čitatelja, 65 priloga bila su namijenjena slabije obrazovanoj populaciji, a osam ih je bilo za obrazovane. U 17 priloga nisam mogla odrediti kome su namijenjeni.

Slobodni dom bio je namijenjen seljacima, pa se u njemu često mogu pronaći poljoprivredni i gospodarski savjeti. Od ukupno 90 priloga njih 62 su bila namijenjena seljacima, šest priloga je bilo namijenjeno radnicima, tri visokoobrazovanim stručnjacima i

---

[307] „Tri govora o čovječanskoj pravici“, *Slobodni dom*, br. 5., 7. IV. 1920., 2., „Osamsatni govor optuženoga narodnog Zastupnika Stjepana Radića“, *Slobodni dom*, br. 21., 28. VII. 1920., 1.-3., „Seljačka politika, seljačko gospodarstvo i seljačka prosvjeta“, *Slobodni dom*, br. 22., 4. VIII. 1920., 1., „Osamsatni govor optuženoga narodnog Zastupnika Stjepana Radića“, *Slobodni dom*, br. 33., 20. IX. 1920., 5.-6.

[308] „Predsjednik Hrvatske seljačke stranke pred sudom“, *Slobodni dom*, br. 20., 21. VII. 1920., 1.-5., „Političke viesti“, *Slobodni dom*, br. 45., 29. XII. 1920., 4.

[309] „Seljačka inteligencija“, *Slobodni dom*, br. 16., 22. VI. 1920., 2.

sedam ostalim zanimanjima. U dvanaest priloga nisam mogla odrediti kojim zanimanjima je prilog bio namijenjen.

Autor je čitalačkoj publici u 52 priloga ostavio mogućnost osobnoga kritičkog pristupa i zauzimanje vlastitoga stajališta, a u 27 priloga kritičko stajalište bilo je „nametanuto“. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja nije se mogla odrediti u 11 priloga.

Autor je temu priloga obradio dubinski u 49 priloga, a u njih 36 tema je bila obrađena površno.

Više od pola priloga, njih 52, nije bilo potpisano. Puno ime i prezime imalo je 35 priloga, a tri su priloga potpisana inicijalima.

Tablica 22. Analiza priloga *Doma* u 1920. godini. Klasifikacijska podgrupa

Klasifikacijska grupa	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	71	0	1	0	8	5	0	5	0	0	0	90
2. Glavni predmet priloga	4	22	18	23	20	3	0	0	0	0	0	0	90
3. Pristup prilogu	0	78	8	0	4	0	0	0	0	0	0	0	90
4. Kome se obraća prilog	0	55	3	2	28	2	0	0	0	0	0	0	90
5. Zastupljenost teme političke kulture	13	46	30	0	1	0	0	0	0	0	0	0	90
6. Zastupljenost elemenata političke kulture	13	8	3	14	11	4	37	0	0	0	0	0	90
7. Stranačka orijentiranost	4	85	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	90
8. Stajalište prema drugoj stranci	25	0	54	11	0	0	0	0	0	0	0	0	90
9. Stajalište prema vladi	41	0	46	3	0	0	0	0	0	0	0	0	90
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	9	10	5	8	2	7	13	5	1	13	5	12	90
11. Spominju li se u prilogu žene?	0	10	80	0	0	0	0	0	0	0	0	0	90
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društva	3	3	84	0	0	0	0	0	0	0	0	0	90
13. Edukativni sadržaj u prilogu	55	1	8	4	7	15	0	0	0	0	0	0	90
14. Izraženost kritičkog stajališta	14	2	16	58	0	0	0	0	0	0	0	0	90
15. Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci	22	2	0	64	2	0	0	0	0	0	0	0	90
26. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	17	8	65	0	0	0	0	0	0	0	0	0	90
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	12	3	6	62	7	0	0	0	0	0	0	0	90
18. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja	11	27	52	0	0	0	0	0	0	0	0	0	90
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	5	36	49	0	0	0	0	0	0	0	0	0	90
20. Potpis pod prilogom	52	35	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	90

U 1923. godini obradila sam 52 broja *Slobodnoga doma*. Od ukupno 110 priloga u analizu sam ih uvrstila stotinu. Glavna tema njih 84 bila je politika. Samo u pet priloga glavna tema bili su komentari drugih novina, tri – problemi seljaka i radnika, dvije teme bile su o komunalnim problemima, a jedna o kulturi i obrazovanju. U „Političkim i kulturnim vijestima“ s podnaslovom „Pašovanje Pribićevićevih batinaša u Dugoj Resi“, obrađen je problem seljaka Josipa Mihalića-Berislavića koji je u gostionici kod svog šogora nazdravljao sa „Živila republika“ zbog čega su ga oružnici kaznili i tužili.[310] Drugi primjer obrade problema seljaka je onaj pod naslovom „Hrvatski prekid s Beogradom i Europom“, u kojemu je istaknuto kako Pribićevićevi batinaši tuku seljake ne birajući spol i dob, te kako su se seljaci u siječnju 1919. otišli žaliti tadašnjem čehoslovačkom predsjedniku Masaryku zbog toga batinanja i zlostavljanja.[311] Treći primjer iznošenja seljačkih problema jest prilog „Pod radikalskom vladavinom“, u kojemu se seljak Franjo Zmailović požalio kako je njegov sin Mika Zmailović morao priznati da je ubio kravu ispred vojarne iako to nije učinio.[312] Franjo je od straha pred oružnicima koji su ušli u njegovu kuću i prijetili mu, natjerao svoga sina da kaže da je ubio kravu te je platio 6 000 dinara. Primjer gradskih problema jest prilog „Protuseljačka zvjerstva zagrebačke policije pod firmom gospodarskog fakulteta“ u kojem je progovoreno o prolazu seljaka kroz Maksimirsku šumu.[313] Naime, ravnatelj Gospodarskoga fakulteta, Ivan Novak, nije dopuštao seljacima da prolaze Maksimirskom šumom. Samo u jednom prilogu „Nepismenost-političko pitanje“ zastupljena je tema kultura, umjetnost i obrazovanje, a obrađuje pismenost i nepismenost stanovništva Kraljevine SHS.[314] U prilogu se zamjera Svetozaru Pribićeviću zato što je za *Times* izjavio kako su ljudi u Srbiji pismeniji od onih u Hrvatskoj. Prilog je napisao Josip Košutić, skupštinski zastupnik koji je naglasio kako je pismenost bitna „za razvoj i unapređenje jednog naroda“. U osam priloga ravnopravno je bilo zastupljeno više tema.

Kao glavni predmet priloga najzastupljeniji je bio događaj s 39 priloga, a pojava i proces bili su zastupljeni u 25 priloga. U 24 priloga bilo je zastupljeno ostalo (liste, zakoni, rezultati izbora i dr.). Sedam priloga za svoj je glavni predmet imalo osobu ili je govorilo o nekoj osobi, a u njih pet bilo je ravnopravno zastupljeno više tema. Osobe o kojima se pisalo u analiziranim prilozima u *Domu* bili su: Svetozar Pribićević, Nikola Pašić, Rudolf Horvat,

[310] „Političke i kulturne vijesti“, *Slobodni dom*, br. 7, 11. II. 1923., 13.
[311] „Hrvatski prekid s Beogradom i Europom“, *Slobodni dom*, br. 33., 8. VIII. 1923., 2.-3.
[312] „Pod radikalskom vladavinom“, *Slobodni dom*, br. 47., 14. XI. 1923., 3.
[313] „Protuseljačka zvjerstva zagrebačke policije pod firmom gospodarskog fakulteta“, *Slobodni dom*, br. 25., 11. VI. 1923., 1.
[314] „Nepismenost-političko pitanje“, *Slobodni dom*, br. 37., 5. IX. 1923., 5.

Stjepan Radić, ali i neke stranačke pristaše kao što je Jandro Jandroković, Franjo Krok, Marko Grdić i dr.

Pristup prilogu bio je u 94 priloga ozbiljan, u tri priloga sarkastičan te je u tri priloga kombinacija ozbiljnog i sarkastičnog. Niti jedan prilog nije bio humorističan, što nam pokazuje da je *Slobodni dom* bio ozbiljna novina koja nije bila namijenjena „smijehu i zabavi“. Tri priloga u kojima je tema bila obrađena na ozbiljan i sarkastičan način jesu: „Političke i kulturne viesti“, „Hrvatski republikanski plebiscit u glavnim brojevima“ i „Svi ministri - predsjednici britanske konfederacije“.[315] Sarkastičan pristup prilogu bio je u prilogu „Protuseljačka gospodo pazite, što radite“ u kojem se napada vlada i oporbene stranke, a položaj hrvatskoga naroda uspoređuje se s mukama Isusa Krista.[316] Sarkastičan pristup je u prilogu „I političari treba da budu ponosni“, u kojem se napadaju „gospodske stranke“ i „gospodski političari“ koji su navikli na lagodan život, velike dnevnice, besplate karte za željeznicu te na besplatnu hranu i piće. Potom se hvale političari HRSS koji su skromni i požrtvovni te uvijek spremni pomoći seljačkom narodu.[317] Prilog „Nova stranka i hrvatsko seljačtvo“ ima sarkastičan pristup prema vladi za koju kaže „Okrene li se čovjek iz mračne gudure današnjega centralističkog vremena, pa svijetiljkom zdravoga razuma, poštenja i čovječnosti prođe ćorsokakom batinaške beogradske uprave, - vidjet će bezbroj tragova zvjerstva, korupcije i nasilja, koja su na hrvatskoj grudi do danas počinjena.“.[318]

U 79 priloga *Slobodni dom* obraćao se stranačkim pristašama, u 19 priloga ukupnom čitateljstvu, a jedan prilog obraćao se vladi i jedan oporbi. Prilog u kojemu se seljak Mate Drvodelić obraća vladi jest „Batinaško izazivanje naroda“, a u njemu Mate moli vladu da ne šalje svoje oružanike na misu polnoćku, jer „hrvatski seljački narod slavi od davnih vremena Božić kao najveći blagdan u godini, uz vino, svirku, pjesmu, igranje kola i uz pucanje kubura.“.[319] Prilog koji se obraća oporbi je „Protuseljačka gospodo, pazite što radite“ u kojem narodni zastupnik Petar Dobrinić proziva oporbu: „Gospodo! Nemojte uzalud piskarati, da smo mi republikanci antidržavni element. – Ne, antidržavni element ste baš vi koji narod globite i kundačite.“.[320]

Politička kultura bila je zastupljena u 59 priloga, a u 22 priloga nije bilo moguće odrediti političku kulturu. Djelomično je bila zastupljena u 17 priloga, a tek u dva priloga nije

[315] „Političke i kulturne viesti“, *Slobodni dom*, br. 2., 7. I. 1923., 7.-8., „Hrvatski republikanski plebiscit u glavnim brojevima“, *Slobodni dom*, br. 13a., 22. III. 1923., 1. i „Svi ministri - predsjednici britanske konfederacije“, *Slobodni dom*, br. 43., 17. X. 1923., 5.
[316] „Protuseljačka gospodo pazite, što radite“, *Slobodni dom*, br. 3., 14. I. 1923., 3.-4.
[317] „I političari treba da budu ponosni“, *Slobodni dom*, br. 36., 29. VIII. 1923., 4.
[318] „Nova stranka i hrvatsko seljačtvo“, *Slobodni dom*, br. 48., 21. XI. 1923., 3.
[319] „Batinaško izazivanje naroda“, *Slobodni dom*, br. 4., 21. I. 1923., 15.-16.
[320] „Protuseljačka gospodo pazite, što radite“, *Slobodni dom*, br. 3., 14. I. 1923., 3.-4.

bila uopće zastupljena. Kombinacija više elemenata bila je u 37 priloga. U 13 priloga bila su zastupljena osobna stajališta prema političkom sustavu, u 11 priloga javno mišljenje, u sedam priloga vrijednosti, u šest norme i u tri priloga ideologija.

Što se tiče stranačke orijentiranosti, najviše je priloga, njih 96, govorilo o HRSS-u. Samo u četiri priloga stranačka se orijentiranost nije mogla odrediti, odnosno prilozi nisu bili stranački orijentirani. Niti jedan prilog nije zastupao DS, NRS, KPJ ili neku drugu stranku, što i ne čudi, s obzirom na to da je *Slobodni dom* bio glavno glasilo HRSS-a.

Stav prema drugoj stranci u više je od pola priloga, u njih 54, bio negativan, u tri priloga bio je neutralan i ni u jednom prilogu nije bio pozitivan. U 42 priloga stajalište prema drugoj stranci nije se moglo odrediti. Prilozi koji su imali neutralan stav prema drugoj stranci jesu „Zaključci hrvatskoga narodnog zastupstva“, „Londonski Times o hrvatskom federalističkom bloku“ i „Put hrvatskoga naroda k samoodređenju“.[321]

Stajalište prema vladi u 62 priloga bilo je negativno, u četiri neutralano i ni u jednom prilogu nije bilo pozitivno. U 33 priloga nisam mogla odrediti stajalište prema vladi.

Kad se pisalo o stranci, najzastupljeniji prilozi bili su oni koji su kritizirali druge stranke, koji su donosili izjave stranačkih pristaša i čelnika stranke. U najviše priloga, njih 20, bila je zastupljena kombinacija klasifikacijskih podgrupa. U 13 priloga kritiziralo se druge stranke (u slučaju *Doma* radikale), 11 priloga donosilo je izjave stranačkih pristaša, deset izjave čelnika stranke, devet priloga donosi program stranke, devet događaje sa skupova stranke, sedam priloga donosi događaje sa sjednice stranke, pet rezultate izbora, tri priloga donose kandidacijske liste. U toj godini nisam naišla na opise sjednica vlade u Beogradu, ali sam zato naišla na tri priloga koji opisuju događaje sa sjednica hrvatskoga narodnog zastupstva. Dva priloga donose izjave stranačkih zastupnika, a samo osam priloga nije donijelo ništa o stranci. Prvi prilog koji donosi događaje sa sjednice hrvatskoga narodnog zastupstva je „Treća sjednica hrvatskoga narodnoga zastupstva“ u kojemu je točan opis sjednice, te izjave pojedinih političara koji nisu zadovoljni politikom vlade u Beogradu.[322] Drugi je prilog koji opisuje sjednice hrvatskoga narodnog zastupstva, „Političke i kulturne viesti“ i u njemu je preneseno nezadovoljstvo Hrvata i Slovenaca vladom i vladajućom strukturom.[323] Na sjednici se raspravljalo o međunarodnoj situaciji i o povećanom bezakonju beogradskih „vlastodržaca“ te su doneseni zaključci o potrebi samoodređenja hrvatskoga

[321] „Zaključci hrvatskog narodnog zastupstva“, *Slobodni dom*, br. 13., 27. III. 1923., 2., „Londonski Times o hrvatskom federalističkom bloku“ *Slobodni dom*, br. 38., 12. IX. 1923., 1.-2. i „Put hrvatskog naroda k samoodređenju“, *Slobodni dom*, br. 42., 10. X. 1923., 3.-4.
[322] „Treća sjednica hravtskoga narodnoga zastupstva“, *Slobodni dom*, br. 23., 30. V. 1923., 1.-2.
[323] „Političke i kulturne viesti“, *Slobodni dom*, br. 40., 26. IX. 1923., 6.

naroda. „Političke i kulturne viesti“.[324] treći su i posljednji prilog koji donosi opis šeste sjednice hrvatskoga narodnog zastupstva. Na toj se sjednici uglavnom raspravljalo o odlasku Stjepana Radića u London te njegova opažanja o tome kako Englezi vide Hrvate. Prvi je prilog koji donosi izjave stranačkih zastupnika „Pravo ili sila“ u kojem je dr. Vladko Maček kritizirao vladu i njezino ponašanje, odnosno loše upravljanje državom.[325] On je vladu usporedio s malim seljakom koji je mislio kako su vol i krava najjači za vuču pluga ili neke druge teške stvari, sve dok nije došao u grad i vidio parnu lokomotivu koja može vući dvostruko više. Maček je znanje vlade usporedio s tim „seljačićem“ istaknuvši kako vlada misli da sve zna, a zapravo ništa ne zna.[326] Drugi je prilog koji donosi izjave stranačkih zastupnika „Put hrvatskoga naroda k samoodređenju“ u kojemu se je Juraj Krnjević osvrnuo na pisanje zagrebačkog dnevnika *Obzor*.[327] On je držao kako je politika Beograda i vlade bila nasilna i bezobzirna te kako se ne poštuju hrvatska prava, a istaknuo je kako je hrvatski narod na skupštinskim izborima 1920. godine jasno pokazao da je uz politiku Hrvatske pučke seljačke stranke. Osim izjava stranačkih zastupnika, *Slobodni dom* donosio je i izjave predsjednika HRSS-a, Stjepana Radića. Tih izjava bilo je puno (deset), ali ovdje ću navesti samo nekoliko. Prva njegova izjava Stjepana Radića u tom godištu *Slobodnog doma* objavljena je u prilogu „Političke i kulturne viesti“.[328] Riječ je o izjavi koju je Radić dao američkom novinaru Sanford Griffite i u kojoj je istaknuo kako je „izborni program HRSS onaj isti, koji je bio i kod izbora za konstituantu, to jest pacifizam, neutralnost, seljačka republika, solidarnost (neutralnost) svih privrednih i kulturnih staleža, te agrarna reforma na temelju seljačke kulture i seljačkoga prava na slobodni dom, na seljačku obćinu i na seljačku kontrolu državnih financija, te sveukupne državne vlade i uprave.“.[329] Drugu izjavu Stjepana Radića sadrži prilog „Nepopravljivi frankovac Abjanić proti HRSS“, koji je zapravo njegov odgovor na pismo pravaškoga zastupnika Ilije Abjanića.[330] Na Abjanićev zahtjev da HRSS ne izađe samostalno na izbore, već da se udruži sa zajedničarima u Hrvatskom bloku, Radić odgovara kako se za to „eto, jedan jedini gospodski naduvanac postavlja nad zakonito zastupstvo hrvatskoga naroda (...)“. On je, naime, držao da Abjanić nema nikakvog prava prozivati HRSS zbog političkih odluka koje je donijelo vijeće stranke.[331] Treća izjava je u

---

[324] „Političke i kulturne viesti“, *Slobodni dom*, br. 40., 26. IX. 1923., 6.
[325] „Pravo ili sila“, *Slobodni dom*, br. 34., 15. VIII. 1923., 4.
[326] *Isto*.
[327] „Put hrvatskog naroda k samoodređenju“, *Slobodni dom*, br. 42., 10. X. 1923., 3.-4.
[328] „Političke i kulturne viesti“, *Slobodni dom*, br. 1., 1. I. 1923., 6.
[329] *Isto*.
[330] „Nepopravljivi frankovac Abjanić proti HRSS“, *Slobodni dom*, br. 5., 28. I. 1923., 5.
[331] *Isto*.

prilogu „Posebne izborne upute svim kandidatima HRSS i njihovim zamjenicima“.[332] Četvrta izjava Stjepana Radića je prilog „Hrvatski prekid s Beogradom i Europom“ u kojem proziva vladu i Svetozara Pribičevića zbog batinanja seljaka i pristaša HRSS.[333] Iz ova četiri primjera, a ima ih još, vidimo kako S. Radić nije samo pisao priloge u kojima je raspravljao o stanju u Kraljevini SHS, nego je u *Slobodnome domu* raspravljao s drugim stranačkim pristašama, ali i davao izjave i intervjue za druge novine, dijelio savjete svojim stranačkim pristašama i dr.

Što se tiče edukacije čitatelja, 22 priloga objašnjavala su stranački program dok je u više od pola priloga ona edukacija izostala (57 priloga). Osam priloga objašnjavalo je političke vrijednosti, uvjerenja i stavove, četiri priloga objašnjavala su politički pojam, dva su objašnjavala kako treba glasovati i u dva priloga je bila povijest stranke. U pet priloga bila je zastupljena kombinacija zastupljenih elemenata.

Autor je u 63 priloga od 100 imao eksplicitni kritičko stajalište, u 24 priloga kritičko stajalište bilo je neutralno, dok je u 10 bilo implicitno. Samo se u tri priloga kritičko stajalište nije moglo odrediti.

Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci bilo je u 62 priloga negativno, u 28 priloga neutralno, u četiri priloga podjednako se osjećalo odobravanje i neodobravanje postupaka vladajuće elite, a niti jedan prilog nije imao pozitivan stav prema vladajućoj stranci. Samo u šest priloga nije se mogao odrediti kritički stav prema vladajućoj stranci.

Što se tiče orijentacije prema čitateljima, *Slobodni dom* najviše se obraćao seljacima. To se najbolje vidi iz sljedećih brojki: od 100 priloga, 87 ih je bilo namijenjeno slabije obrazovanoj publici dok su samo četiri priloga bila namijenjena obrazovanom čitateljstvu. U devet priloga nije se moglo odrediti kome se obraća.

Prema zanimanju, prilozi su se najviše orijentirali na seljake, njih 86. Dva priloga bila su namijenjena visoko obrazovanim stručnjacima, jedan prilog radnicima i jedan ostalima. Prvi prilog koji je bio namijenjen visoko obrazovanim stručnjacima (gospodi) je „Protuseljačka gospodo, pazite što radite“ u kojemu se Petar Dobrinić obraća gospodi i vlastodršcima neka puste seljake na miru u predizborno vrijeme i neka ne smatraju da će novcima kupiti hrvatski narod.[334] Petar Dobrinić kaže: „Protunarodna i protuseljačka gospodo! U ovo izborno vrijeme upozorujemo vas, nemojte nam dosađivati, i nemojte se oblačiti nit u hrvatske nit u srpske trobojnice, jer prošlo je vrijeme cimera i napisa.“.[335] Drugi

[332] „Posebne izborne upute svim kandidatima HRSS i njihovim zamjenicima“, *Slobodni dom*, br. 13., 4. III. 1923., 2.
[333] „Hrvatski prekid s Beogradom i Europom“, *Slobodni dom*, br. 33., 8. VIII. 1923., 2.-3.
[334] „Protuseljačka gospodo pazite, što radite“, *Slobodni dom*, br. 3., 14. I. 1923., 3.-4.
[335] „Protuseljačka gospodo, pazite što radite“, *Slobodni dom*, br. 3., 14. I. 1923., 4.

prilog koji je bio namijenjen visoko obrazovanim stručnjacima jesu „Zaključci“ u kojima se donose zaključci Hrvatskoga narodnog zastupstva sa sjednice održane 25. ožujka 1923.[336] Temelj sveukupne politike Hrvatskoga narodnog zastupstva bio je: „1. tumačenje, poštivanje i izvršivanje volje naroda hrvatskoga; 2. podpuno i neograničeno pravo narodnoga samoodredjenja; 3. praktični pacifizam i realni humanizam (čovječnost) koji se može kod nas samo oživotvoriti u seljačkoj republici.“.[337] Na radnike se odnosio prilog „Pisma iz Londona“ u kojem S. Radić opisuje svoje predavanje u engleskoj radničkoj stranci, u odboru za vanjske poslove.[338] Ovo je bilo 26 pismo iz Londona koje je S. Radić slao Slobodnom domu za objavljivanje. U prilogu se osim Radićevoga nastupa objašnjavaju radnička prava u Engleskoj. U devet priloga nije bilo moguće odrediti kome je prilog upućen. Prilog „Batinaško izazivanje naroda“ upućen je ostalima, točnije svim katolicima bez obzira na to čime se u životu bavili.[339]

Što se tiče otvorenosti priloga prema stajalištima čitatelja, u njih 60 čitatelju je ostavljen izbor samostalnog pogleda na situaciju i mogućnost iznošenja svojega osobnog mišljenja, dok je u 38 priloga autor nametnuo svoj stav kao jedini. U dva priloga nije bilo moguće odrediti otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja.

Prema mojim zadanim kriterijima koje sam navela ranije, više od pola priloga (68) temu je obradilo dobro, dok je tema bila obrađena površno samo u 31 prilogu. U jednom prilogu nije bilo moguće odrediti je li tema obrađena dobro ili loše.

Za razliku od drugih stranačkih novina *Slobodni dom* je svoje priloge potpisivao tako da je 68 priloga potpisano punim imenom i prezimenom, 31 prilog nije potpisan, a samo jedan prilog potpisan je inicijalima. Prilog „Iz banske Hrvatske“ potpisan je inicijalima i to P. Popović.

---

[336] „Zaključci“, *Slobodni dom*, br. 13., 27. III. 1923., 2.
[337] *Isto*.
[338] „Pisma iz Londona“, *Slobodni dom*, br. 46., 7. XI. 1923., 1.-4.
[339] „Batinaško izazivanje naroda“, *Slobodni dom*, br. 4., 21. I. 1923., 15.-16.

Tablica 23. Analiza priloga *Doma* u 1923. godini. Klasifikacijska podgrupa

Klasifikacijska grupa	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	84	0	1	2	6	3	0	4	0	0	0	100
2. Glavni predmet priloga	0	39	7	25	24	5	0	0	0	0	0	0	100
3. Pristup prilogu	0	94	3	0	3	0	0	0	0	0	0	0	100
4. Kome se obraća prilog	0	79	1	1	19	0	0	0	0	0	0	0	100
5. Zastupljenost teme političke kulture	22	59	17	2	0	0	0	0	0	0	0	0	100
6. Zastupljenost elemenata političke kulture	23	6	7	13	11	3	37	0	0	0	0	0	100
7. Stranačka orijentiranost	4	96	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	100
8. Stajalište prema drugoj stranci	42	1	54	3	0	0	0	0	0	0	0	0	100
9. Stajalište prema vladi	33	1	62	4	0	0	0	0	0	0	0	0	100
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	8	9	3	9	3	7	13	10	2	11	5	20	100
11. Da li se u prilogu spominju žene?	0	13	87	0	0	0	0	0	0	0	0	0	100
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društva	1	2	97	0	0	0	0	0	0	0	0	0	100
13. Edukativni sadržaj u prilogu	57	4	22	2	8	2	5	0	0	0	0	0	100
14. Izraženost kritičkog stajališta	3	24	10	63	0	0	0	0	0	0	0	0	100
15. Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci	6	28	1	61	4	0	0	0	0	0	0	0	100
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	9	4	87	0	0	0	0	0	0	0	0	0	100
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	10	2	2	85	1	0	0	0	0	0	0	0	100
18. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja	2	38	60	0	0	0	0	0	0	0	0	0	100
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	1	31	68	0	0	0	0	0	0	0	0	0	100
20. Potpis pod prilogom	31	68	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	100

U godini 1925. *Dom* je izdao samo 37 brojeva jer je iste godine bio i zabranjen.[340] Od analiziranih 79 priloga u konačnu analizu ušlo je 65 priloga. Glavna tema u 46 od 65 priloga bila je politika. U osam priloga glavna tema bila je kultura, obrazovanje i umjetnost, u četiri priloga tema su komentari drugih novina, a u jednom prilogu tema je bila vezana za probleme seljaka i radnika. U šest priloga ravnopravno je zastupljeno više tema. Ni jedan prilog nije imao gospodarsku temu, temu o kulturi, umjetnosti i obrazovanju, komunalnu, gradsku temu ili nešto od ostalog. Problem seljaka donosi prilog „Prosvjed poštenja i ogorčenja" u kojem se seljanka žali kako kod otkupa duhana seljake pitaju: „Jesi li za Pašića i Pribićevića ili za Radića i Trumbića? Tko reče da je za Pašić – Pribićević (PP), tome se plaća po kilogramu duhana 100 do 150 kruna, a tko reče da je za Radića i Trumbića, tome se plaća po kilogramu 20-25 kruna.".[341] U prilogu je riječ o tome kako PP vlada ugnjetava i terorizira seljake.

U 22 priloga glavni predmet bio je događaj, u 21 prilogu bili su pojava i proces, u devet priloga ostalo, u sedam priloga osoba, a u šest priloga komentari drugih novina.

U 63 priloga pristup prilogu bio je ozbiljan, niti jedan prilog nije imao sarkastičan prizvuk, dok su dva priloga bila kombinacija zastupljenih elemenata (ozbiljan i sarkastičan). Humorističnih priloga nije bilo. U prilogu „Politička kultura", s podnaslovom „Predstavnici naše parlamentarne većine" i „Nekakva obznana", pristup je bio sarkastičan i ozbiljan.[342]

Dom se i u ovoj godini obraćao svojim stranačkim pristašama s 44 priloga dok je 21 prilog bio namijenjen ukupnom čitateljstvu. U ovoj se godini niti jedan prilog u *Domu* nije obratio ni oporbi ni vladi.

Politička kultura u ovoj godini bila je zastupljena u 35 priloga, djelomično je bila zastupljena u 21 prilogu, a u devet priloga nije bilko moguće odrediti je li zastupljena. Od političke kulture najzastupljenija je bila kombinacija već zadanih elemenata (25 priloga). U 14 priloga bila su zastupljena ljudska stajališta prema političkom sustavu, u osam priloga bilo je zastupljeno javno mišljenje, u četiri priloga vrijednosti, u tri priloga ideologija, u dva norme i u devet priloga nije bilo moguće odrediti zastupljenost političke kulture. Vrijednosti se zastupaju u prilozima: „Socijalna sadržina hrvatske politike", „Dovršite što ste započeli!", „Političke i kulturne viesti" i „U seljačkoj državi jedino seljačka politika".[343] Ideologija HRSS bila je zastupljena u prilozima „Hrvatski socijalni narodni blok", „Političke i kulturne viesti" s

[340] Vidi tablicu 24.
[341] „Prosvjed poštenja i ogorčenja", Dom, br. 2., 13. V. 1925., 5.
[342] „Politička kultura", *Slobodni dom*, br. 1., I. I. 1925., 13.
[343] „Socijalna sadržina hrvatske politike", *Slobodni dom*, br. 2., 28. I. 1925., 5.-6., „Dovršite, što ste započeli!", *Dom*, br. 4., 27. V. 1925., 1.-2., „Političke i kulturne viesti", *Dom*, br. 28., 11. XI. 1925., 6., „U seljačkoj državi jedino seljačka politika", *Dom*, br. 29., 18. XI. 1925., 3. i

podnaslovom „Narodni sporazum stvarno je gotov“ i „Stvaranje seljačke države“.[344] Norme su bile zastupljene u prilozima „Hrvatsko Socijalno – napredni blok pred zagrebačkim izbornicima“ i „Pravila Seljačke sloge – potvrdjena“.[345]

Glavna stranačka orijentiranost u 61 prilogu bila je HRSS. Dva priloga bila su orijentirana prema Narodnoj radikalnoj stranci. Prilog koji zastupa NRS jest: „Radikali nekoć i sad“, a donosi kratki prilog iz *Samouprave* (glavno glasilo NRS u Beogradu).[346] Prilog se obraća biračima kojima daje do znanja kako su vlada i politika u njihovim rukama, tj. ovise o njihovim glasovima na izborima. Drugi prilog koji je bio orijentiran prema NRS jest „Sporazum, Pašić i Radić“, a donosi intervju s Lazom Markovićem koji je ukratko opisao sporazum N. Pašića i S. Radića.[347] Samo u dva priloga nije bilo moguće odrediti stranačku pripadnost.

Odnos *Doma* prema nekoj drugoj stranci bio je u 32. prilogu negativan, niti u jednom prilogu nije bio neutralan, dok u 33 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište.

Stajalište prema vladi bio je u 22 priloga negativan, u 13 priloga neutralan, u samo dva priloga bio je pozitivan, a u 28 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište. Pozitivno stajalište prema vladi tiskano je u prilogu „Predsjednik Stjepan Radić o važnom sporazumu“ koji donosi govor Stjepana Radića u Hrvatskom seljačkom domu pred narodnim zastupnicima i ministrima.[348] U prilogu S. Radić ukratko daje prikaz Hrvatske povijesti i saveza s Mađarima i Austrijancima, te se nada kako će sporazum s N. Pašićem popraviti stanje hrvatskoga seljaka. Drugi je prilog s pozitivnim stavom prema vladi „Sporazum, Pašić i Radić“ u kojemu Laza Marković daje pozitivnu ocjenu sporazumu i vladi.[349]

Od 65 priloga samo osam nije pisalo o stranci, znači 57 njih donosi neke informacije o stranci. U 11 priloga donose se izjave čelnika stranke, 10 priloga donosi kombinaciju zastupljenih elemenata, u devet priloga donose se izjave stranačkih zastupnika, u osam izjave ostalih članova stranke, pet priloga donosi program stranke, četiri kandidacijske liste, tri priloga donose događaje sa sjednice vlade, tri sa sjednice stranke i tri priloga vrijeđaju i kritiziraju druge stranke. Samo jedan prilog odnosi se na događaje sa skupova stranke.

---

[344] „Hrvatski socijalni narodni blok“, *Slobodni glas Hrvatskog naroda*, „Političke i kulturne viesti“, *Dom*, br. 10., 8. VII. 1925., 4.-5. i „Stvaranje seljačke države“, *Dom*, br. 10., 8. VII. 1925.,

[345] „Hrvatsko Socijalno-napredni Blok pred zagrebačkim izbornicima“, *Dom*, br. 1., 6. V. 1925., 3. i „Pravila Seljačke Sloge - potvrdjena“, *Dom*, br. 29., 18. XI. 1925., 4. Vidi: Suzana LEČEK, Organizacija i oblici djelovanja „Seljačke sloge“ (1925.-1929.), *Časopis za suvremenu povijest*, god. 28.(1996), br. 3., 357-378.

[346] „Radikali nekoć i sad“, *Slobodni dom*, br. 15., 12. VIII. 1925., 1.-2.

[347] „Sporazum, Pašić i Radić“, *Dom*, br. 21., 23. IX. 1925., 2.

[348] „Predsjednik Stjepan Radić o važnom sporazumu“, *Dom*, br. 12., 22. VII. 1925., 2.

[349] „Sporazum, Pašić i Radić“, *Dom*, br. 21., 23. IX. 1925., 2.

Ovakav mali broj priloga s opisima skupova, te niti jedan prilog koji ne donosi rezultate izbora,rezultat je ukidanja *Doma* uoči parlamentarnih izbora 8. veljače 1925.

U ovoj godini, s obzirom na manji broj izdanja *Doma,* edukativni je sadržaj bio manji. Od 65 priloga, 30 njih imalo je edukativni karakter. Od 30 priloga, 11 njih imalo je kombinaciju ostalih elemenata, devet ih je objašnjavalo stranački program, pet priloga objašnjavalo je politička stajališta, vrijednosti i ideologiju, dva priloga povijest stranke, a ni jedan prilog nije objašnjavao neki politički pojam. Povijest stranke donose prilozi „Prvo moje božićno političko pismo" i „Veliko slavlje seljačkoga duha u Zagrebu o Božiću 1925.".[350]

Autor je u 46 priloga imao eksplicitno kritičko stajalište, u 11 priloga neutralno, a u osam priloga ima implicitan kritički odnos.

Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci u 30 priloga bilo je neutralno, u 18 priloga negativno, u četiri pozitivno i negativno i samo u jednom prilogu pozitivno. U 11 priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište. Pozitivno stajalište prema vladajućoj stranci donosi prilog „Sporazum, Pašić i Radić" u kojem se prvi put na potez vladajuće stranke (radikalske) gleda sa „svjetlije" i pozitivnije strane.[351]

Prilozi su i u ovoj godini bili namijenjeni slabije obrazovanoj publici, njih 54, dok su samo tri priloga bila namijenjena obrazovanima, a sedam priloga nije bilo moguće odrediti. Prilozi namijenjeni obrazovanijoj publici su „Hrvatsko Socijalno-napredni blok pred zagrebačkim izbornicima" (koji je ujedno bio namijenjen i radnicima i seljacima), „Političke i kulturne viesti" i „Poruka i odgovor predsjednika HSS".[352]

Od 65 priloga, 51 je bio namijenjen seljacima, četiri visoko obrazovanim stručnjacima, dva radnicima, jedan svećenicima (ostalo), a sedam priloga nije bilo moguće odrediti. Prilozi namijenjeni radnicima su „Sveučilištno društvo Matija Gubec" i „Prosvjetni program Seljačke stranke u praksi".[353] Prilog „Hrvatsko Socijalno-napredni blok pred zagrebačkim izbornicima" bio je namijenjen radnicima, seljacima i visokoj inteligenciji, svima onima koji su smatrali kako Zagreb treba biti središte svih Hrvata.[354]

---

[350] „Prvo moje božićno političko pismo", *Dom,* br. 34., 23. XII. 1925., 1.-2. i „Veliko slavlje seljačkog duha u Zagrebu o Božiću 1925.", *Dom,* br. 35., 30. XII. 1925., 1.-3.
[351] „Sporazum, Pašić i Radić", *Dom,* br. 21., 23. IX. 1925., 2.
[352] „Hrvatsko Socijalno-napredni Blok pred zagrebačkim izbornicima", *Dom,* br. 1., 6. V. 1925., 3., „Političke i kulturne viesti", *Dom,* br. 22., 30. IX. 1925., 3.-4. i „Poruka i odgovor predsjednika HSS", *Dom,* br. 25., 21. X. 1925., 5.-6. (2633). Isti prilozi vrijede za visoko obrazovane stručnjake.
[353] „Sveučilištno društvo Matija Gubec", *Dom,* br. 25., 21. X. 1925. 3.-4., „Prosvjetni program seljačke stranke u praksi", *Dom,* br. 25., 21. X. 1925., 5.-6.
[354] „Hrvatsko Socijalno-napredni Blok pred zagrebačkim izbornicima", *Dom,* br. 1., 6. V. 1925., 3.

U 48 priloga čitateljima se ostavljao prostor za zauzimanje vlastitoga stajališta dok im se u 16 priloga nametao autorov stav i mišljenje. Samo u jednom prilogu nije bilo moguće odrediti otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja.

Temu je dobro obradilo 45 priloga, a ostalih 20 priloga temu je obradilo površno. Od 65 priloga, 36 je bilo potpisano punim imenom i prezimenom, dok ih 29 nije bilo potpisano. Nije bilo priloga potpisanog inicijalima.

Tablica 24. Analiza priloga *Doma* u 1925. godini. Klasifikacijska podgrupa

Klasifikacijska grupa	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	45	0	8	0	4	2	0	6	0	0	0	65
2. Glavni predmet priloga	0	22	7	21	9	6	0	0	0	0	0	0	65
3. Pristup prilogu	0	62	1	0	2	0	0	0	0	0	0	0	65
4. Kome se obraća prilog	0	44	0	0	21	0	0	0	0	0	0	0	65
5. Zastupljenost teme političke kulture	9	35	21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	65
6. Zastupljenost elemenata političke kulture	9	2	4	14	8	3	25	0	0	0	0	0	65
7. Stranačka orijentiranost	2	61	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	65
8. Stajalište prema drugoj stranci	33	0	31	1	0	0	0	0	0	0	0	0	65
9. Stajalište prema vladi	28	3	21	13	0	0	0	0	0	0	0	0	65
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	8	5	4	1	3	3	3	11	9	8	0	10	65
11. Spominju li se u prilogu žene?	0	13	52	0	0	0	0	0	0	0	0	0	65
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društva?	0	11	54	0	0	0	0	0	0	0	0	0	65
13. Edukativni sadržaj u prilogu	35	2	9	1	5	2	11	0	0	0	0	0	65
14. Izraženost kritičkoga stava	0	11	8	46	0	0	0	0	0	0	0	0	65
15. Kritički stav priloga prema vladajućoj stranci	11	30	2	18	4	0	0	0	0	0	0	0	65
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	7	4	54	0	0	0	0	0	0	0	0	0	65
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	7	4	2	51	1	0	0	0	0	0	0	0	65
18. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja	1	16	48	0	0	0	0	0	0	0	0	0	65
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	0	20	45	0	0	0	0	0	0	0	0	0	65
20. Potpis pod prilogom	29	36	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	65

U godini 1927. obradila sam 53 broja *Doma*. Od ukupno 113 priloga u analizu sam uvrstila 82 priloga. Glavna tema priloga u 64, od 82 priloga, bila je politika. U sedam priloga glavna tema je kultura, umjetnost i obrazovanje, u tri priloga problem seljaka i radnika, dva priloga obrađuju komunalnu temu, dva komentiraju druge novine, dva ostalo i u dva priloga je ravnopravno zastupljeno više tema. Problem seljaka donosi prilog „Narod gladuje, jer vlada pašuje". U njemu vlada odbija prijedlog opozicije o „prehrani naroda i hitnoj pomoći seljačkome gospodarstvu" navodeći kako opozicijski prijedlog zakona „ima cijelu zbrku zakona i da se tu prenaglo hoće riješiti sveukupna gospodarska kriza".[355] Drugi prilog donosi problem seljaka i radnika pod nauivom „Tko sve pljačka narod".[356] U prilogu se govori o seljačkom porezu na zemlju koji je za jednoga seljaka prevelik, a i nije u svim općinama jednak. Prvi prilog koji sam stavila pod ostalo je „Red ili pravilnik Hrvatske seljačke stranke" koji donosi pravila, pojedine članke HSS-ovog pravilnika.[357] Iz priloga doznajemo zašto se stranka zove HSS, tko sve može biti član HSS-a, organizacija HSS-a, tko je sve u glavnom odboru HSS-a, tko je u izvršnom odboru, tko je u predsjedništvu i druge zanimljive informacije vezane uz stranku. Do sada nisam naišla na ovakve konkretne podatke vezane za rad i ustroj stranke. Drugi prilog je „Glavnom gradu Zagrebu i okolišnim kotarima", a donosi obavijest o sazivanju skupštine HSS-a u vezi gradskih izbora za grad Zagreb.[358] Potom slijede prilozi u kojima je zastupljeno više tema. U prvom prilogu „Političke i kulturne viesti" zastupljena je bila politika i komentar iz drugih novina.[359] U njemu je predsjednik vlade, Velja Vukićević, izjavio novinaru *Politike* kako „ima dokaze u rukama protiv Stjepana Radića", na što mu je S. Radić odgovorio „(...) Ako ste u istinu čuvar države, kako to morate biti, i ako ste pošten čovjek, kako to do ovoga časa vjerujem, objelodanite smjesta i bezodvlačno sve dokaze koje imate u rukama...".[360] A u drugom prilogu, „Narodna samouprava potvrđuje se i proširuje", zastupljena je politička, komunalno-gradska tema te problem siromašnih građana koji ne mogu plaćati preglede kod liječnika.[361]

Kao glavni predmet priloga najzastupljeniji je bio događaj s 42 priloga, 26 priloga je obrađivalo ostale teme, a o pojavama i procesima bilo je 10 priloga. Četiri priloga donosila su napise o nekoj osobi. Kad se pisalo o nekoj osobi, najviše su se spominjali Velja Vukićević i Stjepan Radić. Prvi prilog kojemu je glavni predmet osoba (u ovom slučaju osobe) je „S

---

[355] „Narod gladuje, jer vlada pašuje", *Dom*, br. 49., 16. XI. 1927., 1.-4.
[356] „Tko sve pljačka narod?", *Dom*, br. 53., 14. XII. 1927., 3.
[357] „Red ili pravilnik Hrvatske seljačke stranke", *Dom*, br. 21., 22. V. 1927., 6.-7.
[358] „Glavnom gradu Zagrebu i okolišnim kotarima", *Dom*, br. 37., 24. VIII. 1927., 1.
[359] „Političke i kulturne viesti", *Dom*, br. 37., 24. VIII. 1927., 7.
[360] *Isto*.
[361] „Narodna samouprava potvrđuje se i proširuje", *Dom*, br. 51., 30. XI. 1927., 1.-2.

Božijom pomoću i voljom narodnom, od 11. rujna (septembra) narodni zastupnici, a danas još parlamentarni kandidati Hrvatske seljačke stranke".[362] U prilogu se opisuju kandidati HSS liste po županijama. Drugi je prilog u kojem su glavne teme Velja Vukićević i Stjepan Radić „Političke i kulturne viesti" koji donosi sukob (prozivku) između Velje Vukićevića i Stjepana Radića.[363] Prilog „Strašan primjer izborne protuzakonitosti" piše o ponašanju Velje Vukićevića u vrijeme izbora.[364] Velja Vukićević je prije parlamentarnih izbora 1927. napisao javno pismo svim velikim županima kako se treba poštivati izborna sloboda i izborima pristupiti bez terora i nasilja, a nakon toga je pisao svojim stranačkim kolegama kako trebaju nadzirati stranačke liste i birače uoči izbora.[365] U prilogu „Bezuspješni popovski napadaji" Nikola Ramov (općinski predsjednik u Žmanu) brani Stjepana Radića kojeg napadaju „popovci" u nekoliko članaka *Narodne Politike* od 9. listopada 1927.[366]

Pristup prilogu bio je ozbiljan u 77 priloga, u tri je bio sarkastičan, a dva priloga bila su humoristična. Prilozi sarkastičnoga pristupa temi su „Bezglavost gospodske politike - siguran znak seljačke pobjede", „O onima koji misle da zaustavljaju" i „Bezuspješni popovski napadaji".[367] Prvi humorističan prilog, „Starinska gospodska navala i moderna seljačka obrana", objašnjava karikaturu Otona Ivekovića koja je izišla u *Domovom* prilogu „Deseti brat".[368] Humorističan prilog „Deset naputaka za seljački narod" pisan je kao deset Božjih zapovijedi, samo se tiču pravila za seljački narod.[369]

U 56 priloga *Dom* se obraćao stranačkim pristašama, u 23 priloga ukupnom čitateljstvu, jednim prilogom obraćao se vladi, a jednim oporbi. Prilogom „Političke i kulturne viesti".[370] Stjepan Radić obraća se Velji Vukićeviću, predsjedniku vlade. Prilogom „Bezuspješni popovski napadaji" obraća se oporbi. U njemu napada autore članaka u *Narodnoj Politici* koji pišu protiv S. Radića, a nikada se ne potpišu. Autor priloga, Nikola Ramov, također napada nepoznatoga pošiljatelja *Narodne Politike* koja je poslana na njegovu kućnu adresu i u kojoj su podcrtani pojedini članci koji govore protiv S. Radića.

---

[362] „S Božijom pomoću i voljom narodnom od 11. rujna (septembra) narodni zastupnici a danas još parlamentarni kandidati Hrvatske seljačke stranke", *Dom,* br. 34., 3. VIII. 1927., 1.-3.
[363] „Političke i kulturne viesti", *Dom,* br. 37., 24. VIII. 1927., 7.
[364] „Strašan primjer izborne protuzakonitosti", *Dom,* br. 44., 12. X. 1927., 1.-2.
[365] *Isto*.
[366] „Bezuspješni popovski napadaji", *Dom,* br. 47., 3. XI. 1927., 4.-5.
[367] „Bezglavost gospodske politike - siguran znak seljačke pobjede", *Dom*, br. 25., 12. VI. 1927., 3., „O onima koji misle da zaustavljaju", *Dom,* br. 34., 3. VIII. 1927., 3.-4. i „Bezuspješni popovski napadaji", *Dom,* br. 47., 3. XI. 1927., 4.-5.
[368] „Starinska gospodska navala i moderna seljačka obrana", *Dom,* br. 19., 11. V. 1927., 1.
[369] „Deset naputaka za seljački narod", *Dom,* br. 44., 12. X. 1927., 3.
[370] „Političke i kulturne viesti", *Dom,* br. 37., 24. VIII. 1927., 7.

Politička kultura bila je zastupljena u 37 priloga, u 23 priloga nije se mogla odrediti, a djelomično je bila zastupljena u 22 priloga.

Od političke kulture najzastupljenija je bila kombinacija više elemenata u čak 29 priloga. U 14 priloga bila su zastupljena ljudska stajališta prema političkom sustavu, u sedam priloga javno mišljenje, u pet priloga norme, u četiri vrijednosti, a ni u jednom prilogu nije bila zastupljena ideologija.

Što se tiče stranačke orijentiranosti, najviše je priloga bilo orijentirano na HSS (njih 79). Samo u tri priloga stranačka se orijentiranost nije mogla odrediti to j. prilozi nisu bili stranački orijentirani.

Stajalište prema drugoj stranci u više od pola priloga (u njih 35) bio je negativan i u jednom prilogu neutralan. U 47 priloga stajalište prema drugoj stranci se nije moglo odrediti.

Stajalište prema vladi u 30 priloga bilo je negativno, u 11 priloga neutralno, a u 41 prilogu nije se moglo odrediti stajalište.

U ovoj godini 12 priloga nije sadržajno govorilo o stranci. Kad se pisalo o stranci, u najviše priloga (u njih 11) bila je zastupljena kombinacija klasifikacijskih podgrupa, od čega su najzastupljeniji bili događaji sa sjednice stranke u devet priloga, u osam priloga kritizirala se druga stranka, u sedam priloga donose se izjave stranačkih pristaša, šest priloga donosilo je kandidacijske liste, šest priloga događaje sa skupova stranke, šest priloga donosi događaje sa sjednice vlade, šest priloga donose izjave čelnika stranke, pet ih donosi program stranke, četiri kombinaciju zastupljenih elemenata i dva priloga donose izjave stranačkih zastupnika. Jedna od izjava stranačkih zastupnika bila je ona Mije Račana[371] u prilogu „Svojom snagom“ , a druga „Opet izbori“[372] Jure Krnjevića.

Što se tiče edukacije čitatelja, sedam priloga objašnjavalo je stranački program, dok je u više od pola priloga (njih 52) edukacija izostala. Šest priloga objašnjavala su političke stavove, vrijednosti i ideologiju, pet priloga objašnjavalo je politički pojam, četiri priloga objašnjavala su kako treba glasovati, a ni u jednom prilogu nije bila povijest stranke. U osam priloga bila je zastupljena kombinacija zastupljenih elemenata.

Autor je u 50 priloga od 82, imao eksplicitno kritičko stajalište, u 21 prilogu kritičko stajalište bilo je neutralno (nije ga bilo), dok je u pet bilo implicitno. Samo se u šest priloga kritičko stajalište nije moglo odrediti.

---

[371] Mijo (Miško) Račan (1882. – 1945.) član HSS još od mladosti. Član je prosvjetnih, gospodarskih i zadružnih organizacija, te općinski odbornik. U vrijeme parlamentarnih izbora u Kraljevini SHS 1925. i 1927. bio je narodni zastupnik na listi HSS-a za kotare Đurđevac i Slavonsku Požegu., *Tko je tko u NDH*, Zagreb 1997., 337.
[372] „Svojom snagom“, Dom, br. 1., 5. I. 1927., 2. i „Opet izbori“, Dom, br. 41., 21. IX. 1927., 2.

Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci u 34 priloga bilo je negativno, u 13 priloga neutralno dok se u četiri priloga podjednako osjećalo odobravanje i neodobravanje postupaka vladajuće elite. U 32 priloga nije se moglo odrediti kritičko stajalipte prema vladajućoj stranci. Ni jedan prilog nije se kritički pozitivno odnosio prema vladi.

Što se tiče orijentacije prema čitateljstvu, *Dom* se najviše obraćao seljacima. To se najbolje vidi iz brojki da je od 82 priloga 75 njih bilo namijenjeno slabije obrazovanoj publici, dok niti jedan prilog nije bio namijenjen obrazovanom čitateljstvu. U sedam priloga nije bilo moguće odrediti kome su namijenjeni.

Prilozi su se najviše orijentirali prema seljacima, njih 73. Dva su priloga namijenjena ostalima. Ni jedan prilog nije bio namijenjen radnicima i visoko obrazovanim stručnjacima. Isključivo namijenjen ženama bio je prilog „Zagrebačka ženska organizacija HSS“.[373] Prilog donosi obavijest o osnivanju ženskoga društva HSS u Zagrebu, nešto slično „Udruzi učiteljica“ koja je u to vrijeme već postojala. Cilj društva bio je socijalno i kulturno unapređenje i opismenjavanje žena te buđenje ravnopravnosti spolova. Ostalima je bio namijenjen prilog „Bezuspješni popovski napadaji“ koji je zapravo bio namijenjen nepoznatom pošiljatelju *Narodne Politike*.[374] U sedam priloga nije bilo moguće odrediti kojim zanimanjima se prilog obraća.

Što se tiče otvorenosti priloga prema stajalištima čitatelja, u njih 47 čitatelju je ostavljeno da sam sagleda situaciju i daje svoje osobno mišljenje, dok je u 34 priloga autor nametnuo svoje stajalište kao jedino. U jednom prilogu nije bilo moguće odrediti otvorenost priloga prema stajalištu čitatelja.

U više od pola priloga 67 tema obrađeno je dobro, dok je tema bila obrađena površno samo u 15 priloga.

Za razliku od drugih stranačkih novina *Dom* je svoje priloge i članke potpisivao, tako da je 51 prilog potpisan punim imenom i prezimenom, 26 priloga nije potpisano, a samo pet priloga potpisano je inicijalima.

[373] „Zagrebačka ženska organizacija HSS“, *Dom*, br. 11., 16. III. 1927., 4.
[374] „Bezuspješni popovski napadaji“, *Dom*, br. 47., 3. XI. 1927., 4.-5.

Tablica 25. Analiza priloga *Doma* u 1927. godini. Klasifikacijska podgrupa

Klasifikacijska grupa	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	65	0	7	2	1	3	2	2	0	0	0	82
2. Glavni predmet priloga	0	43	4	10	25	0	0	0	0	0	0	0	82
3. Pristup prilogu	0	77	3	2	0	0	0	0	0	0	0	0	82
4. Kome se obraća prilog	0	56	1	1	24	0	0	0	0	0	0	0	82
5. Zastupljenost teme političke kulture	23	37	22	0	0	0	0	0	0	0	0	0	82
6. Zastupljenost političke kulture	23	5	4	14	7	0	29	0	0	0	0	0	82
7. Stranačka orijentiranost	3	79	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	82
8. Stajalište prema drugoj stranci	47	0	35	0	0	0	0	0	0	0	0	0	82
9. Stajalište prema vladi	41	0	30	11	0	0	0	0	0	0	0	0	82
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	12	5	6	6	6	9	8	6	2	7	4	11	82
11. Spominju li se u prilogu žene?	0	10	72	0	0	0	0	0	0	0	0	0	82
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društva	0	10	72	0	0	0	0	0	0	0	0	0	82
13. Edukativni sadržaj u prilogu	52	5	7	4	6	0	8	0	0	0	0	0	82
14. Izraženost kritičkoga stajališta	6	21	5	50	0	0	0	0	0	0	0	0	82
15. Kritički stav priloga prema vladajućoj stranci	32	13	0	34	3	0	0	0	0	0	0	0	82
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	7	0	75	0	0	0	0	0	0	0	0	0	82
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	7	0	0	73	2	0	0	0	0	0	0	0	82
18. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja	0	34	48	0	0	0	0	0	0	0	0	0	82
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	0	15	67	0	0	0	0	0	0	0	0	0	82
20. Potpis pod prilogom	26	51	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	82

S obzirom na kratko razdoblje izdavanja i na zabranu rada stranaka i njihovih novina, za godinu 1929. obradila sam sedam brojeva *Doma*. U tih sedam brojeva razmotrila sam 23 priloga od kojih je u analizu ušlo njih 10, što je premali uzorak za zasebnu analizu, zbog čega sam 1929. uključila u opću analizu *Doma* u razdoblju 1920. – 1929.

Za razdoblje 1920. – 1929. pročitala sam 258 brojeva *Doma*. U analizu su od 258 brojeva ušla 194 broja. Od ukupno 415 analiziranih priloga, u analizu je ušlo 347 priloga.

Najzastupljenija tema u *Domu* (u razdoblju 1920. – 1929.) bila je politika u čak 273 priloga. U 22 priloga (od njih 347) glavna tema bili su komentari drugih novina, u 17 priloga kultura, umjetnost i obrazovanje, u 17 priloga podjednako je bilo zastupljeno više tema, u 12 priloga problemi seljaka i radnika, u četiri priloga tema je bila komunalna i gradska kronika, a u dva priloga tema je bila ostalo.

Prilozi u *Domu* koji su uglavnom donosili političke teme, u 127 su priloga od 347 opisivali događaj. U 83 priloga glavni predmet priloga bili su pojava i proces, u 81 prilogu ostalo, u 38 priloga opis neke osobe, intervju s nekom osobom ili sl., u 14 priloga ravnopravno je bilo zastupljeno više elemenata. Pod ostalo idu izborne liste, rezultati izbora, zakoni, pravila društva, proglasi i dr. U četiri priloga nije bilo moguće odrediti glavni predmet priloga.

Pristup prilozima u *Domu* u velikoj je većini bio ozbiljan (u 322 priloga), u 14 priloga bio je sarkastičan, u dva humorističan i u devet ozbiljno sarkastičan.

Dom se u svojim prilozima najviše obraćao stranačkim pristašama (241 prilog). U 95 priloga obraća se svom čitateljstvu, dok se samo u pet priloga obraća vladi i samo u četiri priloga oporbi. Dva priloga imala su kombinaciju zastupljenih elemenata.

Od svih analiziranih priloga, njih 347, politička kultura zastupljena je u 181 prilogu, što je više od pola. Politička kultura djelomično je zastupljena u 93 priloga, a ne može se odrediti u 71 prilogu. U dva priloga politička kultura nije uopće prisutna.

U 132 priloga najzastupljenija je kombinacija već zadanih elemenata (ljudska stajališta prema političkom sustavu i javno mišljenje ili kombinacija vrijednosti i javnog mišljenja). Pedeset šest priloga donosi ljudsko stajalište prema političkom sustavu, 38 priloga donosi javno mišljenje o politici, 20 priloga norme, 19 vrijednosti i 10 priloga ideologiju. U 72 priloga nije bilo moguće odrediti zastupljenost političke kulture.

Prilozi u *Domu* jasno su bili orijentirani prema Hrvatskoj seljačkoj stranci (HSS). U 330 priloga stranačka orijentiranost bila je za HSS. Samo su dva priloga bila orijentirana za NRS i jedan prilog za J/DS. U 14 priloga nije bilo moguće odrediti stranačku orijentaciju.

U više od pola priloga (njih 176) stajalište prema drugoj stranci bilo je negativno, dok se u 156 priloga nije moglo odrediti stajalište. U 14 priloga stajalište je bilo neutralno dok je samo u jednom prilogu od 347 stajalište bilo pozitivno.

Stajalište *Doma* prema vladi u 164 priloga bilo je negativno. U 31 prilogu to stajalište bilo je neutralno, a u samo tri priloga *Dom* je zauzeo pozitivno stajalište prema vladi. U 149 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema vladi.

Od 347 priloga njih 305 donosi nešto o stranci, znači samo 42 priloga nisu govorila o stranci. Kad se pisalo o stranci, 40 priloga donosilo je izjave stranačkih pristaša, u 37 priloga se kritiziralo drugu stranku, 32 priloga donosila su izjave čelnika stranke, u 30 priloga donosio se stranački program, 26 priloga donosilo je opise sa sjednice stranke, a 24 priloga donosila su opise sa skupova stranke, 18 priloga donosilo je kandidacijske liste, 16 izjave stranačkih zastupnika, 14 rezultate izbora, 14 priloga opise sa sjednice vlade. U 54 priloga bila je zastupljena kombinacija više elemenata među kojima i o teroru režima prema vodstvu,članovima i pristašama stranke.[375]

Dom kao stranačko glasilo svakako je služilo svrsi. Glavna funkcija mu je bila obavještavanje i informiranje stranačkih pristaša o tome što se događa u stranci. Koliko je *Dom* educirao svoje čitatelje razvidno je iz 17. klasifikacijske grupe. Nažalost, veliki broj priloga (205 od 347) nije imalo edukativni karakter. Bez obzira na to što većina priloga nije imala edukativni, već informativni karakter, njih 48 objašnjavalo je stranački program. U 27 priloga objašnjavala su se politička stajališta, vrijednosti (politička kultura), 20 priloga objašnjavalo je povijest stranke, u 11 priloga objašnjavao se neki politički pojam, u 11 priloga objašnjavao se postupak glasovanja i u 25 priloga bila je kombinacija zastupljenih elemenata.

Autor je u 224 priloga imao eksplicitno kritičko stajalište, u 59 priloga neutralno stajalište, u 39 implicitno kritičko stajalište. U 25 priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište.

Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci u 182 priloga bilo je negativno, u 74 priloga neutralno, samo je u dva priloga bilo pozitivno, a u 13 priloga podjednako se osjećalo odobravanje i neodobravanje. Kritičko stajalište prema vladajućoj stranci nije bilo moguće odrediti u 76 priloga.

Prema obrazovanju 289 priloga bilo je namijenjeno slabije obrazovanim ljudima, 15 priloga obrazovanim čitateljima dok u 43 priloga nije bilo moguće odrediti obrazovanje.

[375] O tome opširno vidi: Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb 2002.

Čitalačka publika *Doma* bili su seljaci i slabije obrazovani ljudi. Od 347 priloga, 280 bilo je namijenjeno seljacima, devet radnicima, osam visoko obrazovanim stručnjacima i 11 priloga ostalima. U 39 priloga nisam mogla odrediti kome su namijenjeni.

Čitatelju je ostavljena mogućnost kritičkoga pristupa i zauzimanje vlastitoga stajališta u 212 priloga. U 121 prilogu čitatelju su se nametala stajališta, a u 14 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema čitatelju.

Temu je autor u 235 priloga obradio temeljito dok je površno obradio temu u 106 priloga. U šest priloga nije bilo moguće odrediti kako je tema obrađena.

Dom je svoje priloge i članke uglavnom potpisivao. Autori su se potpisivali uglavnom punim imenom i prezimenom, rjeđe inicijalima. Od 347 priloga njih 195 potpisano je punim imenom i prezimenom, 9 priloga inicijalima (premda se jasno zna tko stoji iza inicijala) i 143 priloga su bila ne potpisana.

Tablica 26. Analiza priloga *Doma* u razdoblju 1920. - 1929. Klasifikacijske podgrupe

Klasifikacijska grupa	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	273	0	17	4	22	12	2	17	0	0	0	347
2. Glavni predmet priloga	4	127	38	83	81	14	0	0	0	0	0	0	347
3. Pristup prilogu	0	322	14	2	9	0	0	0	0	0	0	0	347
4. Kome se obraća prilog	0	241	5	4	95	2	0	0	0	0	0	0	347
5. Zastupljenost teme političke kulture	71	181	93	2	0	0	0	0	0	0	0	0	347
6. Zastupljenost političke kulture	72	20	19	56	38	10	132	0	0	0	0	0	347
7. Stranačka orijentiranost	14	330	1	2	0	0	0	0	0	0	0	0	347
8. Stajalište prema drugoj stranci	156	1	176	14	0	0	0	0	0	0	0	0	347
9. Stajalište prema vladi	149	3	164	31	0	0	0	0	0	0	0	0	347
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	42	30	18	24	14	26	37	32	16	40	14	54	347
11. Spominju li se u prilogu žene?	0	48	299	0	0	0	0	0	0	0	0	0	347
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društva	4	26	317	0	0	0	0	0	0	0	0	0	347
13. Edukativni sadržaj u prilogu	205	11	48	11	27	20	25	0	0	0	0	0	347
14. Izraženost kritičkog stava	25	59	39	224	0	0	0	0	0	0	0	0	347
15. Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci	76	74	2	182	13	0	0	0	0	0	0	0	347
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	43	15	289	0	0	0	0	0	0	0	0	0	347
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	39	8	9	280	11	0	0	0	0	0	0	0	347
18. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja	14	121	212	0	0	0	0	0	0	0	0	0	347
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	6	106	235	0	0	0	0	0	0	0	0	0	347
20. Potpis pod prilogom	143	195	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	347

8.4. Analiza *Radikalskoga glasnika*

Radikalski glasnik bio je glavno glasilo Narodne radikalne stranke (NRS) u Zagrebu. NRS je imala šest svojih glasila. Od radikala su po broju novina bili bolji demokrati s deset stranačkih glasila. S obzirom na to da nije izlazio kontinuirano zbog zdravstvenog problema glavnog i odgovornog urednika Dušana Peleša, *Radikalski glasnik* u svojim je prilozima nudio prikaz rada stranke i stranačkoga programa.

Analizu *Radikalskoga glasnika* napravila sam u cijelom razdoblju njegovog izlaženja. Obradila sam 240 brojeva i pročitala 415 priloga. Budući da *Radikalski glasnik* nije izlazio uoči prvih parlamentarnih izbora (1920.) te je bio obustavljen nakon atentata na Stjepana Radića i stranačke kolege (1928.), u analizu su ušle samo tri godine *Radikalskoga glasnika*. 1923., 1925. i 1927. U tom razdoblju (1923. – 1927.) *Radikalski glasnik* tiskan je u ukupno 151 broju. Od 285 pročitanih priloga u analizu je ušlo 212. Analitičku matricu primjenjivala sam u cijelosti na one priloge koji su se ticali parlamentarnih izbora i političke kulture. Osnovni cilj analize sadržaja *Radikalskoga glasnika* jest: objektivnom metodom analize utvrditi sadržaj priloga koji se odnose na parlamentarne izbore u razdoblju 1918. – 1929.

U godini 1923. analizirano je 47 brojeva *Radikalskoga glasnika* i 70 priloga. Od 70 priloga u njih 55 glavna tema bila je politika. U četiri priloga bili su zastupljeni komentari drugih novina, četiri priloga donosila su probleme seljaka i radnika, u tri priloga bili su zastupljeni kultura, umjetnost i obrazovanje, u dva priloga komunalne teme i gradska kronika, u jednom prilogu ostalo i u jednom je bilo ravnopravno zastupljeno više tema. Gospodarstvo kao tema nije bilo zastupljeno ni u jednom od analiziranih priloga. Prvi prilog koji donosi gradsku temu iz Zagreba su „Domaće vijesti“ koje donose vijest o zabavi Narodne radikalne stranke u dvorani „Kola“.[376] Prilog ukratko opisuje druženje i zabavu NRS. Druga tema koja je vezana za komunalne i gradske teme prilog je „Iz zagrebačke županije“ u kojem se kritiziraju policija i rad zatvora u Topuskom iz kojeg je pobjegao jedan „ozloglašeni hajduk“, Mrdanić iz Bosanske Glinice.[377] Kratke vijesti iz Zagreba s Dolca donosi prilog „Naši zapisi“ koji na šaljiv način prepričava jedan događaj s tržnice.[378] Kulturne vijesti donosi prilog „Domaće vijesti“ koji informira čitatelja o nastupu pjevačkoga zbora „Balkan“.[379] Prilog je kratak i informativan te ne pruža ništa više od informacije o cijeni ulaznica za koncert. Drugi

[376] „Domaće vijesti“, *Radikalski glasnik*, br. 1., 16. II. 1923., 3.
[377] „Iz zagrebačke županije“, *Radikalski glasnik*, br. 31., 26. VII. 1923., 1.
[378] „Naši zapisi“, *Radikalski glasnik*, br. 39., 20. IX. 1923., 4.
[379] „Domaće vijest“, *Radikalski glasnik*, br. 3., 23. II. 1923., 3.

prilog tiče se učitelja i obrazovanja s naslovom „Učitelji i radikalna stranka“ u kojem se prvo kritiziraju pravoslavni svećenici koji su izgubili „žar za pravoslavnim naukovanjem“, a potom i učitelji koji veličaju Svetozara Pribičevića i Jugoslavensku demokratsku stranku, umjesto „da upišu u zasluge Radikalnoj stranci sjedinjenje sa Srbijom i izjednačavanje s učiteljima u Srbiji“.[380] Prvi prilog koji donosi ostalo, točnije problem činovnika, nosi naziv „Oko činovničkoga pitanja“ u kojem se iznosi težak položaj činovnika u društvu.[381] Male plaće, nemogućnost promjene zaposlenja, nemogućnost štrajka i pobune (što bi značilo i otvoreno protivljenj vladi), dovele su činovnike u težak položaj. Zato se u prilogu savjetuje svim činovnicima da glasuju za Radikalnu stranku koja činovnicima obećava bolji položaj. Za teško financijsko stanje u državi u prilogu se krivi demokrate i dr. Kostu Kumanudija.[382] Više tema obuhvaćeno je u prilogu „Iz naše politike“ u kojem je bila zastupljena politika, komentar iz novina *Tribuna* te problem seljaka u vezi s agrarnom reformom.[383]

Što se tiče predmeta priloga (njih 23), najzastupljeniji su bili proces ili pojava, potom slijedi događaj s 18 priloga, u 18 priloga radilo se o nekoj osobi, u 11 priloga ostalo (stranačke liste, rezultati izbora), a ni u jednom prilogu nije bilo zastupljeno više ponuđenih elemenata.

Pristup prilogu bio je ozbiljan u više od pola priloga (u njih 64). Sedam priloga bilo je sarkastično i samo jedan prilog bio je humorističan, a to su „Naši zapisi“ u kojem se objašnjava anegdota s Dolca.[384]

Radikalski glasnik obraćao se uglavnom stranačkim pristašama, točnije u čak 55 priloga. Četrnaest priloga obraćalo se svom čitateljstvu dok se samo jedan prilog obraćao oporbi. Niti jedan prilog nije se obraćao vladi. Prilog „Među braćom“ obraća se oporbi (S. Radiću, pravašima i svim Hrvatima), a u njemu se upozorava oporbu da ne vrijeđa hrvatske Srbe.[385]

Politička kultura bila je dovoljno zastupljena u *Radikalskom glasniku*: u 34 priloga bila je dovoljno zastupljena, u 20 priloga djelomično zastupljena i u 16 priloga nije bilo moguće odrediti je li zastupljena.

Od političke kulture najzastupljenija je bila kombinacija zastupljenih elemenata u 31 prilogu, potom slijedi 10 priloga u kojima je izraženo ljudsko stajalište prema političkom

[380] „Domaće vijest“, *Radikalski glasnik*, br. 3., 23. II. 1923., 3.
[381] „Oko činovničkog pitanja“, *Radikalski glasnik*, br. 2., 20. II. 1923., 4.
[382] Kosta Kumanudi (1875. - ?) bio je član Demokratske stranke. Od 1921. do 1922. bio je ministar financija u Kraljevini SHS, a od 1922. kraće vrijeme i ministar unutarnjih poslova. Od 1926. do 1929. bio je gradonačelnik Beograda, kasnije se priključuje Jugoslavenskoj radikalnoj zajednici. *Ko je ko u Jugoslaviji*, Zagreb 1928., 77.
[383] „Iz naše politike“, *Radikalski glasnik*, br. 35., 23. VIII. 1923., 4.
[384] „Naši zapisi“, *Radikalski glasnik*, br. 39., 20. IX. 1923., 4.
[385] „Među braćom“, *Radikalski glasnik*, br. 33., 9. IX. 1923., 1.

sustavu, devet priloga s izraženim javnim mišljenjem, četiri priloga s ljudskim vrijednostima i ni jedan prilog u kojemu je bila izražena ideologija ili norme. U 16 članaka nije bilo moguće odrediti zastupljenost političke kulture.

Radikalski glasnik bio je isključivo stranačko glasilo. Od 70 priloga čak njih 66 bilo je orijentirano na Narodnu radikalnu stranku, u ostala četiri priloga nije bilo moguće odrediti stranačku orijentiranost.

Radikalski glasnik se prema drugoj stranci u 42 priloga odnosio negativno, samo u jednom prilogu stajalište je bilo pozitivno dok je u jednom prilogu bilo neutralno. U 16 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema drugoj stranci. Pozitivno stajalište prema drugoj stranci bilo je u prilogu „Radić" u kojem se hvale Radićevi pristaše koji su svi izašli na izbore, za razliku od radikala koji nisu.[386] Neutralno stajalište prema drugoj stranci nalazi se u prilogu „Od londonske medicine g. Radić progledao".[387]

Stajalište prema vladi u *Radikalskom glasniku* bilo je u 49 priloga pozitivno, u jednom prilogu bilo je negativno i u čak 20 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema vladi. Negativno stajalište prema vladi ima prilog „Parlamenat" u kojem se donosi govor Nikole Pašića u skupštini 26. rujna 1923.[388] U govoru N. Pašić smatra kako je vlada mogla napraviti puno više stvari te kako je izabrala teži put „bez saveznika" u kojem je morala sve svoje probleme, unutarnje i vanjske, rješavati sama.

Kad se u prilogu radilo o stranci, u njih 18 sadržaj priloga vrijeđao je ili kritizirao neku drugu stranku. U osam priloga sadržaj je donosio izjave stranačkih pristaša, u šest priloga program stranke, u pet priloga događaje sa skupova stranke, četiri priloga donosila su kandidacijske liste, tri su priloga donosila događaje sa sjednice vlade, tri su priloga donosila rezultate izbora, dva izjave stranačkih zastupnika, jedan prilog donosio je događaje sa sjednice stranke i jedan prilog izjave čelnika stranke. U pet priloga bilo je zastupljeno više ponuđenih elemenata dok 14 priloga nije niti govorilo o stranci. Prvi prilog koji je donosio izjave stranačkoga zastupnika Dušana Peleša je „Iz zagrebačke županije".[389] U prilogu se donosi intervju između D. Peleša i suradnika (novinara) *Radikalskoga glasnika* u kojem novinar ispituje D. Peleša o letcima koje su demokrati širili po Baniji, o aferama „sjeničarskoj" i „veleizdajničkoj", te neka intimna „tračerska" pitanja kao „je li za vrijeme rata iz svojih soba izbacio slike sv. Save i sv. Jovana". Drugi prilog „Od londonske medicine g. Radić progledao" donosi izjave stranačkoga zastupnika Ernesta Čimića koji je bio

[386] „Radić", *Radikalski glasnik*, br. 13., 23. III. 1923., 1.
[387] „Od londonske medicine g. Radić progledao", *Novi Radikalski glasnik*, br. 1., 29. XI. 1923., 1.-2.
[388] „Parlamenat", *Radikalski glasnik*, br. 41., 4. X. 1923., 1.-2.
[389] „Iz zagrebačke županije", *Radikalski glasnik*, br. 12., 20. III. 1923., 2.-3.

pokrajinski namjesnik za Hrvatsku i Slavoniju.[390] U intervju E. Čimić se ne slaže s pisanjem opozicijskih listova kako Radikalna stranka želi pregovarati sa S. Radićem, već tvrdi suprotno. Naime, neki predstavnici HRSS došli su njemu osobno dok je S. Radić bio u Londonu, kako bi se ponovno pokrenuli pregovori s radikalima.[391] Ernest Čimić u intervjuu je odgovorio i na pitanje vezano za povećanje plaća činovnicima, te na pitanje o zapošljavanju radnika. Na oba pitanja E. Čimić je imao pozitivan odgovor, a vezano za zapošljavanje radnika rekao je „kako je Kr. Vlada počela s izgradnjom državne ceste koja će spajati Liku neposredno s Jadranskim morem i to u pravcu od Gračaca prema Obrovcu".[392] Prilog koji donosi izvješće sa sjednice stranke je „Naši dopisi". U njemu se opisuje sastanak Radikalne stranke na čelu s Dušanom Pelešom u Zaprešiću.[393] Prilog „Govor šefa stranke N. Pašića" donosi govor Nikole Pašića u Beogradu 15. veljače 1923.[394] U govoru se N. Pašić obraća srpskom narodu ohrabrujući ga kao velikog pobjednika koji je najzaslužniji za ishode Prvoga svjetskog rata. Među ostalima N. Pašić kaže: „Moje je skromno mišljenje da je država trebala da se zove Srbija, prvo zato jer je nova država zaista i postala najvećim delom njenom zaslugom, njenom stogodišnjom gigantskom borbom za oslobođenje i ujedinjenje, zatim i zato što je srpsko pleme najjače i najmnogoljudnije. Drugi su hteli da se država zove Jugoslavija, a ja na to nisam nikako mogao pristati. Jer kad braća nisu mogla pristati da se odreknu svoga imena u korist srpskog imena, onda zašto da se mi odričemo svoga srpskog imena u korist imena jugoslavenskog".[395]

Radikalski glasnik nije imao edukativni sadržaj za svoje čitatelje. Sadržaj njegovih priloga bio je uglavnom informativnoga karaktera. Od 60 priloga, njih 53 nisu čitatelje educirali o politici. Samo šest priloga objašnjavalo je stranački program, tri priloga povijest stranke, jedan prilog objašnjavao je politički pojam i jedan prilog političke stavove, vrijednosti i ideologiju. U šest priloga bila je zastupljena kombinacija više elemenata. Ni jedan prilog nije objašnjavao postupak glasovanja. Povijest stranke donose tri priloga pod istim naslovom „Kako i zašto je nastala Narodna radikalna stranka", ali u različitim brojevima. Prilozi kronološki objašnjavaju povijest NRS.[396] Prilog „Braći iz Banije, Like i

---

[390] „Od londonske medicine g. Radić progledao", *Novi Radikalski glasnik*, br. 1., 29. XI. 1923., 1.-2.
[391] *Isto*.
[392] *Isto*.
[393] „Naši dopisi", *Radikalski glasnik*, br. 3., 23. II. 1923., 2.
[394] „Govor šefa stranke N. Pašića", *Radikalski glasnik*, br. 3., 23. II. 1923., 3.-4.
[395] *Isto*.
[396] „Kako i zašto je nastala Narodna radikalna stranka", *Radikalski glasnik*, br. 13., 23. III. 1923., 3., „Kako i zašto je nastala Narodna radikalna stranka", *Radikalski glasnik*, br. 14., 29. III. 1923., 3.-4. i „Kako i zašto je nastala Narodna radikalna stranka", *Radikalski glasnik*, br. 22., 24. V. 1923., 3.-4.

Korduna“ objašnjava što je to Ustav te koje su funkcije 33 oblasti.[397] Edukativni sadržaj priloga „Parlamenat“ sastoji se od objašnjavanja političkih stajališta, vrijednosti i ideologije.[398] Točnije, Nikola Pašić u svom govoru u Skupštini dao je svoje mišljenje o Londonskom i Rapallskom ugovoru. U govoru se vidi kako N. Pašić smatra kako se oba ugovora moraju poštivati, te se treba postupati prema zaključcima koji su doneseni u ugovoru. N. Pašić zamjera političarima koji su sudjelovali u Rapallskom ugovoru, a ne drže se zaključaka (ovdje aludira na hrvatsku opoziciju).

Izraženost kritičkoga stajališta u 50 priloga bila je eksplicitna, u 10 priloga nije bilo kritičkoga stajališta, u šest priloga kritičko stajalište bilo je implicitno, a u četiri priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište.

Kritičko stajalište prema vladajućoj stranci bilo je u 45 priloga pozitivno, u četiri priloga bilo je neutralno, u dva priloga osjećalo se odobravanje i neodobravanje i u jednom prilogu stajalište je bilo negativno. U 18 priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište prema vladajućoj stranci.

Čitalačka publika *Radikalskoga glasnika* bila je uglavnom visoko obrazovana. U manje priloga *Radikalski glasnik* obraćao se seljacima i slabije obrazovanom čitateljstvu. U analizi sam naišla na više priloga u kojima se podrazumijevalo da čitatelj zna političku situaciju u zemlji i svijetu. Točnije, 48 priloga obraća se obrazovanoj publici, 17 priloga slabije obrazovanoj, dok u 5 priloga nije bilo moguće odrediti kome se prilog obraća.

Dvadeset pet priloga obraćalo se visoko obrazovanim stručnjacima, 24 priloga ostalima (činovnicima, vojnicima, svećenicima, umirovljenicima itd.), devet priloga seljacima, sedam radnicima i u pet priloga nijebilo moguće odrediti kome se obraća.

Prilozi u *Radikalskom glasniku* bili su obrađeni na stručan i opširan način. Čitatelji *Radikalskoga glasnika* mogli su u 53 od 70 priloga zauzeti vlastito stajalište i dati svoju kritiku. U 17 priloga autor nameće svoje stajalište. U 41 prilogu autor je temu obradio detaljno i dubinski dok je u 29 priloga tema bila obrađena površno.

U *Radikalskom glasniku* autori priloga nisu se potpisivali, većina priloga je nepotpisana. Točnije, u 51 prilogu nema potpisa, 10 priloga ima inicijale i 9 priloga puno ime i prezime. Autori potpisanih priloga bili su Ivan Franić Požežanin, Nikola P. Pašić, Pero Drakulić, Dušan Peleš, Jovan Metikoš i Ivan Stošić[399]. Potpisani prilozi koje sam ubrojila pod

[397] „Braći iz Banije, Like i Korduna“, *Radikalski glasnik*, br. 14., 29. III. 1923., 1.
[398] „Parlamenat“, *Radikalski glasnik*, br. 41., 4. X. 1923., 1.-2.
[399] Ivan Stošić bio je član Narodne radikalne stranke, kasnije predsjednik Pododbora udruženja četnička u Ogulinu (1935. godine.).

inicijale su S.K., Jedan činovnik, Straža, Srbin radikal, Prijatelj pravde, Lička zametica i Očevidac.

Tablica 27. Analiza *Radikalskog glasnika* u 1923. godini. Klasifikacijska podgrupa

Klasifikacijska grupa	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	53	0	3	2	4	4	2	2	0	0	0	70
2. Glavni predmet priloga	0	18	18	23	11	0	0	0	0	0	0	0	70
3. Pristup prilogu	0	62	7	1	0	0	0	0	0	0	0	0	70
4. Kome se obraća prilog	0	55	0	1	14	0	0	0	0	0	0	0	70
5. Zastupljenost teme političke kulture	16	34	20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	70
6. Zastupljenost elemenata političke kulture	16	0	4	10	9	0	31	0	0	0	0	0	70
7. Stranačka orijentiranost	4	0	0	66	0	0	0	0	0	0	0	0	70
8. Stajalište prema drugoj stranci	26	1	42	1	0	0	0	0	0	0	0	0	70
9. Stajalište prema vladi	20	49	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	70
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	14	6	4	5	3	1	18	1	2	8	3	5	70
11. Spominju li se u prilogu žene?	0	6	64	0	0	0	0	0	0	0	0	0	70
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društva?	0	3	67	0	0	0	0	0	0	0	0	0	70
13. Edukativni sadržaj u prilogu	53	1	6	0	1	3	6	0	0	0	0	0	70
14. Izraženost kritičkoga stajališta	4	10	6	50	0	0	0	0	0	0	0	0	70
15. Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci	18	4	45	1	2	0	0	0	0	0	0	0	70
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	5	48	17	0	0	0	0	0	0	0	0	0	70
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	5	25	7	9	24	0	0	0	0	0	0	0	70
18. Otvorenost priloga prema stajalištu čitatelja	0	17	53	0	0	0	0	0	0	0	0	0	70
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	0	29	41	0	0	0	0	0	0	0	0	0	70
20. Potpis pod prilogom	51	9	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	70

U godini 1925. obradila sam 49 brojeva i 95 priloga *Radikalskoga glasnika* od čega je u analizu ušlo 78 priloga. Od 78 priloga u njih 62 glavna tema bila je politika. Nakon politike, u osam priloga bili sa zastupljeni komentari drugih novina, u tri priloga zastupljeni su kultura, umjetnost i obrazovanje, u dva priloga komunalne teme i gradska kronika. Jedan prilog donosio je vijesti iz gospodarstva. Jedan prilog donosio je problem seljaka i radnika i jedan prilog ostalo. Ni u jednom prilogu nije bilo zastupljeno više tema. Prvi prilog koji donosi gradsku temu bio je „Konferencija radikala u Zagrebu" koji donosi izvješće sa sjednice NRS-a u Zagrebu.[400] Glavna tema sjednice bila je podjela Zagreba na kvartove. Drugi prilog koji donosi gradske teme bio je „Zatvaranje radnji nedjeljom" u kojoj je veliki župan Zagrebačke oblasti donio odluku da prodavaonice, buffeti, dućani s delikatesama, ne smiju raditi nedjeljom.[401] Gospodarska tema bila je zastupljena u prilogu „Ekspoze ministra finansija".[402] Prilog donosi izjave ministra financija dr. Milana Stojadinovića o financijskom stanju u državi. Među ekonomskim prometnim izvješćima, M. Stojadinović iznio je pozitivne rezultate proizvodnje i izvoza duhana u 1923. i 1924. godini. Pod ostalo spada prilog „Da jednom prečistimo" koji govori o problemu ratnih dobrovoljaca.[403] U prilogu se između ostaloga kritizira vlada koja je broj dobrovoljaca upeterostručila, sa 17 000 na 100 000 dobrovoljaca. Prilog „Kukavička jaja u tuđem gnijezdu" piše o problemu seljaka i siromašnih građana koji ovise o vladi i njenoj milostinji.[404] U prilogu se objašnjava vladina socijalna politika vezana za prehranu siromašnih i pasivnih krajeva Kraljevine. Budući da je 1921 . i 1922. godine vladala velika neimaština, vlada je odlučila organizirati dijeljenje hrane (isključivo kukuruza) onim dijelovima Kraljevine kojima to doista treba. Ministarstvo socijalne politike organiziralo je svoje povjerenike. U Zagrebu je to bilo Hrvatsko gospodarsko društvo koje je određivalo koliko će koja osoba dobiti kukuruza.

Što se tiče predmeta priloga, najzastupljeniji bio je događaj s 29 priloga. Iza događaja najzastupljeniji bili su rezultati izbora, liste tj. ostalo s 19 priloga. Proces ili pojava bili su zastupljeni s 18 priloga, a u 10 priloga radilo se o nekoj osobi. U dva priloga bilo je zastupljeno više elemenata. Prvi je takav prilog „Primjena zakona o zaštiti države protiv HRSS".[405] U prilogu se objašnjava rad HRSS i odluke koje je donosio predsjednik stranke, Stjepan Radić. Od predmeta zastupljen je i događaj (upis HRSS-a u Treću internacionalu), osoba (Stjepan Radić), a od procesa (rad stranke). Drugi prilog u kojem je zastupljeno više

[400] „Konferencija radikala u Zagrebu", *Radikalski glasnik,* br. 48., 19. XII. 1925., 3.
[401] „Zatvaranje radnji nedjeljom", *Radikalski glasnik,* br. 49., 24. XII. 1925., 4.
[402] „Ekspoze ministra finansija", *Radikalski glasnik,* br. 15., 9. IV. 1925., 1.
[403] „Da jednom prečistimo", *Radikalski glasnik,* br. 35., 12. IX. 1925., 1.
[404] „Kukavička jaja u tuđem gnijezdu", *Radikalski glasnik,* br. 43., 12. XI. 1925., 1.
[405] „Primjena zakona o zaštiti države protiv HRSS", *Radikalski glasnik,* br. 2., 8. I. 1925., 2.

elemenata je „Vlast je u našim rukama“.[406] U prilogu se kritizira Samostalna demokratska stranka i politika koju provode demokrati u predizborno vrijeme, te izjave radikalskog predstavnika za Zagrebačku županiju Dušana Peleša.

Pristup prilogu bio je ozbiljan u 75 priloga. Tri priloga imala su sarkastičan pristup prilogu. Niti jedan prilog nije imao humorističan pristup ili kombinaciju zastupljenih elemenata. Sarkastičan pristup imali su prilozi: „Radićevci i komunistička treća internacionala“, „Zašto ulaze Hrvati u Narodnu radikalnu stranku“ i „Demagogija nekoć i sad“.[407]

U 63 priloga *Radikalski glasnik* obraćao se uglavnom stranačkim pristašama. Trinaest priloga upućeno je svome čitateljstvu, jedan prilog obraćao se vladi dok je u jednom prilogu bilo zastupljeno više elemenata. Niti jedan prilog nije se obraćao oporbi. U prilogu „Općinski činovnici“ koji se obraća vladi, moli se vlada da nakon izbora ne premješta općinske činovnike i ne postavlja svoje činovnike u onim općinama u kojima su mještani zadovoljni sa svojim činovnicima.[408] Sa više zastupljenih elemenata je prilog „Srbi u Hrvatskoj prema evoluciji hrvatske politike“.[409] U prilogu je Dušan Peleš dao izjavu o stanju u državi za novine *Novo doba*. Prilog je bio namijenjen oporbi, stranačkim pristašama, ali i svom čitateljstvu budući da se ticao Radićeve politike i položaja Hrvata u Kraljevini SHS.

Politička kultura bila je dovoljno zastupljena u *Radikalskom glasniku*. U 39 priloga bila je dovoljno zastupljena, u 21 prilogu djelomično zastupljena i u 18 priloga nije bilo moguće odrediti je li zastupljena.

Od političke kulture najzastupljenije su bile kombinacije zastupljenih elemenata -31 prilog, potom 13 priloga u kojima je izraženo ljudsko stajalište prema političkom sustavu, 12 priloga s izraženim javnim mišljenjem, tri priloga o ljudskim vrijednostima, u jednom prilogu zastupljena je ideologija, ali niti jedan prilog nije imao zastupljene isključivo norme. U 18 priloga nije bilo moguće odrediti zastupljenost političke kulture. Ljudske vrijednosti zastupljene su u prilozima „Samouprava o sporazumu“, „Radikalska oblasna konferencija“ i „Kulturno-Historijska izložba grada Zagreba“.[410] Ideologija je bila zastupljena u prilogu „Zašto izlazimo samostalno“ u kojem se radikali Zagrebačkog okruga nazivaju Samostalnim

---

[406] „Vlast je u našim rukama“, *Radikalski glasnik*, br. 4., 22. I. 1925., 2.
[407] „Radićevci i komunistička treća internacionala“, *Radikalski glasnik*, br. 1., 1. I. 1925., 2., „Zašto ulaze Hrvati u Narodnu radikalnu stranku“, *Radikalski glasnik*, br. 34., 5. IX. 1925., 3. i „Demagogija nekoć i sad“, *Radikalski glasnik*, br. 36., 18. IX. 1925., 1.-2.
[408] „Općinski činovnici“, *Radikalski glasnik*, br. 19., 9. V. 1925., 1.-2.
[409] „Srbi u Hrvatskoj prema evoluciji hrvatske politike“, *Radikalski glasnik*, br. 19., 9. V. 1925., 1.
[410] „Samouprava o sporazumu“, *Radikalski glasnik*, br. 27., 11. VII. 1925., 2., „Radikalska oblasna konferencija“, *Radikalski glasnik*, br. 31., 6. VIII. 1925., 1. i „Kulturno-Historijska izložba grada Zagreba“, *Radikalski glasnik*, br. 40., 16. X. 1925., 2.

demokratima zato što su u zagrebačkom okrugu izašli samostalno, a ne u koaliciji s SDS-om.[411] Autor priloga Dušan Peleš donosi opis sporazuma između Narodne radikalne stranke i Samostalne demokratske stranke (nacionalnoga bloka) u Petrinji, oko zajedničkih lista, te spajanja pojedinih kotara /srezova/ (Vrginmosta i Pisarovine, te Dvora i Siska) u korist Radikalne stranke, što nikako nije odgovarala Pribićeviću i SDS-u. Do zajedničke liste u Zagrebačkom okrugu nije došlo jer S. Pribićević nikako nije podržavao da u kotarima Vrginmost i Pisarovina zamjenik bude radikal.[412]

Radikalski glasnik bio je isključivo stranačko glasilo o čemu govori brojka od 74 priloga koji su bili orijentirani na Narodnu radikalnu stranku, te dva priloga koja su bila orijentirana neku drugu stranku. Jedan prilog bio je orijentiran na HRSS, jedan prilog na SDS, a u ostala dva priloga nije bilo moguće odrediti stranačku orijentiranost. Prilog koji je bio orijentiran na HRSS, „Prosvjetna politika g. Stjepana Radića“, iznosi izlaganje S. Radića novinarima o prosvjetnom programu.[413] Prilog koji je bio orijentiran na SDS, „Skupština Samostalne demokratske stranke u Zagrebu“, donosi kratki opis sjednice SDS-a u glazbenoj dvorani „Muzik hal“ u Gundulićevoj koja je bila dupkom puna.[414]

Radikalski glasnik prema drugoj se stranci u 37 priloga odnosio negativno, u sedam priloga stajalište prema drugoj stranci bilo je pozitivno dok je u jednom prilogu bilo neutralno. U 33 priloga nije bilo moguće odrediti stav prema drugoj stranci.

Stajalište prema vladi u *Radikalskom glasniku* bilo je u 52 priloga pozitivno, u tri priloga negativno i u jednom prilogu bilo je neutralno. Prvi prilog koji ima negativno stajalište prema vladi, „Općinski činovnici“, iskazuje nezadovoljstvo mještana i činovnika općina s premještajima općinskih činovnika od strane vlade.[415] Drugi prilog koji ima negativno stajalište, „Prigovori samostalnih demokrata“, donosi kako SDS kritizira politiku vlade.[416] SDS je nezadovoljan postupanjem vlade prema činovnicima i državnim službenicima, a vladu kritizira na sljedeći način: „Vlada ne zaštićuje, nego gazi građanska i politička prava građana. Ljudi se najuruju sa svojih položaja iz državne službe na osvetničke migove kojekakovih savjeta, telefonski ili telegrafski, bez ikakve istrage, bez ikakove dokazane krivice, bez ikakova grijeha, koji bi bio načinjen na štetu naroda i države.“.[417] Treći

[411] „Zašto izlazimo samostalno“, *Radikalski glasnik*, br. 4., 22. I. 1925., 1.
[412] „Zašto izlazimo samostalno“, *Radikalski glasnik*, br. 4., 22. I. 1925., 2.
[413] „Prosvjetna politika g. Stjepana Radića“, *Radikalski glasnik*, br. 44., 20. XI. 1925., 1.
[414] „Skupština Samostalne demokratske stranke u Zagrebu“, *Radikalski glasnik*, br. 1., 1. I. 1925., 2.
[415] „Općinski činovnici“, *Radikalski glasnik*, br. 19., 9. V. 1925., 1.-2.
[416] „Prigovori samostalnih demokrata“, *Radikalski glasnik*, br. 38., 2. X. 1925., 3.
[417] „Prigovori samostalnih demokrata“, *Radikalski glasnik*, br. 38., 2. X. 1925., 3.

prilog kritizira vladinu socijalnu politiku, „Kukavička jaja u tuđem gnijezdu“.[418] Još jedan prilog s negativnim stavom prema vladi je „Vlast je u našim rukama“ u kojem SDS kritizira politiku Radikalne stranke, te izjavljuje da je „vlast u njihovim rukama“ jer su na prethodnim izborima kao opozicija polučili dobre rezultate dok je Radikalna stranka širila teror i nemire uoči izbora 1923. godine.[419] U 22 priloga nisam mogla odrediti stav prema vladi.

Kad se u prilogu radilo o stranci, u njih 18 sadržaj priloga vrijeđao je ili kritizirao neku drugu stranku. U deset priloga sadržaj je donosio događaje sa sjednice vlade, u devet priloga donose se događaji sa sjednice stranke, u osam priloga izjave stranačkih predstavnika, u šest priloga donose se rezultati izbora. Samo su tri priloga donosila program stranke, tri priloga kandidacijske liste, tri događaje sa skupova stranke i tri izjave stranačkih zastupnika. U dva priloga mogle su se naći izjave čelnika stranke. Prilozi koji su donosili program stranke jesu: „Narodna radikalna stranka“, „Radikalima zagrebačkog okruga“ i „Zvanične kandidacijske liste“ u kojima se mogu naći ciljevi i program stranke.[420] Izjave čelnika stranke u prilozima su „Poslanički klub NRS“ i „Prosvjetna politika g. Stjepana Radića“.[421] Prva izjava bila je ona Nikole Pašića (predsjednika NRS-a) koji je u poslaničkom klubu NRS-a održao mali govor u kojem se osvrnuo na kandidacijske liste i na stanje u državi, a druga izjava bila je ona Stjepana Radića (predsjednika HRSS) koji je iznio svoje viđenje prosvjetne politike. U pet priloga bilo je zastupljeno više ponuđenih elemenata dok se u osam priloga nije ni spominjala stranka.

Edukativni sadržaj *Radikalskoga glasnika* nije bio zastupljen u prilozima. *Radikalski glasnik* uglavnom je informirao svoje čitatelje o događajima u svijetu i u Kraljevini SHS. Od 78 priloga, njih 58 čitatelje nisu educirali o politici. Devet priloga objašnjavalo je stranački program, četiri priloga povijest stranke, tri priloga objašnjavala su političke stavove, vrijednosti i ideologiju. Niti jedan prilog nije objašnjavao postupak glasovanja ili neki politički pojam, pojavu i proces. Četiri priloga imala su kombinacija više elemenata. Prvi prilog koji donosi politički stav prema drugoj političkoj stranci je prilog „Primjena zakona o zaštiti države protiv HRSS“.[422] Druga dva priloga koja objašnjavaju političke stavove,

[418] „Kukavička jaja u tuđem gnijezdu“, *Radikalski glasnik,* br. 43., 12. XI. 1925., 1.
[419] „Vlast je u našim rukama“, *Radikalski glasnik,* br. 4., 22. I. 1925., 2.
[420] „Narodna radikalna stranka“, *Radikalski glasnik,* br. 3., 15. I. 1925., 1., „Radikalima zagrebačkog okruga“, *Radikalski glasnik,* br. 5., 29. I. 1925., 2. i „Zvanične kandidatske liste“, *Radikalski glasnik,* br. 6., 5. II. 1925., 3.
[421] „Poslanički klub NRS“, *Radikalski glasnik,* br. 22., 29. V. 1925., 2. i „Prosvjetna politika g. Stjepana Radića“, *Radikalski glasnik,* br. 44., 20. XI. 1925., 1.
[422] „Primjena zakona o zaštiti države protiv HRSS“, *Radikalski glasnik,* br. 2., 8. I. 1925., 2.

vrijednosti i ideologiju Narodne radikalne stranke su „Rad Narodne skupštine“ i „Važna sjednica radikalskog kluba“.[423]

Izraženost kritičkoga stajališta u 59 priloga bila je eksplicitna, u osam priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište, u sedam nije bilo kritičkoga stajališta, a u četiri priloga kritičko stajalište bilo je implicitno.

Kritičko stjalište prema vladajućoj stranci bilo je u 51 prilogu pozitivno, a u šest priloga osjećalo se odobravanje i neodobravanje. Ni u jednom prilogu stajalište prema vladajućoj stranci nije bilo neutralno ni negativno. U 21 prilogu nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište prema vladajućoj stranci.

Čitalačka publika *Radikalskoga glasnika* bili su uglavnom obrazovani čitatelji. U manje priloga *Radikalski glasnik* obraćao se seljacima i slabije obrazovanoj publici. Bilo je puno više priloga u kojima se podrazumijevalo da čitatelj poznaje političko stanje u zemlji i svijetu. Točnije, 64 priloga obraćalo se obrazovanoj publici, osam priloga slabije obrazovanoj dok samo u šest priloga nije bilo moguće odrediti kome se prilog obraća.

Dvadeset šest priloga obraćalo se visoko obrazovanim stručnjacima, 38 priloga ostalima (činovnicima, vojnicima, svećenicima, umirovljenicima…), pet priloga seljacima, tri radnicima, a u šest priloga nije bilo moguće odrediti kome se obraćaju.

Prilozi u *Radikalskom glasniku* bili su obrađeni na stručan i opsežan način. Čitatelji *Radikalskoga glasnika* mogli su u 54 (od 78 priloga) zauzeti vlastito stajalište i kritičko mišljenje. U 24 priloga autor nameće svoje stajalište.

U 68 priloga autor je temu obradio detaljno i dubinski dok je u 10 priloga tema bila obrađena površno.

U *Radikalskom glasniku* autori priloga nisu se potpisivali, većina priloga je nepotpisana. Točnije, 70 priloga nema potpisa, pet priloga ima inicijale i tri priloga potpisana su punim imenom i prezimenom. Autori koji su svoje priloge potpisali punim imenom i prezimenom jesu Dušan Peleš, Ivan Franić i Fran Gabrek. Jedan prilog potpisan je samo s R., drugi s Posmatrač, treći s I. F. (Ivan Franić), četvrti s M. Radošević i peti s M. Opačić.

[423] „Rad Narodne skupštine“, *Radikalski glasnik*, br. 14., 2. IV. 1925., 2. i „Važna sjednica radikalskog kluba“, *Radikalski glasnik*, br. 41., 23. X. 1925., 1.

Tablica 28. Analiza priloga *Radikalskog glasnika* u 1925. godini. Klasifikacijska podgrupa

Klasifikacijska grupa	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	62	1	3	2	8	1	1	0	0	0	0	78
2. Glavni predmet priloga	0	29	10	18	20	1	0	0	0	0	0	0	78
3. Pristup prilogu	0	75	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	78
4. Kome se obraća prilog	0	63	1	0	13	1	0	0	0	0	0	0	78
5. Zastupljenost teme političke kulture	18	39	21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	78
6. Zastupljenost elemenata političke kulture	18	0	3	13	12	1	31	0	0	0	0	0	78
7. Stranačka orijentiranost	2	1	1	74	0	0	0	0	0	0	0	0	78
8. Stajalište prema drugoj stranci	33	7	37	1	0	0	0	0	0	0	0	0	78
9. Stajalište prema vladi	22	52	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	78
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	8	3	3	3	10	9	18	2	3	8	6	5	78
11. Spominju li se u prilogu žene?	0	0	78	0	0	0	0	0	0	0	0	0	78
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društva	0	2	76	0	0	0	0	0	0	0	0	0	78
13. Edukativni sadržaj u prilogu	57	2	8	0	3	4	4	0	0	0	0	0	78
14. Izraženost kritičkoga stajališta	8	7	4	59	0	0	0	0	0	0	0	0	78
15. Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci	21	0	51	0	6	0	0	0	0	0	0	0	78
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	6	64	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	78
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	6	26	3	5	38	0	0	0	0	0	0	0	78
18. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja	0	24	54	0	0	0	0	0	0	0	0	0	78
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	0	10	68	0	0	0	0	0	0	0	0	0	78
20. Potpis pod prilogom	70	3	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	78

U godini 1927. obradila sam 55 brojeva *Radikalskoga glasnika* i 96 priloga od kojih je 64 ušlo u analizu. Od 64 priloga, u njih 60 glavna tema bila je politika. U samo dva priloga bili su zastupljeni komentari drugih novina, u jednom prilogu bili su zastupljeni kultura, umjetnost i obrazovanje, a u jednom prilogu komunalne teme i gradska kronika. Ni u jednom prilogu nije bilo zastupljeno gospodarstvo i problemi seljaka i radnika, i ni jedan prilog nije imao ostalo ili zastupljenost više tema. Prvi prilog koji donosi komentar drugih novina je „Hrvatsko pravo" u kojem se komentiraju oblasni izbori.[424] Prilog donosi komentar iz novina HSP-a, *Hrvatsko pravo,* navodeći: „Kod ovih zadnjih izbora bile su samo dvije vrste kutija. Samo kutija Hrvatske stranke prava i Hrvatskog seljačkog republikanskog saveza, koji zajedno sačinjavaju Hrvatski blok i kutija nezavisnih radnika u Zagrebu, to su bile čiste hrvatske kutije, koje se jedino bore za hrvatsku državu. A sve druge kutije bile su direktno srpske, velikosrpske, jugoslavenske i tome slične, jer su sve one za nekakovo kvartiraštvo, suvlasništvo i drugo razno krpanje sa Srbijom.".[425] Drugi prilog koji donosi komentare drugih novina je „Baš su majstori".[426] Prilog kritizira SDS i donosi komentare njihovog glasila *Riječ* koja piše protiv radikala i njihovih kandidata u predizbornoj kampanji. Kultura je bila zastupljena u prilogu „Proglas Glavnog Odbora za podizanje spomenika N. P. Pašiću" u kojem se Glavni odbor za podizanje spomenika Nikoli Pašiću zalaže da se u svim gradovima organiziraju pododbori koji će sakupiti novčanu pomoć za izgradnju spomenika.[427] Gradska tema bila je zastupljena u prilogu „Uvijek iste ludosti" u kojem se raspravlja treba li se grad Zagreb izdvojiti iz Zagrebačke oblasti ili treba ostati dio nje.[428] Radikalna stranka zalagala se da Zagreb ostane u Zagrebačkoj oblasti dok su se federalisti i frankovci zalagali da se odvoji.

Što se tiče predmeta priloga, najzastupljeniji bio je ostalo s 22 priloga, potom proces ili pojava s 18, slijedi događaj s 15 priloga, u sedam priloga radilo se o nekoj osobi. U dva priloga bilo je zastupljeno više elemenata. Prvi prilog u kojemu je bilo zastupljeno više elemenata, „Pomaganje neprijatelju", objašnjava Trumbićev govor u beogradskoj Skupštini i njegovo mišljenje o Trianonskom ugovoru.[429] U prilogu je zastupljeno i mišljenje Dragutina Hrvoja[430] tzv. „hrvatskoga muža" o Trumbićevim izjavama u Skupštini. Iz toga se može

---

[424] „Hrvatsko pravo", *Radikalski glasnik,* br. 8., 4. III. 1927.
[425] *Isto.*
[426] „Baš su majstori", *Radikalski glasnik,* br. 17., 20. V. 1927.
[427] „Proglas Glavnog Odbora za podizanje spomenika N. P. Pašiću", *Radikalski glasnik,* br. 10., 18. III. 1927., 1. (9274)
[428] „Uvijek iste ludosti", *Radikalski glasnik,* br. 12., 8. IV. 1927., 3.
[429] „Pomaganje neprijatelju", *Radikalski glasnik,* br. 15., 6. V. 1927., 1.
[430] Dragutin Hrvoj (1875. - 1941.) rođen je u Priliplju. Bio je odvjetnik i političar pravaške orijentacije. Sudjelovao je u uredništvima mnogih pravaških novina kao što su *Hrvatska misao, Hrvatskom Pravu, Hrvatskom Zagorcu, Hrvatskoj Grudi, Hrvatskom Narodu, Hrvatskoj* i dr. Krajem 1918. Hrvoje napušta Starčevićevu stranku prava i priključuje se Radićevoj Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci. Hrvoje tada nije

zaključiti kako je glavni predmet priloga osim procesa i osoba ujedno i događaj. Drugi primjer u kojem je zastupljeno više elemenata je članak „Dr. Dušan Peleš u borbi“ u kojem su kao predmet zastupljeni osoba i proces.[431] Naime, u prilogu SDS osuđuje D. Peleša za njegovo ponašanje u politici, te ga naziva „kukavicom i veleizdajnikom“.

Pristup prilogu bio je u gotovo svim prilozima ozbiljan, u njih 63. Samo je u jednom prilogu bio sarkastičan. Prilog sa sarkastičnim pristupom „Tko su radikali?“ donosi autorov osvrt na sadržaj predizbornoga letka SDS-a u kojem demokrati pišu protiv radikala.[432] U prilogu autor uzvraća SDS-u istom mjerom, tvrdeći kako su sudjelovali u vladi još od ujedinjenja, a za narod ništa korisno nisu napravili. Ni u jednom prilogu pristup nije bio humorističan ili kombiniran od već zadanih elemenata.

Četrdeset dva priloga *Radikalskoga glasnika* obraćalo se stranačkim pristašama. Dvadeset jedan prilog obraćao se svom čitateljstvu. Ni jedan prilog nije se direktno obraćao oporbi ili vladi.

Politička kultura bila je dovoljno zastupljena u *Radikalskom glasniku*. U 28 priloga bila je dovoljno zastupljena, u 18 priloga djelomično zastupljena i u 18 priloga nije bilo moguće odrediti zastupljenost političke kulture.

Od političke kulture najučestalija je bila kombinacija zastupljenih elemenata (26 priloga), potom devet priloga u kojima je izraženo ljudsko stajalište prema političkom sustavu, osam priloga s izraženim javnim mišljenjem, dva priloga u kojima su izražene norme i jedan prilog u kojemu je zastupljena ideologija. Ni u jednom članku nisu bile samo vrijednosti. U 18 članaka nije bilo moguće odrediti političku kulturu. Prvi prilog u kojemu su bile izražene norme, „Pravilnik“, donosi pravila organizacije Narodne radikalne stranke u Primorsko-krajiškoj oblasti, ali je primjenjiv za Zagrebačku oblast.[433] Drugi prilog koji donosi norme, „Nekoje kaznene odredbe izbornog zakona“, ne donosi norme NRS-a, nego pravila izbornoga zakona iz 1920. godine o ponašanju birača i njihovim pravima u vrijeme izbora.[434] Prilog u kojem je bila zastupljena radikalska ideologija, „Non possumus...“,.[435] poziva radikale da štite jedan drugoga, te da su složni i uvijek spremni na protivničke napade.[436]

---

napustio stare „frankovače“ ideje, nego se jednostavno nije slagao sa stranačkim pristašama „milinovcima“. Na izborima za Konstituantu on je istupio sa posebnom listom „Složnih Hrvata“. Nakon izbora istupio je iz HPSS te se povezao s Hrvatskom strankom prava (HSP). Od tada je u novinskim člancima uglavnom kritizirao Stjepana Radića i njegovu politiku. Vidi Stjepan MATKOVIĆ, *Izabrani portreti pravaša*, Zagreb 2011., 115.

[431] „Dr. Dušan Peleš u borbi“, *Radikalski glasnik*, br. 28., 18. VIII. 1927., 1.

[432] „Tko su radikali?“, *Radikalski glasnik*, br. 15., 6. V. 1927., 4.

[433] „Pravilnik“, *Radikalski glasnik*, br. 13., 15. IV. 1927., 3.-4.

[434] „Nekoje kaznene odredbe izbornog zakona“, *Radikalski glasnik*, br. 32., 9. IX. 1927., 2.

[435] „Non possumus...“, *Radikalski glasnik*, br. 7., 25. II. 1927., 1.

[436] „Non possumus...“, *Radikalski glasnik*, br. 7., 25. II. 1927., 1.

Da je *Radikalski glasnik* bio isključivo stranačko glasilo, govori nam brojka od 58 priloga koji su bili orijentirani na Narodnu radikalnu stranku. Dva priloga bila su stranački orijentirana prema HSS-u, jedan prilog Demokratskoj stranci i Slovenskoj ljudskoj stranci (SLS). U dva priloga nije bilo moguće odrediti stranačku orijentiranost. Prilozi orijentirani ka HSS-u jesu „Radićevski disidenti i Hrvatski blok“ i „Radić ostavlja najvjernije“.[437] Demokratska načela zastupao je prilog „Putevi gospodina Davidovića“.[438] Prilog „Dr. Korošec o svojoj stranci“[439] bio je orijentiran na SLS.

U pola priloga, njih 32, nije bilo moguće odrediti stajalište NRS-a prema drugoj stranci. U 31 prilogu *Radikalskoga glasnika* stajalište prema drugoj stranci bilo je negativno, u jednom prilogu stajalište je bilo pozitivno dok ni u jednom prilogu nije bilo neutralno. Prilog koji je imao pozitivno stajalište prema drugoj stranci, „Dr. Korošec o svojoj stranci“, donosi program i viđenje SLS-a prema vladajućoj stranci te pozitivno gleda na moguću suradnju s Radikalnom strankom.[440] Nažalost, prilog ne zastupa pozitivan stav NRS-a prema SLS-u, već obratno.

Stajalište prema vladi u *Radikalskom glasniku* u 35 priloga bilo je pozitivno, u pet priloga bilo je negativno, a u čak 24 priloga nije bilo moguće odrediti stav. Prilozi koji negativno gledaju na vladu jesu: „Vjerujte svojim prvacima“, „Oštar stav opozicije“, „Oko ostavke stare i obrazovanju nove vlade“, „Putovi gospodina Davidovića“ i „Svetozar Pribićević se stidi“.[441]

Kad se u prilogu radilo o stranci, u njih 11 sadržaj priloga pretežito je donosio izjave stranačkih pristaša, u deset priloga sadržaj je vrijeđao ili kritizirao neku drugu stranku. U devet priloga bili su zastupljeni događaji sa sjednice stranke, sedam priloga donosilo je kandidacijske liste, šest priloga donosilo je izjave stranačkih zastupnika, pet priloga donosila su rezultate izbora, a samo dva priloga donosila su program stranke, dva priloga izjave čelnika stranke i jedan prilog donosio je događaje sa sjednice vlade. U pet priloga bilo je zastupljeno više ponuđenih elemenata dok šest priloga nije ni govorilo o stranci. Prvi prilog koji donosi program stranke„„Hrvati i Radikalna stranka“, zastupa ideje centralizma i unitarizma, te

---

[437] „Radićevski disidenti i Hrvatski blok“, *Radikalski glasnik*, br. 21., 24. VI. 1927., 2. i „Radić ostavlja najvjernije“, *Radikalski glasnik*, br. 23., 15. VII. 1927., 3.-4.
[438] „Putevi gospodina Davidovića“, *Radikalski glasnik*, br. 24., 22. VII. 1927., 1.
[439] „Dr. Korošec o svojoj stranci“, *Radikalski glasnik*, br. 23., 15. VII. 1927., 2.
[440] *Isto*.
[441] „Vjerujte svojim prvacima“, *Radikalski glasnik*, br. 1., 12. I. 1927., 1., „Oštar stav opozicije“, *Radikalski glasnik*, br. 10., 18. III. 1927., 2., „Oko ostavke stare i obrazovanju nove vlade“, *Radikalski glasnik*, br. 14., 22. IV. 1927., 1., „Putevi gospodina Davidovića“, *Radikalski glasnik*, br. 24., 22. VII. 1927., 1. (9352) i „Svetozar Pribićević se stidi“, *Radikalski glasnik*, br. 26., 5. VIII. 1927., 1.

donosi kratku povijest djelovanja Radikalne stranke i njenih vođa.[442] Drugi prilog, „Pravilnik“, donosi djelovanje stranke, mjesnih odbora i zborova, sreskih i okružnih odbora.[443] Prilog koji donosi izvješće sa sjednice vlade, „Rad Narodne skupštine“, donosi financijski proračun za razdoblje 1927. – 1928. godine.[444] Dvije izjave čelnika stranke bile su izjave Antuna Korošca, predsjednika SLS i izjava Ljube Davidovića, predsjednika Demokratske stranke.[445] Prilog „Putovi gospodina Davidovića“ donosi izjavu Ljube Davidovića na sjednici Demokratske stranke, u kojem Lj. Davidović vrijeđa vladu i njen rad (premda je Demokratska stranka sudjelovala u radu vlade), te smatra „kako vlada vrši teror uoči i za vrijeme izbora, osobito to čini predsjednik vlade preko policijskih organa“.[446]

Edukativni sadržaj priloga *Radikalskoga glasnika* u 1927. godini bio je loš. Od 64 priloga njih 46 nije čitatelje educiralo o politici. Samo je šest priloga objašnjavalo stranački program, tri priloga su objašnjavala postupak glasovanja, a jedan prilog objašnjavao je političke stavove, vrijednosti i ideologiju. Ni jedan prilog nije donosio isključivo povijest stranke i ni jedan nije isključivo objašnjavao neki politički pojam. U osam priloga bila je zastupljena kombinacija više elemenata, točnije kombinacija povijesti stranke i stranačkoga programa ili povijesti stranke, političkih stajališta, vrijednosti i ideologije, i objašnjavanje postupka glasovanja. U prilogu „Radića ostavljaju najvjerniji“[447] objašnjavaju se stajalište i ljudske vrijednosti te djelovanje pojedinca u stranci. U tom prilogu dugogodišnji HSS-ov stranački pristaša Ante Janeković iznosi svoje mišljenje o radu stranke te svoje razočaranje Radićevom politikom. Prilozi koji su objašnjavali postupak glasovanja jesu: „Poštovani izbornici“, „Za slobodu izbora“ i „Nekoje kaznene odredbe izbornog zakona“.[448]

Izraženost kritičkoga stajališta u 40 priloga bila je eksplicitna, u pet priloga kritičko stajalište bilo je implicitno dok je u jednom prilog bilo neutralno. U 18 priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište.

Kritičko stajalište prema vladajućoj stranci bilo je u 37 priloga pozitivno, u šest priloga osjećalo se odobravanje i neodobravanje, u dva priloga kritičko stajalište prema vladajućoj stranci bilo je negativno. Ni jedan prilog nije imao neutralno kritičko stajalište. Prvi je prilog s negativnim kritičkim stajalištem prema vladajućoj stranci, ali i prema Stjepanu

---

[442] „Hrvati i Radikalna stranka“, *Radikalski glasnik,* br. 9., 11. III. 1927., 1.-2.
[443] „Pravilnik“, *Radikalski glasnik,* br. 13., 15. IV. 1927., 3.-4.
[444] „Rad Narodne skupštine“, *Radikalski glasnik,* br. 6., 18. II. 1927., 1.
[445] „Dr. Korošec o svojoj stranci“, *Radikalski glasnik,* br. 23., 15. VII. 1927., 2., „Putevi gospodina Davidovića“, *Radikalski glasnik,* br. 24., 22. VII. 1927., 1.
[446] „Putevi gospodina Davidovića“, *Radikalski glasnik,* br. 24., 22. VII. 1927., 1.
[447] „Radića ostavljaju najvjerniji“, *Radikalski glasnik,* br. 23., 15. VII. 1927., 3.-4.
[448] „Poštovani izbornici“, *Radikalski glasnik,* br. 2., 20. I. 1927., 1., „Za slobodu izbora“, *Radikalski glasnik,* br. 25., 29. VII. 1927., 1. i „Nekoje kaznene odredbe izbornog zakona“, *Radikalski glasnik,* br. 32., 9. IX. 1927., 2.

Radiću, prilog „Radićevski disidenti i Hrvatski blok“ koji donosi neke od zaključaka sa sjednice HSS-ovih pristaša.[449] Drugi prilog s negativnim stajalištem prema vladi je „Nova vlada“ u kojem se donosi popis ministara vlade.[450] Sa sastavom „nove vlade“ nije se slagala opozicija, ponajviše HSS. U 19 priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište prema vladajućoj stranci.

Čitalačka publika *Radikalskoga glasnika* bila je uglavnom obrazovana inteligencija. Četrdeset tri priloga bilo je namijenjeno obrazovanoj publici, devet priloga slabije obrazovanoj, dok u 12 priloga nije bilo moguće odrediti kome se autor obraća.

Četrnaest priloga obraćalo se visoko obrazovanim stručnjacima, 31 prilog ostalima (činovnicima, vojnicima, svećenicima, umirovljenicima…), osam priloga seljacima, a ni jedan prilog radnicima. U 11 priloga nije bilo moguće odrediti kome se autor obraća.

Prilozi u *Radikalskom glasniku* bili su obrađeni na stručan i opsežan način. U 37 priloga čitatelj je mogao sam zauzeti svoje vlastito mišljenje i kritičko stajalište dok u 27 priloga autor nameće svoje stajalište. U ovoj godini autori priloga teme su obradili izvrsno. Čak u 55 priloga od 64, autor je temu obradio detaljno i dubinski dok je u samo 10 priloga tema bila obrađena površno.

U *Radikalskom glasniku* autori priloga nisu se potpisivali, većina priloga je nepotpisana. Točnije, u 51 prilogu nema potpisa. Za razliku od godine 1925. kad smo imali više priloga potpisanih inicijalima, u ovoj godini (1927.) više je priloga potpisanih punim imenom i prezimenom, njih 11, dok su samo tri priloga potpisana inicijalima. Autori koji su svoje priloge potpisali punim imenom i prezimenom jesu Simeon Krunić (sa šest priloga), Dušan Peleš (s četiri priloga) i Velja Vukićević (s jednim prilogom). Jedan prilog potpisan je inicijalima V. R., drugi je potpisan s Hrvat radikal, a treći samo s radikal.

[449] „Radićevski disidenti i Hravtski blok“, *Radikalski glasnik*, br. 21., 24. VI. 1927., 2.
[450] „Nova vlada“, *Radikalski glasnik*, br. 4., 4. II. 1927., 1.

Tablica 29. Analiza priloga *Radikalskog glasnika* u 1927. godini. Klasifikacijske podgrupe

Klasifikacijske grupe	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	60	0	1	1	2	0	0	0	0	0	0	64
2. Glavni predmet priloga	0	15	7	18	22	2	0	0	0	0	0	0	64
3. Pristup prilogu	0	63	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	64
4. Kome se obraća prilog	0	42	0	1	21	0	0	0	0	0	0	0	64
5. Zastupljenost teme političke kulture	18	28	18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	64
6. Zastupljenost političke kulture	18	2	0	9	8	1	26	0	0	0	0	0	64
7. Stranačka orijentiranost	2	2	1	58	0	1	0	0	0	0	0	0	64
8. Stajalište prema drugoj stranci	32	1	31	0	0	0	0	0	0	0	0	0	64
9. Stajalište prema vladi	24	35	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	64
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	6	2	7	0	1	9	10	2	6	11	5	5	64
11. Spominju li se u prilogu žene?	0	0	64	0	0	0	0	0	0	0	0	0	64
12. Spomiju li se u prilogu kulturno-sportska društva?	0	0	64	0	0	0	0	0	0	0	0	0	64
13. Edukativni sadržaj u prilogu	46	0	6	3	1	0	8	0	0	0	0	0	64
14. Izraženost kritičkoga stajališta	18	1	5	40	0	0	0	0	0	0	0	0	64
15. Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci	19	0	37	2	6	0	0	0	0	0	0	0	64
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	12	43	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	64
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	11	14	0	8	31	0	0	0	0	0	0	0	64
18. Otvorenost priloga prema stajališima čitatelja	0	27	37	0	0	0	0	0	0	0	0	0	64
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	0	10	54	0	0	0	0	0	0	0	0	0	64
20. Potpis pod prilogom	50	11	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	64

U razdoblju izlaženja *Radikalskoga glasnika* (1923. – 1927.) pročitala sam 218 brojeva i 285 priloga. Od 285 priloga u analizu je ušlo njih 212.

Glavna tema priloga u *Radikalskom glasniku*, u 177 priloga bila je politika. U 14 priloga od njih 212, glavna tema bili su komentari drugih novina, u sedam priloga kultura, umjetnost i obrazovanje, u pet priloga problemi seljaka i radnika, u još pet priloga tema je bila komunalna i gradska kronika, u dva priloga bilo je ostalo, u jednom prilogu bilo je zastupljeno više tema i u jednom prilogu bilo je zastupljeno gospodarstvo.

Prilozi u *Radikalskom glasniku* koji su u 62 priloga od 212 uglavnom donosili političke teme, opisivali su događaj. Pedeset i devet priloga donosilo je pojavu i proces, 52 priloga ostalo (izborne liste, rezultati, zakoni i dr.), 35 priloga donosilo je opis neke osobe, intervju s nekom osobom ili sl., a u četiri priloga bilo je zastupljeno više navedenih elemenata. U svih 212 priloga bilo je moguće odrediti glavni predmet priloga.

Pristup prilozima u *Radikalskom glasniku* u velikoj većini, u njih 200, bio je ozbiljan, u 11 priloga bio je sarkastičan, u jednom humorističan i u jednom je bila zastupljena kombinacija elemenata.

Radikalski glasnik u svojim se prilozima najviše obraćao stranačkim pristašama u njih 159. U 49 priloga obraćao se svom čitateljstvu, u samo dva priloga obraćao se oporbi, jedan prilog obraćao se vladi i jedan prilog imao je kombinaciju zastupljenih elemenata.[451]

Od svih analiziranih priloga, njih 212, politička kultura bila je zastupljena u 101 prilogu. Politička kultura djelomično je bila zastupljena u 59 priloga, a nije se mogla odrediti u 52 priloga.

U 88 priloga najzastupljenija bila je kombinacija zastupljenih elemenata, tj. kombinacija ljudskih stajališta prema političkom sustavu i javnom mišljenju ili kombinacija vrijednosti i javnog mišljenja. Trideset i dva priloga donosila su ljudska stajališta prema političkom sustavu, 29 priloga donosilo je javno mišljenje, sedam priloga vrijednosti, dva priloga norme i još dva priloga ideologiju. U 52 priloga nije bilo moguće odrediti političku kulturu.

Prilozi u *Radikalskom glasniku* jasno su bili orijentirani prema Narodnoj radikalnoj stranci (NRS). Čak 198 priloga bilo je stranački orijentirano prema NRS-u. Samo su tri priloga bila orijentirana ka HSS-u, dva priloga bila su orijentirana prema nekoj drugoj stranci. a samo je jedan prilog bio orijentiran prema Demokratskoj stranci. U osam priloga nije bilo moguće odrediti stranačku orijentaciju.

[451] Vidi bilješku 350. Prilog koji se obraćao vladi je „Općinski činovnici“, *Radikalski glasnik*, br. 19., 9. V. 1925., 1.-2. (8885)

U više od pola priloga (njih 111) stajalište prema drugoj stranci bilo je negativno, dok se u 91 prilogu nije moglo odrediti stajalište. U devet priloga stajalište je bilo pozitivno, a u jednom prilogu bilo je neutralno.

Stajalište *Radikalskoga glasnika* prema vladi bilo je u više od pola (136 priloga) pozitivno. U deset priloga stajalište prema vladi bilo je negativno, a ni u jednom prilogu nije bilo neutralno. U 66 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema vladi. U ovih 66 priloga svakako ulaze izborne liste, rezultati izbora, izborni zakon i dr. u kojima se ne može odrediti stajalište jer takvi prilozi uglavnom donose službene rezultate.

Od 212 priloga, njih 184 donosi nešto o stranci, znači samo 28 priloga nije govorilo o stranci. Najviše priloga, njih 46, kritiziralo je druge stranke. Kad se pisalo o stranci, 27 priloga donosilo je izjave stranačkih pristaša, 19 priloga donosilo je događaje sa sjednice stranke, 14 priloga donosilo je kandidacijske liste, 14 priloga događaje sa sjednice vlade, 14 priloga donosilo je rezultate izbora. Jedanaest priloga donosilo je program stranke, 11 izjave stranačkih zastupnika, osam priloga donosilo je događaje sa skupova stranke i pet priloga donosilo je izjave čelnika stranke. Kod 15 priloga bila je zastupljena kombinacija više elemenata.

Koliko je *Radikalski glasnik* educirao svoje čitatelje i pristaše najbolje se vidi iz sedamnaeste klasifikacijske grupe. Nažalost, veliki broj priloga (157 od 212) nije imao edukativni karakter. Bez obzira na to što većina priloga nije imala edukativni već informativni karakter, njih 21 objašnjavalo je stranački program. Sedam priloga donosilo je povijest stranke, pet priloga objašnjavalo je političke stavove, vrijednosti i ideologiju, tri priloga objašnjavala su postupak glasovanja, a jedan prilog objašnjavao je neki politički pojam. U 18 priloga bila je zatupljena kombinacija zadanih elemenata.

Autor je u 149 priloga imao eksplicitno kritičko stajalište, u 18 priloga neutralno stajalište, u 15 implicitno kritičko stajalište. U 30 priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište.

Kritičko stajalište prema vladajućoj stranci u 133 priloga bilo je pozitivno, u 14 priloga podjednako se osjećalo odobravanje i neodobravanje, u četiri priloga bilo je neutralno,a u tri je bilo negativno. Kritičko stajalište prema vladi nije bilo moguće odrediti u 58 priloga.

Čitalačka publika *Radikalskoga glasnika* bili su visokoobrazovani stručnjaci, činovnici, građanstvo. Od 212 priloga, 155 priloga bilo je namijenjeno obrazovanim čitateljima, 34 priloga slabije obrazovanim čitateljima, a u 23 priloga nije bilo moguće odrediti obrazovanje čitatelja.

Prema zanimanju, *Radikalski glasnik* bio je u 93 priloga namijenjen ostalima (profesori, činovnici, buržoazija, vojnici), 65 priloga bio je namijenjen visoko obrazovanim stručnjacima, 22 priloga seljacima i deset priloga radnicima. U 22 priloga nije bilo moguće odrediti kome je bio namijenjen.

Čitatelju je ostavljena mogućnost kritičkoga pristupa i zauzimanje vlastitoga stajališta u 144 priloga. U 68 priloga čitatelju su se nametala stajališta. U svim prilozima moglo se odrediti stajalište prema čitatelju.

Temu je autor u 163 priloga obradio temeljito dok je u 49 priloga temu obradio površno. U svim prilozima moglo se odrediti kako je dobro autor obradio temu.

U velikoj većini *Radikalski glasnik* nije svoje priloge i članke potpisivao. Autori su se potpisali punim imenom i prezimenom samo na 23 priloga od 212. Više od pola priloga, njih 170, nije bilo potpisano. Samo 19 priloga potpisano je inicijalima. Pod inicijale sam stavljala i one priloge koji su bili potpisani kao radikalski pristaša, radikal, promatrač, očevidac, prijatelj pravde, jedan činovnik i dr. Prilozi potpisani punim imenom i prezimenom, uglavnom su pripadali glavnom uredniku lista dr. Dušanu Pelešu, ali često su se potpisivali Ivan Franić Požežanin, Nikola P. Pašić i Velja Vukićević.

Tablica 30. Analiza priloga *Radikalskog glasnika* u razdoblju 1920. - 1929. Klasifikacijske podgrupe

Klasifikacijska grupa	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	177	1	7	5	14	5	2	1	0	0	0	212
2. Glavni predmet priloga	0	62	35	59	52	4	0	0	0	0	0	0	212
3. Pristup prilogu	0	200	11	1	0	0	0	0	0	0	0	0	212
4. Kome se obraća prilog	0	159	1	2	49	1	0	0	0	0	0	0	212
5. Zastupljenost teme političke kulture	52	101	59	0	0	0	0	0	0	0	0	0	212
6. Zastupljenost političke kulture	52	2	7	32	29	2	88	0	0	0	0	0	212
7. Stranačka orijentiranost	8	3	1	198	0	2	0	0	0	0	0	0	212
8. Stajalište prema drugoj stranci	91	9	111	1	0	0	0	0	0	0	0	0	212
9. Stajalište prema vladi	66	136	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	212
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	28	11	14	8	14	19	46	5	11	27	14	15	212
11. Spominju li se u prilogu žene?	0	6	206	0	0	0	0	0	0	0	0	0	212
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društava?	0	5	207	0	0	0	0	0	0	0	0	0	212
13. Edukativni sadržaj u prilogu	157	1	21	3	5	7	18	0	0	0	0	0	212
14. Izraženost kritičkoga stajališta	30	18	15	149	0	0	0	0	0	0	0	0	212
15. Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci	58	4	133	3	14	0	0	0	0	0	0	0	212
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	23	155	34	0	0	0	0	0	0	0	0	0	212
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	22	65	10	22	93	0	0	0	0	0	0	0	212
18. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja	0	68	144	0	0	0	0	0	0	0	0	0	212
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	0	49	163	0	0	0	0	0	0	0	0	0	212
20. Potpis pod prilogom	170	23	19	0	0	0	0	0	0	0	0	0	212

8.5. Analiza *Riječi Srba, Hrvata i Slovenaca/Riječi*

Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca/Riječ je počela s izlaženjem 1919. godine (srijeda, 1. siječnja), a izlazila je do 1931. godine. U razdoblju od 1920. – 1931. novine mijenjaju naziv u *Riječ* (9. lipnja 1920.). Bile su dnevne novine i izlazile su dva puta dnevno osim nedjeljom i blagdanima. Godine 1925. novine su izlazile jedanput dnevno i to poslije podne, najčešće u dva sata. *Riječ* je bila glasilo Jugoslavenske demokratske stranke (Demokrata) sve do 1925. godine kada ju preuzima Samostalna demokratska stranka s Svetozarom Pribićevićem na čelu. *Riječ* je bila zagovaratelj jugoslavenskih unitarističkih ideja na čelu s kraljem Petrom I. Karađorđevićem, kasnije (17. kolovoza 1921.) s kraljem Aleksandrom I. Karađorđevićem, mlađim sinom, budući da se stariji Đorđe odrekao prijestolja.

Analizu *Riječi* napravila sam u razdoblju od 1919. do 1929. godine. U uzorak su ušle slijedeće godine *Riječi* 1920., 1923., 1925., 1927., te 1929. kao završetak rada i postojanje parlamenta i stranačkih novina. U ovih pet godina (1920., 1923., 1925., 1927. i 1929.) obradila sam 178 brojeva *Riječi* i 409 priloga od čega je uzeto 326 priloga pogodnih za analizu. Analitičku matricu primjenjivala sam u cijelosti na one priloge koji su se ticali parlamentarnih izbora i političke kulture. Osnovni je cilj analize sadržaja *Riječi*: objektivnom metodom analize utvrditi sadržaj priloga koji se odnosi na političku kulturu i parlamentarne izbore u razdoblju 1918. – 1929.

U godini 1920. obradila sam od 222. do 268. broja. Od 85 priloga u analizu je ušlo 59 priloga. Najzastupljenija tema bila je politika u 50 priloga. U sedam priloga glavna tema bili su komentari drugih novina. Samo jedan prilog sadržavao je ostalo (kandidacijske liste), a u jednom prilogu bilo je zastupljeno više navedenih elemenata. Glavni predmeti priloga, najzastupljeniji, bili su proces i pojava u 23 priloga. U 17 priloga bilo je zastupljeno ostalo, u deset priloga osoba i u devet događaj. Nit u jednom prilogu nije bilo zastupljeno više navedenih elemenata.

Pristup prilogu bio je u 55 priloga ozbiljan, u dva priloga humorističan. Jedan prilog bio je sarkastičan, a jedan kombinacija zastupljenih elemenata (ozbiljan i sarkastičan). Prvi prilog koji je bio humorističan, je prilog „Izborni dnevnik“ koji donosi dnevnik gospođe Zore T., koji je vodila dok joj je muž kao predsjednik biračkog odbora.[452] bio na putu. U prilogu gospođa Zora vodi dnevnik (od petak do srijede) te opisuje kako joj je bez muža koji je otišao na izbore u daleki kraj. Ona je jedva čekale da joj se muž vrati s izbora kako bi si mogla

[452] „Izborni dnevnik“, *Riječ* (Zagreb), br. 236., 18. XI. 1920., 2.

kupiti novi šešir i suncobran. Drugi humorističan prilog je „Kugljice“.[453] U prilogu se na šaljiv način opisuje glasovanje jednog starijega gospodina koji je na izborima glasovao za Demokratsku stranku.[454] Prilog koji je bio ozbiljan i sarkastičan je „Stojan Protić i Stjepan Radić“.[455] U prilogu se donosi: „Stojan je Protić prototip pokvarene radikalske politike koja je malu Srbiju godinama uništavala korupcijom i terorom. On je vodja radikala, koji razbijaju narodno jedinstvo i koji razgradjuju državu podstrekavajući gadne instinkte mržnje izmedju Srba i Hrvata... Njegovi ljudi agitiraju medju srpskim masama, da su Srbi zbog Hrvata izgubili svoju državu, svoju zastavu i svoju vojsku. Njegovi ortaci operiraju medju Srbima protiv jugoslavenske koncepcije, a za Veliku Srbiju, u koju treba da se utope Hrvati i Slovenci, a ako neće neka idu s milim bogom kuda hoće, okljaštreni i smanjeni na tri županije i na Sloveniju.“.[456] Nadalje prilog donosi što Stojan Protić[457] misli o Stjepanu Radiću i njegovom puštanju iz zatvora. Sarkastičan prilog je „Izborni nemoral“ koji donosi komentare na pisanje Milivoja Dežmana protiv Luje Vojnovića.[458] u *Obzoru*. U prilogu se vrijeđa M. Dežmana nazivajući ga „plitkim nesavjesnim cinikom“ koji u svom uvodniku nije mogao odoljeti, a da ne vrijeđa Luju Vojnovića dok piše „hvalospjeve“ Stjepanu Radiću.[459]

Riječ se u svojim prilozima najviše obraćala svom čitateljstvu, točnije u 30 priloga. U dvadeset pet priloga obraćala se stranačkim pristašama, u dva priloga vladi i u dva priloga oporbi. Prilog kojim se obraća vladi, „Političke bilješke“, donosi članak u kojemu se Milan Rojc[460] (ministar unutrašnjih poslova) poziva na loše pisanje *Hrvata* i *Obzora* o njegovom upravljanju tj. „premještanju činovnika na druge položaje, za vrijeme odsustva bana Matka Laginje“.[461] Također se u prilogu proziva ban Matko Laginja[462] koji je „zadržao u svojoj

---

[453] „Kugljice“, *Riječ*, br. 248., 3. XII. 1920., 2.
[454] *Isto*., 2.
[455] „Stojan Protić i Stjepan Radić“, *Riječ*, br. 240., 23. XI. 1920., 1.
[456] „Stojan Protić i Stjepan Radić“, *Riječ*, br. 240., 23. XI. 1920., 1.
[457] Stojan Protić (1857. – 1923.) srpski političar i publicist, jedan od osnivača Narodne radikalne stranke, prvi predsjednik Vlade Kraljevine SHS. Za mjesto njenog vođe sukobio se s Nikolom Pašićem, te izgubio. U hrvatskim i slovenskim krajevima vjerovalo se da se sukobio s N. Pašićem jer je bio prijatelj s Hrvatima i Slovencima, no to se mišljenje ispostavilo pogrješnim jer se zalagao za Veliku Srbiju. N. Protić je autor knjiga *O Makedoniji i Makedoncima, Albanski problem i Srbija i Austro-Ugarska, Srbi i Bugari u Balkanskom ratu, Tajna konvencija između Srbije i Austro-Ugarske*.
[458] „Izborni nemoral“, *Riječ*, br. 241., 24. XI. 1920., 2.
[459] *Isto*.
[460] Milan Rojc (1855. - 1946.) rođen u Zagrebu. Osnovnu i srednju školu završio je u Zagrebu. Studirao je pravo u Beču i Zagrebu, gdje je i doktorirao. Otvara odvjetnički ured u Bjelovaru 1879. godine. Bio je politički aktivan kao član Hrvatsko-srpske koalicije. 25. srpnja 1906. imenovan je za predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu te je tu dužnost obavljao do 1908. Istu dužnost obavlja u Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba 1918. godine. Od 1919. godine član je Demokratske stranke. Sudjelovao je u radu Narodne skupštine te je neko vrijeme bio povjerenik za unutrašnje poslove Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu. Bavio se gospodarstvom, novinarstvom i literaturom. *Ko je ko u Jugoslaviji*, Zagreb 1928., 130.
[461] „Političke bilješke“, *Riječ*, br. 223., 3. XI. 1920., 4-5.

ladici čitav niz predloga za unapredjenje sudaca i upravnih činovnika, ne htijući iz čisto strančarskih razloga dopustiti njihovo unapredjenje...“.[463] Drugi prilog koji se obraća vladi je „Teror i korupcija“ u kojem se vrijeđa Stjepana Radića i njegove pristaše.[464] Osim S. Radića vrijeđa se i bana M. Laginju, a nepoznati autor traži od vlade u Zagrebu i Beogradu „da smjesta poduzme sve mjere, da se osigura život i imetak gradjana od nahuškane radićevske mase. Tražimo da vlada odredi odmah istragu protiv svih činovnika i predstavnika vlasti, koji sudjeluju u agitaciji protiv narodnog i državnog jedinstva, i da ih makne s položaja...“.[465] Prvi prilog koji se obraća oporbi je „Izborna kronika“ s podnaslovom „Tendenciozni *Hrvatovi* napadaju dr. Rojca“.[466] U prilogu Milan Rojc kritizira prilog u *Hrvatu* u kojem piše da je on „uništio“ medicinski fakultet, plemićki konvikt, jednu realnu gimnaziju, pučku mušku i žensku školu u Draškovićevoj ulici, dvije djevojačke škole i dr. Drugi prilog koji se obraća oporbi je „Protiv cijepanja za jedinstvo“.[467] U prilogu se dr. Lujo Vojnović obraća glavnom uredniku *Riječi* kojemu zahvaljuje zbog srdačne obrane od kritike Milivoja Dežmana, ali ujedno i kritizira *Obzorovu* politiku i način na koji se u njemu piše.

Zastupljenost političke kulture u *Riječi* bila je dovoljna. Politička kultura zastupljena je u 36 priloga, u jedanaest priloga ne može se odrediti njena zastupljenost. U devet priloga politička kultura djelomično je zastupljena dok je u tri priloga politička kultura izostala.

Elementi političke kulture niti u *Riječi* nisu zastupljeni svaki zasebno. Najzastupljenija je kombinacija elemenata, u čak 29 priloga. U kombinaciji elemenata najčešće se u prilozima javljaju ljudska stajališta prema političkom sustavu i javno mišljenje, koje je onda često povezano i s ideologijom, koja je povezana sa Demokratskom strankom, budući da je riječ o stranačkim novinama Jugoslavenske demokratske stranke. Česta kombinacija bilo je i javno mišljenje s vrijednostima, ali i vrijednosti s ideologijom. U 14 priloga nije bio zastupljen niti jedan elemenata političke kulture. U osam priloga bila su zastupljena samo ljudska stajališta

---

[462] Matko Laginja (1852. - 1930.) rođen u Klanu (općina Kastav). Gimnaziju je završio u Rijeci, a pravni fakultet u Zagrebu i Gracu. Doktorirao je pravo u Grazu i Trstu. U mladosti prihvaća politički program Ante Starčevića te s Vjekoslavom Spinčićem i Matkom Mandićem osniva u Istri Stranku prava te unosi izrazitije oblike hrvatske nacionalne ideje i oštriji nastup prema talijanskom nacionalizmu u političkom životu Istre. Od 1900. do 1915. bio je odvjetnik u Puli, a od 1915. u Zagrebu. Jedan je od vođa hrvatskog narodnog pokreta u Istri i član Istarskoga pokrajinskog sabora od 1883. do 1914. godine. Jedno vrijeme bio je i poslanik u Carevinskom vijeću u Beču, zatim predsjednik Starčevićeve stranke prava. Od veljače do prosinca 1920. Laginja je ban Hrvatske i Slavonije, bez veće stvarne vlasti. Kralj ga je otpustio 31. prosinca 1920. jer nije zabranio veliku skupštinu Stjepana Radića i HRSS-a. Izabran je u Ustavotvornu skupštinu, koju 1. lipnja 1921. napušta s još desetoricom članova uz protucentralističku i federalističku izjavu. Nakon toga povlači se iz javnoga života. *Ko je ko u Jugoslaviji*, Zagreb 1928., 77.

[463] „Političke bilješke“, *Riječ*, br. 223., 3. XI. 1920., 4-5.

[464] „Teror i korupcija“, *Riječ*, br. 228., 9. XI., 1920., 1.

[465] *Isto*.

[466] „Izborna kronika“, *Riječ*, br. 234., 16. XI. 1920., 4.

[467] „Protiv cijepanja za jedinstvo“, *Riječ*, br. 242., 25. XI. 1920., 1.

prema političkom sustavu, u četiri priloga bilo je zastupljeno samo javno mišljenje, u dva priloga ideologija, u jednom norme, a u jednom samo vrijednosti. Ideologija je zastupljena u prilogu „Naš mir i njihov strah“.[468] Prilog donosi opis skupa Demokratske stranke u Zagrebu. Skup je otvorio Milan Rojc, nositelj liste Demokratske stranke u Zagrebu koji je govorio o kulturnom programu Demokratske stranke. U drugom prilogu zastupljena je demokratska ideologija u članku „Izbornicima grada Zagreba“.[469] U prilogu se autor obraća pristašama s jasnom ideologijom Demokratske stranke: „Naš cilj. Samo u slobodi i na temelju jedinstva može se postići zadovoljstvo gradjana, izgraditi jaka i bogata država, osigurati red i mir u unutrašnjosti, te steći potrebit ugled i položaj u društvu ostalih naroda u državi. Sloboda i jedinstvo nerazdruživi su pojmovi demokracije i bez toga naša država ne može ni postojati, a kamo li se razvijati smjerom napredne, kulturne i socijalno pravedne države.“[470] Prilog u kojem su zastupljene samo vrijednosti, članak je s naslovom „Zašto demokrati moraju pobijediti“.[471]

Budući da je *Riječ* bila glasilo Jugoslavenske demokratske stranke, njena stranačka orijentiranost vidljiva je u 51 prilogu. Samo u osam priloga nije bilo moguće odrediti stranačku orijentiranost, a ti prilozi su uglavnom donosili kandidacijske liste, rezultate izbora ili usporedbu rezultata izbora gdje stranačke orijentiranosti nema. Ni jedan prilog vezan za parlamentarne izbore i političku kulturu nije bio orijentiran prema nekoj drugoj stranci.

Prilozi u *Riječi* prema drugoj političkoj stranci su se u 36 priloga odnosili negativno, u jednom prilogu stajalište prema drugoj stranci bilo je pozitivno dok je u tri priloga bilo neutralno. U 19 priloga nije bilo moguće odrediti kakav je stav bio prema drugoj stranci. Pozitivno je stajalište prema drugoj stranci u prilogu „G. Milan Rojc nosilac demokratske liste u Zagrebu“.[472] Neutralno je stajalište u prilozima „Protestna skupština u Zagrebu“, „Kakova će biti konstituanta?“ i „Rezultati izbora u Zagrebu“.[473] Stajalište prema vladi u 27 priloga nije bilo moguće odrediti. U šesnaest priloga stajalište prema vladi bilo je negativno, a u šesnaest neutralno.

Kad se u prilogu radilo o stranci, u njih 19 sadržaj priloga pretežito je kritizirao druge stranke. Osam priloga donosilo je rezultate izbora, pet priloga donosilo je događaje sa skupova, pet priloga su izjave stranačkih zastupnika, četiri priloga donosila su izjave ostalih

---

[468] „Naš mir i njihov strah“, *Riječ*, br. 239., 22. XI. 1920., 1.
[469] „Izbornicima grada Zagreba“, *Riječ*, br. 243., 26. XI. 1920., 1-2.
[470] *Isto*.
[471] „Zašto demokrati moraju pobijediti“, *Riječ*, br. 241., 24. XI. 1920., 1.
[472] „G. Milan Rojc nosilac demokratske liste u Zagrebu“, *Riječ*, br. 231., 12. XI. 1920., 4.
[473] „Protestna skupština u Zagrebu“, *Riječ*, br. 233., 15. XI. 1920., 3., „Kakova će biti konstituanta?“, *Riječ*, br. 236, 18. XI. 1920., 1. i „Rezultati izbora u Zagrebu“, *Riječ*, br. 245., 29. XI. 1920., 1.

stranačkih pristaša i tri priloga donosila su kandidacijske liste. U osam priloga bilo je zastupljeno više ponuđenih elemenata dok sedam priloga nije ni govorilo o stranci.

Riječi u 1920. godini nije imala edukativnu funkciju, uglavnom je informirala čitatelje o stanju u Kraljevstvu SHS, ali i izvan njega. Od 59 priloga, njih 46 nije čitatelje educiralo o politici. Samo je pet priloga objašnjavalo postupak glasovanja, tri priloga objašnjavala su politički pojam dok su samo dva priloga objašnjavala stranački program. Ni jedan prilog nije donosio povijest stranke niti objašnjavao političke stavove, vrijednosti i ideologiju. U tri priloga bila je zastupljena kombinacija više elemenata.

Izraženost kritičkog stajališta u 39 priloga bilo je eksplicitno, u sedam priloga nema kritičkoga stajališta (neutralan je) dok je u jednom prilogu kritičko stajalište bilo implicitno. U 12 priloga nije ga bilo moguće odrediti. Kritičko stajalište prema vladajućim političarima bilo je u 16 priloga neutralno, u 11 priloga dominira negativan stav, u tri priloga podjednako se osjećalo i odobravanje i neodobravanje, a samo u dva priloga dominiralo je pozitivno stajalište. U 27 priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište prema vladajućim političarima (radikalima).

Čitalačka publika *Riječi* bila je uglavnom visoko obrazovana. Pedeset dva priloga bila su namijenjena obrazovanoj publici (više od pola), samo pet priloga slabije obrazovanoj publici, dok u dva priloga nije bilo moguće odrediti kome se autor obraća. Šesnaest priloga obraćalo se visoko obrazovanim stručnjacima, 40 priloga ostalima (činovnicima, vojnicima, svećenicima, umirovljenicima...), samo jedan prilog odnosio se na seljake i radnike, a u dva priloga nisam mogla odrediti kome se autor obraća. Prilog koji je bio upućen seljacima i radnicima, tj. kako je sam autor Slobodan Jovanović[474] rekao „nestručnoj publici“, prilog je „O federalizmu“.[475] Detaljno pojašnjava što znači riječ federalizam, te objašnjava razliku federalizma kad je državni savez i kad je savezna država.

Prilozi u *Riječi* bili su obrađeni na stručan i opsežan način. U više od pola priloga (njih 45) čitatelj je mogao sam zauzeti svoje vlastito mišljenje i kritičko stajalište dok u 14

[474] Slobodan Jovanović (1869. - 1958.) rođen u Novom Sadu. Prvu mušku gimnaziju završio je u Beogradu. Pravni fakultet završio je u Ženevi i Švicarskoj, a političke znanosti u Parizu. Tijekom balkanskih ratova 1912. - 1913. bio je šef Presbiroa pri Vrhovnoj komandi Srpske vojske. U ratnom presbirou je radio i od početka Prvog svjetskog rata do 1917. kada mu je dodijeljen rad u Ministarstvu inostranih dela. Ekspert na Konferenciji mira u Parizu 1919. godine. Bio je profesor dr. Jovanović je 1927. godine izabran za dopisnog člana Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Između 1928. i 1930. godine nalazio se na mjestu predsjednika Srpske kraljevske akademije. Bio je rektor Beogradskog univerziteta, profesor ustavnog prava i dekan Pravnog fakulteta u Beogradu. Izdavanje Sabranih dela profesora Jovanovića je počelo kod Gece Kona 1932. godine. Bio je predsjednik Srpskog kulturnog kluba (1937. - 1941.). .). Nakon vojnog puča u ožujku 1941. bio je podpredsjednik Simovićeve vlade, a tijekom rata i jedan od predsjednika Vlade kraljevine Jugoslavije u izbjeglištvu u Londonu. Bio je poznati pravnik, povjesničar, književnik i političar.

[475] „O federalizmu“, *Riječ*, br. 237, 19. XI. 1920., 2-4., Prilog je zapravo tiskan u *Srpskom književnom glasu*, a *Riječ* ga samo prenosi jer je zanimljiv i poučan

priloga autor nameće svoje stajalište. U ovoj godini autori priloga teme su obradili izvrsno. Čak u 42 priloga od 59, autor je temu obradio detaljno i temeljito dok je u samo 17 priloga tema bila obrađena površno.

U *Riječi* autori priloga se nisu potpisivali, većina priloga je nepotpisana. Točnije, u 52 priloga od 59, nema potpisa. Samo sedam priloga potpisano je punim imenom i prezimenom, a ni jedan prilog nema inicijale. Autori sedam priloga su: Milan Rojc, Bogdan Stopar, Juraj Demetrović, Branislav Nušić[476] i Lujo Vojnović.[477]

[476] Branislav Nušić (1864. - 1938.) rođen je u Srbiji. Osnovnu i srednju školu završio je u Smederevu i Beogradu. Pravni fakultet završio je u Beogradu. Radio je kao ministar vanjskih poslova u konzulatu u Bitolju. Radio je kao dramaturg u Narodnom kazalištu u Beogradu 1900., potom kao ravnatelj Srpskog narodnog kazališta u Novom Sadu. Nakon rata upravnik je Umjetničkog odsjeka Ministarstva obrazovanja. Na toj poziciji ostaje do 1923. Nakon toga upravnik je Narodnog pozorišta u Sarajevu. Godine 1927. vraća se u Beograd. Bio je poznati književnik, novinar i diplomat. Njegove članke često možemo naći u *Riječi*.

[477] Milan Rojc od analiziranih priloga napisao je jedan prilog „Političke bilješke“, *Riječ*, br. 223., 3. XI. 1920., 4-5., Bogdan Stopar napisao je dva priloga „U čije ime govore federaliste?“, *Riječ*, br. 226., 6. XI. 1920., 1. i „Kakova će biti konstituanta“, br. 236., 18. XI. 1920., 1., Juraj Demetrović napisao je dva priloga „Radićevci terorom ugrožavaju slobodu izbora“, *Riječ*, br. 227., 8. XI. 1920., 3. i „U današnjoj narodnoj politici“, br. 232., 13. XI. 1920., 4., Branislav Gl. Nušić „Izborni dnevnik“, *Riječ*, br. 236., 18. XI. 1920., 2., Lujo Vojnović „Protiv cijepanja, za jedinstvo“, *Riječ*, br. 242., 25. XI. 1920., 1.,

Tablica 31. Analiza priloga *Riječi Srba, Hrvata i Slovenaca/Riječ* u 1920. godini. Klasifikacijske podgrupe

Klasifikacijske grupe	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	50	0	0	0	7	0	1	1	0	0	0	59
2. Glavni predmet priloga	0	9	10	23	17	0	0	0	0	0	0	0	59
3. Pristup prilogu	0	55	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	59
4. Kome se obraća prilog	0	25	2	2	30	0	0	0	0	0	0	0	59
5. Zastupljenost teme političke kulture	11	36	9	3	0	0	0	0	0	0	0	0	59
6. Zastupljenost političke kulture	14	1	1	8	4	2	29	0	0	0	0	0	59
7. Stranačka orijentiranost	8	0	51	0	0	0	0	0	0	0	0	0	59
8. Stajalište prema drugoj stranci	19	1	36	3	0	0	0	0	0	0	0	0	59
9. Stajalište prema vladi	27	0	16	16	0	0	0	0	0	0	0	0	59
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	7	0	3	5	0	0	19	0	5	4	8	8	59
11. Spominju li se u prilogu žene?	0	1	57	1	0	0	0	0	0	0	0	0	59
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društava?	1	0	57	1	0	0	0	0	0	0	0	0	59
13. Edukativni sadržaj u prilogu	46	3	2	5	0	0	3	0	0	0	0	0	59
14. Izraženost kritičkoga stajališta	12	7	1	39	0	0	0	0	0	0	0	0	59
15. Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci	27	16	2	11	3	0	0	0	0	0	0	0	59
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	2	52	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	59
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	2	16	0	1	40	0	0	0	0	0	0	0	59
18. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja	0	14	45	0	0	0	0	0	0	0	0	0	59
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	0	17	42	0	0	0	0	0	0	0	0	0	59
20. Potpis pod prilogom	52	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	59

U 1923. godini obradila sam *Riječi*.[478] od 50 do 105 broja. Ukupno sam analizirala 108 priloga od čega ih je 89 ušlo u konačnu analizu. Od 89 priloga u njih 66, politika je bila glavna tema. U osamnaest priloga glavna tema bili su komentari priloga iz drugih novina, samo jedan prilog bavio se problemom seljaka i radnika i to „Izborni pokret“.[479] Podnaslov priloga glasi „Naopako socijalno shvaćanje radikalske stranke“ u kojem se donose komentari na beogradsku *Tribunu* i na teško stanje radnika i činovnika.[480] U prilogu se napadaju Ured za osiguranje radnika i Središnji ured za osiguranje radnika u Zagrebu smatrajući ga nepotrebnim. Četiri priloga imalo je ravnopravno zastupljeno više navedenih tema. Ni jedan od analiziranih priloga nije se bavio gospodarstvom, kulturom, obrazovanjem, umjetnošću ili ostalim.

Glavni predmet u 23 priloga bio je događaj, u 19 priloga osoba, u 15 priloga pojava i proces. U 23 priloga bilo je zastupljeno ostalo, uglavnom su to bile izborne liste i rezultati izbora, ali i proglasi. U devet priloga bilo je zastupljeno više navedenih elemenata.

Pristup prilogu bio je u 77 priloga ozbiljan, u deset priloga sarkastičan, samo je jedan prilog bio humorističan, a u jednom je bilo zastupljeno više elemenata. Humorističan je bio prilog „Izborne sličice“ u kojem se na šaljiv način iznose imena saborskih zastupnika (Milan Rojc, Živan Bertić, Ivo Politeo, Ivan Franić Požežanin, Stojan Protić) koji su „propali“.[481]

Riječ se uglavnom obraćala svojim pristašama. Od 89 priloga, u njih 52 *Riječ* se obraćala stranačkim pristašama. U 31 prilogu obraćala se svima, a u jednom prilogu obraćala se vladi. Točnije u prilogu „Nakon izbora“ Ljuba Davidović obraća se Nikoli Pašiću i žali mu se na teror koji su vršili Radikali nad Demokratima za vrijeme izbora.[482] Da stvar bude gora, Ljuba Davidović se žali kako je taj teror nad njegovim pristašama nastavljen i nakon izbora te moli N. Pašića da sredi situaciju. Nikola Pašić odmah je pozvao ministra unutarnjih poslova kako bi provjerio jesu li navedene situacije istinite. Oporbi se obraćao u prilogu „U Zagrebu“ u kojem se komentiralo ponašanje S. Radića i njegove stranke koja „obećava brda i doline“ i smatra da će se svi problemi riješiti odcjepljivanjem Hrvatske od Kraljevine SHS.[483] U pet priloga obraća se vladi, oporbi i stranačkim pristašama (kombinacija zastupljenih elemenata). Prvi prilog gdje se obraća pristašama, vladi i oporbi je prilog „Izborne sličice“ u kojem se autor obraća kandidatima koji su izgubili na parlamentarnim izborima 1923. godine.[484] U

[478] Vidi tablicu 32. *Analiza priloga Riječi u 1923. godini.*
[479] „Izborni pokret“, *Riječ*, br. 62., 15. III. 1920., 3.
[480] *Isto*.
[481] *Isto*.
[482] „Nakon izbora“, *Riječ*, br. 71., 26. III. 1923., 3.
[483] „U Zagrebu“, *Riječ*, br. 75., 30. III. 1923., 1.
[484] „Izborne sličice“, *Riječ*, br. 65., 19. III. 1923., 6.

prilogu se obraća i radićevcima, radikalima i svom čitateljstvu. Prilog „Politička situacija“ obraća se oporbi i svom čitateljstvu.[485] U prilogu ministar „pravde“ Petar Marković[486] odgovarao je na aktualna pitanja koja su mu postavljali novinari.

Politička kultura bila je dovoljno zastupljena u *Riječi* 1923. godine. Bila je prisutna čak u 55 priloga od 89. U 21 prilogu nije uopće bila zastupljena dok je u 13 priloga bila djelomično zastupljena.

Od političke kulture najzastupljenija je bila kombinacija zastupljenih elemenata (40 priloga), u 13 priloga zastupljeni su ljudska stajališta prema političkom sustavu, u šest priloga vrijednosti, u pet priloga javno mišljenje, u dva priloga norme i u dva ideologija. Prilog koji donosi političku normu nosi naziv „Jedan potreban proglas“ u kojem se upozorava narod da ne širi glasine o stvaranju Hrvatske seljačke republike jer Kraljevina SHS postoji i stvarala se stoljećima te je suviše jaka da bi ju mogle srušiti neke glasine protivnika.[487] Drugi prilog koji donosi norme je prilog „Važno za izbornike“ u kojem se točno objašnjava postupak glasanja te zakoni koji vrijede za birače.[488] Prilog donosi i obavijesti gdje se može glasovati u Zagrebu te što birač treba učiniti ako nije na popisu birača. Stranačka ideologija zastupljena je u prilogu „Kombinacija“ u kojem se raspravlja o poslijeizbornoj koaliciji.[489] Drugi prilog u kojem je zastupljena demokratska ideologija je „U Zagrebu“.[490] U prilogu se napadana S. Radića i „seljačku politiku“ koja ne priznaje Kraljevinu SHS i koja „izmišlja novi državnopravni pojam 'međunarodne granice Srba, Hrvata i Slovenaca'“.[491] U 21 prilogu nije bilo zastupljen ni jedan element političke kulture.

Riječ je bila glavno glasilo Jugoslavenske demokratske stranke. Da je to bilo tako, pokazuje i brojka od 79 priloga koji su bili demokratski orijentirani. Četiri priloga bila su orijentirana na Hrvatsku republikansku seljačku stranku, a dva priloga odnosila su se na drugu stranku. Ni jedan prilog nije zastupao Narodnu radikalnu stranku, a u četiri priloga nije bilo moguće odrediti stranačku pripadnost. Prilozi koji su se odnosili na drugu stranku, u ovom

---

[485] „Politička situacija“, *Riječ*, br. 76., 31. III. 1923., 1.
[486] Petar N. Marković (1877. - ?) rođen je u Leskovcu. Pravni fakultet završio je u Beogradu. Bio je odvjetnik, narodni zastupnik Demokratske stranke i podpredsjednik Narodne skupštine. Bio je ministar na raspolaganju, zatim ministar Pošte (1924.), te član Glavnog odbora Demokratske stranke. *Ko je ko u Jugoslaviji*, Zagreb 1928., 90.
[487] „Jedan potreban proglas“, *Riječ*, br. 60., 13. III. 1923., 3.
[488] „Važno za izbornike“, *Riječ*, br. 64., 17. III. 1923., 5.
[489] „Kombinacija“, *Riječ*, br. 68., 22. III. 1923., 5.
[490] *Isto*.
[491] „U Zagrebu“, *Riječ*, br. 71., 26. III. 1923., 1.

slučaju Hrvatsku zajednicu, jesu „Raspad Hrvatske zajednice. Varaždinski zajedničari prešli u frankovce“ i „Jedan potreban proglas“, a donosi proglas osječkog zajedničara Hengla.[492]

Kritičko stajalište *Riječi* prema drugoj stranci bilo je u 58 priloga negativno, a u 20 priloga neutralno. Ni jedan prilog nije imao pozitivno stajalište prema drugoj stranci. U jedanaest priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište prema drugoj stranci.

Što se pak tiče stajališta *Riječi* (demokrata) prema vladi, ono je bilo u 35 priloga negativno, u 42 neutralno i u 12 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema vladi.

Kad je prilog pisao o stranci, najčešće je kritizirao druge stranke, čak u 24 priloga. U 12 priloga donosio je događaje sa skupova stranke, u 11 priloga izjave stranačkih zastupnika, u devet priloga rezultate izbora, u šest priloga kandidacijske liste, u šest priloga izjave ostalih članova stranke, u tri priloga događaje sa sjednice vlade, u tri priloga izjave čelnika stranke. Samo jedan prilog donosi program stranke. U devet priloga bila je kombinacija zastupljenih elemenata dok samo pet priloga nije govorilo o stranci.

Kao i u prethodnoj godini, više od pola priloga nije imalo edukativni karakter, čak 68 priloga od njih 89. Od ostalih priloga koji su bili edukativni, devet ih je objašnjavalo stranački program, tri su objašnjavala neki politički pojam, tri su objašnjavala postupak glasovanja, jedan prilog objašnjavao je politička stajališta, vrijednosti i ideologiju. To je prilog „Sukrivci demagogije“ u kojem se napada Stjepana Radića i njegovu stranku tj. ideologiju.[493] U prilogu se ne zamjera samo S. Radiću, već i cijeloj inteligenciji i listovima koje „mirno prate Radićeve napade na državu i vladu“.[494] U pet priloga bila je kombinacija zastupljenih elemenata.

Izraženost kritičkoga stajališta bila je u 68 priloga eksplicitna, u 16 priloga nije bilo kritičkoga stajališta (neutralan odnos), a u jednom prilogu je implicitno kritičko stajalište. U četiri priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište.

Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci, u 42 priloga bilo je neutralno (nema kritičkoga stajališta), u 30 priloga dominirao je negativan stav prema vladajućoj stranci, a u sedam priloga podjednako se osjećalo odobravanje i neodobravanje. U deset priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište prema vladajućoj stranci.

Čitatelji *Riječi* uglavnom su bili obrazovani; 80 priloga od 89 bilo je namijenjeno obrazovanima. Slabije obrazovanim bilo je namijenjeno osam priloga, dok u jednom prilogu nije bilo moguće odrediti obrazovanost.

---

[492] „Raspad Hrvatske zajednice. Varaždinski zajedničari prešli u frankovce“, *Riječ*, br. 59., 12. III. 1923., 4. (70090), „Jedan potreban proglas“, *Riječ*, br. 60., 13. III. 1923., 3.
[493] „Sukrivci demagogije“, *Riječ*, br. 74., 29. III. 1923., 1.
[494] *Isto*.

Riječ je uglavnom pisala za sva zanimanja, nije bila striktno usmjerena na jednu granu zanimanja. Najviše priloga, njih 48, namijenjeno je bilo ostaloj publici, 35 priloga bilo je namijenjeno visoko obrazovanoj inteligenciji, tri priloga seljacima i dva radnicima. Jedan prilog nije bilo moguće odrediti.

Prilozi u *Riječi* bili su obrađeni na stručan i opsežan način. U više od pola priloga, njih 75, čitatelj je mogao sam zauzeti svoje vlastito mišljenje i kritičko stajalište dok u 14 priloga autor nameće svoje stajalište. U ovoj godini autori priloga teme su obradili prosječno. U 46 priloga autor je temu obradio detaljno i temeljito dok je u 43 priloga tema bila obrađena površno.

U *Riječi* se autori priloga nisu potpisivali, većina priloga je nepotpisana. Od 89 priloga njih 85 nije potpisano. Potpisana su samo četiri priloga i to tri punim imenom i prezimenom i jedan prilog inicijalima. Punim imenom i prezimenom potpisani su Svetozar Pribićević i Miroslav Kulmer.[495] Prilog potpisan inicijalima je „Neuspjeh Radićeve skupštine u Ludbregu“, a potpisan je kao Ludbreški demokrata.[496]

[495] Svezozar Pribićević napisao je priloge „*Obzor* i *Hrvat* za radikale“, *Riječ*, br. 55., 7. III. 1923., 3. i „Jedno kobno saopćenje“, *Riječ*, br. 57., 9. III. 1923., 1., Miroslav Kulmer napisao je prilog „Izborna skupština dr. L. Vojnovića“, Riječ, br. 53., 5. III. 1923.
[496] „Neuspijeh Radićeve skupštine u Ludbregu“, Riječ, br. 60., 13. III. 1923., 4.

Tablica 32. Analiza priloga *Riječi* u 1923. godini. Klasifikacijske podgrupe

Klasifikacijske grupe	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	66	0	0	0	18	1	0	4	0	0	0	89
2. Glavni predmet priloga	0	23	19	15	23	9	0	0	0	0	0	0	89
3. Pristup prilogu	0	77	10	1	1	0	0	0	0	0	0	0	89
4. Kome se obraća prilog	0	52	1	1	31	4	0	0	0	0	0	0	89
5. Zastupljenost teme političke kulture	0	55	13	21	0	0	0	0	0	0	0	0	89
6. Zastupljenost političke kulture	21	2	6	13	5	2	40	0	0	0	0	0	89
7. Stranačka orijentiranost	4	4	79	0	0	2	0	0	0	0	0	0	89
8. Stajalište prema drugoj stranci	11	0	58	20	0	0	0	0	0	0	0	0	89
9. Stajalište prema vladi	12	0	35	42	0	0	0	0	0	0	0	0	89
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	5	1	5	12	3	0	25	3	11	6	9	9	89
11. Spominju li se u prilogu žene?	0	2	87	0	0	0	0	0	0	0	0	0	89
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društva ?	0	1	88	0	0	0	0	0	0	0	0	0	89
13. Edukativni sadržaj u prilogu	68	3	9	3	1	0	5	0	0	0	0	0	89
14. Izraženost kritičkoga stajališta	4	16	1	68	0	0	0	0	0	0	0	0	89
15. Kritičko stajališta priloga prema vladajućoj stranci	10	42	0	30	7	0	0	0	0	0	0	0	89
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	1	80	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	89
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	1	35	2	3	48	0	0	0	0	0	0	0	89
18. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja	0	14	75	0	0	0	0	0	0	0	0	0	89
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	0	43	46	0	0	0	0	0	0	0	0	0	89
20. Potpis pod prilogom	85	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	89

U 1925. godini obradila sam od 27 do 50 broja *Riječi*.[497] Ukupno sam analizirala 102 priloga od čega je u konačnu analizu ušlo njih 86. Od 86 priloga, u čak 75 politika je bila glavna tema. U sedam priloga glavna tema bili su komentari priloga iz drugih novina. U dva priloga tema je bila iz kulture i obrazovanja. Prvi prilog je „9. decembra 1919., 14. i 20. januara 1920. i 26. februara 1920.“.[498] Prilog donosi kratki prikaz knjige „Jadransko pitanje. – Kako je i čijom krivicom propušten najpovoljniji moment za njegovo rješenje“ koja je izašla u Beogradu. Knjiga donosi dvije karte i dvadeset važnih dokumenata vezanih za „Jadransko pitanje“. Naslov priloga nosi tri jako važna nadnevka: prvi, 9. prosinca 1919., datum je Wilsonova memoranduma na koji su se potpisale i Velika Britanija i Francuska; drugi datum 14. i 20. siječnja 1920. vezan je za ultimatum Lloyda Georga i Clemenceua našoj delegaciji koji je sadržavao prijedlog rješenja „Jadranskog pitanja“ ; treći datum 26. veljače 1920., vezan je uz odluku Velike Britanije i Francuske da se neće miješati u „Jadransko pitanje“, već su rješavanje prepustile Italiji i Kraljevini SHS. Drugi prilog je „Mirotvorna 'kultura'“ u kojem učitelj iznosi probleme profesora i učitelja u gradu Zagrebu.[499] Jedan prilog donio je problem seljaka i radnika „Era rada“.[500] Prilog govori o zakonima koje je spremala vlada, a vezani su za radničke stanove, zemljoradničke kredite, kreditno pitanje „zanatlija“ i dr.[501] U jednom prilogu bilo je zastupljeno više tema.

Glavni predmet u 22 priloga bio je događaj, u 19 priloga pojava i proces, u četiri priloga osoba. Kad je riječ o osobi, uglavnom se radilo o političkim vođama stranke ili njihovim zamjenicima kao što su Nikola Pašić, Svetozar Pribićević i Vlatko Maček. Prvi prilog „U stvari zatočenja dr. Mačeka i dr. nisu nadležne sudske vlasti“ donosi odluku kr. sudbenog stola i kr. banskoga stola koji su pustili V. Mačeka i prijatelje, ali ih je policija i dalje držala u zatvoru.[502] Drugi prilog donosi intervju sa Svetozarom Pribićevićem „Pred sutrašnjom pobjedom nacionalnog bloka“ koji poziva birače da glasuju za njega i za SDS.[503] Treći prilog donosi izjave Nikole Pašića „Službena izjava vlade protiv opozicionih intriga“ u kojem on demantira bilo kakvu koaliciju s radićevcima.[504] Četvrti prilog „Izjava g. Pašića protiv opozicionih intriga“[505] donosi kratku izjavu Nikole Pašića u kojoj on demantira bilo kakvo koaliranje, a na laži koje piše „Davidovićeva štampa“ kaže: „Pa, to je jasno da je

[497] Vidi tablicu 33. *Analiza priloga Riječi u 1925. godini.*
[498] „9. decembra 1919., 14. i 20. januara 1920. i 26. februara 1920.“, *Riječ*, br. 29., 4. II. 1925., 1.
[499] „Mirotvorna 'kultura'“, *Riječ*, br. 38., 14. II. 1925., 3.
[500] „Era rada“, *Riječ*, br. 42, 19. II. 1925., 1.
[501] *Isto*.
[502] „U stvari zatočenja dra. Mačeka i dr. nisu nadležne sudske vlasti“, *Riječ*, br. 31., 6. II. 1925., 2.
[503] „Pred sutrašnjom pobjedom nacijonalnoga bloka“, *Riječ*, br. 32., 7. II. 1925., 1.
[504] „Službena izjava vlade protiv opozicionih intriga“, *Riječ*, br. 44., 21. II. 1925., 1.
[505] „Izjava g. Pašića protiv opozicionih intriga“, *Riječ*, br. 45., 23. II. 1925., 1.

njihova tendencija da pocijepaju nacionalni blok, ali u tome neće uspjeti".[506] U 29 priloga bilo je zastupljeno ostalo, uglavnom su to bile izborne liste i rezultati izbora, sudski procesi i drugo. U dvanaest priloga bilo je zastupljeno više navedenih elemenata.

Pristup prilogu bio je ozbiljan u 71 prilogu, u devet priloga bio je sarkastičan. Samo je jedan prilog bio humorističan, a u pet priloga bilo je zastupljeno više elemenata. Humorističan prilog je „Trumbićevac koji tri puta glasa".[507] U prilogu se na šaljiv način opisuje kako je Josip Antolić, knjigoveški pomoćnik, nakon što je glasovao, otišao sa svojim bratom na gemišt- dva, te se napio i takav pijan, na nagovor dvojice koji su mu platili, glasovao za Hrvatsku republikansku seljačku stranku. Nažalost, pijani Josip Antolić kuglicu nije spustio u kutiju HRSS-a već u Trumbićevu. Kad je izašao i rekao dvojici da je glasao za HRSS, ovi su mu ponudili još novaca da ponovno glasuje na trećem mjestu za HRSS. Nažalost, treći put su tražili dokumente i otkrili da je već dva puta glasovao.[508]

Riječ se uglavnom obraćala svojim pristašama. Od 86 priloga, u 49 priloga *Riječ* se obraćala stranačkim pristašama. U 24 priloga obraćala se ukupnom čitateljstvu, u tri priloga obraćala se oporbi, a ni u jednom prilogu vladi. Oporbi se obraćala u prilogu „Posljednji rok za razmišljanje" u kojem se donose jasni argumenti protiv S. Radića i njegove politike.[509] Prilog se ujedno i obraća svim biračima da dobro razmisle kome će dati svoj glas, a o oporbi se misli sljedeće; „Nijedna opoziciona stranka osim Radićeve nije medjutim jasno rekla biračima šta hoće. Narodu se pune uši onim, što se neće! Ne će na upravi zemlje monarhiste. Ne će primjenu zakona. Ne će Pašića i Pribićevića...".[510] Drugi prilog u kojem se obraća oporbi je prilog „Poslije izvojevane bitke" u kojem se donose rezultati izbora. U prilogu se komentiraju rezultati Radićeva i opozicionog bloka, a „glorificiraju" se rezultati nacionalnoga bloka.[511] Treći prilog je „Rasap opozicionoga bloka" u kojem se piše o njegovim lošim rezultatima na izborima, te se prenose vijesti iz *Pravde* o rezultatu izbora.[512] U deset priloga bila je kombinacija zastupljenih elemenata.

Politička kultura bila je u *Riječi* dovoljno zastupljena. Čak u 51 prilogu od 86 bila je prisutna politička kultura. U 20 priloga nije uopće bila zastupljena dok je u 15 priloga djelomično zastupljena.

---

[506] „Izjava g. Pašića protiv opozicionih intriga", *Riječ*, br. 45., 23. II. 1925., 1.
[507] „Trumbićevac, koji tri puta glasa", *Riječ*, br. 48., 26. II. 1925., 2.
[508] *Isto*.
[509] „Posljednji rok za razmišljanje", *Riječ*, br. 29., 4. II. 1925., 2-3.
[510] *Isto*.
[511] „Poslije izvojevane bitke", *Riječ*, br. 35., 11. II. 1925., 2.
[512] „Rasap opozicionog bloka", *Riječ*, br. 38., 14. II. 1925., 1.

Od političke kulture najzastupljenija je kombinacija elemenata političke kulture (34 priloga). U 16 priloga zastupljeni su ljudska stajališta prema političkom sustavu, u 11 priloga javno mišljenje, u četiri priloga vrijednosti. Samo jedan prilog „Upute izbornicima“ donosi isključivo političke norme.[513] U 20 priloga nije zastupljena ni jedna pojedinost iz političke kulture.

Riječ je bila glavno glasilo Jugoslavenske demokratske stranke s Ljubom Davidovićem i Svetozarom Pribićevićem na čelu, a političko neslaganje između njih dvojice sve je više raslo. U ožujku 1924. Ljuba Davidović, nastojeći srušiti vladu Nikole Pašića, radi na stvaranju „Opozicionoga bloka“ sa Savezom zemljoradnika (koji osvaja znatan dio glasova Srba u Bosni i Hercegovini), Slovenskom ljudskom strankom, Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom (JMO) i HRSS-om. Za Pribićevića su pregovori sa "separatistima" iz HRSS-a neprihvatljivi zbog čega s grupom od 14 zastupnika, 26. ožujka 1924., istupa iz stranke i osniva Samostalnu demokratsku stranku (SDS).[514] *Riječ* tada postaje glavno glasilo SDS-a. Nikola Pašić i Svetozar Pribićević sastavili su 27. ožujka 1924. novu vladu.[515] Stvaranjem nove stranke SDS-a i njihovo glasilo *Riječ* podržava stranački program. Čak 83 priloga od njih 86 bili su orijentirani prema Samostalnoj demokratskoj stranci. Dva priloga bila su orijentirana na Narodnu radikalnu stranku, a jedan prilog bio je za Hrvatsku republikansku seljačku stranku. Prvi prilog orijentiran na Narodnu radikalnu stranku, „Izborni glasnik“, donosi govor Nikole Pašića[516] koji je u govoru podržavao Nacionalni blok, te je naglasio kako se u ovoj izbornoj utrci bore „dva fronta“: jedan za državu, a drugi protiv nje. Drugi prilog orijentiran za NRS, „Najbolji demanti“, pokušava demantirati glasine kako se Nacionalni blok raspada.[517] U prilogu se donosi govor N. Pašića sa skupa NRS-a u Beogradu. Prilog koji je bio orijentiran na HRSS je prilog „U stvari zatočenja dr. Mačeka i dr. nisu nadležne sudske vlasti“.[518] U njemu se donosi slučaj uhićenja Vladka Mačeka i prijatelja te odluke Kraljevskoga sudbenog stola. U ovom slučaju *Riječ* je zauzela stajalište protiv V. Mačeka i prijatelja te brani policiju i vlast.

---

[513] „Upute izbornicima“, *Riječ*, br. 29., 4. II. 1925., 2.

[514] Među 14 narodnih zastupnika koji su istupili iz Jugoslavenske demokratske stranke i postali članovi Samostalne demokratske stranke iz Hrvatske i Slavonije bili su: Većeslav Wilder, dr. Svetislav Popović, dr. Hinko Krizman, Valerijan Pribićević, dr. Edo Lukinić, Stevan Kalember i dr. Srđan Budisavljević., Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, 189.

[515] Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, knjiga II., Zagreb 1989., 269., Hrvoje MATKOVIĆ, *Svetozar Pribićević*, Zagreb 1995., 109.- 121.,

[516] „Raspad Hrvatske zajednice. Varaždinski zajedničari prešli u frankovce“, *Riječ*, br. 59., 12. III. 1923., 4.

[517] „Najbolji demanti“, *Riječ*, br. 30., 5. II. 1925., 1.

[518] „U stvari zatočenja dr. Mačeka i dr. nisu nadležne sudske vlasti“, *Riječ*, br. 31., 6. II. 1925., 2.

Kritički stav *Riječi* prema drugoj stranci bio je u 63 priloga negativan, a u pet priloga neutralan. Ni jedan prilog nije imao pozitivan stav prema drugoj stranci. U 17 priloga nije bilo moguće odrediti kritički stav prema drugoj stranci.

Što se tiče stajališta *Riječi* (SDS-a) prema vladi, ono je bilo u 57 priloga pozitivno, što i ne čudi budući da je Svetozar Pribićević bio u toj vladi. U 12 priloga stajalište prema vladi bilo je neutralno, a ni u jednom prilogu nije bilo negativno. Prilog „Prijete se vješalima" donosi neutralan stav prema vladi.[519] U prilogu se kritiziraju Davidovićevi demokrati i cijela opozicija na čelu s Radićem koji „radi pomutnju među narodom". Vladi se zamjera što se prije nije započela borbu s opozicijom. U ovoj godini se uglavnom kritiziraju Ljubo Davidović i Stjepan Radić. Njih dvojicu optužuje se kao glavne krivce za stanje u državi. U 17 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema vladi.

Kad je prilog pisao o stranci, najčešće je kritizirao druge stranke (28 priloga). U 11 priloga donosio je pretežito rezultate izbora, u osam priloga događaje sa sjednice vlade, u pet priloga događaje sa skupova stranke, u drugih pet izjave čelnika stranke, u četiri priloga donosi kandidacijske liste, u četiri priloga donosi izjave ostalih članova stranke, u dva priloga donosi događaje sa sjednice stranke. Ni jedan prilog ne donosi točan program stranke, nego se uglavnom objašnjavaju neki od stranačkih ciljeva u političkome životu. Jedanaest priloga imalo je kombinaciju zastupljenih elemenata, a samo osam priloga (od 86) nije govorilo o stranci.

Kao i u prethodnoj godini više od pola priloga nije imalo edukativni karakter, čak 59 priloga od njih 86. Od ostalih 27 priloga koji su bili edukativni, 14 ih je objašnjavalo stranački program, pet priloga objašnjavalo je postupak glasovanja, tri priloga objašnjavala su politička stajališta, vrijednosti i ideologiju, jedan prilog objašnjavao je neki politički pojam. Prilozi koji objašnjavaju politička stajališta, vrijednosti i ideologiju jesu: "Naša djela i njihove fraze", „Posljednji rok za razmišljanje" i „Mirotvorna kultura".[520] Prilog „9. decembra 1919., 14. i 20. januara 1920. i 26. februara 1920." donosi politički pojam, objašnjava što je to Jadransko pitanje.[521] U tri priloga bila je kombinacija zastupljenih elemenata.

Izraženost kritičkoga stajališta bila je u 61 prilogu eksplicitna, u 15 priloga nema kritičkoga stajališta (neutralan odnos), a u dva prilogu je kritičko stajalište implicitno. Ono je

[519] „Prijete se viješalima", *Riječ*, br. 27., 2. II. 1925., 1.
[520] „Naša djela i njihove fraze", *Riječ*, br. 27., 2. II. 1925., 2., „Posljednji rok za razmišljanje", *Riječ*, br. 29., 4. II. 1925., 2-3. i „Mirotvorna kultura", 38., 14. II. 1925., 3.
[521] „9. decembra 1919., 14. i 20. januara 1920. i 26. februara 1920.", *Riječ*, br. 29., 4. II. 1925., 1.

izraženo u prilozima „Naša djela i njihove fraze“ i „Obračun s intrigama“.[522] U osam priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište.

Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci: u 39 priloga dominira neutralno (nema kritičkoga stajališta), u 30 priloga dominira pozitivno stajalište prema vladajućoj stranci, u šest priloga dominira negativno, a u tri priloga podjednako se osjeća odobravanje i neodobravanje. U osam priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište prema vladajućoj stranci.

Više od pola priloga, njih 70, orijentirano je prema obrazovanoj čitalačkoj publici, a samo sedam priloga bilo je namijenjeno onoj slabije obrazovanoj. U devet priloga nije bilo moguće odrediti obrazovanost čitatelja.

Riječ je uglavnom bila namijenjena svim zanimanjima, nije bila striktno opredijeljena prema jednoj grani zanimanja. Najviše priloga, njih 41, bilo je namijenjeno ostaloj publici, 35 priloga bilo je namijenjeno visoko obrazovanoj inteligenciji, samo jedan prilog bio je namijenjen radnicima, a ni jedan prilog nije bio namijenjen seljacima. Prilog namijenjen radnicima, „Era rada“, donosi opis sjednice ministarskog savjeta koje je donijelo odluke o radničkim stanovima i kreditima. [523] U devet priloga nije bilo moguće odrediti kome su namijenjeni.

Prilozi u *Riječi* bili su obrađeni na stručan i opširan način. U više od pola priloga (čak 69) čitatelj je mogao sam zauzeti svoje vlastito mišljenje i kritičko stajalište, dok u 16 priloga autor nameće svoj stav. Samo u jednom prilogu nije bilo moguće odrediti otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja. U ovoj godini autori priloga teme su obradili prosječno. U 43 priloga autor je temu obradio detaljno i temeljito dok je u 43 priloga tema bila obrađena površno.

U *Riječi* se autori priloga nisu potpisivali, većina priloga je nepotpisana. Rezultati u ovoj godini poražavajući su: u 86 priloga njih 84 nije potpisano. Potpisana su samo dva priloga i to inicijalima. Jedan prilog je potpisan s Učitelj.[524] Drugi prilog „Izborni odjeci“ potpisan je slovom Z.[525]

---

[522] „Naša djela i njihove fraze“, *Riječ*, br. 27., 2. II. 1925., 2. i „Obraču s intrigama“, br. 49., 27. II. 1925., 1.
[523] „Era rada“, *Riječ*, br. 42., 19. II. 1925., 1.
[524] „Mirotvorna 'kultura'“, *Riječ*, br. 38., 14. II. 1925., 3.
[525] „Izborni odjeci“, *Riječ*, br. 46., 24. II. 1925., 2.

Tablica 33. Analiza priloga *Riječi* u 1925. godini. Klasifikacijske podgrupe

Klasifikacijska grupa	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	74	0	1	1	7	1	1	1	0	0	0	86
2. Glavni predmet priloga	0	22	3	20	29	12	0	0	0	0	0	0	86
3. Pristup prilogu	0	71	9	1	5	0	0	0	0	0	0	0	86
4. Kome se obraća prilog	0	49	0	3	24	10	0	0	0	0	0	0	86
5. Zastupljenost teme političke kulture	0	51	15	20	0	0	0	0	0	0	0	0	86
6. Zastupljenost političke kulture	19	1	4	16	11	0	34	0	0	1	0	0	86
7. Stranačka orijentiranost	0	1	0	2	0	83	0	0	0	0	0	0	86
8. Stajalište prema drugoj stranci	17	1	63	5	0	0	0	0	0	0	0	0	86
9. Stajalište prema vladi	17	56	5	8	0	0	0	0	0	0	0	0	86
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	8	0	4	5	8	2	28	5	0	4	11	11	86
11. Spominju li se u prilogu žene?	0	1	85	0	0	0	0	0	0	0	0	0	86
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društva?	0	0	86	0	0	0	0	0	0	0	0	0	86
13. Edukativni sadržaj u prilogu	59	2	14	5	3	0	3	0	0	0	0	0	86
14. Izraženost kritičkoga stajališta	8	15	2	61	0	0	0	0	0	0	0	0	86
15. Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci	8	39	30	6	3	0	0	0	0	0	0	0	86
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	9	70	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	86
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	9	35	1	0	41	0	0	0	0	0	0	0	86
18. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja	1	16	69	0	0	0	0	0	0	0	0	0	86
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	0	43	43	0	0	0	0	0	0	0	0	0	86
20. Potpis pod prilogom	84	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	86

U 1927. godini obradila sam od 199 do 223 brojeva *Riječi*.[526] Ukupno sam analizirala 79 priloga od čega ih je u konačnu analizu ušlo 69. Od tih 69 priloga politika je bila glavna tema u 61 prilogu. Pet priloga imalo je za glavna temu komentare priloga iz drugih novina. U dva priloga glavna tema bila je komunalna i gradska kronika, u jednom prilogu glavna tema bilo je gospodarstvo. Gradska tema bila je zastupljena u prilogu „Zagreb i izbori".[527] U prilogu se nagovještaju gradski izbori koji mogu promijeniti komunalnu politiku grada Zagreba. Autor se ne slaže ni s Radićevom ni s frankovačkom politikom, nego zagovara politiku Demokrata. Drugi je prilog vezan za gradsku temu „Zašto su poništeni mandati radničkih zastupnika".[528] Prilog donosi kako su poništeni mandati gradskih zastupnika Đure Cvijića[529], Kamila Horvatina, Gabrijela Kranjca i Rudolfa Mlinarića, zato što su zastupnici u udruženju koje se bavi potpomaganjem komunista. Prilog „Uslov gospodarskom napretku".[530] donosi gospodarsku temu. U njemu autor iskazuje nezadovoljstvo vladom Velje Vukićevića[531] koji red u gospodarstvu „sprovodi pomoću policije sa cijelom vojskom nametnutih poslanika". Prilog dalje donosi izjave prof. Dragutina Jankovića u *Politici* u kojima on kaže, ako se želi dobiti „jedan normalan ekonomski poredak, treba da ta država obezbedi u prvom redu normalan red stvari u pravnom i političkom smislu...".[532] Ni jedan prilog nije donosio problem radnika i seljaka ili neku drugu temu, niti je imao više ravnopravno zastupljenih tema.

U 24 priloga glavni predmet priloga bio je događaj, u 25 priloga bilo je ostalo (izborne liste i rezultati izbora), u devet priloga osoba, u sedam priloga pojava i proces. Četiri priloga imala su više zastupljenih navedenih elemenata. Među ostalo spadaju proglasi, stranačke liste, rezultati izbora, izjave političara i dr. Proglas SDS-a donosi prilog „Proglas SDS narodu" u

---

[526] Vidi tablicu 34. *Analiza priloga Riječi u 1927. godini.*

[527] „Zagreb i izbori", *Riječ*, br. 199., 1. IX. 1927., 1.

[528] „Zašto su poništeni mandati radn. zastupnika", *Riječ*, br. 221., 28. IX. 1927., 8.

[529] Đuro Cvijić (1896. - 1937.) rođen je u Zagrebu. Hrvatski povijesničar i publicist. Sudjelovao 1912. u pripremama atentata na komesara Slavka Cuvaja. U Prvome svjetskom ratu borio se na istočnom bojištu. Članom Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije postao je 1917., a sudjelovao je i u stvaranju Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) 1919. i bio izabran u partijsko rukovodstvo. Od 1925. do III. kongresa KPJ 1926. sekretar Privremenoga rukovodstva KPJ, potom politički sekretar CK KPJ. Nakon IV. kongresa KPJ uklonjen je iz partijskoga rukovodstva. Više puta zatvaran, pa je 1931. emigrirao. Uređivao je listove *Sloboda* i *Istina*, izdavao *Borbu, Crvenu dunavsku stražu* i *Hrvatski put.* Surađivao u različitim dnevnim listovima, glasilima i časopisima (*Novosti, Obzor, Novo društvo, Sloboda, Nova istina, Novi svijet, Borba* i dr.).

[530] „Uslov gospodarskom napretku", *Riječ*, br. 217., 23. IX. 1927., 1.

[531] Velja Vukićević (1871. - 1930.) rođen je u Opariću. Po zanimanju je bio profesor u srednjoj školi. Bio je srpski političar. Uz N. Pašića jedan od važnijih članova Narodne radikalne stranke. Bio je predsjednik Vlade Kraljevine SHS od 17. travnja 1927. do 28. srpnja 1928. godine. Oporba (SDK i ZS) je tijekom rasprave u Skupštini pokrenula odgovornost vlade za režim redarstvenih nasilja u čitavoj zemlji, poglavito pomoću općinskih i gradskih komeserijata postavljenih od ministra unutrašnjih djela namjesto zakonito izabranih općinskih zastupstava posebice u Hrvatskoj, pa i u gradu Zagrebu, zahtijevajući da se ti komeserijati ukinu. *Ko je ko u Jugoslaviji*, Zagreb 1928.

[532] „Uslov gospodarskom napretku", *Riječ*, br. 217., 23. IX. 1927., 1.

kojem se objašnjavaju stranački program i ciljevi stranke.[533] U većini priloga, kad je riječ o osobi, uglavnom se „blati“ Velja Vukićević i njegova politika u radikalnoj stranci. Tako u prilogu „Vukićević počinja teške zločine“, Ljuba Davidović opširno daje karakteristiku Vukićevića kao jednog „od onih ljigavih političara, koji su održavajući se na vlasti pod svaku cijenu postali grobari radikalne stranke“.[534] Davidović smatra da „Velja Vukićević, jedno misli, drugo govori, a treće radi. Postavio je na vladu svoje ljude, pa radi šta hoće i provodi teror. Potpomaže one koji su udareni žigom korupcije.“.[535] Ovakvih sličnih priloga ima još: „Ofanziva g. Davidovića protiv g. Vukićevića“, „Pošalji ludu na vojsku“, „Spasavajmo naš parlamenat“.[536] Osim već spomenutih osoba (Ljube Davidovića i Velje Vukićevića) u prilozima se često spominju dr. Dušan Peleš[537] i Svetozar Pribićević koji se često obraća čitateljima *Riječi*.

Od 69 priloga, u čak 63 pristup prilogu bio je ozbiljan, u tri priloga bio je sarkastičan. U tri priloga bilo je zastupljeno više elemenata. Prilog „Pošalji ludu na vojsku“ je sarkastičan.[538] U prilogu nepoznati autor smatra kako većina birača neće izaći na izbore (1927.), ako i da izađu na biralište, nemaju za koga glasovati. Autor je nezadovoljan cijelom političkom scenom i kulturno-društvenim životom. Autor smatra: „U doba kad bi najviše trebalo bar na vrhovima državne uprave, ljudi od velike kulture i autoriteta, koji bi mogli da pokušaju, da izvedu narod iz ove i duševne i ekonomske krize, u to doba baš odozgo širi se prama dolje zaraza haosa i bezglavosti.“.[539] Predsjednika vlade naziva Velju Vukićevića ludom koja je puštena u narod kako bi širila strah i teror. Drugi sarkastičan prilog, „Privremena krparija“, govori protiv vlade koja namjerno ne želi dati ostavku, već pokušava nekim zamjenama „prekrojiti“ vladu.[540]; primjerice, za novoga ministra socijalne politike staviti dr. Antuna Korošeca. Kritizira se i ministar pravde dr. Dušan Subotić, član NRS, koji je u predizbornim govorima jasno poručio što vlada misli „...mora se očuvati hegemonija srpstva (zapravo:srbijanstva), koja treba da je zagarantovana u ustavu (!), da će beogradski

[533] „Proglas SDS narodu“, *Riječ*, br. 200., 2. IX. 1927., 1.
[534] „Vukićević počinja teške zločine...“, *Riječ*, br. 204., 7. IX. 1927., 1.
[535] *Isto*.
[536] „Ofanziva g. Davidovića protiv g. Vukićevića“, *Riječ*, br. 205., 8. IX. 1927., 4., „Pošalji ludu na vojsku“, *Riječ*, br. 207., 11. IX. 1927., 1., „Spasavajmo naš parlamenat“ br. 210., 15. IX. 1927., 1.
[537] Dušan Peleš rođen je 1867. godine u Šibinama kod Gline. Gimnaziju je završio u Karlovcu, pravni fakultet u Gracu. Radio kao pravnik i političar. Bio je ministar Pravde (1920.) i Socijalne politike (1923. – 1924.), privremeni predsjednik Narodne skupštine i bivši narodni poslanik u Hrvatskom saboru. Bavio se literaturom stručnom, pravničkom i beletrističkom i to pod pseudonimom Sreten Dančić. Bio je direktor zagrebačkog *Radikalskog glasnika*. *Ko je ko u Jugoslaviji*, Zagreb 1928., 112.
[538] „Pošalji ludu na vojsku“, *Riječ*, br. 207., 11. IX. 1927., 1.
[539] *Isto*.
[540] „Privremena krparija“, *Riječ*, br. 216., 22. IX. 1927., 1.

pašaluk i u času poraza biti osinjak...“.[541] Prvi prilog s kombinacijom zastupljenih elemenata je „Velja započeo-Aca dovršio“.[542] Pristup prilogu je ozbiljno sarkastičan, a komentira se stanje u Radikalnoj stranci. Negativno se piše o Velji Vukićeviću koji je prema autorovu mišljenju doveo do raspada stranke na dva tabora, Veljin i Pašićev. Drugi prilog je ozbiljno sarkastičan, „Svi na bedeme demokratije“, u njemu se vrijeđa vlada i politička agitacija drugih stranaka.[543] U prilogu se navodi kako se tijekom tri mjeseca političke agitacije jasno moglo vidjeti što koja stranka nudi i kakve promjene želi u državi. O vladajućoj stranci autor priloga piše: „Najstrahovitije i najnakaznije se razgolitila ova vlada. Iznijela je u ovoj borbi sve rugobe u punom svjetlu. Nijedan joj čir nije ostao sakriven. Tko je imao otvorene oči, mogao je da pravo ocijeni ovakvu jadnu i svim političkim bolestima zaraženu. Kakva jezovita slika! Zar njoj da narod Srba, Hrvata i Slovenaca nakon osam godina najrazličitijih iskustava i muka dade povjerenje? Zar da se narodni plebiscit vrši za lešinu, koja se zove radikalsko-demokratska koalicija?...“.[544] Treći prilog, „Još se tapa“.[545] koji je ozbiljno sarkastičan, u nekim izjavama autora je smiješan. U prilogu se zamjera vladi što nije dala ostavku kako bi nova vlada mogla čim prije početi s radom. Vrijeđa se vlada i njen rad, a ministrima se poručuje da je svaki ministar zamjenjiv, ovim riječima: „Zato - ako ništa drugo, a ono baš ona grana, na kojoj sjede, voli da se od prvog vjetra tako zaljulja, da strese sa sebe naročito rado ovakove lovce bez kičme.“.[546] Ni jedan prilog nije bio humorističan.

Riječ se u 1927. godini obraćala uglavnom svom čitateljstvu. I dalje je *Riječ* ostala glavno glasilo SDS-a, ali politički su se prilozi, osim stranačkim pristašama, obraćali svom čitateljstvu. Točnije 33 priloga obraćalo se stranačkim pristašama dok su se 32 priloga obraćala svom čitateljstvu. Dva priloga su se obraćala oporbi i dva priloga su imala kombinaciju zastupljenih elemenata. Prvi je prilog koji se obraćao oporbi, „Demokratski ministri protiv g. Davidovića“, u kojem se prenosi prilog iz novosadske *Zastave*.[547] U prilogu se prenosi kako su određeni demokrati bili u dogovoru s Veljom Vukićevićem protiv Ljube Davidovića. U slučaju da ne ispoštuju dogovor, Velja Vukićević je prijetio da će javnosti pokazati određene dokumente. Drugi prilog, „Spasavajmo naš parlament“, obraćao oporbi. On donosi rezultate izbora i poziva oporbu „da izbaci iz Skupštine poslanike koje je u nju uvela

[541] „Privremena krparija“, *Riječ*, br. 216., 22. IX. 1927., 1.
[542] „Velja započeo-Aca dovršio“, *Riječ*, br. 202., 4. IX. 1927., 1.
[543] „Svi na bedeme demokratije“, *Riječ*, br. 205., 8. IX. 1927., 1.
[544] *Isto*.
[545] „Još se tapa“, *Riječ*, br. 211., 16. IX. 1927., 1.
[546] *Isto*.
[547] „Demokratski ministri protiv g. Davidovića“, *Riječ*, br. 207., 11. IX. 1927., 1.

policija!“.[548] Time se htjelo pokazati nezadovoljstvo radom vlade te težnja ujedinjenja svih demokrata samo kako bi smijenili Velju Vukićevića i njegovu vladu. Prilog „U stvaranju i spremanju“ obraćao se oporbi, vladi i stranačkim pristašama.[549] Prilog donosi izvješće o „zakulisnim igrama“ nakon izbora. Nakon izbora 1927. Velja Vukićević poslao je teklića, g. Vlajka Kocića, u Ljubljanu na pregovore s dr. Antunom Korošecom. Velji Vukićeviću svakako je više odgovarala koalicija sa slovenskim klerikalcima nego s demokratima, premda se bojao glasina o ujedinjavanju svih demokrata u Demokratski blok.[550] Drugi prilog, „Odnos izmedju radikala i klerikalaca“,[551] donosi kombinaciju zastupljenih elemenata. Prilog se obraćao stranačkim pristašama, vladi i oporbi. Ni jedan prilog se nije obraćao vladi direktno.

Politička kultura, za razliku od ostalih godina, nije bila je dovoljno zastupljena u *Riječi* 1927. godine. U 39 priloga od 69 bila je prisutna politička kultura. U 23 priloga nije uopće zastupljena, dok je u sedam priloga djelomično zastupljena.

Od političke kulture najzastupljenija je kombinacija elemenata i to u 24 priloga. Potom slijede ljudska stajališta prema političkom sustavu u deset priloga, vrijednosti u šest priloga, javno mišljenje u tri priloga, ideologija u dva priloga i samo jedan prilog s normom. Javno mišljenje o gradskim izborima u Zagrebu donosi se u prilogu „Zagreb i izbori“, u kojem dr. Ljubomir Tomašić daje svoje mišljenje o stanju u Zagrebu.[552] Među ostalim Lj. Tomašić se nada „kako na ovim izborima građani neće glasati za radićevštinu niti frankovštinu, već se nada za jednu realnu, nacionalnu demokratsku kulturnu politiku“. Javno mišljenje zastupljeno je u prilogu „Pošalji ludu na vojsku“, u kojem nepoznati autor izriče svoje mišljenje o vladi i stanju u državi.[553] U prilogu „Situacija pred sastanak parlamenta“ donosi se mišljenje nepoznatog autora o rekonstrukciji vlade.[554] Jasno je izraženo autorovo nezadovoljstvo rješenjem poslije izborne koalicije. Ideologija je zastupljena u prilogu „Glavni odbor NRS-a poništio tri Vukićevićeve kandidacijske liste“. U prilogu se iznosi ideologija NRS-a.[555] Ideologija SDS-a zastupljena je u prilogu „Proglas SDS narodu“ u kojem se čitatelju objašnjava što je sve Demokratska stranka napravila za narod i za što se sve zalažu demokrati: „Naš je ideal zapadna prosvećena demokratija, koja je jedina uvela režim, dostojan slobodnog čovjeka... Naša samostalna demokratska stranka pojavljuje se jedina pred narodom kao stranka, koja nije ni plemenska ni verska. Uvereni u težnju čovečanstva za opštim m

[548] „Spasavajmo naš parlament“, *Riječ*, br. 210., 15. IX. 1927., 1.
[549] „U stvaranju i spremanju“, *Riječ*, br. 215., 21. IX. 1927., 1.
[550] „U stvaranju i spremanju“, *Riječ*, br. 215., 21. IX. 1927., 1.
[551] „Odnos izmedju radikala i klerikalaca“, *Riječ*, br. 219., 25. IX. 1927., 2.
[552] „Zagreb i izbori“, *Riječ*, br. 199., 1. IX. 1927., 1.
[553] „Pošalji ludu na vojsku“, *Riječ*, br. 207., 11. IX. 1927., 1.
[554] „Situacija pred sastanak parlamenta“, *Riječ*, br. 218., 24. IX. 1927., 1.
[555] „Glavni odbor NRS poništio tri Vukićevićeve kandidatske liste“, *Riječ*, br. 199., 1. IX. 1927., 2.

irom, a i kao pristalice mirnog rešavanja međunarodnih sporova, mi smo za miroljubivu spoljnu politiku...“.[556] Treći je prilog u kojem je zastupljena ideologija SDS-a, „Svi na bedeme demokratije“.[557] U 23 priloga nije bilo elemenata političke kulture.

Budući da je *Riječ* glavno glasilo Samostalne demokratske stranke, 54 priloga bilo je demokratski orijentirano. Četiri priloga zastupala su Jugoslavensku demokratsku stranku Ljube Davidovića. Među njima su: „Ofanziva g. Davidovića protiv g. Vukićevića“, „Hoće li se raskinuti vladina koalicija?“, „Narodna skupština se sastaje 5. oktobra“ i „Izjava dra Gregora Žerjava“.[558] Tri priloga koja su zastupala Narodnu radikalnu stranku jesu: „Definitivni rascjep u radikalnoj stranci“, „Glavni odbor NRS poništio tri Vukićevićeve kandidacijske liste“ i „G. Vukićević i dr. Marinović u audijenciji kod kralja“.[559] Jedan prilog koji je zastupao Hrvatsku seljačku stranku je prilog „Izbori od 1925. g. – idila prema ovim izborima“.[560] U sedam priloga nije se mogla odrediti stranačka orijentacija.

Kritičko stajalište *Riječi* prema drugoj stranci bilo je u 30 priloga neutralno, u 21 prilogu negativno i u pet priloga pozitivno. Prilog koji pozitivno glada na drugu stranku, „G. Sv. Pribićević o ujedinjenju demokratije“, prenosi intervju sa Svetozarom Pribićevićem. U intervju S. Pribićević demantira vijesti o ujedinjenju SDS-a s JDS-a, ali ne vidi ništa loše u udruženju demokratskih ideja za dobrobit građana. Pozitivan stav prema drugoj stranci nalazi se u prilogu „Narodna skupština se sastaje 5. oktobra“ u kojem se govori o demokratskom bloku, te o dobrim odnosima SDS-a s JDS.[561] Treći prilog koji pozitivno gleda na stvaranje demokratskog bloka, tj. pozitivno glada na neku drugu stranku je prilog „U stvaranju i spremanju“.[562] U prilogu se kritizira vladina politika i manipuliranje portfeljima. Prilog u kojem se negativno gleda na vladu, ali zato vlada gleda pozitivno na druge stranke nosi naziv „Vukićevićevi pokušaji da se održi“. U njemu se prenosi kako Velja Vukićević pokušava organizirati vladu u koaliciji s JMO i SLS.[563] U trinaest priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište prema drugoj stranci.

---

[556] „Proglas SDS narodu“, *Riječ*, br. 200., 2. IX. 1927., 1.
[557] „Svi na bedeme demokratije“, *Riječ*, br. 205., 8. IX. 1927., 1.
[558] „Ofanziva g. Davidovića protiv g. Vukićevića“, *Riječ*, br. 205., 8. IX. 1927., 4., „Hoće li se raskinuti vladina koalicija?“, *Riječ*, br. 209., 14. IX. 1927., 1., „Narodna skupština se sastaje 5. oktobra“, *Riječ*, br. 214., 20. IX. 1927., 2. i „Izjava dra Gregora Žerjava“, *Riječ*, br. 215., 21. IX. 1927., 2.
[559] „Definitivni rascijep u radikalnoj stranci“, *Riječ*, br. 199., 1. IX. 1927., 1., „Glavni odbor NRS poništio tri Vukićevićeve kandidatske liste“, *Riječ*, br. 199., 1. IX. 1927., 2. i „G. Vukićević i dr. Marinović u audijenciji kod kralja“, *Riječ*, br. 212., 17. IX. 1927., 2.
[560] „Izbori od 1925. g. - idila prema ovim izborima“, *Riječ*, br. 217., 23. IX. 1927., 1.
[561] „Narodna skupština se sastaje 5. oktobra“, *Riječ*, br. 214., 20. IX. 1927., 2.
[562] „U stvaranju i spremanju“, *Riječ*, br. 215., 21. IX. 1927., 1.
[563] „Vukićevićevi pokušaji da se održi“, *Riječ*, br. 215., 21. IX. 1927., 1.

Što se pak tiče stajališta *Riječi* (SDS-a) prema vladi, ono je bilo u 45 priloga negativno, u devet priloga bilo je neutralano, u jednom prilogu pozitivno i u 13 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema vladi. Prilog koji pozitivno gleda na vladu je „Zagreb i izbori“ u kojem je autor nezadovoljan politikom opozicije i nada se da će vlada promijeniti loše političko stanje u Zagrebu.[564] Prilog koji pozitivno i negativno gleda na vladu je „Glavni odbor NRS-a poništio tri Vukićevićeve kandidacijske liste“. U njemu se izlaže kako je vlada izglasala oko trideset različitih zakona, te kako je pokrenula nekoliko značajnijih zakonskih projekata, među kojima je i zakon o izjednačenju poreza.[565] Pozitivno kritičko stajalište prema vladi vidljivo je iz teksta: „Da ništa drugo nije posavršavano, kaže se u proglasu, skupštini se ne bi moglo reći, da je nesposobna za rad. Ona je bila sposobna za rad i šta više, u posljednje se vrijeme pri radu u skupštini nije osjećala ni partijska žučnost ni netrpeljivost, kako je to ranije često bivalo. Radikalno demokratska koalicija imala je većinu dovoljno garantovanu za uspješan rad.“.[566] Negativan stav prema vladi vidljiv je iz vođenja Velje Vukićevića koji krivo predstavlja Radikalnu stranku i njen program.

Kad je prilog pisao o stranci, najčešće je kritizirao druge stranke (čak 18 priloga). U sedam priloga događaji sa skupova stranke, u sedam priloga pretežno se donose rezultati izbora, pet priloga donosi program stranke, pet priloga donosi izjave čelnika stranke, četiri priloga izjave ostalih članova stranke, tri priloga donose događaje sa sjednice vlade, dva priloga donose događaje sa sjednice stranke, jedan prilog donosi kandidacijske liste i jedan izjavu stranačkoga zastupnika. Program stranke SDS-a donesen je u prilogu „Proglas SDS narodu“, u kojemu autor Svetozar Pribićević govori o glavnim ciljevima stranke: „SDS je stranka koja se bori za velike ideale jedinstva narodnog, za slobodu čoveka i vladu demokratije, za jednakost i ravnopravnost sviju delova i sviju krajeva naroda, za bolji i prosvećeniji život sviju onih koji vapiju za pravdom, prosvetom, slobodom i blagostanjem, a naročito za obezbeđenje slobodnog doma našeg seljaka, i kao stranka naprednih reforama na području ekonomskom, finansijskom i socijalnom u duhu moderne demokratije.“.[567] Prilozi koji su donosili program stranke jesu: „Iz Samostalne demokratske stranke“, „Kako ćemo 4. septembra?“, „Redni broj kutija SDS“.[568] Prilog koji donosi kandidacijske liste je „431 lista sa oko 5000 kandidata“ u kojem stoji kako je u cijeloj zemlji istaknuta 431 lista s oko 5000 kandidata koji se bore za 315 mandata. Od toga broja radikali su istakli 109 lista, demokratska

[564] „Zagreb i izbori“, *Riječ*, br. 199., 1. IX. 1927., 1.
[565] „Glavni odbor NRS poništio tri Vukićevićeve kandidatske liste“, *Riječ*, br. 199., 1. IX. 1927., 2.
[566] *Isto*.
[567] „Proglas SDS narodu“, *Riječ*, br. 200., 2. IX. 1927., 1.
[568] „Iz Samostalne demokratske stranke“, *Riječ*, br. 200., 2. IX. 1927., 8., „Kako ćemo 4. septembra?“, *Riječ*, br. 201., 3. IX. 1927., 1., „Redni broj kutija SDS“, *Riječ*, br. 204., 7. IX. 1927., 3.

zajednica 75, zemljoradnička stranka 43, SDS 38. komunisti 35, radićevci 32, socijalisti 26, klerikalci 19, federalisti 14, republikanci 9, Nijemci 7, srpska stranka 5, Nikić 4, Radićevi disidenti 4, a po jednu listu golaći (cigani), dobrovoljci, frankovci, Rumunji, Mađari, dok je šest lista označena kao nezavisna“. [569] Izjavu stranačkoga zastupnika donosi prilog „Izjava dra Gregora Žerjava“ u kojem je dao svoje mišljenje o mogućem spajanju svih demokrata (SDS-a sa Demokratskom zajednicom).[570] Također je izjavio da se ne slaže s postupcima vlade Velje Vukićevića i da je upravo zbog toga državi potrebno ujedinjenje demokratskih ideja. Deset priloga imalo je kombinaciju zastupljenih elemenata, a samo šest priloga nije govorilo o stranci.

Kao i u prethodnoj godini, više od pola priloga nije bilo edukativnoga karaktera, čak 57 priloga od njih 69. Od ostalih 12 priloga koji su bili edukativni, šest priloga je objašnjavalo stranački program, tri su objašnjavala neki politički pojam, dva su objašnjavala postupak glasovanja, a jedan prilog imao je kombinaciju elemenata. Ni jedan prilog nije objašnjavao politička stajališta, vrijednosti i ideologiju. Ni jedan prilog nije pisao o povijesti stranke. Zanimljiv članak svakako je „Glavni odbor NRS poništio tri Vukićevićeve kandidacijske liste“ u kojemu se objašnjava program Radikalne stranke. Točnije, prilog donosi i jedan zanimljiv proglas koji se tiče terora u vrijeme izbora: „Teror policije prema kandidatima, predstavnicima lista i čuvarima kutija, hapšenje i prisiljavanje ljudi da se odreknu od ove ili one stranačke dužnosti, prijetenje i proganjanja, sve to nas danas imperativno goni da izademo iz rezerve i da u interesu morala i autoriteta stranačkog dignemo svoj glas u zaštitu ugroženih političkih sloboda i građanskih prava svih gonjenih bez obzira kojoj oni političkoj grupi ili stranci pripadaju, da dignemo svoj glas i da otvoreno kažemo cijelom našem narodu bez razlike političkog uvjerenja i stranačke podvojenosti, da radikalna stranka i Glavni odbor ne samo da nemaju nikakove veze sa ovim i ovakvim radom vlade, nego da oni osuđuju u principu svaki pokušaj sprječavanja da narod slobodno može pokazati svoju volju prilikom kandidacija, a naročito prilikom biranja...“.[571] Pojam demokracije i parlamentarizma objašnjava se u prilozima: „Uslov gospodarskom napretku“ i „Naša mlada demokratija u izborima“.[572] Politički pojam Demokratskog bloka objašnjava se u prilogu „Većina i vlada“ u kojem se naglašava „kako je prirodno da se demokratske ideje stope u jednu“.[573] Prilog koji je objašnjavao postupak glasovanja je „Iz Samostalne demokratske stranke“ i „Prva od dvanaest

[569] „431 lista sa oko 5000 kandidata“, *Riječ*, br. 207., 11. IX. 1927., 1.
[570] „Izjava dra Gregora Žerjava“, *Riječ*, br. 215., 21. IX. 1927., 2.
[571] „Glavni odbor NRS poništio tri Vukićevićeve kandidatske liste“, *Riječ*, br. 199., 1. IX. 1927., 2.
[572] „Uslov gospodarskom napretku“ , *Riječ*, br. 217., 23. IX. 1927., 1. i „Naša mlada demokratija u izborima“, *Riječ*, br. 219., 25. IX. 1927., 3.
[573] „Većina i vlada“, *Riječ*, br. 221., 28. IX. 1927., 1.

kutija“.[574] Samo je jedan prilog, „Pregled gradskih izbora poslije rata“, imao kombinaciju zastupljenih elemenata.[575] Osim što je objašnjavao rezultate izbora, prilog je donio i stranačke programe nekih stranaka te je objasnio tko je sve glasovao i tko je imao pravo glasa.

Izraženost kritičkoga stajališta bila je u 47 priloga eksplicitna, u 16 priloga nema kritičkoga stajališta (neutralan odnos) i u jednom prilogu bio je implicitan kritički stav. U prilogu koji ima implicitno kritičko stajalište, „Naša mlada demokratija u izborima“, autor priloga Mirko Došen smatra kako narod u državi tj. birači, nemaju političke svijesti i kulture što predstavlja najveći problem prilikom izbora. U pet priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište.

Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci bilo je ovakvo: u 39 dominira negativno stajalište, u 20 priloga bilo je neutralno (nema kritičkog stajališta), u dva priloga podjednako se osjeća odobravanje i neodobravanje, a ni u jednom priloga nije bilo pozitivno stajalište prema vladajućoj stranci. U osam priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište prema vladajućoj stranci. Pozitivno stajalište prema vladajućoj stranci je prilog „Glavni odbor NRS poništio tri Vukićevićeve kandidatske liste“ u kojem se na Narodnu radikalnu stranku gleda pozitivno.[576] Prilog donosi događaje i zaključke Glavnog odbora NRS-a. Među ostalim donosi i kandidacijske liste za područje Srbije, te odluku u kojoj se poništavaju liste predsjednika vlade, Velje Vukićevića, za banjalučki, skopski i pirotski okrug i tri liste ministra pravde, dr. Subotića, za kragujevački, somborski i subotički okrug.[577] U prilogu se podržava Radikalna stranka i njezin rad te težnja da se dovrše započete promjene u zakonima, ali se zamjera Velji Vukićeviću koji „radi iza leđa“ Glavnom odboru, a govori kako njegove ideje zastupa Radikalna stranka. Također mu se zamjera što je na vodeća mjesta u vladi postavio rodbinu.

Čitatelji *Riječi* uglavnom su bili obrazovani, 58 priloga od 69 bilo je namijenjeno obrazovanima. Slabije obrazovanima bila su namijenjena četiri priloga, a u sedam priloga nije bilo moguće odrediti obrazovanost. Prilozi slabije obrazovanom čitateljstvu su: „Iz Samostalne demokratske stranke“, „Vukićević počinja teške zločine“, „Na izbornom terenu“ i „Zašto su poništeni mandati radn. zastupnika“.[578]

---

[574] „Iz samostalne demokratske stranke“, *Riječ*, br. 200., 2. IX. 1927., 8. i „Prva od dvanaest kutija“, *Riječ*, br. 201., 3. IX. 1927., 2.
[575] „Pregled gradskih izbora poslije rata“, br. 202., 4. IX. 1927., 2.
[576] „Glavni odbor NRS poništio tri Vukićevićeve kandidatske liste“, *Riječ*, br. 199., 1. IX. 1927., 2.
[577] *Isto*.
[578] „Iz Samostalne demokratske stranke“, *Riječ*, br. 200., 2. IX. 1927., 8., „Vukićević počinja teške zločine“, *Riječ*, br. 204., 7. IX. 1927., 1., „Na izbornom terenu“, *Riječ*, br. 204., 7. IX. 1927., 2. i „Zašto su poništeni mandati radn. zastupnika“, *Riječ*, br. 221., 28. IX. 1927., 8.

Riječ je uglavnom bila upućena svim zanimanjima, nije bila striktno opredijeljena prema jednoj grani zanimanja. Najviše priloga, njih 41, namijenjeno je ostaloj publici, 21 prilog bio je namijenjena visoko obrazovanoj inteligenciji, a ni jedan prilog seljacima i radnicima. U sedam priloga nije bilo moguće odrediti kojem zanimanju se autor obraća.

Prilozi u *Riječi* bili su obrađeni na stručan i opsežan način. U više od pola priloga (čak 55) čitatelj je mogao sam zauzeti svoje vlastito mišljenje i kritičko stajalište dok u 14 priloga autor nameće svoje stajalište. U ovoj godini (1927.) autori su teme obradili loše. U 40 priloga autor je temu obradio površno dok je u 29 priloga tema bila obrađena detaljno i temeljito.

U *Riječi* se autori priloga nisu potpisivali, većina priloga je nepotpisana. Od 69 priloga, njih 64 nije potpisano. Potpisano je samo pet priloga i to četiri punim imenom i prezimenom i jedan inicijalima. Pet potpisanih autora su: Ljubomir Tomašić, Svetozar Pribićević i Mirko Došen.[579] Prilog „Na izbornom terenu“ potpisan je samo s Kastavac što sam uvrstila pod inicijale.[580]

[579] Ljubomir Tomašić s prilogom „Zagreb i izbori“, *Riječ*, br. 199., 1. IX. 1927., 1., Svetozar Pribićević s prilozima „Proglas SDS narodu“ *Riječ*, br. 200., 2. IX. 1927., 1. i „Spasavajmo naš parlamenat“, *Riječ*, br. 210., 15. IX. 1927., 1., te Mirko Došen s prilogom „Naša mlada demokratija u izborima“, *Riječ*, br. 219, 25. IX. 1927., 3.

[580] „Na izbornom terenu“, *Riječ*, br. 204., 7. IX. 1927., 2.

Tablica 34. Analiza priloga *Riječi* u 1927. godini.

	Klasifikacijske podgrupe												
Klasifikacijska grupa	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	61	1	0	2	5	0	0	0	0	0	0	69
2. Glavni predmet priloga	0	24	9	7	25	4	0	0	0	0	0	0	69
3. Pristup prilogu	0	63	3	0	3	0	0	0	0	0	0	0	69
4. Kome se obraća prilog	0	33	0	2	32	2	0	0	0	0	0	0	69
5. Zastupljenost teme političke kulture	0	39	7	23	0	0	0	0	0	0	0	0	69
6. Zastupljenost političke kulture	23	1	6	10	3	2	24	0	0	0	0	0	69
7. Stranačka orijentiranost	7	1	4	3	0	54	0	0	0	0	0	0	69
8. Stajalište prema drugoj stranci	13	5	21	30	0	0	0	0	0	0	0	0	69
9. Stajalište prema vladi	13	2	45	9	0	0	0	0	0	0	0	0	69
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	6	5	1	7	3	2	18	5	1	4	7	10	69
11. Spominju li se u prilogu žene?	0	1	68	0	0	0	0	0	0	0	0	0	69
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društva?	0	0	69	0	0	0	0	0	0	0	0	0	69
13. Edukativni sadržaj u prilogu	57	3	6	2	0	0	1	0	0	0	0	0	69
14. Izraženost kritičkoga stavjališta	5	16	3	45	0	0	0	0	0	0	0	0	69
15. Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci	7	20	2	39	1	0	0	0	0	0	0	0	69
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	7	58	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	69
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	7	21	0	0	41	0	0	0	0	0	0	0	69
18. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja	0	14	55	0	0	0	0	0	0	0	0	0	69
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	0	40	29	0	0	0	0	0	0	0	0	0	69
20. Potpis pod prilogom	64	4	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	69

U razdoblju od 1920. do 1929. pročitala sam 250 brojeva *Riječi* od čega ih je u analizu ušlo 178. Od 409 analiziranih priloga, u analizu ih je ušla 326 .

Najzastupljenija tema analiziranih priloga u *Riječi* (u razdoblju 1920. – 1929.) bila je politika, u 273 priloga. U 38 priloga od njih 326, glavna tema bili su komentari drugih novina, u šest priloga ravnopravno je zastupljeno više tema, u tri priloga zastupljene su bile gradske i komunalne teme, u dva priloga problemi seljaka i radnika, u dva priloga ostalo, a jedan je prilog bio s gospodarskom temom i jedan u kojem je tema bila obrazovanje.

Prilozi u *Riječi* koji su uglavnom donosili političke teme, u 83 priloga od 326 opisivali su događaj. U 69 priloga donosile su se pojave i procesi, u 42 priloga opis neke osobe, intervju s nekom osobom ili sl., u 106 priloga bilo je ostalo. Pod ostalo idu izborne liste, rezultati izbora, zakoni... Ravnopravno je bilo zastupljeno više zadanih elemenata u 26 priloga.

Pristup prilozima u *Riječi* u velikoj je većini (čak 286) bio ozbiljan, u 24 priloga bio je sarkastičan, u pet humorističan, a u 11 priloga bilo je zastupljeno više navedenih elemenata.

Riječ se u svojim prilozima najviše obraćala stranačkim pristašama u 169 priloga. U velikom broju obraćala i svom čitateljstvu u 130 priloga. U sedam priloga obraćala se oporbi, a u tri priloga vladi. U 17 priloga bilo je zastupljena kombinacija elemenata.

Iz svih analiziranih priloga, njih 326, politička kultura bila je zastupljena u 195 priloga što je više od pola. Politička kultura djelomično je bila zastupljena u 47 priloga, a u 84 priloga nije uopće bila zastupljena.

U 139 priloga zastupljena je kombinacija zadanih elemenata političke kulture, tj. ljudska stajališta prema političkom sustavu i javnom mišljenju ili kombinacija vrijednosti i javnog mišljenja. Pedeset jedan prilog donosi ljudska stajališta prema političkom sustavu, 23 priloga donosi javno mišljenje, 17 vrijednosti, šest prilog norme i šest priloga ideologiju. U 84 priloga nije bilo moguće odrediti političku kulturu.

Prilozi u *Riječi* jasno su bili orijentirani prema Jugoslavenskoj demokratskoj stranci (JDS), kasnije Samostalnoj demokratskoj stranci (SDS). Broj priloga u *Riječi* podijeljen je između JDS-a i SDS-a jer se stranka podijelila. Zbroj svih priloga koji su se odnosili na demokrate iznosi 288, tj. 134 priloga za JDS i 154 priloga za SDS. Samo je šest priloga bilo orijentirano prema H/R/SS, sedam priloga prema NRS, a ni jedan prilog prema komunistima. U 25 priloga nije bilo moguće odrediti stranačku orijentiranost.

U više od pola priloga (čak 181) stajalište prema drugoj stranci bilo je negativno, u 68 priloga bilo je neutralno, a u sedam priloga pozitivno. U 70 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema drugoj stranci. Glavni je razlog što se u tim prilozima nije moglo odrediti

stajalište što su se u tim prilozima uglavnom donosile kandidacijske liste, rezultati izbora, stranački program i dr.

Stajalište *Riječi* prema vladi u 110 priloga bilo je negativno. U 78 priloga to stajalište bilo je neutralno, a u 59 priloga stajalište je prema vladi bilo pozitivno. U 79 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema vladi.

Politički prilozi uglavnom su donosili vijesti o stranci. To najbolje pokazuje brojka od 326 priloga, od kojih njih 290 donosi vijesti o stranci, znači samo 36 njih nije „govorilo" o stranci. Kad se pisalo o stranci, najviše je bilo priloga (čak 94) koji su kritizirali drugu stranku, 35 priloga donosilo je rezultate izbora, 29 priloga donosilo je događaje sa skupova, 19 priloga izjave ostalih članova stranke, 17 priloga izjave čelnika stranke, 17 priloga izjave stranačkih zastupnika, 14 priloga donosilo je kandidacijske liste, 14 priloga događaje sa sjednice vlade, sedam priloga program stranke i pet priloga događaje sa sjednice stranke. Kod 39 priloga bila je zastupljena kombinacija više elemenata.

Glavna funkcija *Riječi* bila je i informiranje stranačkih pristaša o tome što se događa u stranci. Osim što je informirala demokrate, *Riječ* je svoje priloge upućivala i ostalim čitateljima kako bi pridobila što veći krug čitatelja. Iz toga razloga u *Riječi* možemo naći političke priloge koji nisu isključivo vezani za Demokratsku stranku, već obrađuju uglavnom aktualne teme iz politike. Nažalost, veliki broj priloga, 250 od 326, nije imalo edukativni karakter. Bez obzira na to, 34 priloga objašnjavala su stranački program. U 15 priloga objašnjavao se postupak glasovanja, u 11 prilog neki politički pojam, u samo četiri priloga objašnjavali su se politička stajališta, vrijednosti i ideologija, ni jedan prilog nije donosio povijest stranke, a u 12 priloga bila je kombinacija zastupljenih elemenata.

Autor je u 225 priloga imao eksplicitno kritičo stajalište, u 60 priloga neutralno, u osam priloga implicitno kritičko stajalište. U 33 priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište. Prema vladajućoj stranci kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci u 124 priloga bilo je neutralno, u 97 priloga negativno, u 34 priloga bilo je pozitivno stajalište, a u 15 priloga podjednako se osjećalo odobravanje i neodobravanje. Kritičko stajalište prema vladi nije bilo moguće odrediti u 56 priloga.

Čitalačka publika *Riječi* bili su visoko obrazovani ljudi, te građani kod kojih se pokušavala probuditi potreba za svakodnevnim čitanjem novina. Od 326 priloga, 183 priloga bilo je namijenjeno ostalom čitateljstvu, u koje su ulazili svećenici, činovnici, vojnici, umirovljenici, studenti i dr. Čak 113 priloga bilo je namijenjeno visokoobrazovanim stručnjacima, samo pet priloga isključivo seljacima i tri priloga radnicima. U 22 priloga nije bilo moguće odrediti kome je namijenjen. Prema obrazovanju, 279 priloga bilo je namijenjeno

visoko obrazovanim ljudima, 25 priloga slabije obrazovanima dok u 22 priloga nije bilo moguće odrediti obrazovanje.

Čitatelju je ostavljena mogućnost kritičkoga pristupa i zauzimanje vlastitoga stajališta u 259 priloga. U 66 priloga čitatelju su se nametala stajalištai, te u samo jednom prilogu nije bilo moguće odrediti autorovo stajalište prema čitateljstvu.

U *Riječi* su prilozi bili obrađeni uglavnom temeljito (njih 173). Temu je autor u 153 priloga obradio površno. Prilozi u *Riječi* uglavnom su pisani informativno. Čitateljima se nudila informacija vezana za izbore i politički život u Kraljevini SHS. Osim „skromnih“ političkih vijesti, *Riječ* se uglavnom fokusirala na pisanje drugih novina (oporbenih), zbog čega je u velikom broju priloga moguće čitati što pišu druge novine o aktualnim temama.

Riječ za razliku od *Doma* i ostalih oporbenih listova, svoje priloge nije potpisivala. Autori, kad bi i potpisali prilog, uglavnom su se potpisivali punim imenom i prezimenom, rjeđe inicijalima. Od 326 priloga, njih 307 nije bilo potpisano, 14 priloga bilo je potpisano punim imenom i prezimenom, a pet priloga inicijalima.

Tablica 35. Analiza priloga *Riječi* u razdoblju 1920. - 1929. Klasifikacijska podgrupa

Klasifikacijska grupa	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	273	1	1	3	38	2	2	6	0	0	0	326
2. Glavni predmet priloga	0	83	42	69	106	26	0	0	0	0	0	0	326
3. Pristup prilogu	0	286	24	5	11	0	0	0	0	0	0	0	326
4. Kome se obraća prilog	0	169	3	7	130	17	0	0	0	0	0	0	326
5. Zastupljenost teme političke kulture	0	195	47	84	0	0	0	0	0	0	0	0	326
6. Zastupljenost političke kulture	84	5	17	51	23	7	139	0	0	0	0	0	326
7. Stranačka orijentiranost	25	6	134	7	0	154	0	0	0	0	0	0	326
8. Stajalište prema drugoj stranci	71	6	181	68	0	0	0	0	0	0	0	0	326
9. Stajalište prema vladi	79	58	107	82	0	0	0	0	0	0	0	0	326
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	36	6	14	29	12	5	94	17	17	19	35	42	326
11. Spominju li se u prilogu žene?	0	5	320	1	0	0	0	0	0	0	0	0	326
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društva?	1	1	323	1	0	0	0	0	0	0	0	0	326
13. Edukativni sadržaj u prilogu	250	10	34	15	4	0	13	0	0	0	0	0	326
14. Izraženost kritičkoga stajališta	33	60	6	227	0	0	0	0	0	0	0	0	326
15. Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci	57	124	32	97	16	0	0	0	0	0	0	0	326
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	22	279	25	0	0	0	0	0	0	0	0	0	326
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	22	113	3	5	183	0	0	0	0	0	0	0	326
18. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja	1	66	259	0	0	0	0	0	0	0	0	0	326
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	0	153	173	0	0	0	0	0	0	0	0	0	326
20. Potpis pod prilogom	307	14	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	326

8.6. Analiza *Jutarnjega lista*

Jutarnji list izlazio je od 28. veljače 1912. do 13. travnja 1941. Bio je dnevni informativno-politički list. Izlazio je svaki dan u šest sati. Vlasnik, nakladnik i tiskar bio je Ignatz Granitz.[581] Prvi odgovorni urednci bili su Viktor Prosenik, Josip Andres i Eugen Demetrović. Cijena je bila 16 filira, mjesečna pretplata 3.50 K., za tri mjeseca 10.50 K., za pola godine 21 K., za cijelu godinu 41 K. Izvan Zagreba mjesečno 4., za tri mjeseca 12 K., za pola godine 24 K., za cijelu godinu 48 K. Za inozemstvo mjesečno 4.90 K., za tri mjeseca 14.70 K., za pola godine 29.40, za cijelu godinu 58.80. Uredništvo i uprava nalazili su se na Preradovićevom trgu br. 9. Novine su izlazile u nakladi od četiri do osam stranica, pokad i više. Zadnje dvije do tri stranice bile su namijenjene oglasima. Novine su bile podijeljene u četiri stupca. Naslovnica je donosila vijesti iz svijeta. Stalne rubrike: „Posljednje brzojavne vijesti“, „Izvještaji naših glavnih stanova“, „Kratki brzojavi“, „Domaće vijesti“, „Vijesti iz Slovenije“, „Vijesti iz Beograda“, „Vijesti iz Dalmacije“, „Kazalište i umjetnost“, „Pokrajinske vijesti“, „Dnevne vijesti“, „Kratke vijesti“, „Gospodarske bilješke“, „Zagrebačke vijesti“, „Iz života i svijeta“ i „Narodna privreda“.

Analizu *Jutarnjega lista* napravila sam u razdoblju 1918. – 1929. godine. U uzorak su ušle slijedeće godine 1920., 1923., 1925., 1927. i 1929. do diktature. U ovome razdoblju obradila sam 188 brojeva *Jutarnjega lista* i 385 priloga, od čega je u konačnu analizu ušlo 266 priloga. Najveći problem analize *Jutarnjega lista* vidim u tome što su politički prilozi kratki, šturi i ne zadovoljavaju sve kriterije analitičke matrice. Analitičku matricu primjenjivala sam u cijelosti na one priloge koji su se ticali parlamentarnih izbora i političke kulture. Osnovni je cilj analize sadržaja *Jutarnjega lista*: objektivnom metodom analize utvrditi sadržaj priloga koji se odnosi na političku kulturu i parlamentarne izbore u razdoblju 1918. – 1929. U ovom slučaju *Jutarnji list* uzet je isključivo zbog toga što je vanstranački list i prema tome bi trebao prikazati čitatelju političku situaciju objektivnije.

U godini 1920. obradila sam *Jutarnji list* od broja 3087 do 3177. Od 85 priloga u analizu je ušlo njih 55. Najzastupljenija tema priloga bila je politika (čak 49 priloga od njih 55). U dva priloga bili su zastupljeni komentari drugih novina, u jednom prilogu bilo je zastupljeno gospodarstvo, u jednom komunalne i gradske teme, u jednom problemi seljaka i radnika i jedan prilog sadržavao je ostalo. Ni u jednome prilogu nije bilo ravnopravno zastupljeno više navedenih tema, te ni jedan politički prilog nije imao zastupljenu kulturu,

[581] Vidi bilješku 283.

umjetnost i obrazovanje. Gospodarstvo je bilo zastupljeno u prilogu „100 na sto!“ u kojem se donose odredbe Ministarstva financija za povišenje poreza za poslovni obrt (za 100%) i povišenje uvoznih carina (za 50%).[582] Ovo povišenje carine izazvalo je burne reakcije ne samo među seljacima, budući da se radi o uvozu i izvozu stoke, nego i među obrtnicima te poduzetnicima. U istom broju *Jutarnjega lista*, na stranici četiri, još je jedan „bombastičan“ naslov- „100% povišenje carine“ u kojem se donose izmjene uredbe (prema člancima) obrtnoga zakona.[583] Prilog u kojem je bilo zastupljeno ostalo bio je „Dolazak gosp. Nikole Pašića u Zagreb“.[584] U izvješću se kratko opisuje dolazak N. Pašića i ostalih članova Narodne radikalne stranke u Zagreb na Glavni kolodvor, s kojeg je N. Pašić otpraćen u hotel „Palace“. Povod dolasku je bio skup NRS-a u prostorijama „Kolo“ na kojem je N. Pašić trebao održati govor.[585] Ovo je bila samo jedna najava političkoga događaja koji se trebao ostvariti, zbog čega sam ga stavila pod ostalo. Komunalne i gradske teme u *Jutarnjem listu* mogle su se naći u rubrici „Domaće vijesti“. Ova rubrika uglavnom je donosila aktualna vijesti iz Zagreba: od izvješća o nekim događajima, do kratkih informacija o krađama i džeparima. U prilogu „Sigurnosna služba na dan izbora“ donose se odredbe zakona o izboru narodnih poslanika za ustavotvornu skupštinu, te uredbe vezane za sigurnost birača u vrijeme izbora.[586] Prilozi koji donose komentare drugih novina su „Nelojalna izborna borba“ i „Buncanje u izbornoj vrućici“. Prilog „Nelojalna izborna borba“ donosi klevetu iz novina *Hrvat* u kojima se „blati“ izbornika Milana Rojca za navodnu suspenziju u odvjetničkom radu u Bjelovaru.[587] Ovaj prilog donesen je u rubrici „Bilješke“. Prilog „Buncanje u izbornoj vrućici“ donosi komentar na pisanje zagrebačkih *Novosti*.[588] U prilogu se napada Krešimira Kovačevića (redaktora *Novosti*) koji je u svom prilogu u *Novostima* napao *Jutarnji list* i *Večer* kao novine koje stoje u službi Habsburgovaca. Prilozi „Optužnica radi seljačke pobune u Stubici“ i „K seljačkoj pobuni u kotaru dugoselskom“, donose članak o problemu seljaka, a nalaze se u rubrici „Bilješke“.[589] Prilozi donose dvije optužnice kraljevskoga državnog odvjetništva koje su podignute protiv bune seljaka u Stubici i Dugom selu. Svi optuženici okrivljeni su radi zločina pobune.

---

[582] „100 na sto!“, *Jutarnji list*, br. 3151., 5. XI. 1920., 1.
[583] „100% povišenje carine“, *Jutarnji list*, br. 3151., 5. XI. 1920., 4.
[584] „Dolazak gosp. Nikole Pašića u Zagreb“, *Jutarnji list*, br. 3155., 9. XI. 1920., 1.
[585] *Isto*.
[586] „Sigurnosna služba na dan izbora“, *Jutarnji list*, br. 3173., 27. XI. 1920., 2.
[587] „Nelojalna izborna borba“, *Jutarnji list*, br. 3174., 28. XI. 1920., 1.
[588] „Buncanje u izbornoj vrućici“, *Jutarnji list*, br. 3175., 29. XI. 1920., 5.
[589] „Optužnica radi seljačke pobune u Stubici“ i „K seljačkoj pobuni u kotaru dugoselskom“, *Jutarnji list*, br. 3158., 12. XI. 1920., 3.

Rubrika „Bilješke“ uglavnom se nalazila na prvoj stranici i donosila je aktualne teme iz zemlje i svijeta.[590] Ova rubrika uglavnom se sastojala od manjih informativnih priloga koji su se odnosili na aktualne političke teme. Na sličan način bila je koncipirana i rubrika „Uoči izbora“ koja je donosila informacije vezane za izbore u Kraljevini SHS.[591]

Kao glavni predmet priloga najzastupljeniji je bio *ostalo* u 24 priloga. U 17 priloga glavni predmet priloga bio je događaj, u sedam priloga pojava, proces, u šest priloga osoba i u jednom prilogu bilo ravnopravno zastupljeno više navedenih elemenata. U prilogu se osobe uglavnom spominju kod opisa stranačkih skupova, dolazaka pojedinih političara u Zagreb, predizbornih kleveta i u opisima programa stranaka. Među najčešće spominjanim osobama svakako su predsjednici stranaka HRSS Stjepan Radić, NRS Nikola Pašić, JDS Ljuba Davidović, Slovenske ljudske stranke Antun Korošec, ali i drugi.

Pristup prilogu bio je u 54 priloga ozbiljan, a samo u jednom prilogu humorističan. Ni jedan prilog nije imao sarkastičan pristup, ali ni kombinaciju zastupljenih elemenata. Humorističan pristup temi imao je prilog „Konstituanta u Zagorskoj željeznici“ u kojem se opisuje putovanje „veselog društva“ do Zagreba.[592] Vlak se opisuje kao mjesto stvoreno za predizbornu kampanju: „Sada, u ovo nervozno, predizborno vrijeme, sasvim naravno da su zagorski vagoni najjači centri politiziranja i kortešacije, najživlja središta političkih debata i razgovora“.[593]

Budući da je *Jutarnji list* bio vanstranački informativni list, on se uglavnom obraćao svom čitateljstvu. Četrdeset pet priloga obraćalo se ukupnom čitateljstvu, sedam priloga obraćalo se stranačkim pristašama, jedan prilog vladi, jedan prilog oporbi, a jedan prilog imao je kombinaciju zastupljenih elemenata. Prilog koji se obraćao komunističkim pristašama bio je „Međusobna borba komunističkih frakcija za novac“ koji donosi izvješće sa skupštine Mjesne organizacije KPJ u Zagrebu.[594] Prilog koji se obraćao pristašama Hrvatske zajednice (HZ) bio je „Dr. Pavelić za Stjepana Radića“ u kojemu se pozivaju stranačke pristaše da podrže zaključke sjednice HZ-a u kojima se traži puštanje S. Radića na slobodu.[595] Prilog koji donosi izvješće sa sjednice Narodne radikalne stranke je „Pouzdani sastanak Radikalne stranke“.[596] Prilog se obraćao radikalnim pristašama. Prilog koji se obraćao svim biračima bio

[590] „Bilješka“, *Jutarnji list*, br. 3154., 8. XI. 1920., 1.
[591] „Uoči izbora“, *Jutarnji list*, br. 3154., 8. XI. 1920., 2.
[592] „Konstituanta u Zagorskoj željeznici“, *Jutarnji list*, br. 3167., 21. XI. 1920., 5.
[593] *Isto*.
[594] „Međusobna borba komunističkih frakcija za novac“, *Jutarnji list*, br. 3088., 2. IX. 1920., 3.
[595] „Dr. Pavelić za Stjepana Radića“ u rubrici „Bilješke“, *Jutarnji list*, br. 3147., 31. IX. 1920., 1.
[596] „Pouzdani sastanak radikalne stranke“, *Jutarnji list*, br. 3156., 10. XI. 1920., 3.

je „Predane izborne listine. Kandidati pojedinih stranaka“.[597] Pristašama Hrvatske pučke seljačke stranke bio je namijenjen prilog „Rascjep u Radićevoj seljačkoj stranci“ u kojem je prenijeto pismo gospodina Dragutina Hrvoja dr. Vladku Mačeku.[598] U pismu D. Hrvoj kritizira rad stranke. Prilog u kojem je bilo zastupljeno više elemenata tj. koji se obraćao stranačkim pristašama, biračima, stranačkim kandidatima i svom čitateljstvu je prilog „Rok za podnošenje listina“.[599] Prilog koji se obraćao vladi je „Čuvanje izbornoga materijala“ u kojem se upozorava vlada kako pojedine općine nemaju dovoljno zaštitara koji bi čuvali izborni materijal. [600] Iz tog razloga vlada je zamolila političke stranke da „uskoče“ u pomoć sa svojim pristašama te pošalju svoje ljude na glasačka mjesta budući da pojedine općine nemaju dovoljno zaštitara koji bi čuvali izbore.

Politička kultura u *Jutarnjem listu* u godini 1920. nije bila dovoljno zastupljena. U 23 priloga od 55, nije bilo moguće odrediti političku kulturu. U samo 13 priloga bila je dovoljno zastupljena, u deset priloga nije bila zastupljena, a u devet priloga bila je djelomično zastupljena.

Pojedini elementi političke kulture također nisu bili zastupljeni. U 33 priloga nije bilo moguće odrediti ni jedan element. U devet priloga bila je kombinacija zastupljenih elemenata, u drugih devet priloga bila su zastupljena ljudska stajališta prema političkom sustavu, u dva priloga bile su zastupljene norme, u jednom ideologija, a u jednom javno mišljenje. Ni jedan prilog nije donosio isključivo vrijednosti, one su uglavnom bile u kombinaciji s ljudskim stavovima ili javnim mišljenjem. Prvi prilog u kojem su bile zastupljene norme je „Narodno predstavništvo“ u kojem se opisuje sjednica Narodnoga predstavništva, održana 1. rujna 1920. godine u Beogradu.[601] Na sjednici je glavno pitanje bilo hoće li će se usvojiti čl. 15. izbornog zakona, budući da je veliki dio poslanika bio protiv, rasprava se odgodila za drugu sjednicu. Drugi je prilog u kojem su bile zastupljene norme, „100% povišenje carina“, koji donosi izmjene uredbe o obrtnom porezu, budući da je ministar financija donio odluku o povišenju carina za 100% na uvoznu robu i 50% na sve što se izvozilo.[602] Ideologija Radikalske stranke bila je zastupljena u prilogu „Pouzdani sastanak Radikalne stranke“ koji opisuje sastanak NRS-a u dvorani „Kola“.[603] U prilogu se ističu ciljevi stranke te što je sve stranka učinila za svoje pristaše i srpski narod.

---

[597] „Predane izborne listine. Kandidati pojedinih stranaka“, *Jutarnji list*, br. 3166., 20. XI. 1920., 2.
[598] „Rascjep u Radićevoj seljačkoj stranci“, *Jutarnji list*, br. 3169., 23. XI. 1920., 5.
[599] „Rok za podnošenje listina“, *Jutarnji list*, br. 3161., 15. XI. 1920., 1.
[600] „Čuvanje izbornog materijala“, *Jutarnji list*, br. 3169., 23. XI. 1920., 1.
[601] „Narodno predstavništvo“, *Jutarnji list*, br. 3088., 2. IX. 1920., 1.
[602] „100% povišenje carina“ , *Jutarnji list*, br. 3151., 5. XI. 1920., 4.
[603] „Pouzdani sastanak radikalne stranke“, *Jutarnji list*, br. 3156., 10. XI. 1920., 3.

Vanstranačku orijentiranost *Jutarnjega lista* potvrđuje i to da je više od pola priloga, njih 29, nije bilo stranački orijentirano. U 12 priloga bila je zastupljena neka druga stranka, u pet priloga Jugoslavenska demokratska stranka, u četiri priloga HPSS, u četiri priloga Narodna radikalna stranka, a u jednom prilogu KPJ. Pod druge stranke spadale su Hrvatska zajednica, Seljački savez, Hrvatska pučka stranka, Slovenska ljudska stranka. U nekim prilozima spominjalo se i više stranaka, što sam također stavila pod *ostalo:* primjerice, prilog „Kandidatske liste demokratske stranke" u kojem se spominje NRS, HZ i DS ili prilog „Predane izborne listine. Kandidati pojedinih stranaka" koji donosi kandidacijske liste svih stranaka.[604]

Stajalište priloga *Jutarnjega lista* prema drugoj političkoj stranci, u 47 priloga nije bilo moguće odrediti. U četiri priloga bilo je negativno, a u tri neutralno. Samo je u jednom prilogu, „Dr. Pavelić za Stjepana Radića", stajalište prema drugoj stranci bilo pozitivno.[605] U prilogu se donosi opis lokalne skupštine Hrvatske zajednice na kojoj je Ante Pavelić zatražio od članova HZ-a da pomognu HPSS-u kako bi Stjepana Radića pustili na slobodu. Prilozi u kojima je stav prema drugoj političkoj stranci bio negativan jesu: „Ministar Pribićević o aktualnim pitanjima uoči izbora", „Ugrožen život povjerenika za poljoprivredu", „Opasna demagogija" i „Nelojalna izborna borba".[606] Prilog „Ministar Pribićević o aktualnim pitanjima uoči izbora" donosi intervju Svetozara Pribićevića i novinara *Jutarnjega lista* u kojemu je S. Pribićević dao svoje mišljenje o vladi i tekućim političkim događajima te odgovorio na pitanja: „1. O ulasku grupe dra. Medakovića u radikalnu stranku?; 2. O vanstranačkoj grupi; 3. U kakvoj vezi stoji Demokratska stranka sa Seljačkom snagom u Hrvatskoj?; 4. Kakovi su izgledi za izbore za konstituantu?" (misli se na izglede Demokratske stranke).[607] Iz navedenih pitanja vidi se mišljenje S. Pribićevića koje prema drugoj stranci nikako nije pozitivno. S. Pribićević smatra kako opozicija namjerno želi razjediniti Demokratsku stranku i time umanjiti njezine uspjehe. Prilog „Ugrožen život povjerenika za poljoprivredu" donosi nekorektno ponašanje seljačkog stanovništva na izbornom skupu Jugoslavenske demokratske stranke u Vivodini, gdje su od seljačkog mnoštva zamalo život izgubili demokratski predstavnici Juraj Demetrović i Nikola Bradica.[608] Prilog „Opasna

---

[604] „Kandidatske liste demokratske stranke" i „Kandidatska lista Hrvatske zajednice" (Uoči izbora), *Jutarnji list*, br. 3159., 13. XI. 1920., 1.-2. i „Predane izborne listine. Kandidati pojedinih stranaka", *Jutarnji list*, br. 3166., 20. XI. 1920., 2.

[605] „Dr. Pavelić za Stjepana Radića" (Bilješke), *Jutarnji list*, br. 3147., 31. X. 1920., 1.

[606] „Ministar Pribićević o aktualnim pitanjima uoči izbora", *Jutarnji list*, br. 3153., 7. XI. 1920., 2., „Ugrožen život povjerenika za poljoprivredu", *Jutarnji list*, br. 3154., 8. XI. 1920., 1-2., „Opasna demagogija", *Jutarnji list*, br. 3156., 10. XI. 1920., 1. i „Nelojalna izborna borba", *Jutarnji list*, br. 3174., 28. XI. 1920., 1.

[607] „Ministar Pribićević o aktualnim pitanjima uoči izbora", *Jutarnji list*, br. 3153., 7. XI. 1920., 2.

[608] „Ugrožen život povjerenika za poljoprivredu", *Jutarnji list*, br. 3154., 8. XI. 1920., 1-2.

demagogija“ donosi proglas Seljačkoga saveza u Zagrebu, čiji je tajnik bio bivši ministar i poslanik dr. Franjo Poljak. Proglas su potpisali Seljački savez u Zagrebu, Savez zemljoradnika u Beogradu i Samostojna kmetijska stranka u Ljubljani, a donosi u osam točaka težnje seljaka za boljim položajem u društvu. U prilogu se jasno vidi ne slaganje s vladinom politikom te politikom nekih drugih stranaka (Demokratske stranke), te težnja da se seljaku omogući zemlja s malim porezima na kojoj bi mogao nesmetano raditi i razvijati svoje poljoprivredno gospodarstvo.[609] Prilog „Nelojalna izborna borba“ donosi izjavu Milana Rojca na klevete napisane u novinama *Hrvat*.[610] U prilogu se Milan Rojc brani od *Hrvatove* tvrdnje kako je bio suspendiran od odvjetništva u Bjelovaru zbog kriminalnih radnji, te navodi kako u njegovom životopisu ne nedostaje nikakvih 20 godina (kako je to tvrdio *Hrvat*). Prilog se suprotstavlja politici Hrvatske zajednice te nepoznati autor smatra kako nije u redu služiti se klevetama i lažima u predizborno vrijeme kako bi se pridobilo birače. Iz priloga je vidljivo negativno stajalište prema Hrvatskoj zajednici. Neutralano stajalište prema drugoj političkoj stranci bilo je u prilozima „Međusobna borba komunističkih frakcija o novac“, „Ugovor u Rapallu“ i „Na novim putevima“.[611]

Stajalište prema vladi u 46 priloga nije bilo moguće odrediti. U šest priloga bilo je neutralno, u tri negativno i u ni jednom prilogu nije bilo pozitivno. Negativno stajalište prema vladi imali su prilozi „Dr. Pavelić za Stjepana Radića“, „100 na sto“ i „Opasna demagogija“.[612] U prvom prilogu „Dr. Pavelić za Stjepana Radića“ *Jutarnji list* se ne slaže s odlukom vlade o zatvaranju Stjepana Radića.[613] Takvom odlukom nisu bili zadovoljni niti neki članovi HZ-a, zbog čega su odlučili dati podršku HPSS-u. Prilog „Opasna demagogija“ preuzet je iz novina *Seljačka snaga,* a donosi ideologiju i stajališta Seljačkog saveza iz Zagreba.[614] Seljački savez nikako se nije slagao s tadašnjom politikom vlade te se zalagao za bolji položaj seljaka u društvu.

U dvadeset priloga od njih 55, nije bilo govora o stranci. U ostalih 35 priloga bilo je govora o stranci, pri čemu su u njih jedanaest objavljene kandidacijske liste, u šest su opisani događaji sa sjednice vlade, u daljnjih šest objavljeni su rezultati izbora, u četiri priloga objavljene su izjave stranačkih zastupnika, u daljnja četiri opisani su događaji sa skupova

---

[609] „Opasna demagogija“, *Jutarnji list,* br. 3156., 10. XI. 1920., 1.
[610] „Nelojalna izborna borba“, *Jutarnji list*, br. 3174., 28. XI. 1920., 1.
[611] „Međusobna borba komunističkih frakcija o novac“, *Jutarnji list*, br. 3088., 2. IX. 1920., 3., „Ugovor u Rapallu“, *Jutarnji list*, br. 3162., 16. XI. 1920., 2. i „Na novim putevima“, *Jutarnji list,* br. 3163., 17. XI. 1920., 1.
[612] „Dr. Pavelić za Stjepana Radića“ (Bilješka), *Jutarnji list*, br. 3147, 31. X. 1920., 1., „100 na sto!“, *Jutarnji list*, br. 3151., 5. XI. 1920., 1. i „Opasna demagogija“, *Jutarnji list*, br. 3156., 10. XI. 1920., 1.
[613] „Dr. Pavelić za Stjepana Radića“ (Bilješka), *Jutarnji list*, br. 3147, 31. X. 1920., 1.
[614] „Opasna demagogija“, *Jutarnji list,* br. 3156., 10. XI. 1920., 1.

stranke, u dva su objavljeni programi stranke, u jednom je objavljena izjava ostalih članova stranke, a jedan prilog imao je kombinaciju više elemenata. Samo je jedan prilog donosio događaje sa sjednice stranke „Pouzdani sastanak Radikalne stranke“.[615] Ni jedan prilog nije kritizirao neku stranku i ni jedan nije donosio izjave čelnika stranke. Prilozi koji su objavili rezultate izbora jesu: „Kandidacijske listine Demokratske stranke“, „Rezultati izbora u Zagrebu“, „Izbori u Hrvatskoj i Slavoniji“, „Rezultati izbora“, „Rezultati izbora za ustavotvornu skupštinu“ i „Dosadašnji rezultati izbora za konstituantu“.[616] Prilozi koji donose izjave stranačkih zastupnika su: „Ministar Pribićević o aktualnim pitanjima uoči izbora“, „Banovo izvješće o stanju u Hrvatskoj“, „Rascjep u Radićevoj i seljačkoj stranci“ i „Potreba sporazuma“.[617] Prvi prilog koji donosi događaj sa skupa KPJ stranke je prilog „Međusobna borba komunističkih frakcija o novac“.[618] Drugi prilog koji donosi informaciju o skupu stranke je „Izborne skupštine Slovenske pučke stranke“.[619] Prilog se nalazi u rubrici „Uoči izbora“ te nudi samo kratku informaciju o tome kako je dr. A. Korošec po cijeloj Sloveniji imao predizborne skupove. Nažalost, u kratkom prilogu ne nudi se točan opis skupa SLS-a. U istoj rubrici također se nalaze kratki prilozi „Komunistička listina za Virovitičku županiju“ , „Kandidacijska lista Demokratske stranke u Beogradu“ i „Kandidati u Staroj Srbiji i Macedoniji“ koji nažalost ne donose informacije o izborima u Zagrebu i Hrvatskoj već općenito „šture“ vijesti o izborima, tj. pojedine kandidate političkih stranaka.[620] Izvješće o radu i skupu Hrvatske zajednice (HZ) donosi prilog „Izborna skupština HZ“.[621] Program Seljačkoga saveza donosi prilog „Opasna Demagogija“.[622] Program Narodne radikalne stranke donosi prilog „Pouzdani sastanak Radikalne stranke“.[623] Prilog koji donosi izjavu ostalih članova stranke, „Na novim putovima“, nalazi se u rubrici „Bilješke“.[624] Prilog donosi izjave nepoznatoga člana HPSS-a, koji je komentirao skup u Velikoj Gorici, te politiku

[615] „Pouzdani sastanak radikalne stranke“, *Jutarnji list*, br. 3156., 10. XI. 1920., 3.
[616] „Kandidatske listine demokratske stranke“, *Jutarnji list*, br. 3167., 21. XI. 1920., 1.-2., „Rezultati izbora u Zagrebu“, *Jutarnji list*, br. 3175., 29. XI. 1920., 1., „Izbori u Hrvatskoj i Slavoniji“, *Jutarnji list*, br. 3175., 29. XI. 1920., 1.-2., „Rezultati izbora“, *Jutarnji list*, br. 3176., 30. XI. 1920., 1., „Rezultati izbora za ustavotvornu skupštinu“, *Jutarnji list*, br. 3176., 30. XI. 1920., 2. i „Dosadnji rezultati izbora za konstituantu“, *Jutarnji list*, br. 3177., 1. XII. 1920., 2.
[617] „Ministar Pribićević o aktualnim pitanjima uoči izbora“, *Jutarnji list*, br. 3153., 7. XI. 1920., 2., „Banovo izvješće o stanju u Hrvatskoj“, *Jutarnji list*, br. 3168., 22. XI. 1920., 1. i „Rascjep u Radićevoj i seljačkoj stranci“, *Jutarnji list*, br. 3169., 23. XI. 1920., 5., „Potreba sporazuma“, *Jutarnji list*, br. 3177., 1. XII. 1920., 1.
[618] „Međusobna borba komunističkih frakcija o novac“, *Jutarnji list*, br. 3088., 2. IX. 1920., 3.
[619] „Izborne skupštine Slovenske pučke stranke“ (Uoči izbora), *Jutarnji list*, br. 3165., 19. XI. 1920., 2.
[620] „Uoči izbora“, *Jutarnji list*, br. 3165., 19. XI. 1920., 2.
[621] „Izborna skupština HZ“, *Jutarnji list*, br. 3171., 25. XI. 1920., 1.
[622] „Opasna demagogija“, *Jutarnji list*, br. 3156., 10. XI. 1920., 1.-2.
[623] „Pouzdani sastanak radikalne stranke“, *Jutarnji list*, br. 3156., 10. XI. 1920., 3.
[624] „Na novim putevima“, *Jutarnji list*, br. 3164., 18. XI. 1920., 1.

Stjepana Radića prema privremenoj vladi i nadolazećim izborima. Pristaša podržava politiku S. Radića i smatra kako će stranka na predstojećim izborima polučiti dobre rezultate.

Jutarnji list nije imao edukativnu već informativnu svrhu. On je donosio aktualne teme iz svijeta i iz Kraljevine SHS. Prilozi u *Jutarnjem listu* uglavnom su kratki i informativni. Od 55 priloga, njih 47 nije imalo edukativnu funkciju. Samo su četiri priloga objašnjavala stranački program i četiri priloga objašnjavala su postupak glasovanja. Prilozi koji objašnjavaju stranački program su: „Opasna demagogija", „Pouzdani sastanak Radikalne stranke", „Na novim putevima" i „Rascjep u Radićevoj seljačkoj stranci".[625] Prilozi koji su objašnjavali postupak glasovanja su: „Podnašanje kandidacijskih lista", „Kandidacijske liste Demokratske stranke", „Čuvanje izbornog materijala" i „Rezultati izbora u Zagrebu".[626] Ni jedan analizirani prilog nije objašnjavao neki politički pojam ili političko stajalište, vrijednosti. Također ni jedan prilog nije donosio povijest neke stranke. Izostanak priloga koji bi donosili povijest neke političke stranke ili koji bi objašnjavali političku kulturu (tumačili pojedine političke stavove, vrijednosti i ideologiju) samo još jednom potvrđuje kako *Jutarnji list* nije služio promoviranju pojedinih stranaka, nego uvidu u tadašnju političku situaciju koja je u većini slučajeva bila kratka i informativna.

U gotovo pola priloga, njih 26, nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište. U 19 priloga kritičko stajalište bilo je eksplicitno, 10 priloga nije imalo kritičkoga stajališta tj. kritičko stajalište bilo je neutralno. Ni jedan prilog nije imao implicitno kritičko stajalište.

S obzirom da vladajuće stranke još nije bilo tj. vlada je bila sastavljena od delegata Narodnoga vijeća i srpske vlade, ovdje sam gledala na kritički stav prema vladajućim političarima. Budući da je veliki dio političara dolazio iz krugova Radikalne stranke, gledala sam kritičko stajalište prema radikalima. U 35 priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište, u 15 priloga nije bilo kritičkoga stajališta (bilo je neutralno), u tri priloga dominiralo je negativno, u jednom prilogu dominiralo je pozitivno stajalište i u jednom se podjednako osjećalo odobravanje i neodobravanje. Negativno stajalište prema vladajućim političarima bilo je u prilozima „Dr. Pavelić za Stjepana Radića", „100 na sto!" i „Opasna demagogija"[627] u kojima se osuđuje vladina politika i ponašanje prema oporbi, pojedinim političarima (ovdje se misli na zatvaranje Stjepana Radića), obrtnicima, radnicima i seljacima. Pozitivno stajalište

[625] „Opasna denagogija", *Jutarnji list*, br. 3156., 10. XI. 1920., 1.-2., „Pouzdani sastanak radikalne stranke", *Jutarnji list*, br. 3156., 10. XI. 1920., 3., „Na novim putevima", *Jutarnji list*, br. 3164., 18. XI. 1920., 1. i „Rascjep u Radićevoj seljačkoj stranci", *Jutarnji list*, br. 3169., 23. XI. 1920., 5.

[626] „Podnašanje kandidatskih lista" (Uoči izbora), *Jutarnji list*, br. 3157., 11. XI. 1920., 2., „Kandidatske liste demokratske stranke" (Uoči izbora), *Jutarnji list*, br. 3159., 13. XI. 1920., 1.-2., „Čuvanje izbornog materijala", *Jutarnji list*, br. 3169., 23. XI. 1920., 1. i „Rezultati izbora u Zagrebu", *Jutarnji list*, br. 3175., 29. XI. 1920., 1.

[627] „Dr. Pavelić za Stjepana Radića" (Bilješka), *Jutarnji list*, br. 3147, 31. X. 1920., 1., „100 na sto!", *Jutarnji list*, br. 3151., 5. XI. 1920., 1. i „Opasna demagogija", *Jutarnji list*, br. 3156., 10. XI. 1920., 1.-2.

bilo je u prilogu „Ugrožen život povjerenika za poljoprivredu“ koji donosi događaj sa skupa Jugoslavenske demokratske stranke u Vivodini.[628] Stav *Jutarnjega lista* prema vladajućim demokratima je pozitivan, osuđuje nekorektno ponašanje seljaka na predizbornom skupu. U prilogu „Izbori“ podjednako se osjeća odobravanje i neodobravanje.[629]

Jutarnji list obraćao se obrazovanoj (pismenoj publici). Od 55 priloga, 49 se obraćalo obrazovanoj publici dok se samo šest njih obraćalo onoj slabije obrazovanoj. *Jutarnji list* bio je namijenjen svim zanimanjima, tj. 34 priloga bila su namijenjena ostalima (činovnicima, vojnicima, studentima, umirovljenicima...). Petnaest priloga bilo je namijenjeno visoko obrazovanim stručnjacima, pet priloga seljacima i jedan prilog radnicima.

U *Jutarnjem listu* čitatelj je u 30 priloga mogao zauzeti vlastito kritičko stajalište dok mu je u 25 priloga kritičko stajalište bilo nametnuot od strane autora priloga. Trideset jedan prilog obradio je temu temeljito dok su 24 priloga obradila temu površno.

Prilozi u *Jutarnjem listu* nisu bili potpisivani. Od 55 priloga, njih 50 nema nikakvoga potpisa. Tri priloga potpisana su punim imenom i prezimenom dok su dva priloga potpisana inicijalima. Punim imenom i prezimenom ili pseudonimom potpisani su Pik Pub, Dragutin Hrvoj i Ante Trumbić.[630] Prilog „Trumbićeve izjave“ potpisan je inicijalima J. Matošić.[631] Prilog „O ugovoru u Rapallu“ potpisan je samo prezimenom Kisić.[632]

---

[628] „Ugrožen život povjerenika za poljoprivredu“, *Jutarnji list*, br. 3154., 8. XI. 1920., 1-2.
[629] „Izbori“, *Jutarnji list*, br. 3173., 27. XI. 1920., 1.
[630] Autor priloga potpisao se kao Pik Pub u prilogu „Konstituanta u Zagorskoj željeznici“, *Jutarnji list*, br. 3167., 21. XI. 1920., 5., Dragutin Hrvoj potpisuje prilog „Rascjep u Radićevoj seljačkoj stranci“, *Jutarnji list*, br. 3169., 23. XI. 1920., 5. i Ante Trumbić potpisuje prilog „Trumbićeva ostavka“, *Jutarnji list*, br. 3170., 24. XI. 1920., 1.
[631] „Trumbićeve izjave“, *Jutarnji list*, br. 3169., 23. XI. 1920., 1.
[632] „O ugovoru u Rapallu“, *Jutarnji list*, br. 3162., 16. XI. 1920., 2.

Tablica 36. Analiza priloga *Jutarnjeg lista* u 1920. godini. Klasifikacijske podgrupe

Klasifikacijska grupa	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	49	1	0	1	2	1	1	0	0	0	0	55
2. Glavni predmet priloga	0	17	6	7	24	1	0	0	0	0	0	0	55
3. Pristup prilogu	0	54	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	55
4. Kome se obraća prilog	0	7	1	1	45	1	0	0	0	0	0	0	55
5. Zastupljenost teme političke kulture	23	13	9	10	0	0	0	0	0	0	0	0	55
6. Zastupljenost političke kulture	33	2	0	9	1	1	9	0	0	0	0	0	55
7. Stranačka orijentiranost	29	4	5	4	1	12	0	0	0	0	0	0	55
8. Stajalište prema drugoj stranci	47	0	5	3	0	0	0	0	0	0	0	0	55
9. Stajalište prema vladi	47	0	2	6	0	0	0	0	0	0	0	0	55
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	20	1	11	4	6	1	0	0	4	1	6	1	55
11. Spominju li se u prilogu žene?	0	0	55	0	0	0	0	0	0	0	0	0	55
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društva?	0	0	55	0	0	0	0	0	0	0	0	0	55
13. Edukativni sadržaj u prilogu	47	0	4	4	0	0	0	0	0	0	0	0	55
14. Izraženost kritičkoga stavjališta	26	10	0	19	0	0	0	0	0	0	0	0	55
15. Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci	36	15	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	55
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	0	49	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	55
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	0	15	1	5	34	0	0	0	0	0	0	0	55
18. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja	0	25	30	0	0	0	0	0	0	0	0	0	55
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	0	24	31	0	0	0	0	0	0	0	0	0	55
20. Potpis pod prilogom	50	3	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	55

U 1923. godini obradila sam od 3981 do 4012 brojeva *Jutarnjeg lista*. Ukupno sam analizirala 85 priloga od kojih je u konačnu analizu ušlo 69 priloga.[633] Od njih 69 politika je bila glavna tema u 61 prilogu. U tri priloga tema je bila *ostalo* (izborne liste, proglasi, rezultati izbora i dr.). Dva priloga donosila su komentare drugih novina, jedan prilog komunalne i gradske teme, jedan probleme seljaka i radnika, a u jednom prilogu ravnopravno je bilo zastupljeno više tema. Ni u jednom prilogu tema nije bila gospodarstvo, kultura, umjetnost i obrazovanje. Prvi prilog koji sam uvrstila pod *ostalo* je „Stanje naših državnih financija", a donosi financijsku sliku u državi.[634] U prilogu je iznesen govor ministra financija, dr. Milana Stojadinovića, koji je u svom izlaganju dao pregled rada Narodne banke, stanje državnoga proračuna i financija te govorio o kreditnoj politici. Drugi prilog koji također donosi financijsku temu je „Redovita skupština dioničara Narodne banke" koji donosi pregled skupštine dioničara Narodne banke.[635] Na dnevnom redu bilo je izvješće Upravnog odbora, izvješće nadzornog odbora, objašnjenje računa, zaključci računa, bilance itd. Treći prilog koji sam stavila pod *ostalo* je „Gdje se u Zagrebu glasuje. Upute izbornicima." koji donosi informacije vezane za glasačka mjesta i postupak glasovanja.[636] Komentar novina *Radikal* donosi prilog „Pravi pobjednici na izborima i sadašnji politički problemi" u kojem se donosi mišljenje Stojana Protića o izborima.[637] S. Protić smatra kako su tri glavne osobe na ovim izborima N. Pašić, S. Radić i A. Korošec, kako je „vidovdanska snaga" oslabila, što se jasno vidi i po padu broja mandata demokrata, s 90 na 51 mandat, dok je S. Radić sve uspješniji u svojoj politici i naumu.[638] Komentar radikalskih novina *Politike*, *Vremena* i *Samouprave,* donosi prilog „Situacija poslije izbora" u kojem se naslućuje suradnja Radikalne i Radićeve stranke.[639] Konačno rješenje situacije ni jedne novine ne iznose, ali se slažu u jednoj stvari, a ta je „da dolazak Hrvata u Beograd ruši sve račune".[640] Komunalnu temu donosi prilog „Komunalna politika" u kojem se donose zaključci sa skupštine gradskoga zastupstva te dnevni red.[641] Problem radnika donosi prilog „Provedba zakona o zaštiti radnika" koji donosi sadržaj konferencije Ministarstva socijalne politike, kojemu je glavna tema bila otvaranje i zatvaranje trgovačkih i zanatlijskih radnji.[642] Predstavnici poslodavaca

---

633 Vidi tablicu 37. *Analiza priloga Jutarnjeg lista u 1923. godini.*
634 „Stanje naših državnih financija", *Jutarnji list*, br. 3984., 4. III. 1923., 2.
635 „Redovita skupština dioničara narodne banke", *Jutarnji list*, br. 3985., 5. III. 1923., 1.
636 „Gdje se u Zagrebu glasuje. Upute izbornicima.", *Jutarnji list*, br. 3998., 13. III. 1923., 6.
637 „Pravi pobjednici na izborima i sadanji politički problemi", *Jutarnji list*, br. 4002., 21. III. 1923., 1.
638 *Isto*.
639 „Situacija poslije izbora", *Jutarnji list*, br. 4005., 24. III. 1923., 2.
640 *Isto*.
641 „Komunalna politika", *Jutarnji list*, br. 3988., 8. III. 1923., 4.
642 „Provedba zakona o zaštiti radnika", *Jutarnji list*, br. 3981., 1. III. 1923., 2.

nisu se slagali s prijedlogom ministarstva, nego su predlagali da se to pitanje riješi ovisno o pojedinim mjestima. Prilog donosi prijedloge rješenja još nekih važnih radničkih problema kao što su produženje radnog vremena u industrijskim i rudarskim poduzećima, te promjene u pravilniku rada u industrijskim i rudarskim poduzećima. Zastupljenost više tema nalazi se u prilogu „Privredni krugovi i izbori za narodnu skupštinu“, u kojem su zastupljeni politika i gospodarstvo.[643]

Glavni predmet u 23 priloga bio je događaj, u 22 priloga *ostalo* (izborne liste, rezultati izbora, proglasi, političke izjave), u 15 priloga pojava i proces, u sedam priloga osoba i u dva priloga ravnopravno je bilo zastupljeno više navedenih elemenata. Od osoba, najviše su se spominjale vođe političkih stranaka (N. Pašić, S. Radić, Lj. Davidović, A. Trumbić i M. Rojc). Više elemenata zastupljeno je u prilogu „Privredni krugovi i izbori za narodnu skupštinu“ i „Nakon izbora“.[644] Prilog „Privredni krugovi i izbori za narodnu skupštinu“ iznosi mišljenje jednog privrednika (nepotpisanog) o političkim strankama i stanju u zemlji. Naime, privrednik smatra kako svaka stranka u svojim programima nudi neka rješenja za probleme privrednika, ali čim dođe na vlast, rješenja se zaborave i ne rješavaju se problemi privrednika. Privrednik podržava listu nezavisnih građana u Zagrebu, čiji su nositelji dr. Milan Rojc i Samuel Kocijan, te u njima vidi možda buduće predstavnike koji će pomoći privrednicima. Drugi prilog „Nakon izbora“,osim rezultata izbora u Dalmaciji donosi i mišljenje S. Pribićevića o izborima. Naime, S. Pribićević dao je izjavu za beogradske novine kako smatra da je Radikalna stranka u ovim izborima ne poražena, nego ponižena, budući da je cijeli državni aparat promijenila i prilagodila sebi, samo da u Narodnoj skupštini dobije većinu.[645]

Pristup prilogu bio je u 67 priloga ozbiljan, u jednom prilogu humorističan, a jedan prilog imao je kombinaciju zastupljenih elemenata. Ni jedan pristup prilogu nije bio sarkastičan. Humorističan pristup temi ima prilog „Komičan izbor“ u kojemu se opisuje događaj s izbora u Alzasu, općini Ruestenhardt, gdje je na glasovanje došao samo jedan birač koji je i glasovao.[646] Budući da nitko drugi nije došao na glasovanje, a francuski zakon propisuje kako je izborno pravo tajno, te da na glasovanje mora izaći jedna četvrtina izbornika, glasovanje se poništilo. Prilog koji je imao kombinaciju zastupljenih elemenata je

[643] „Privredni krugovi i izbori za narodnu skupštinu“, *Jutarnji list*, br. 3993., 13. III. 1923., 3.
[644] „Privredni krugovi i izbori za narodnu skupštinu“, *Jutarnji list*, br. 3993., 13. III. 1923., 3. i „Nakon izbora“, *Jutarnji list*, br. 4004., 23. III. 1923., 3.
[645] „Nakon izbora“, *Jutarnji list*, br. 4004., 23. III. 1923., 3.
[646] „Komičan izbor“, *Jutarnji list*, br. 3989., 9. III. 1923., 4.

„Oduševljene manifestacije dr. Trumbiću“.[647] U prilogu se opisuje događaj, tj. dolazak dr. A. Trumbića na Korčulu iz Dubrovnika, gdje ga je dočekalo oduševljeni narod.

Prilozi u *Jutarnjem listu* uglavnom su bili namijenjeni ukupnom čitateljstvu. Od 69 priloga, 50 ih je bilo namijenjenoj svoj čitalačkoj publici. Devet priloga bilo je namijenjeno pojedinim stranačkim pristašama, u devet priloga bila je kombinacija zastupljenih elemenata i samo jedan prilog bio je namijenjen vladi. Prilog koji je bio namijenjen vladi je „Protiv terora i sprječavanja slobode zbora i dogovora“ u rubrici „Uoči izbora“.[648] U prilogu se upozorava vlada da smanji teror na stranačkim skupovima, pogotovo na području Banovine i Like, jer se pojedine stranke bune kako ne mogu organizirati predizborni skup zbog vladinih „žandara“. Autor priloga upozorava vladu kako je prema članku 14. Vidovdanskoga ustava „zajamčeno građanima pravo udruživanja, zbora i dogovora...“ zbog čega bi se građanima trebalo omogućiti mirno promatranje i sudjelovanje u skupovima i drugim manifestacijama.[649]

Politička kultura bila je dovoljno zastupljena u *Jutarnjem listu* 1923. godine. Dovoljno je zastupljena u 35 priloga. Djelomično je zastupljena u deset priloga, a nije uopće u 16 priloga. U osam priloga nije bilo moguće odrediti je li zastupljena politička kultura.

Od političke kulture najzastupljenija je bila kombinacija zastupljenih elemenata u 32 priloga. U devet priloga bili su zastupljena ljudska stajališta prema političkom sustavu, u tri priloga norme i u jednom prilogu javno mišljenje. Ni jedan prilog nije imao vrijednosti i ideologiju. Norme su bile zastupljene u prilozima „Komunalna politika“, „Uoči izbora“ i „Dan pred izbore“.[650] Javno mišljenje zastupljeno je u prilogu „Kako radikali kane nastaviti rad?“ u kojem je opisana konferencija radikalnih ministara.[651] Ostavke su podijeljene Omeroviću, Šeriću, Županiću i Supilu, a na konferenciji se raspravljalo o sastavu nove vlade. U prilogu je izneseno i Pašićevo mišljenje o sastavu nove vlade.

Jutarnji list bio je informativni dnevnik koji nije bio stranački opredijeljen. Tako su i njegovi prilozi uglavnom donosili objektivne vijesti iz Kraljevine SHS i svijeta. Dvadeset devet priloga nije bilo stranački opredijeljeno, 22 priloga bila su orijentirana na Narodnu radikalnu stranku, devet priloga bilo je orijentiranih na neku drugu stranku, šest na JDS i tri na HRSS.

Stajalište prema drugoj stranci bilo je u 15 priloga negativno, u deset priloga pozitivno i u osam priloga neutralno. U ovoj godini stajalište prema drugoj stranci pozitivnije je nego na

---

[647] „Oduševljene manifestacije dr. Trumbiću“, *Jutarnji list*, br. 3987., 7. III. 1923., 2.
[648] „Protiv terora i spriječavanja slobode zbora i dogovora“, *Jutarnji list*, br. 3988., 8. III. 1923., 2.
[649] „Protiv terora i spriječavanja slobode zbora i dogovora“, *Jutarnji list*, br. 3988., 8. III. 1923., 2.
[650] „Komunalna politika“, *Jutarnji list*, br. 3988., 8. III. 1923., 4., „Uoči izbora“, *Jutarnji list*, br. 3996., 16. III. 1923., 2. i „Dan pred izbore“, *Jutarnji list*, br. 3997., 17. III. 1923., 3.
[651] „Kako radikali kane nastaviti rad?“, *Jutarnji list*, br. 4002., 21. III. 1923., 1.

prijašnjim parlamentarnim izborima (1920. godine). Prilozi koji imaju pozitivan stav prema drugoj stranci su „Protić o narodnoj samoupravi“, „Programni govor Ljube Davidovića“, „Za šest dana“, „Tko će pobjediti“, „Mogućnosti sporazuma HRSS s Radikalima?“, „Situacija poslije izbora“, „Program i držanje Njemačke stranke“, „Zaključci plenarne sjednice HRSS“, „Proglas HRSS poslije izbora“ i „Dr. Spaho o reviziji ustava“.[652] U 36 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema drugoj stranci.

Stajalište prema vladi bilo je u 18 priloga pozitivno, u 14 priloga negativno i u sedam priloga neutralno. Zato se stav prema vladi uvelike promijenio, za razliku od prethodnih godina. U ovoj, 1923. godini, puno je više priloga s negativnim stajalištem prema vladi za razliku od 1920. godine. U 30 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema vladi.

Kad se pisalo o stranci, u najviše priloga (njih 15) bile su izjave stranačkih zastupnika. U osam priloga rezultati izbora, u osam je bila kombinacija zastupljenih elemenata, šest priloga donosi događaje sa skupova stranke, pet priloga donosi kandidacijske liste, četiri priloga događaje sa sjednice vlade, dva priloga događaje sa sjednice stranke, dva izjave čelnika stranke, jedan prilog donosi program stranke i jedan pretežno kritizira druge stranke. Sedamnaest priloga nije govorilo o stranci. Kandidacijske liste donose sljedeći prilozi: „Lista nezavisne radničke stranke“, „Stranke i liste kandidata“, „Za šest dana“, „Činovnici i predstojeći izbori“ i „Uoči izbora“.[653] Prilozi koji donose događaje sa sjednice vlade jesu: „Pašićev kabinet kani provesti pregovore s Radićem“, „Vijećanje o položaju u Hrvatskoj“, „Beogradska kombinacija o držanju HRSS“ i „Poluslužbeni delegat za pregovore“. Misija Omerović.“.[654] Prvi prilog koji donosi događaj sa sjednice Radikalne stranke je „Ministar predsjednik i demonstracije“ u kojem se opisuje plan radikalskih zastupnika o političkim skupovima u zemlji.[655] Predstavnici Radikalne stranke Velizar Janković, Nikola Pašić,

---

[652] „Protić o narodnoj samoupravi“, *Jutarnji list*, br. 3992., 12. III. 1923., 2., „Programni govor Ljube Davidovića“, *Jutarnji list*, br. 3992., 12. III. 1923., 2., „Za šest dana“, *Jutarnji list*, br. 3994., 14. III. 1923., 3., „Tko će pobjediti“, *Jutarnji list*, br. 3998., 18. III. 1923., 3., „Mogućnosti sporazuma HRSS s Radikalima?“, *Jutarnji list*, br. 4005., 24. III. 1923., 1., „Situacija poslije izbora“, *Jutarnji list*, br. 4005., 24. III. 1923., 2., „Program i držanje Njemačke stranke“, *Jutarnji list*, br. 4006., 25. III. 1923., 2., „Zaključci plenarne sjednice HRSS“, *Jutarnji list*, br. 4007., 26. III. 1923., 1., „Proglas HRSS poslije izbora“, *Jutarnji list*, br. 4008., 27. III. 1923., 3. i „Dr. Spaho o reviziji ustava“, *Jutarnji list*, br. 4012., 31. III. 1923., 1.

[653] „Lista nezavisne radničke stranke“ i „Lista zemljoradničke stranke“ u rubrici „Predizborna kretanja“, *Jutarnji list*, br. 3981., 1. III. 1923., 3., „Stranke i liste kandidata“ („Predizborna kretanja“), *Jutarnji list*, br. 3982., 2. III. 1923., 2., „Za šest dana“, *Jutarnji list*, br. 3994., 14. III. 1923., 3., „Činovnici i predstojeći izbori“ *Jutarnji list*, br. 3995., 15. III. 1923., 2., „Uoči izbora“, *Jutarnji list*, br. 3996., 16. III. 1923., 3.

[654] „Pašićev kabinet kani provesti pregovore s Radićem“, *Jutarnji list*, br. 4003., 22. III. 1923., 1., „Vijećanje o položaju u Hrvatskoj“, *Jutarnji list*, br. 4004., 23. III. 1923., 1., „Beogradska kombinacija o držanju HRSS“, *Jutarnji list*, br. 4006., 25. III. 1923., 1. i „Poluslužbeni delegat za pregovore. Misija Omerović.“, *Jutarnji list*, br. 4007., 26. III. 1923., 1.

[655] „Ministar predsjednik i demonstracije“, *Jutarnji list*, br. 3994., 14. III. 1923., 3.

Vujičić, Ninčić i Slavko Miletić bili su se okupili kako bi raspravili o izbornom kretanju.[656] Naime, N. Pašić trebao je otići na skup u Ljubljanu, ali nije otišao jer se navodno pročulo kako Orjunaši spremaju napad na skup Radikalne stranke. Drugi prilog koji donosi izvješće sa sjednice Demokratske stranke, „Demokratska oprezna politika i prestiž“, donosi mišljenje demokrata da su izgubili povjerenje i prestiž kakav su imali prije u Narodnoj skupštini, ali i među narodom.[657] Prvaci Demokratske stranke Pribićević, Marinković i Kumanudij, složili su se kako su radikali nelojalni te su vladu doveli u propast.[658] Prvi je prilog koji donosi izjave čelnika Jugoslavenske muslimanske organizacije, dr. Mehmeda Spahe, „Pregovori o stvaranju nove parlamentarne zajednice“.[659] Prilog donosi intervju s M. Spahom koji daje svoje mišljenje o vladi, te nagovješćuje o razgovorima sa S. Radićem i A. Koroščem. Drugi prilog „Dr. Spaho o reviziji ustava“.[660], donosi izjave čelnika stranke. Program Radikalne stranke donosi prilog „Vlada na raskršću“.[661] U prilogu se objašnjava kako se vlada (točnije radikali) našla u teškoj situaciji budući da S. Radić ne želi ući u koaliciju s radikalima. Razlog teškoj situaciji je i zbog toga što s njom ne želi pregovarati niti JMO niti SLS, zbog čega se htjela vratiti na pregovore s demokratima koje je „besramno odbacila“, kriveći upravo njih za postignuto stanje u državi. Prilog koji kritizira drugu stranku je „Potreba kompromisa“.[662] U prilogu dr. Ivan Šuštaršić kritizira Radikalnu stranku te daje program svoje stranke koja nije bila u koaliciji ni s jednom strankom, nego je Ivan Šuštaršić istupao kao samostalni kandidat.

Analizirani prilozi *Jutarnjega lista* u 1923. godini nisu educirali svoje čitatelje. Čak 48 priloga nema edukativni sadržaj. Samo 21 prilog ima edukativni sadržaj, od čega je 14 priloga objašnjavalo stranački program, pet priloga je objašnjavalo postupak glasovanja i u dva priloga bila je kombinacija zastupljenih elemenata. Postupak glasovanja objašnjavali su sljedeći prilozi: „Domaće vijesti. Biračka mjesta u Zagrebu“, „Održanje reda na izborima“, „Uoči izbora“, „Dan pred izbore“ i „Gdje se u Zagrebu glasuje. Upute izbornicima“.[663] Kombinacija zastupljenih elemenata bila je u prilozima „Dan izbora“ i „Proglas HRSS-a

[656] „Ministar predsjednik i demonstracije“, *Jutarnji list*, br. 3994., 14. III. 1923., 3.
[657] „Demokratska oprezna politika i prestiž“, *Jutarnji list*, br. 4003., 22. III. 1923., 1.
[658] *Isto*.
[659] „Pregovori o stvaranju nove parlamentarne zajednice“, .“, *Jutarnji list*, br. 4008., 27. III. 1923., 2.
[660] „Dr. Spaho o reviziji ustava“, *Jutarnji list*, br. 4012., 31. III. 1923., 1.
[661] „Vlada na raskršću“, *Jutarnji list*, br. 4010., 29. III. 1923., 2.
[662] „Potreba kompromisa“, *Jutarnji list*, br. 3982., 2. III. 1923., 3.
[663] „Domaće vijesti. Biračka mjesta u Zagrebu“, *Jutarnji list*, br. 3989., 9. III. 1923., 3., „Održanje reda na izborima“, *Jutarnji list*, br. 3995., 15. III. 1923., 3. „Uoči izbora“, *Jutarnji list*, br. 3996., 16. III. 1923., 3., „Dan pred izbore“, *Jutarnji list*, br. 3997., 17. III. 1923., 3. i „Gdje se u Zagrebu glasuje. Upute izbornicima“, *Jutarnji list*, br. 3998., 18. III. 1923., 6.

poslije izbora".[664] Ni jedan prilog nije objašnjavao neki politički pojam ili političke stavove, vrijednosti i ideologiju, ili povijest stranke.

Autor je u 39 priloga od 69 imao eksplicitno kritičko stajalište, u 13 priloga kritičko stajalište bilo je neutralno, a u četiri priloga bilo je implicitno. U 13 priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište.

Prema vladajućoj stranci kritičko stajalište priloga bilo je u 19 priloga neutralno (nema kritičkoga stavjališta), u 14 priloga pozitivno, u 13 priloga negativno, a u osam se podjednako osjećalo odobravanje i neodobravanje. U 15 priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci.

Jutarnji list je svoju ciljanu publiku vidio u svim krugovima društva. Što se tiče obrazovanosti, 61 prilog bio je namijenjen obrazovanima. Četiri priloga bila su namijenjena slabije obrazovanima, a u četiri priloga nije bilo moguće odrediti kome su bila namijenjena.

Četrdeset sedam priloga bilo je namijenjeno svom čitateljstvu, 16 priloga visokoobrazovanim stručnjacima, dva priloga radnicima i ni jedan prilog seljacima. Četiri priloga nije bilo moguće odrediti kome su bili namijenjeni. Prvi je prilog namijenjen radnicima, „Provedba zakona o zaštiti radnika", koji donosi izvješće s konferencije ministarstva socijalne politike.[665] Na konferenciji se raspravljalo o otvaranju i zatvaranju trgovačkih i zanatlijskih radnji, o produženju radnoga vremena u industrijskim i rudarskim poduzećima i o pravilniku rada povjerenika u industrijskim i rudarskim poduzećima.[666] Drugi prilog namijenjen je radnicima, „Izborni proglas Nezavisne radničke stranke", koji donosi dio proglasa Nezavisne radničke stranke.[667] U proglasu stoji: „Skupoća guši naše najniže slojeve. Hegemonska politika srpske buržoazije oličena u vladi Pašića i Pribićevića ugrozila je narodno jedinstvo, koje se ne može provesti silom. Zato stranka ustaje protiv svakog nasilja i traži izmjenu ustava i samoodredjenja naroda.".[668]

Čitatelju je ostavljena mogućnost kritičkog pristupa i zauzimanje vlastitoga stajališta u 54 priloga, što je više od pola. Samo u 15 priloga nameću se čitatelju stajališta kao jedina.

Prilozi u *Jutarnjem listu* bili su uglavnom kratki i šturi. To nam potvrđuje brojka od 36 priloga koji su temu obradili površno. Tema je obrađena temeljito u 33 priloga.

Autori priloga *Jutarnjega lista* nisu se potpisivali. Njih 65 od 69, nije bilo potpisano. Samo četiri priloga bila su potpisana inicijalima G. P., Jedan Privrednik, Jedan Činovnik i Dr.

---

[664] „Dan izbora", *Jutarnji list*, br. 3998., 18. III. 1923., 2. i „Proglas HRSS poslije izbora", *Jutarnji list*, br. 4008., 27. III. 1923., 3.
[665] „Provedba zakona o zaštiti radnika", *Jutarnji list*, br. 3981., 1. III. 1923., 2.
[666] *Isto*.
[667] „Izborni proglas Nezavisne radničke stranke", *Jutarnji list*, br. 3992., 16. III. 1923., 2.
[668] *Isto*.

M. Ni jedan od analiziranih priloga nije bio potpisan punim imenom i prezimenom. Prilozi potpisani inicijalima su „Potreba kompromisa“, „Privredni krugovi i izbori za narodnu skupštinu“, „Činovnici i predstojeći izbori“, „Intelektualci i izbori“.[669]

[669] „Potreba kompromisa“, *Jutarnji list*, br. 3982., 2. III. 1923., 3., „Privredni krugovi i izbori za narodnu skupštinu“, *Jutarnji list*, br. 3993., 13. III. 1923., 3., „Činovnici i predstojeći izbori“, *Jutarnji list*, br. 3995., 15. III. 1923., 2. i „Intelektualci i izbori“, *Jutarnji list*, br. 3997., 17. III. 1923., 4.

Tablica 37. Analiza priloga *Jutarnjeg lista* u 1923. godini. Klasifikacijske podgrupe

Klasifikacijska grupa	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
5. Glavna tema priloga	0	61	0	0	1	2	1	3	1	0	0	0	69
6. Glavni predmet priloga	0	23	7	15	22	2	0	0	0	0	0	0	69
7. Pristup prilogu	0	67	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	69
8. Kome se obraća prilog	0	9	1	0	50	9	0	0	0	0	0	0	69
9. Zastupljenost teme političke kulture	8	35	10	16	0	0	0	0	0	0	0	0	69
10. Zastupljenost političke kulture	24	3	0	9	1	0	32	0	0	0	0	0	69
11. Stranačka orijentiranost	29	3	6	22	0	9	0	0	0	0	0	0	69
12. Stajalište prema drugoj stranci	36	10	15	8	0	0	0	0	0	0	0	0	69
13. Stajalište prema vladi	30	18	14	7	0	0	0	0	0	0	0	0	69
14. U kojem smislu prilog govori o stranci?	17	1	5	6	4	2	1	2	15	0	8	8	69
15. Spominju li se u prilogu žene?	0	0	69	0	0	0	0	0	0	0	0	0	69
16. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društava ?	0	0	69	0	0	0	0	0	0	0	0	0	69
17. Edukativni sadržaj u prilogu	48	0	14	5	0	0	2	0	0	0	0	0	69
18. Izraženost kritičkoga stajališta	13	13	4	39	0	0	0	0	0	0	0	0	69
19. Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci	15	19	14	13	8	0	0	0	0	0	0	0	69
20. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	4	61	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	69
21. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	4	16	2	0	47	0	0	0	0	0	0	0	69
22. Otvorenost priloga prema stajališima čitatelja	0	15	54	0	0	0	0	0	0	0	0	0	69
23. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	0	36	33	0	0	0	0	0	0	0	0	0	69
24. Potpis pod prilogom	65	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	69

U 1925. godini obradila sam od 4668 do 4695 brojeva *Jutarnjega lista*. Ukupno sam analizirala 93 priloga od kojih je u konačnu analizu ušao 51 prilog.[670] Od 51 priloga, u njih 45 glavna tema bila je politika. U tri priloga glavna tema bila je kultura, umjetnost i obrazovanje, dva priloga donosila su komunalne i gradske teme, jedan prilog komentare iz drugih novina. Ni jednom prilogu glavna tema nije bila gospodarstvo, problemi seljaka i radnika te ni u jednom prilogu nije bilo ravnopravno zastupljeno više tema. Prvi politički prilog u kojemu je glavna tema kultura, „Književnost i umjetnost, književnost i politika," raspravlja o tome kako su kultura i obrazovanje usko vezane s politikom.[671] Kao primjer povezanosti kulture i politike autor piše kako je Maticu hrvatsku gonila policija: „Poništavala je valjanost odluka njenih glavnih skupština. Jugoslavenskoj Akademiji u Zagrebu uskraćivala se potpora... a nekim hrvatskim književnicima koji su dobili Demetrovu nagradu za dramu, nagrada se uopće nije niti isplaćivala...".[672] Drugi prilog, „Reorganizacija Matice Hrvatske",[673] u kojem je zastupljena kultura, donosi intervju s jednim od članova Matice hrvatske (nepoznatim) koji opisuje djelovanje i rad Matice hrvatske. Treći prilog, „Krnja reforma srednješkolske naučne osnove" koji piše na temu iz obrazovanja o reformama u srednjim školama koje je donio ministar prosvjete S. Pribićevića.[674] Prilog „Dr. Peleš o provadjanju izbora" donosi komentar drugih novina, *Radikalskoga glasnika* u kojem D. Peleša daje komentare na prethodne izjave te demantira klevete koje se protiv njega vode.[675] Prvi prilog koji donosi gradsku temu je „Kod izranjenog bana Tomljenovića" u kojem se opisuje napad na bana dr. Tomislava Tomljenovića u gostioni na Sušaku gdje je zadobio teže ozljede glave.[676] Napravljen je intervju u Zagrebu u kojemu je ban Tomljenović točno opisao događaj i napadače. Drugi prilog s gradskom temom je „Zeleni demon" koji donosi opis stanja u društvu, točnije u Zagrebu, zbog zabrane prodaje alkohola tri dana prije izbora.[677] Naime, vlada je tri dana prije izbora zabranila prodaju alkohola (kako bi birači na izbore mogli izaći trijezni), zbog čega je

[670] Vidi tablicu 38., *Analiza priloga Jutarnjeg lista u 1925. godini.*
[671] „Književnost i umjetnost, književnost i politika", *Jutarnji list*, br. 4671., 4. II. 1925., 5.
[672] *Isto*.
[673] „Reorganizacija Matice Hrvatske", *Jutarnji list*, br. 4684., 17. II. 1925., 3.-4.
[674] „Krnja reforma srednješkolske naučne osnove", *Jutarnji list*, br. 4687., 20. II. 1925., 4.
[675] „Dr. Peleš o provođenju izbora", *Jutarnji list*, br. 4684., 17. II. 1925., 3.-4.
[676] „Kod izranjenog bana Tomljenovića", *Jutarnji list*, br. 4668., 1. II. 1925., 3. Tomislav Tomljenović (1877.-1945.), odvjetnik, političar, ban Kraljevine Hrvatske i Slavonije te publicist. Banom Hrvatske i Slavonije imenovan je 1919. kao član Jugoslavenske demokratske stranke i Pribićevićev čovjek. Na parlamentarnim izborima 1920. izabran je za zastupnika u Konstituantu kao član JDS. Krajem veljače 1921. odrekao se zastupničkog mandata i ponovno imenovan posljednjim hrvatskim banom koju funkciju vrši do 3. VII 1921. kada je ta hrvatska institucija nakon donošenja Vidovdanskog ustava ukinuta. Godine 1923. izabran je za zastupnika u Moduškoj županiji. Kasnije je sredinom 30-tih prišao HSS-u.
[677] „Zeleni demon", *Jutarnji list*, br. 4674., 7. II. 1925., 4.

ispred jedne zagrebačke točionice vina nastala gužva i pomama za alkoholom „zelenim demonom“.

Glavni predmet priloga bio je u 16 priloga događaj, u 14 priloga pojava i proces, u 13 priloga osoba, u osam priloga *ostalo*. Niti u jednom prilogu nije bilo zastupljeno više elemenata. Od osoba je najzastupljeniji u prilozima u ovoj godini bio Ljuba Davidović (u četiri priloga), potom ban Tomislav Tomljenović, Mate Drinković, Ante Trumbić, Antun Korošec, Josip Hohnjec, Dušan Peleš, Vladko Maček (svaki u jednom prilogu).

Pristup prilogu bio je u 47 priloga ozbiljan, u dva priloga sarkastičan i u dva priloga humorističan. Ni jedan prilog nije imao kombinaciju zastupljenih elemenata. Prilog „Na dan gumenih kuglica“ poziva na sarkastičan i pomalo šaljiv način sve birače na izbore, pri čemu se izruguje izbornim listama, nositeljima izbornih lista, te načinu na koji birači glasuju (putem gumenih kuglica).[678] Ovako autor priloga Zyr Xapula gleda na izbore: „..današnji izbori bit će apsolutno sigurni jer za to jamče: 1. Pendreci, revolveri, puške i bajunete gradskih stražara, 2. Kundaci žandarski i 3. Sve moderne tećevine kopnene, zračne i vodene vojske kao strojopuške, kanoni, aeroplani, ratni brodovi, tenkovi i t. d. Sve je to asistencija izborniku, dakako sasvim počasna asistencija i svaki izbornik mora biti ponosan.“.[679] Drugi sarkastičan prilog je „OPK izborne propalice“ u kojemu se autor priloga (Zyr Xapula) ruga svim „propalim kandidatima“ koji nisu osvojili mandat.[680] Među propalim kandidatima autor je izdvojio Vinka Šafara u Zagrebu, čija je kutija bila devena, a koji je prije samih izbora osnovao i svoju stranku šafarista te je uveo u politički život i izraz šafarizam. Vinko Šafar je na 33 birališta ukupno osvojio 138 kuglica.[681] Prilog „Zeleni demon“ ima humorističan pristup koji Hrvate opisuje kao naciju koja voli piti, a „zeleni demon“ predstavlja alkohol, u ovom slučaju vino, koje Hrvati piju kao zamjenu za vodu.[682] Prilog na šaljiv način opisuje skupljanje i čekanje Zagrepčana u redu ispred jedne točionice vina. Drugi humorističan prilog je „Sličice sa birališta“ koji u deset anegdota na šaljiv način opisuje građane koji su izašli na birališta.[683] Evo jedne kratke šaljive anegdote: „Neki stari, priprosti purgar, dobivši uputu i kuglicu od predsjednika, turao je redom ruku u sve kutije, a kad je došao do osme, sagne se, prinese usta na otvor kutije, pa će, kao da govori u telefon: 'Gospon Ante Trumbić, za vas glasuvam!'“.

---

[678] „Na dan gumenih kuglica“, *Jutarnji list*, br. 4675., 8. II. 1925., 6.
[679] *Isto*.
[680] „OPK izborne propalice“, *Jutarnji list*, br. 4682., 15. II. 1925., 8.
[681] „OPK izborne propalice“, *Jutarnji list*, br. 4682., 15. II. 1925., 8.
[682] „Zeleni demon“, *Jutarnji list*, br. 4674., 7. II. 1925., 4.
[683] „Sličice sa birališta“, *Jutarnji list*, br. 4679., 12. II. 1925., 4.

Prilozi u *Jutarnjem listu* uglavnom su bili namijenjeni ukupnom čitateljstvu. Od 51 priloga, 42 su bila namijenjena ukupnom čitateljstvu. Šest priloga bilo je namijenjeno oporbi, dva stranačkim pristašama i jedan vladi. Prilog „Hrvati idu na izbore - kao u svatove!“ obraća se svim stranačkim pristašama, biračima (Hrvatima), pozivajući ih da izađu na izbore kako bi se izborili za pravednije ustav, za obranu ljudskih i čovječijih prava.[684] Drugi prilog koji se obraćao stranačkim pristašama bio je „Nezadovoljstvo u zemljoradničkoj stranci“.[685] Prilog opisuje sjednicu Zemljoradničke stranke, te nezadovoljstvo stranačkih pristaša rezultatima izbora i načinom na koji se stranka vodi. Prilog koji se obraća vladi, točnije predsjedniku Narodne skupštine, Ljubi Jovanoviću, je „Protest Dra. Hohnjeca kod Ljube Jovanovića“ u kojem se Josip Hohnjec žali Ljubi Jovanoviću zbog izbornih nepravilnosti kojih je bilo uoči i za vrijeme izbora.[686]

Politička kultura bila je zastupljena u 22 priloga, u deset priloga bila je djelomično zastupljena, a u 19 priloga nije bilo moguće odrediti zastupljenost političke kulture.

Od političke kulture najzastupljenije bila je kombinacija zastupljenih elemenata u 17 priloga. U osam priloga bilo je zastupljeno javno mišljenje, u šest priloga ljudska stajališta prema političkom sustavu, a u jednom prilogu bile su zastupljene norme. Prilozi koji su donosili ljudska stajališta prema političkom sustavu jesu: „Traženje izlaska iz poizborne situacije“, „Službeni komunikej opozicionog bloka o izborima 8. veljače.“, „Izjava Dra. Korošca o političkom položaju“, „Protest Dra. Hohnjeca kod Ljube Jovanovića“, „Dr. Peleš o provođenju izbora“ i „Sve ovisi od Zagreba“.[687] Prilog u kojemu su zastupljeni politička vrijednosna stajališta, bio je „Hrvati idu na izbore - kao u svatove!“.[688] Ni jedan prilog od njih 51, nije imao zastupljenu isključivo normu i ideologiju. U devetnaest priloga nije bilo zastupljeno elemenata političke kulture.

Budući da je *Jutarnji list* bio vanstranačko glasilo, u 32 priloga nije bilo moguće odredit stranačku orijentiranost. Deset priloga bilo je orijentirano nekoj drugoj stranci ili opozicijskom bloku, ili Hrvatskoj narodnoj stranci, ili Hrvatskoj zajednici (dva priloga), ili

[684] „Hrvati idu na izbore - kao u svatove!“ *Jutarnji list*, br. 4674., 7. II. 1925., 1.
[685] „Nezadovoljstvo u zemljoradničkoj stranci“, *Jutarnji list*, br. 4690., 23. II. 1925., 1.
[686] „Protest Dra. Hohnjeca kod Ljube Jovanovića“, *Jutarnji list*, br. 4684., 17. II. 1925., 1.
[687] „Traženje izlaska iz poizborne situacije“ *Jutarnji list*, br. 4679., 12. II. 1925., 1., „Službeni komunikej opozicionog bloka o izborima 8. veljače.“, *Jutarnji list*, br. 4681., 14. II. 1925., 1., „Izjava Dra. Korošca o političkom položaju“, *Jutarnji list*, br. 4682., 15. II. 1925., 1., „Protest Dra. Hohnjeca kod Ljube Jovanovića“, *Jutarnji list*, br. 4684., 17. II. 1925., 1., „Dr. Peleš o provođenju izbora“, *Jutarnji list*, br. 4684., 17. II. 1925., 3.-4. i „Sve ovisi od Zagreba“, *Jutarnji list*, br. 4691., 24. II. 1925., 1.
[688] „Hrvati idu na izbore - kao u svatove!“ *Jutarnji list*, br. 4674., 7. II. 1925., 1.

Slovenskoj ljudskoj stranci.[689] Šest priloga bilo je orijentirano Jugoslavenskoj demokratskoj stranci i tri priloga Narodnoj radikalnoj stranci. Prilozi orijentirani NRS su „Revizija izbornog zakona“, „Dr. Peleš o provođenju izbora“ i „Sve ovisi od Zagreba“.[690] Ni jedan prilog nije bio orijentiran prema HRSS-u ili KPJ-u.

Stajalište prema drugoj stranci bilo je u 13 priloga negativno, u 12 pozitivno i u četiri neutralno. U 22 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema drugoj stranci.

Stajalište prema vladi bilo je u 25 priloga negativno, u deset priloga pozitivno, a u tri priloga neutralno. U 13 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema vladi.

U *Jutarnjem listu,* s obzirom na to da je bio dnevni informativni list, ne može se pratiti politička kampanja samo jedne stranke, već nam on nudi cjelokupnu političku sliku. Iz tog su razloga politički prilozi i prilozi vezani za izbore, političku kulturu, slabije su zastupljeni u *Jutarnjem listu*. A i kad se pisalo o stranci, nije se pisalo isključivo o jednoj stranci, već se analizirala „politička scena“ Kraljevine SHS. Od 51 analiziranog priloga, njih deset donosilo je izjave stranačkih pristaša. Osam priloga donosilo je izjave čelnika stranke, šest priloga rezultate izbora, tri priloga događaje sa skupova stranke, tri priloga događaje sa sjednice stranke, tri priloga kritizirala su druge stranke, dva su donosila događaje sa sjednice vlade i dva izjave stranačkih zastupnika. Prilozi koji donose rezultate izbora su: Prvi skup stranke donosi prilog. Drugi skup stranke donosi prilog. Treći skup stranke donosi prilog. Prilozi koji donose događaje sa sjednice stranke. Prilozi koji donose događaje sa sjednice vlade. Prvi prilog koji donosi izjavu. Drugi prilog koji donosi izjavu čelnika stranke. Ni jedan prilog nije donosio program stranke, kandidacijske liste ili kombinaciju zastupljenih elemenata. Četrnaest priloga nije donosilo vijesti o stranci.

Edukativni sadržaj priloga *Jutarnjega lista* nije educirao čitalačku publiku o politici i političkoj kulturi, nego je bio u pravilu informativnoga karaktera. Gotovo svi prilozi, njih 45 od 51, nisu imali edukativni karakter. Dva priloga objašnjavala su stranački program, dva su objašnjavala postupak glasovanja, jedan prilog objašnjavao je politički pojam, a u jednom prilogu bila je zastupljena kombinacija elemenata. Ni jedan prilog nije objašnjavao političke vrijednosti, uvjerenja, stajališta i povijest stranke.

---

[689] „Skupština Hrvatske narodne stranke“, *Jutarnji list,* br. 4669., 2. II. 1925., 5.-6., „Dr. Mate Drinković o aktualnoj politici“, *Jutarnji list*, br. 4672., 5. II. 1925., 2., „Izjava Dra. Korošca o opolitičkom položaju“, *Jutarnji list,* br. 4682., 15. II. 1925., 1.,

[690] „Revizija izbornog zakona“, *Jutarnji list*, br. 4680., 13. II. 1925., 3., „Dr. Peleš o provođenju izbora“, *Jutarnji list,* br. 4684., 17. II. 1925., 3.-4. i „Sve ovisi od Zagreba“, *Jutarnji list,* br. 4691., 24. II. 1925., 1.

Autor je u 28 priloga imao eksplicitno kritičko stajalište, u 11 priloga kritičko stajalište bilo je neutralno, a u devet priloga bilo je implicitno. U tri priloga nije bilo mogluće odrediti kritičko stajalište.

Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci bilo je u 15 priloga negativno, u 14 priloga podjednako se osjećalo odobravanje i neodobravanje, u pet priloga pozitivno i u dva priloga neutralno. U 15 priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci.

Četrdeset dva priloga *Jutarnjega lista* bila su namijenjena obrazovanoj čitalačkoj publici, četiri priloga slabije obrazovanoj, a u pet priloga nije bilo moguće procijeniti kome su namijenjena.

Jutarnji list bio je namijenjen svoj čitalačkoj publici. Njegova politika bila je da novine trebaju čitati stari i mladi, žene, djeca, seljaci, radnici, građani, jednom riječju svi. Iz tog razloga *Jutarnji list* je imao različite podlistke i priloge, koji su onda bili namijenjeni točno određenoj čitalačkoj publici. Trideset sedam priloga bilo je namijenjeno svom čitateljstvu, devet priloga visoko obrazovanim stručnjacima. Niti jedan prilog nije bio isključivo namijenjen seljacima i radnicima. U pet priloga nije bilo moguće procijeniti kome su namijenjeni. Budući da su gospodarstvenici i seljaci u *Jutarnjem listu* imali svoj podlistak *Gospodar*, u njemu se nalaze prilozi, članci, izvješća vezana za seljake i gospodarstvenike.

Čitatelju je ostavljena mogućnost kritičkoga pristupa i zauzimanje vlastitoa stajališta u 33 priloga. U 18 priloga autor nameće čitatelju svoje stajalište kao jedino.

Trideset jedan prilog obrađuje temu dubinski (uzrok, posljedica, povijesni kontekst) dok je u 20 priloga tema obrađena površno.

Četrdeset jedan prilog *Jutarnjega lista* nije bio potpisan. Sedam priloga bilo je potpisano punim imenom i prezimenom, a tri priloga bila su potpisana inicijalima (dva s D. B. i jedan samo s E.).[691] Autori sedam priloga koji su se potpisali punim imenom i prezimenom su Gabro Pilić, Joe Matošić[692], Josip Hohnjec i Dušan Peleš.

---

[691] S inicijalima D. B. potpisani su prilozi „Književnost i politika“, *Jutarnji list*, br. 4671., 4. II. 1925. i „Reorganizacija Matica Hrvatske“, *Jutarnji list*, br. 4685., 18. II. 1925. Samo s E. potpisan je prilog „Krnja reforma srednješkolske naučne osnove“, *Jutarnji list*, br. 4687., 20. II. 1925.

[692] Joe Matošić rođen je u Zadru 1890., a umro u Zagrebu 1966. Studij prava završio je u Beču i Zagrebu. Bio je novinar i glavni urednik *Hrvatskog borca* (od 1923.) redaktor *Jutarnjeg lista*. Budući da je u novinama zagovarao proturežimsku politiku, novine su mu često bile cenzurirane i zabranjivane, a sam Matošić prognan iz Zagreba na pet godina. Autor je i više djela političke publicistike kao npr. *Krvava Bugarska* (1923.), *Benito Mussolini* (1928.). *Ko je ko u Jugoslaviji*, Zagreb 1928., 92.

Tablica 38. Analiza priloga *Jutarnjeg lista* u 1925. godini. Klasifikacijske podgrupe

Klasifikacijska grupa	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	45	0	3	2	1	0	0	0	0	0	0	51
2. Glavni predmet priloga	0	16	13	14	8	0	0	0	0	0	0	0	51
3. Pristup prilogu	0	47	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	51
4. Kome se obraća prilog	0	2	1	6	42	0	0	0	0	0	0	0	51
5. Zastupljenost teme političke kulture	19	22	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	51
6. Zastupljenost političke kulture	19	0	1	6	8	0	17	0	0	0	0	0	51
7. Stranačka orijentiranost	33	0	5	3	0	10	0	0	0	0	0	0	51
8. Stajalište prema drugoj stranci	22	12	13	4	0	0	0	0	0	0	0	0	51
9. Stajalište prema vladi	13	10	25	3	0	0	0	0	0	0	0	0	51
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	14	0	0	3	2	3	3	8	2	10	6	0	51
11. Spominju li se u prilogu žene?	0	2	49	0	0	0	0	0	0	0	0	0	51
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društava ?	1	2	48	0	0	0	0	0	0	0	0	0	51
13. Edukativni sadržaj u prilogu	45	1	2	2	0	0	1	0	0	0	0	0	51
14. Izraženost kritičkoga stajališta	3	11	9	28	0	0	0	0	0	0	0	0	51
15. Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci	15	2	5	15	14	0	0	0	0	0	0	0	51
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	5	42	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	51
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	5	9	0	0	37	0	0	0	0	0	0	0	51
18. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja	0	18	33	0	0	0	0	0	0	0	0	0	51
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	0	20	31	0	0	0	0	0	0	0	0	0	51
20. Potpis pod prilogom	41	7	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	51

U 1927. godini obradila sam od 5592 do 5621 broja *Jutarnjega lista*. Ukupno sam analizirala 84 priloga od kojih je u konačnu analizu ušlo njih 60.[693] Od 60 priloga politika je bila glavna tema u 52 priloga. U pet priloga glavna tema bili su komentari drugih novina, u dva priloga ravnopravno je bilo zastupljeno više tema, a u jednom prilogu glavna tema bila je komunalna i gradska kronika. Ni u jednom prilogu glavna tema nisu bili gospodarstvo, kultura, umjetnost i obrazovanje, problemi seljaka i radnika, ili neka druga tema koja nije navedena (ostalo). Prilog koji donosi komentar drugih novina *Hrvata*, *Riječi*, *Narodnog vala*, „Glasovi štampe o zagrebačkim izborima", donosi komentare stranačkih novina na rezultat gradskih izbora, tj. izbora za gradsko zastupstvo.[694] Drugi prilog donosi komentar slovenskih novina *Slovenec*, „Davidović po Vukićeviću, Korošec po Pribićeviću" i ističe političko stanje među strankama.[695] Autor naglašava kako demokrati pretendiraju na iste birače kao i radikali pa zbog toga postoje veće razmirice između tih dviju stranaka, ali Lj. Davidović nema nikakvih problema unutar svoje stranke, za razliku od radikala koji su se podijelili na one uz Velju Vukićevića i stare Pašićevce. *Slovenec* dalje prenosi kako najviše problema ima Pribićevićev SDS jer više s njim ne žele surađivati niti Vukićevićevi radikali niti Davidovićevi demokrati. Prilog „SLS ostaje što jeste".[696] također donosi komentare na pisanje klerikalnoga *Slovenca*. U prilogu se komentira suradnja SLS-a i radikalne stranke, ali i kombinacija vlade s drugim strankama. Prilog „U magli - Zakulisno formiranje novih političkih kombinacija", donosi komentar ljubljanskoga *Slovenca* i važne informacije *Jutarnjega lista*[697] koji u ovom broju po prvi put iznosi informacije o mogućoj koaliciji Radikalske stranke i HSS-a. Cijeli prilog govori o mogućim koalicijama tj. političkim blokovima (kako piše prilog) kako bi se uspostavila većina u Narodnoj skupštini. Informacije *Jutarnjega lista* o mogućoj suradnji HSS-a i radikala demantira *Narodni val* u prilogu „G. Radić demantira pregovore s radikalima", koji donosi komentare seljačkih novina *Narodnoga vala*.[698] Prilog koji donosi gradsku temu„„Poništenje komunističkih mandata u gradskom zastupstvu",piše o tome kako se članovima Nezavisne radničke partije (komunista) Kamilu Horvatinu, Đuri Cvijiću i Gabrijelu Kranjecu ukidaju njihovi mandati u gradskom zastupstvu zbog „sudjelovanju u organiziranom potpomaganju udruženja koja imaju za svrhu propagandu komunizma".[699] Zastupljenost više navedenih elemenata bilo je u prilozima

[693] Vidi tablicu 39., *Analiza priloga Jutarnjeg lista u 1927. godini.*
[694] „Glasovi štampe o zagrebačkim izborima", *Jutarnji list*, br. 5597., 6. IX. 1927., 6.-7.
[695] „Davidović po Vukićeviću, Korošec po Pribićeviću", *Jutarnji list*, br. 5599., 8. IX. 1927., 2.
[696] „SLS ostaje što jeste", *Jutarnji list*, br. 5615., 24. IX. 1927., 2.
[697] „U magli - Zakulisno formiranje novih političkih kombinacija", *Jutarnji list*, br. 5616., 25. IX. 1927., 1.
[698] „G. Radić demantira pregovore s radikalima", *Jutarnji list*, br. 5616., 25. IX. 1927., 2.
[699] „Poništenje komunističkih mandata u gradskom zastupstvu", *Jutarnji list*, br. 5619., 28. IX. 1927., 6.

„Kako je g. Radić namjeravao srušiti Vukićevića i ući u vladu“ i „Posljednja riječ Ljube Davidovića“.[700] U prvome prilogu zastupljena je politika i komentar drugih novina, a u drugome prilogu zastupljeni su politika, obrazovanje i problemi činovnika.

Glavni predmet priloga u 24 priloga bio je događaj, u 19 priloga *ostalo,* u 12 priloga pojava i proces, u tri priloga bilo je ravnopravno zastupljeno više navedenih elemenata, a u dva priloga radilo se o nekoj osobi. Prilog u kojem je bilo zastupljeno više navedenih elemenata, točnije događaj i osoba je prilog „Kako bi vlada mogla zaskočiti opoziciju“.[701] U p drugome prilogu u kojem je bilo zastupljeno više elemenata, događaj i osoba, „Kako je g. Radić namjeravao srušiti Vukićevića i ući u vladu“, opisuje se sjednica Hrvatskoga seljačkog kluba i govor Stjepana Radića stranačkim pristašama.[702] U govoru S. Radić kritizira vladu Velje Vukićevića te podržava politiku Demokratske stranke i koaliciju s njom koja bi se zvala Seljačko – demokratski savez. Treći prilog sa zastupljenošću više elemenata bio je „Posljednja riječ Ljube Davidovića“ koji kritizira vladu Velje Vukićevića i njen program „koji još nije ni započela provoditi“.[703] Vladu se kritizira zato što je smanjila broj gimnazija, te zato što je namjeravala smanjiti broj činovnika samo radi ušteda u proračunu. Prilog donosi i izjave Lj. Davidovića koji se ne slaže s politikom vlade i Velje Vukićevića. Mišljenje priloga o vladi je: „Vlada Velje Vukićevića začeta je na nekim bakcilima, koji ju podgrizaju i ona će raditi neprestano u nekoj krizi, bojeći se prepada sa strane koje grupe u demokratskom ili radikalskom klubu“.[704] Prilog „Prognoze g. Stjepana Radića“ donosi mišljenje Stjepana Radića u kojemu on daje svoje viđenje nadolazećih izbora u kojima svoju stranku vidi kao pobjedničku, a radikalnu stranku vidi kao gubitničku.[705] U svim kotarima S. Radić predviđa porast broja glasača i mandata. Drugi prilog u kojem je zastupljen predsjednik Demokratske stranke Ljuba Davidović je „G. Davidović čeka i ćuti“. U njemu se donosi intervju s Ljubom Davidovićem. Prilog donosi mišljenje Lj. Davidovića o radu vlade, te o odnosu prema Voji Marinkoviću.[706]

Pristup prilogu bio je u 56 priloga ozbiljan, u tri priloga humorističan, a u jednom sarkastičan. Prvi prilog s humorističnim pristupom bio je „Predizborna fibra“ u kojem se na šaljivi način prikazuje predizborna agitacija.[707] Autor priloga, Ivo Tjardović, smatra kako ni

---

[700] „Kako je g. Radić namjeravao srušiti Vukićevića i ući u vladu“, *Jutarnji list,* br. 5614., 23. IX. 1927., 2. i „Posljednja riječ Ljube Davidovića“, *Jutarnji list,* br. 5617., 27. IX. 1927., 2.
[701] „Kako bi vlada mogla zaskočiti opoziciju“, *Jutarnji list,* br. 5612., 21. IX. 1927., 2.
[702] „Kako je g. Radić namjeravao srušiti Vukićevića i ući u vladu“, *Jutarnji list,* br. 5614., 23. IX. 1927., 2.
[703] „Posljednja riječ Ljube Davidovića“, *Jutarnji list,* br. 5617., 27. IX. 1927., 2.
[704] „Posljednja riječ Ljube Davidovića“, *Jutarnji list,* br. 5617., 27. IX. 1927., 2.
[705] „Prognoze g. Stjepana Radića“, *Jutarnji list,* br. 5593., 2. IX. 1927., 3.
[706] „G. Davidović čeka i ćuti“, *Jutarnji list,* br. 5613., 22. IX. 1927., 1.
[707] „Predizborna fibra“, *Jutarnji list,* br. 5602., 11. IX. 1927., 21.

jedna stranka ne nastupa iskreno i s konkretnim rješenjima vladine krize, nego se sve služe lažima i demagogijom. Nadalje vjeruje kako sve stranke ipak imaju zajednički program „sve su one za jednakopravnost i slobodu i za veliku budućnost“, te dodaje: „Ali ipak nad svim tim agitatorima, bili desničari ili ljevičari, korupcioniste ili idealiste, jake ruke ili propovjedači slobode, bdije Stojan ili Laza u spodobi žandara i ne da da se prekorači granica.“.[708] Drugi humoristični prilog bio je „Tko je vrijedniji: ministar ili štap“ koji donosi kratku anegdotu s biračkoga mjesta u Zagrebu na kojem jednom gospodinu „purgaru“ nisu dali da uđe u prostoriju sa svojim štapom jer njegov štap je mogao biti upotrebljen kao oružje na biralištu.[709] Zagrepčanin je na izlasku iz glasačke sobe ostao bez štapa jer mu ga je netko uzeo, zbog čega je očajan izjavio stražaru, koji mu nije dopustio da uđe sa „špancirštokom“ (štapom): „...više vrijedi drveni štap kad je moj, nego li ikoji ministar, jer od njih izbornik nikad nema onoliko koristi koliko ja od svoga štapa, na kojega se mogu s pouzdanjem osloniti...“.[710] Treći humoristični prilog je „Izborne kuglice“ koji također donosi nekoliko šaljivih anegdota s birališta.[711] Sarkastičan pristup temi imao je prilog „G. Davidović čeka i ćuti“.[712] Ni jedan prilog nije imao kombinaciju zastupljenih elemenata.

Prilozi u *Jutarnjem listu* uglavnom su bili namijenjeni ukupnom čitateljstvu. Od 60 priloga 51 je bio namijenjen ukupnom čitateljstvu. Četiri priloga bila su namijenjena stranačkim pristašama, tri priloga oporbi i jedan prilog vladi. U jednom prilogu, „Davidović po Vukićeviću, Korošec po Pribićeviću,“ bilo je zastupljeno više navedenih elemenata.[713] Prilog „Radić i Pribićević stavili svoje stranke na raspolaganje Davidoviću,“ obraćao se vladi.[714] Oporbi se obraćao prilog „Plačljivi proglas samostalnih demokrata“, u kojem se donosi program Samostalne demokratske stranke.[715] U proglasu SDS-a kritizira se rad vlade te stranka traži od vlade „da ubije partizanstvo u državnoj upravi te poštuje volju naroda“.[716] Prilog dalje donosi program i ideologiju SDS-a: „Naša SDS pojavljuje se među narodom kao stranka, koja jedino nije ni plemenska ni vjerska, ona je opća državna. Ona ne traži svoj interes u sukobu pojedinih staleža i interesnih grupa u narodu, nego traži sklad svih saveza i zanimanja narodnih“.[717] Drugi prilozi koji su se obraćali oporbi bili su „Hrvati za Hrvate!“ i

[708] „Predizborna fibra“, *Jutarnji list*, br. 5602., 11. IX. 1927., 21.
[709] „Tko je vrijedniji: ministar ili štap“, *Jutarnji list*, br. 5603., 12. IX. 1927., 4.
[710] „Tko je vrijedniji: ministar ili štap“, *Jutarnji list*, br. 5603., 12. IX. 1927., 4.
[711] „Izborne kuglice“, *Jutarnji list*, br. 5604., 13. IX. 1927., 4.
[712] „G. Davidović čeka i ćuti“, *Jutarnji list*, br. 5613., 22. IX. 1927., 1.
[713] „Davidović po Vukićeviću, Korošec po Pribićeviću“, *Jutarnji list*, br. 5599., 8. IX. 1927., 2.
[714] „Radić i Pribićević stavili svoje stranke na raspolaganje Davidoviću“, *Jutarnji list*, br. 5610., 19. IX. 1927., 1.
[715] „Plačljivi proglas samostalnih demokrata“, *Jutarnji list*, br. 5592., 1. IX. 1927., 1.-2.
[716] „Plačljivi proglas samostalnih demokrata“, *Jutarnji list*, br. 5592., 1. IX. 1927., 2.
[717] „Plačljivi proglas samostalnih demokrata“, *Jutarnji list*, br. 5592., 1. IX. 1927., 2.

„HSS računa na još tri mandata“ koji se obraćaju seljacima i pristašama Hrvatske seljačke stranke.[718]

Politička kultura bila je zastupljena u 32 priloga, u 15 priloga bila je djelomično zastupljena i u 13 priloga nije bilo moguće odrediti zastupljenost političke kulture.

Od političke je kulture najzastupljenija bila kombinacija zastupljenih elemenata u 26 priloga. U deset priloga bilo je zastupljeno javno mišljenje, u osam priloga ljudska stajališta prema političkom sustavu, u dva priloga vrijednosti i u jednom je bila zastupljena ideologija. Prvi prilog, „HSS ulazi u demokratsku zajednicu,“ u kojem su bile zastupljene vrijednosti, donosi mišljenje Ljube Davidovića koji smatra kako vlada neće moći uz pomoć SLS-a i A. Korošeca ojačati radikalske veze. Ljuba Davidović smatra „kako se utjecaj Radikalne stranke treba što više smanjiti i na taj način drugim strankama dati mogućnost da se pokažu isto tako državotvorne kao i radikalna stranka“.[719] U prilogu se ističu vrijednosti drugih stranaka koje bi mogle obogatiti politički život i riješiti krizu u vladi. Drugi je prilog u kojem su bile zastupljene vrijednosti, „Posljednja riječ Ljube Davidovića“, zastupa vrijednosna vjerovanja Demokratske stranke i opozicije, tj. u prilogu se definiraju ciljevi i način političke akcije ujedinjenja Demokratske stranke s HSS-om, te težnja Lj. Davidovića za izmjenom radikalske vlasti, točnije vlade Velje Vukićevića.[720] Prilog sa zastupljenom ideologijom„Borba za predsjedništvo parlamenta,“ zastupla radikalsku ideologiju.[721] U prilogu se predlažu tri kandidata za predsjednika Narodne skupštine; prema Velji Vukićeviću to bi trebao biti Ninko Perić, druga radikalna struja (pašićevci) zagovaraju Mišu Trifunovića dok skupina oko Lj. Davidovića zagovara dr. Ivana Ribara[722]. Ni u jednom prilogu nisu bile zastupljene norme. U trinaest priloga nisu bili zastupljeni elementi političke kulture.

S obzirom da je *Jutarnji list* bio vanstranačko glasilo, u 36 priloga nije bilo moguće odredit stranačku orijentiranost. Devet priloga bilo je orijentirano prema HSS-u, pet priloga NRS-u, pet priloga nekoj drugoj stranci (dva priloga prema Samostalnoj demokratskoj stranci,

---

[718] „Hrvati za Hrvate!“, *Jutarnji list*, br. 5602., 11. IX. 1927., 1. i „HSS računa na još tri mandata“, *Jutarnji list*, br. 5608., 17. IX. 1927., 1.
[719] „HSS ulazi u demokratsku zajednicu“, *Jutarnji list*, br. 5609., 18. IX. 1927., 1.
[720] „Posljednja riječ Ljube Davidovića“, *Jutarnji list*, br. 5617., 27. IX. 1927., 2.
[721] „Borba za predsjedništvo parlamenta“, *Jutarnji list*, br. 5617., 27. IX. 1927., 1.
[722] Ivan Ribar (1881. – 1968) političar i publicista. Studirao je na Pravnom fakultetu u Zagrebu, gdje je 1904. godine i doktorirao, te na sveučilištima u Pragu i Beču. Politički djeluje unutar Hrvatsko-srpske koalicije, na čijoj listi postaje i zastupnikom Hrvatskog sabora, a i zajedničkog Ugarsko-hrvatskog sabora u Pešti. Sudjelovao je i u radu Narodnog vijeća u Zagrebu. U ožujku 1919. bio je potpredsjednik Privremenoga narodnog predstavništva. U razdoblju 1920. – 1922. bio je predsjednik Skupštine Kraljevine SHS. Jedan je od osnivača i čelnika Demokratske stranke. Objavio je više knjiga političkih sjećanja. O daljnjoj njegovoj političkoj aktivnosti vidi: *Tko je tko u NDH*, 344.

dva priloga prema SLS-u i jedan prilog prema JMO) i pet priloga Jugoslavenskoj demokratskoj stranci. Ni jedan prilog nije bio orijentiran prema KPJ.

Stajalište prema drugoj stranci bilo je u 20 priloga negativno, u 12 neutralno i u devet priloga pozitivno. Prilozi s pozitivnim stavom prema drugoj stranci su: „Plačljivi proglas samostalnih demokrata“, „Pobjeda Hrvatskog bloka“, „S. Radić tvrdi da će sastaviti vladu sa Demokratskom zajednicom“, „Blok protiv radikala“, „Radić i Pribićević stavili svoje stranke na raspolaganje Davidoviću“, „Kako bi vlada mogla zaskočiti opoziciju“, „Vijećanje Hrvtaskog seljačkog kluba“, „Kako je g. Radić namjeravao srušiti Vukićevića i ući u vladu“ i „Sporazum br. 2.“.[723] U 19 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema drugoj stranci.

Stajalište prema vladi bilo je u 22 priloga negativno, u 14 priloga neutraln, ai u sedam pozitivno. Prilozi s pozitivnim stavom prema vladi su: „Postoji li hrvatsko pitanje“, „G. Vukićević žali što nisu Hrvati u vladi“, „Pobjeda Hrvatskog bloka“, „Posljednja nedjelja izbornih dvoboja“, „Vukićević mami Hrvate u vladu“, „Radić i Pribićević stavili svoje stranke na raspolaganje Davidoviću“ i „Kako bi vlada mogla zaskočiti opoziciju“.[724] U 17 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema vladi.

Kad se pisalo o stranci, u najviše priloga (njih 11) bili su rezultati izbora, deset priloga donosilo je događaje sa skupova stranke, šest priloga program stranke, šest je donosilo izjave ostalih članova stranke, pet priloga kritiziralo je drugu stranku, pet je donosilo izjave čelnika stranke, u pet je bilo zastupljeno više elemenata. Četiri priloga donosila su događaje sa sjednice vlade, dva priloga kandidcijtske liste i jedan prilog događaje sa sjednice stranke. Prilozi koji su donosili događaje sa sjednice vlade su: „Prva sjednica vlade“, „Teška situacija kod demokrata“, „Rekonstrukcija vlade“ i „Burna sjednica gradskog zastupstva“.[725] Prilozi koji donosi kandidacijske liste su „U nedjelju su izbori za Narodnu skupštinu“ i „Danas se

---

[723] „Plačljivi proglas samostalnih demokrata“, *Jutarnji list,* br. 5592., 1. IX. 1927., 1.-2., „Pobjeda Hrvatskog bloka“, *Jutarnji list,* br. 5596., 5. IX. 1927., 1.-2., „S. Radić tvrdi da će sastaviti vladu sa Demokratskom zajednicom“, *Jutarnji list*, br. 5596., 5. IX. 1927., 5., „Blok protiv radikala“, *Jutarnji list,* br. 5610., 19. IX. 1927., 1., „Radić i Pribićević stavili svoje stranke na raspolaganje Davidoviću“, *Jutarnji list,* br. 5610., 19. IX. 1927., 1., „Kako bi vlada mogla zaskočiti opoziciju“, *Jutarnji list,* br. 5612., 21. IX. 1927., 2., „Vijećanje Hrvtaskog seljačkog kluba“, *Jutarnji list*, br. 5614., 23. IX. 1927., 2., „Kako je g. Radić namjeravao srušiti Vukićevića i ući u vladu“, *Jutarnji list*, br. 5614., 23. IX. 1927., 2. i „Sporazum br. 2.“, *Jutarnji list,* br. 5615, 24. IX. 1927., 1.

[724] „Postoji li hrvatsko pitanje“, *Jutarnji list,* br. 5594., 3. IX. 1927., 1.-2., „G. Vukićević žali što nisu Hrvati u vladi“, *Jutarnji list,* br. 5595., 4. IX. 1927., 1.-2., „Pobjeda Hrvatskog bloka“, *Jutarnji list,* br. 5596., 5. IX. 1927., 1.-2., „Posljednja nedjelja izbornih dvoboja“, *Jutarnji list,* br. 5596., 5. IX. 1927., 3., „Vukićević mami Hrvate u vladu“, *Jutarnji list,* br. 5600., 9. IX. 1927., 1.-2., „Radić i Pribićević stavili svoje stranke na raspolaganje Davidoviću“, *Jutarnji list*, br. 5610., 19. IX. 1927., 1. i „Kako bi vlada mogla zaskočiti opoziciju“, *Jutarnji list,* br. 5612., 21. IX. 1927., 2.

[725] „Prva sjednica vlade“, *Jutarnji list*, br. 5605., 14. IX. 1927., 4., „Teška situacija kod demokrata“, *Jutarnji list,* br. 5606., 15. IX. 1927., 1.-2., „Rekonstrukcija vlade“, *Jutarnji list*, br. 5613., 22. IX. 1927., 2. i „Burna sjednica gradskog zastupstva“, *Jutarnji list,* br. 5620., 29. IX. 1927., 1.-2.

vrše parlamentarni izbori“.[726] Prilog koji donosi informacije sa sjednice Radikalske stranke je „Vukićević i radikalski klub“ u kojem se nagoviješta što bi se sve moglo dogoditi na sjednici radikalskoga kluba.[727] Ni jedan prilog nije donio izjave stranačkih zastupnika. Pet priloga nije donosilo vijesti o stranci.

Edukativni sadržaj priloga *Jutarnjega lista* nije bio zadovoljavajući. Gotovo svi prilozi, njih 43 od 60, nisu imali edukativni karakter. Šest priloga objašnjavalo je stranački program, šest postupak glasovanja, u četiri priloga bila je zastupljena kombinacija elemenata, a u jednom prilogu objašnjavali su se politički stavovi, vrijednosti i ideologija. Prilozi koji objašnjavaju stranački program su: „Plačljivi proglas samostalnih demokrata“ (objašnjava stranački program SDS), „S. Radić tvrdi da će sastaviti vladu sa Demokratskom zajednicom“ (objašnjava stranački program HSS), „Uspjela skupština Hrvatskog bloka“ (objašnjava stranački program Hrvatskog bloka), „Vukićević mami Hrvate u vladu“ i „Vukićević znade i prijetiti“ (stranački program Radikalske stranke) i „Davidović je progovorio“ (objašnjava stranački program Demokratske stranke).[728] Prilozi koji objašnjavaju postupak glasovanja su: „Gradski izbori“, „Kako su protekli gradski izbori u Zagrebu“, „Danas se vrše parlamentarni izbori“, „Tko je vrijedniji: ministar ili štap“, „Tko je pobjedio“ i „Izborne kuglice“.[729] Prilog koji objašnjava politička stajališta, vrijednosti i ideologiju jest „Novi predsjednik vlade“ koji govori o smjenjivanju Velje Vukićevića s mjesta predsjednika vlade.[730] Prilog ujedno donosi politička stajališta Marka Trifkovića, Velje Vukićevića i Ljube Davidovića o situaciji u zemlji, te vrijednosti i ideologiju Radikalne stranke. Točnije, u prilogu se raspravlja o podijeli Radikalne stranke te o lošem utjecaju Velje Vukićevića na njezin rad. Ni jedan prilog nije objašnjavao neki politički pojam ni povijest stranke.

Autor je u 46 priloga imao eksplicitno kritičko stajalište, u šest priloga kritičko stajalište bilo je neutralno, a u tri priloga bilo je implicitno. Implicitno stajalište razvidno je u

---

[726] „U nedjelju su izbori za Narodnu skupštinu“, *Jutarnji list*, br. 5601., 10. IX. 1927., 6. i „Danas se vrše parlamentarni izbori“, *Jutarnji list*, br. 5602., 11. IX. 1927., 6.
[727] „Vukićević i radikalski klub“, *Jutarnji list*, br. 5621., 30. IX. 1927., 1.
[728] „Plačljivi proglas samostalnih demokrata“, *Jutarnji list*, br. 5592., 1. IX. 1927., 1.-2., „S. Radić tvrdi da će sastaviti vladu sa Demokratskom zajednicom“, *Jutarnji list*, br. 5596., 5. IX. 1927., 5., „Uspjela skupština Hrvatskog bloka“, *Jutarnji list*, br. 5597., 6. IX. 1927., 5., „Vukićević mami Hrvate u vladu“, *Jutarnji list*, br. 5600., 9. IX. 1927., 1.-2., „Vukićević znade i prijetiti“ *Jutarnji list*, br. 5601., 10. IX. 1927., 1. i „Davidović je progovorio“, *Jutarnji list*, br. 5619., 28. IX. 1927., 1.
[729] „Gradski izbori“, *Jutarnji list*, br. 5695., 4. IX. 1927., 1., „Kako su protekli gradski izbori u Zagrebu“, *Jutarnji list*, br. 5696., 5. IX. 1927., 2., „Danas se vrše parlamentarni izbori“, *Jutarnji list*, br. 5602., 11. IX. 1927., 6., „Tko je vrijedniji: ministar ili štap“, *Jutarnji list*, br. 5603., 12. IX. 1927., 4., „Tko je pobjedio“, *Jutarnji list*, br. 5604., 13. IX. 1927., 1. i „Izborne kuglice“, *Jutarnji list*, br. 5604., 13. IX. 1927., 4.
[730] „Novi predsjednik vlade“, *Jutarnji list*, br. 5605., 14. IX. 1927., 1.-2.

prilozima „Glasovi štampe o zagrebačkim izborima“, „Predizborna fibra“ i „Sporazum br. 2.“.[731] U pet priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište.

Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci bilo je u 16 priloga negativno, u deset priloga neutralno, u sljedećih deset podjednako se osjećalo odobravanje i neodobravanje, a u četiri priloga bilo je pozitivno. Pozitivno kritičko stajalište prema vladajućoj stranci imaju prilozi: „Postoji li hrvatsko pitanje“, „G. Vukićević žali što nisu Hrvati u vladi“, „Posljednja nedjelja izbornih dvoboja“ i „Kako bi vlada mogla zaskočiti opoziciju“.[732] U 20 priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci.

Četrdeset četiri priloga *Jutarnjeag lista* bila su namijenjena obrazovanim čitateljima, deset priloga slabije obrazovanim, a u šest priloga nije bilo moguće procijeniti kome su namijenjeni.

Trideset pet priloga bilo je namijenjeno svem čitateljstvu, deset priloga seljacima, devet priloga visoko obrazovanim stručnjacima, a u šest priloga nije bilo moguće procijeniti kome su namijenjeni. Ni jedan prilog nije bio namijenjen radnicima.

Čitatelju je ostavljena mogućnost kritičkog pristupa i zauzimanje vlastitog stajališta u 50 priloga. U deset priloga autor nameće čitatelju svoje stajalište kao jedino.

Četrdeset priloga obrađuje temu temeljito (uzrok, posljedica, povijesni kontekst) dok 20 priloga obrađuju temu površno.

Pedeset šest priloga *Jutarnjega lista* nije bilo potpisano. Dva priloga su potpisana punim imenom i prezimenom, a dva su bila potpisana inicijalima B. Kojić.[733] Punim imenom i prezimenom dva priloga potpisuje Ivo Tijardović.[734]

---

[731] „Glasovi štampe o zagrebačkim izborima“, *Jutarnji list*, br. 5697., 6. IX. 1927., 6.-7., „Predizborna fibra“, *Jutarnji list*, br. 5602., 11. IX. 1927., 21. i „Sporazum br. 2.“, *Jutarnji list*, br. 5615, 24. IX. 1927., 1.

[732] „Postoji li hrvatsko pitanje“, *Jutarnji list*, br. 5594., 3. IX. 1927., 1.-2., „G. Vukićević žali što nisu Hrvati u vladi“, *Jutarnji list*, br. 5595., 4. IX. 1927., 1.-2., „Posljednja nedjelja izbornih dvoboja“, *Jutarnji list*, br. 5596., 5. IX. 1927., 3. i „Kako bi vlada mogla zaskočiti opoziciju“, *Jutarnji list*, br. 5612., 21. IX. 1927., 2.

[733] B. Kojić potpisuje priloge „Postoji li hrvatsko pitanje“, *Jutarnji list*, br. 5594., 3. IX. 1927., 1.-2. i „G. Vukićević žali što nisu Hrvati u vladi“, *Jutarnji list*, br. 5595., 4. IX. 1927., 1.-2.

[734] Ivo Tijardović potpisuje priloge „Predizborna fibra“, *Jutarnji list*, br. 5602., 11. IX. 1927., 21. i „Slobodni izbori“, *Jutarnji list*, br. 5609., 18. IX. 1927., 23.

Tablica 39. Analiza priloga *Jutarnjeg lista* u 1927. godini. Klasifikacijske podgrupe

Klasifikacijska grupa	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	52	0	0	1	5	0	0	2	0	0	0	60
2. Glavni predmet priloga	0	24	2	12	19	3	0	0	0	0	0	0	60
3. Pristup prilogu	0	56	1	3	0	0	0	0	0	0	0	0	60
4. Kome se obraća prilog	0	4	1	3	51	1	0	0	0	0	0	0	60
5. Zastupljenost teme političke kulture	13	32	15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	60
6. Zastupljenost političke kulture	13	0	2	8	10	1	26	0	0	0	0	0	60
7. Stranačka orijentiranost	37	9	4	5	0	5	0	0	0	0	0	0	60
8. Stajalište prema drugoj stranci	19	9	20	12	0	0	0	0	0	0	0	0	60
9. Stajalište prema vladi	17	7	22	14	0	0	0	0	0	0	0	0	60
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	5	6	2	10	4	1	5	5	0	6	11	5	60
11. Spominju li se u prilogu žene?	0	3	57	0	0	0	0	0	0	0	0	0	60
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društava?	0	1	59	0	0	0	0	0	0	0	0	0	60
13. Edukativni sadržaj u prilogu	43	0	6	6	1	0	4	0	0	0	0	0	60
14. Izraženost kritičkoga stajališta	5	6	3	46	0	0	0	0	0	0	0	0	60
15. Kritičko stajslište priloga prema vladajućoj stranci	20	10	4	16	10	0	0	0	0	0	0	0	60
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	6	44	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	60
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	6	9	0	10	35	0	0	0	0	0	0	0	60
18. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja	0	10	50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	60
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	0	20	40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	60
20. Potpis pod prilogom	56	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	60

U razdoblju 1918. – 1929. pročitala sam 457 brojeva *Jutarnjega lista*. U analizu je od 457 brojeva ušlo njih 188, budući da sam u analizi obuhvatila godine parlamentarnih izbora u Kraljevini SHS. Od ukupno 385 analiziranih priloga, u analizu je ušlo 266 priloga.

Najzastupljenija tema analiziranih priloga u *Jutarnjega lista* (u razdoblju 1920. – 1929.) bila je politika u 231 prilogu. U 13 priloga od njih 266, glavna tema bili su komentari drugih novina, u pet priloga bile su gradske i komunalne teme, u pet priloga *ostalo*, u pet ravnopravno je zastupljeno više tema, u tri priloga zastupljeni su bili kultura, umjetnost i obrazovanje, u tri priloga problemi seljaka i radnika, a u jednom prilogu tema je bila gospodarstvo.

Prilozi u *Jutarnjem listu* koji su uglavnom donosili političke teme, u 89 priloga od 266 opisivali su događaj. U 82 priloga *ostalo* (izborne liste, rezultati, zakoni i dr.), 56 priloga donosilo je pojavu i procese, u 33 priloga opis neke osobe, intervju s nekom osobom ili sl. U šest priloga ravnopravno je bilo zastupljeno više zadanih elemenata.

Pristup prilozima u *Jutarnjem listu* u 255 priloga bio je ozbiljan, u sedam priloga bio je humorističan, u tri priloga sarkastičan, a u jednom prilogu bilo je zastupljeno više elemenata.

Jutarnji list u svojim se prilozima najviše obraćao svome čitateljstvu (u 217 priloga). U 20 priloga obraćao se stranačkim pristašama, u deset priloga oporbi i u pet vladi. U 14 priloga bila je zastupljena kombinacija više navedenih elemenata.

Iz svih analiziranih priloga, njih 266, politička kultura bila je zastupljena u 120 priloga. Politička kultura djelomično je zastupljena u 44 priloga, a u 33 priloga nije zastupljena. U 69 priloga nije bilo moguće odrediti zastupljenost političke kulture.

U 98 priloga zastupljena je kombinacija zadanih elemenata političke kulture, tj. ljudska stajališta prema političkom sustavu i javnom mišljenju ili kombinacija vrijednosti i javnoga mišljenja. Trideset i jedan prilog donosi ljudska stajališta prema političkom sustavu, 21 prilog donosi javno mišljenje, šest prilog norme, pet priloga vrijednosti i tri priloga ideologiju. U 120 priloga nije bilo moguće odrediti elemente političke kulture.

Više od pola priloga, njih 147, nije bilo stranački orijentirano, što ne čudi jer je *Jutarnji list* bio vanstranačko glasilo. Četrdeset četiri priloga bila su namijenjena nekoj drugoj stranci, 34 priloga bila su orijentirana prema NRS-u, 23 priloga JDS-u, 16 priloga HSS-u i dva priloga KPJ-u.

Stajalište *Jutarnjega lista* prema drugoj stranci nije bilo moguće odrediti u 148 priloga. U 58 priloga bilo je negativno, u 34 priloga bilo je neutralno, a u 26 pozitivno.

Stajalište *Jutarnjega lista* prema vladi blio je u 75 priloga negativno. U 43 priloga bilo je neutralno, dok je u 29 priloga bilo pozitivno. U 119 priloga nije bilo moguće odrediti stajalište prema vladi.

Politički prilozi uglavnom su donosili vijesti o stranci. To nam najbolje pokazuju brojke: od 266 priloga, njih 191 donose vijesti o stranci, znači samo 75 priloga nije govorilo o stranci. Kad se pisalo o stranci, najviše priloga donosilo je rezultate izbora, njih 31, 22 priloga donosila su događaje sa skupova stranke, 22 priloga izjave stranačkih zastupnika, 20 priloga izjave ostalih članova stranke, 19 priloga donosilo je kandidacijske liste, 19 izjave čelnika stranke, 17 događaje sa sjednice vlade, deset priloga pretežito je kritiziralo druge stranke, devet pretežito donosi program stranke, sedam priloga događaje sa sjednice stranke. U petnaest priloga bilo je zastupljeno više navedenih elemenata.

Glavna funkcija *Jutarnjeg lista* informiranje je građana o događajima u Kraljevini SHS i svijetu. Iz tog razloga u *Jutarnjem listu* možemo naći političke priloge koji nisu isključivo vezani za određenu strank,u već obrađuju uglavnom aktualne teme iz politike. Nažalost, veliki broj priloga (207 od 266) nije imao edukativni karakter. Bez obzira na to što većina priloga nije imala edukativn,i već informativni karakter, njih 29 objašnjavalo je stranački program. U 17 priloga objašnjavao se postupak glasovanja, u četiri priloga objašnjavao se neki politički pojam, jedan prilog objašnjavao je političke stavove, vrijednosti i ideologiju. Ni jedan prilog nije donosio povijest stranke, a u osam priloga bila je kombinacija zastupljenih elemenata.

Autor je u 157 priloga imao eksplicitno kritičko stajalište, u 45 priloga neutralno i u 16 priloga implicitno. U 48 priloga nije bilo moguće odrediti kritičko stajalište.

Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci u 58 priloga je negativno, u 53 priloga neutralno, u 33 priloga podjednako se osjećalo odobravanje i neodobravanje, a u 25 priloga bilo je pozitivno. Kritičko stavojalište prema vladi nije bilo moguće odrediti u 97 priloga.

Prema obrazovanju, 227 priloga bilo je namijenjeno visoko obrazovanim ljudima, 26 priloga slabije obrazovanim ljudima dok u 13 priloga nije bilo moguće odrediti obrazovanje.

Čitalačka publika *Jutarnjega lista* bili su obrazovani ljudi te građani kod kojih se pokušavala probuditi potreba za svakodnevnim čitanjem novina. Od 266 priloga, 167 ih je bilo namijenjeno ostalom čitateljstvu u koje su ulazili svećenici, činovnici, vojnici, umirovljenici, studenti i dr. Šezdeset tri priloga bilo je namijenjeno visokoobrazovanim stručnjacima, 18 priloga seljacima, a samo pet priloga bilo je namijenjeno isključivo radnicima. U 13 priloga nije bilo moguće odrediti kome su namijenjeni. Čitatelju je ostavljena

mogućnost kritičkoga pristupa i zauzimanje vlastitoga stajališta u 193 priloga. U 73 priloga čitatelju su se nametala sajalištai.

U *Jutarnjem listu* prilozi su bili obrađeni uglavnom temeljito, njih 155. Temu je autor u 111 priloga obradio površno. Prilozi u *Jutarnjem listu* uglavnom su pisani informativno. Čitateljima se nudila informacija vezana za izbore i politički život u Kraljevini SHS. Osim „skromnih“ političkih vijesti, *Jutarnji list* donosio je uglavnom aktualne teme iz svijeta.

Autori priloga u *Jutarnjem listu* nisu se potpisivali. Kad bi i potpisali prilog, uglavnom su se potpisivali punim imenom i prezimenom, rjeđe inicijalima. Od 266 priloga, njih 239 nije bilo potpisano, 14 priloga bilo je potpisano punim imenom i prezimenom, a 13 priloga inicijalima.

Tablica 40. Analiza priloga *Jutarnjeg lista* u razdoblju 1920. - 1929. Klasifikacijska podgrupa

Klasifikacijska grupa	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Zbroj
1. Glavna tema priloga	0	232	1	3	5	13	3	5	4	0	0	0	266
2. Glavni predmet priloga	0	90	33	56	81	6	0	0	0	0	0	0	266
3. Pristup prilogu	0	255	3	7	1	0	0	0	0	0	0	0	266
4. Kome se obraća prilog	0	22	4	10	216	14	0	0	0	0	0	0	266
5. Zastupljenost teme političke kulture	67	121	45	33	0	0	0	0	0	0	0	0	266
6. Zastupljenost političke kulture	100	5	6	33	21	2	99	0	0	0	0	0	266
7. Stranačka orijentiranost	146	16	23	34	2	45	0	0	0	0	0	0	266
8. Stajalište prema drugoj stranci	146	35	58	27	0	0	0	0	0	0	0	0	266
9. Stajalište prema vladi	117	43	76	30	0	0	0	0	0	0	0	0	266
10. U kojem smislu prilog govori o stranci?	74	8	18	23	17	8	10	20	22	20	31	15	266
11. Spominju li se u prilogu žene?	1	5	260	0	0	0	0	0	0	0	0	0	266
12. Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društava?	2	3	261	0	0	0	0	0	0	0	0	0	266
13. Edukativni sadržaj u prilogu	207	4	29	17	1	0	8	0	0	0	0	0	266
14. Izraženost kritičkoga stajališta	47	44	16	159	0	0	0	0	0	0	0	0	266
15. Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci	94	54	26	59	33	0	0	0	0	0	0	0	266
16. Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju	15	227	24	0	0	0	0	0	0	0	0	0	266
17. Orijentacija na čitatelje prema zanimanju	15	63	3	15	170	0	0	0	0	0	0	0	266
18. Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja	0	73	193	0	0	0	0	0	0	0	0	0	266
19. Koliko dobro prilog obrađuje temu?	0	111	155	0	0	0	0	0	0	0	0	0	266
20. Potpis pod prilogom	239	13	14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	266

9. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U radu sam analizirala ulogu zagrebačkoga tiska u oblikovanju političke kulture. U analizu su ušle četiri novine, tri stranačke *Dom, Radikalski glasnik* i *Riječ SHS*/*Riječ* te jedne informativne nestranačke novine *Jutarnji list*. Iako je postalo opće prihvaćenom činjenicom shvaćanje arhivskog materijala kao najvažnijeg izvora svih vrsta povijesnih radova, to ni u kom slučaju ne znači da ostale vrste povijesne građe, u ovom slučaju novine, predstavljaju „manje važan“ izvor. U nedostatku izvorne arhivske građe, barem o novijim povijesnim razdobljima, istraživač najčešće svojevrsnu zamjenu pronalazi u tisku (novine, časopisi, letci, fotografije, plakati, brošure i dr.). Važnost tiska kao gradiva dolazi do izražaja tek nakon njegove evaluacije; za razliku od arhivske građe evaluacija tiska pretpostavlja i ulaganje dodatnih napora. Iz toga razloga prihvatila sam izazov analize sadržaja novina. S obzirom na to da je gotovo svaka analiza sadržaja subjektivana i temelji se na iščitavanju novinskih članaka, odlučila sam se analizu sadržaja provesti pomoću analitičke matrice. Rad na analitičkoj matrici nije bio nimalo lak jer je zahtijevao dobro poznavanje sadržaja pojedinih novina. Rezultat je bio dvadeset i četiri klasifikacijske grupe (pitanja) koja sam uvrstila u svaki analizirani prilog. Pomoću klasifikacijskih grupa došla sam do rezultata zastupljenosti, razvoja i uloge političke kulture u prilozima.

Politički razvoj nekoga društva nije moguće pratiti samo preko razvoja političkih institucija, što se često radi u historiografiji, već je to nužno učiniti i preko razvoja političke kulture. Politička kultura počinje se uvoditi u političku praksu i teoriju kao svojevrsna kategorija, a da se još potpuno nije definirao njezin sadržaj. U određivanju pozitivnih elemenata pojma, potrebno je prethodno dati napomene od kojih ovisi razumijevanje značenja što ga u ovom trenutku pridajemo političkoj kulturi i vezi sa sredstvima javnog informiranja, novinama. Pojam političke kulture može se tako kvalificirati kao teorijska besmislica, a da se on sam održi u sferi političkoga i društvenog općenja. Pojam političke kulture ne može imati univerzalni karakter koji se sadržajno može vezivati za sva društva i koji je za svako od njih jednako vrijedan. Ono što je za jedno konkretno društvo moguće staviti u sadržaj toga pojma, drugome je to njegova suprotnost. Zato je istraživanje konkretnih društava prvi preduvjet za određivanje sadržaja pojma, iako ne jedini.

Tisak je postao najmoćnije oružje u političkom sučeljavanju političkih stranaka i promicanju njihovih stajališta među pučanstvom. Nakon obnavljanja parlamentarnoga života

1917., te tijekom 1918. i stvaranja te djelovanja Države Slovenaca, Hrvata i Srba, u Zagrebu, uz dva službena, imamo sedam stranačkih glasila i jedno glasilo političke skupine Slovenaca, Hrvata i Srba. Nakon proglašenja i stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (1. XII. 1918. – 28. VI. 1921.) u Zagrebu imamo šest stranačkih glasila te toliko glasila pod njihovim patronatom, pored tri informativna glasila.

U razdoblju od 1918. do 1929., novine odražavaju opće političko ali i društveno stanje u državi. U njima se jasno ocrtavaju političke ideje pojedinih stranaka i njihova mišljenja prema ujedinjenju te općenito stajalište prema novonastaloj Državi i Kraljevini SHS. Prikazuju onakvu situaciju kakvu su je vidjeli njeni nakladnici i urednici tj. pisali su je iz svoje političke perspektive. Novinari nisu imali slobodu pisanja, često su zbog članaka proganjani, zatvarani ili teško novčano kažnjavani. Zbog promjene socijalne strukture stanovništva sve više raste tiraža informativnih novina, što znači da novine više ne čitaju samo građanske obitelji već i seljaci te radnici. Hrvatska je u tom razdoblju u jako teškom položaju, gospodarski je zapostavljena i izrabljivana od strane unitarističko centralističke, uglavnom srpske državne politike s kraljem na čelu. Sve se to najneposrednije odražavalo u hrvatskoj metropoli Zagrebu, s najvećim brojem od 185.581 stanovnika 1931., jednim od najznačajnijih političkih, gospodarskih, kulturno-obrazovnih i oporbenih središta u Kraljevstvu SHS, a što se tada manifestiralo i u tiskovinama.

Što se tiče zagrebačkog stranačkog tiska u razdoblju od 1921. do 1929., Narodna radikalna stranka (NRS) imala je 1 novine, Demokratska stranka (DS) 3, Samostalna demokratska stranka (SDS) 2, Pravaši i njihove stranke 6, Hrvatska (republikanska) seljačka stranka (H/R/SS) 3, Hrvatska pučka stranka (HPS) 2, Hrvatska zajednica (HZ) 2, Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) 5 listova. Prema broju novina najviše su novina imali Pravaši, potom KPJ, pa H/R/SS. Najmanje listova u Zagrebu imala je NRS, no to nije neobično zbog toga što je Zagreb bio oporbeno središte, te je NRS teško nalazila neki značajniji oslonac kod stanovništva. Stranačke novine koje sam analizirala bile su tjednici, osim *Riječi* koja se svojim sadržajem odmakla od stranačkog glasila. Stranačke novine služile su za informiranje stranačkih pristaša o djelovanju stranke i njenih stranačkih pristaša. Vrijednosti i ljudska stajališta koja su nudile stranačke novine, uglavnom su dolazila od stranačkih predstavnika koji su imali jasne ciljeve stranačkoga djelovanja.

Analiza tehničkim karakteristikama novina *Doma*, *Radikalskog glasnika*, *Riječi* i *Jutarnjeg lista* veoma su slične. Naime sve su izlazile u formatu 300 x 470 mm, bile su prelomljene u dva do četiri stupca, imale su jedinstvenu numeraciju od prvoga do posljednjeg broja u godištu, postojale su slične rubrike koje su se ticale politike, vijesti iz svijeta, vijesti iz

Kraljevine SHS, zagrebačke vijesti, vijesti iz kulture, vijesti iz sporta i druge rubrike. Podaci o listu, o uredniku, izdavaču, tiskaru, nalazile su se odmah ispod naziva novina, osim kod *Jutarnjega lista,* gdje su te informacije bile na zadnjoj stranici. Članci i prilozi uglavnom nisu bili potpisani, premda su prema Zakonu o tisku morali biti. Češće su bili potpisivani prilozi u stranačkim oporbenim novinama, jer su se njihova uredništva bojala cenzure i zapljene novina. *Dom* i *Jutarnji list* su se tiskali u Tipografiji d. d. dok su se *Radikalski glasnik* i *Riječ* tiskali u Jugoštampi d. d.. *Radikalski glasnik* je jedini tiskan na ćirilici, kasnije uvodi i članke na latinici, dok su ostala tri lista tiskana na latinici. U tim su listovima surađivali vodeći hrvatski političari, povjesničari, književnici, učitelji, svećenici, pripadnici slobodnih profesija, ali i visokopozicionirani državni službenici.

Svaki list imao je svoju publiku. *Dom* se uglavnom obraćao seljacima i radnicima, *Radikalski glasnik* činovnicima i intelektualcima, *Riječ* kao dnevnik je svoj krug čitatelja, isto kao i *Jutarnji list*, vidjela u svim slojevima društva, premda je politički bila orijentirana na Demokratsku stranku, kasnije Samostalnu demokratsku stranku. S obzirom da su *Dom, Radikalski glasnik* i *Riječ* bili stranački listovi, svaki je od njih zagovarao program svoje stranke. Odnos u uredništvima tih listova najbolje je vidljiv iz pojednih priloga gdje se međusobno napadaju i prozivaju jedni druge. Politička previranja najbolje se vide u političkim prilozima u kojima *Dom* napada pisanje *Riječi* i *Radikalskog glasnika,* dok *Radikalski glasnik* napada izjave *Domovih* urednika. Zahlađenje odnosa između stranaka također je razvidno iz priloga, ali i razdoblja kada stranke politički surađuju.

Novine sa najvećom nakladom bile su *Novosti* s 36 000 primjeraka, a iza njih slijedili su *Jutarnji list* s 24 000, *Dom* s 12 000 i *Večer* s 10 000. Najveću nakladu imale su informativne novine jer su se one obraćale svim društvenim slojevima, potom stranačke te naposljetku humoristične i stručne. Među informativnim novinama najveću nakladu u razdoblju od 1924. do 1929. imale su *Novosti*. Uz to, njihova naklada porasla je za 100%, za razliku od *Obzorove* koja se smanjila za 66%. Naklada informativnih dnevnika bila je veća od političkih dnevnika, a najmanju nakladu imali su mjesečnici koji su uglavnom bili stručnog sadržaja.

U Zagrebu su u razdoblju od 1918. do 1929. održana četiri izbora za Narodnu skupštinu (1920., 1923., 1925. i 1927.), četiri izbora za gradsko zastupstvo (1920., 1921., 1925. i 1927.) i jedni oblasni izbori (1927.). Na izborima za gradsko zastupstvo koji su bili četiri puta, ne računajući ponovljene izbore 18. lipnja 1920., najjača stranka u Zagrebu bila je Hrvatska zajednica u koaliciji s nekom drugom strankom. Tako je na izborima 11. prosinca 1921. nastupila zajedno s Radićevom HRSS i sa HSP u Hrvatskom bloku. Na izborima 1925.

nastupila je kao članica Hrvatskoga socijalnog naprednog bloka i 1927. u Hrvatskom bloku, ali ovaj put bez Radića. Svakako ne treba zanemariti Komunističku partiju Jugoslavije koja je na prvim izborima za gradsko zastupstvo 21. ožujka 1920. i na prvim izborima za Ustavotvornu skupštinu bila najjača stranka u Zagrebu. Njen utjecaj na ostalim izborima, zbog zabrane javnog djelovanja nešto je slabiji ali ona je još uvijek bila među tri vodeće stranke u Zagrebu. Utjecaj njenih novina i rad same stranke teško je bilo pratiti s obzirom na to da je njen rad otežavala vlada prvo donošenjem Obznane, a kasnije i Zakonom o zaštiti države, kad je u potpunosti zabranjena. Njeni članovi i dalje će raditi u ilegali ili u nekim drugim strankama sa socijalističkim i radničkim predznakom. Od nehrvatskih stranaka u Zagrebu najjača je bila Demokratska stranka koja je na svim izborima za gradsko zastupstvo, osim na onim 1925. kad joj je glasove preuzela Pribićevićeva SDS, zauzela treće mjesto po broju glasova. Među jačim strankama u Zagrebu bila je i Židovska stranka koja je na gotovo svim izborima dobila jednog do dva poslanika u gradsko zastupstvo.

Na izborima za Ustavotvornu skupštinu 28. studenog 1920., najjača stranka u Zagrebu bila je Komunistička partija Jugoslavije, odmah iza nje po broju glasova bila je Hrvatska stranka prava, Hrvatska zajednica i Demokratska stranka. Na ostalim izborima za Narodnu skupštinu (1923. i 1925.) najjača stranka u Zagrebu bila je Hrvatska republikanska seljačka stranka s Radićem na čelu, premda je na izborima 11. rujna 1927. najjača stranka bila Hrvatski blok u kojem nisu sudjelovali Radić i njegova HSS stranka, zbog napuštanja republikanske koncepcije i priklanjanju Radikalnoj stranci.

Analizu sadržaja novina moguće je svrstati u nekoliko skupina koje daju informacije o sljedećim tematskim orijentaciji novina, žurnalističkoj obradi priloga, političkoj kulturi, društveno-kulturnim aspektima u prilozima, edukativno-sociološkom pristupu priloga i autoru priloga.

Pod tematsku orijentaciju novina spadaju klasifikacijske grupe „Glavna tema priloga“ i „Glavni predmet priloga“. Budući da sam promatrala rubrike vezane uz politiku, najzastupljenija tema u svim novinama (*Dom*, *Radikalski glasnik*, *Riječ SHS/Riječ* i *Jutarnji list*) bila je politika. Druga tema po redu zastupljenosti bila je komentar ili komentari drugih novina. U takvim prilozima urednik ili autor priloga uglavnom se osvrtao na priloge oporbenih listova te na njihove stavove prema političkoj situaciji u zemlji. Često takvi prilozi donose komentare više novina iz susjednih političkih središta, Beograd, Ljubljana. U političkim prilozima kultura, obrazovanje, te komunalne i gradske teme, bile su rjeđe zastupljene. Uglavnom su se politički prilozi bavili unutarnjom ili vanjskom politikom te aktualnom političkom zbiljom. Problemima seljaka i radnika nisu se bavili politički prilozi,

osim u prilozima *Doma* u kojima je to učestala tema. *Radikalski glasnik* puno se manje bavio tom problematikom, ali su kod njega zato češća zastupljeni kultura i obrazovanje. *Dom* u svojim prilozima obično zastupa više tema dok se *Radikalski glasnik* uglavnom drži jedne. Što se tiče dnevnih novina, *Riječ SHS* i *Jutarnji list* u prilozima se uglavnom bave jednom temom. Politički prilozi u *Riječi SHS* i *Jutarnjem listu* uglavnom se bave političkom temom, iznimno donose nešto vezano za komunalne i gradske teme. *Riječ* u svojim prilozima, poslije politike, najčešće donosi gradske i komunalne teme, problem seljaka i radnika, te gospodarstvo. U analiziranim prilozima *Riječ* gotovo da i ne piše o obrazovanju. Zastupljene teme analiziranih priloga u *Jutarnjem listu,* osim politike i komentara drugih novina, gradske su i komunalne teme, a najmanje su zastupljeni problemi seljaka i radnika te gospodarske teme. Mislim da je razlog tome što je *Jutarnji list* imao stalne i povremene rubrike i podlistke koji su se bavili tim temama.

Najzastupljenije političke teme uglavnom su donosile opis nekoga događaja. Obično su to bili opisi skupova, sjednice stranaka i vlade, sjednice gradskog zastupstva, obljetnice kulturnih i sportskih društava, ili neke druge obljetnice. Kod *Doma* i *Radikalskoga glasnika* drugi najzastupljeniji predmet priloga bili su pojava i proces. Pod pojmom pojave i procesa podrazumijevaju se političke kampanje, politički savezi koji su se sklapali, kao i pregovori, podjele i razilaženje unutar stranaka, sudski procesi kao što su tužbe i zatvaranja Stjepana Radića i drugih pripadnika HRSS-a. U *Riječi* i *Jutarnjem listu* drugi najzastupljeniji predmet bio je *ostalo* tj. kandidacijske liste, politički proglasi, izborni rezultati, programi stranaka, zakoni, te sve ono što nije bilo moguće svrstati ni u jednu klasifikacijsku podgrupu. Podjednako je u novinama glavni predmet priloga bio osoba. Kad je kao glavni predmet priloga i bila neka osoba, obično je to bio intervju s tom osobom ili govor. Rjeđe je u prilozima bilo zastupljeno više predmeta. Samo su *Radikalski glasnik* i *Dom* imali u svojim prilozima zastupljenost više predmeta. Njihovi prilozi uglavnom donose izjave predsjednika stranke sa sjednica stranke ili vlade, zbog čega je dolazilo do zastupljenosti osobe, događaja, pojave i procesa tj. više klasifikacijskih elemenata.

U žurnalističku obradu ubrojila sam sljedeće klasifikacijske grupe: „Pristup prilogu“, „Izraženost kritičkoga stajališta“, „Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja“, „Orijentacija na čitatelje prema obrazovanju“, „Orijentacija na čitatelje prema zanimanju“ i „Koliko dobro prilog obrađuje temu?“.

Žurnalistička obrada teksta znači odrediti žurnalističku formu (vrstu) priloga, vidjeti naslov priloga, podnaslov, potom definirati osnovne poruke priloga, odrediti postojanje kritičkoga stajališta u prilogu te definirati kritičko stajalište. U žurnalističku obradu teksta

spada i „odnos između autora i čitatelja“ tj. na koji način se autor obraća čitatelju te na koji način je tema obrađena. Je li je autor temu obradio temeljito ili površno? Kod analiziranih priloga novina *Doma, Radikalskog glasnika, Riječi* i *Jutarnjega lista,* autori su uglavnom imali ozbiljan pristup prilogu. Gotovo kod svih priloga, autori su ozbiljno pristupali problemu i sadržaju priloga. Manji broj priloga imao je sarkastičan pristup prilogu, dok je humorističan pristup prilogu bio svega u nekoliko priloga. Humorističan pristup prilogu najviše donosi *Jutarnji list*, obično uz neku ilustraciju. Sadržaji humorističnih priloga uglavnom su vezani za opise glasača na biralištima. To su najčašće kratke anegdote koje na šaljiv način opisuju kako i na koji način su ljudi glasovali. Najviše sarkastičnih priloga imala je *Riječ,* koja se u svojim prilozima uglavnom ismijavala oporbi (HZ, H/P/R/SS, KPJ) i vladi kad nije bila u koaliciji s radikalima. Potom slijedi *Dom, Radikalski glasnik*, a zadnji po broju sarkastičnih priloga bio je *Jutarnji list*. Najslobodnije je pisala *Riječ* koja je u svojim prilozima vrijeđala i omalovažavala oporbu i vladu kad je imala potrebu raditi to. Mislim da je tomu tako zato što su demokrati uglavnom sudjelovali u vladi, pa se nisu plašili cenzure i ukidanja novina, kao što se događalo drugim oporbenim novinama.

Izraženost kritičkoga stajališta u analiziranim novinama gotovo je u svim prilozima bila eksplicitna. Prilozi su uglavnom bili otvoreni, točno određeni, nedvosmisleni, jasno se u njima moglo vidjeti autorovo stajalište prema političkoj situaciji u državi. Oporbeni listovi *Dom* i *Riječ* u malo manje analiziranih priloga imali su neutralno kritičko stajalište. Malo je priloga bilo s implicitnim stajalištem, najviše priloga s implicitnim kritičkim stajalištem imao je *Dom*, što ne čudi, budući da je *Dom* zagovarao politiku HRSS-a koji je bio suprotna stranka vladinoj politici. Prilozi u *Domu* imali su rijetko, ali češće nego druge analizirane novine, priloge koji su sa morali „čitati između redaka“. Prilozi u kojima nije bilo moguće odrediti kritički stav, uglavnom su donosili kandidacijske liste, rezultate izbora, proglase stranaka, programe stranaka, zakone i dr. Takvih priloga imao je najviše *Jutarnji list* koji se uglavnom u predizborno i izborno vrijeme držao neutralno, premda je za vrijeme parlamentarnih izbora 1925. i 1927. jasno izražavao neslaganje s vladinom politikom.

Otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja mogla je biti da se sadržaj priloga nameće čitatelju kao jedinstven i nepromjenjiv ili je mogla ostaviti čitatelju prostor da sam kritički odluči o sadržaju teksta. Većina priloga u novinama *Domu, Radikalskom glasniku, Riječi* i *Jutarnjem listu* ostavljala je čitatelju mogućnost vlastitog kritičkog pristupa i zauzimanje vlastitoga stajališta. Samo sam kod *Doma* naišla na skoro jednak broj priloga koji su pružali mogućnost vlastitoga kritičkog stajališta i koji su nametali svoje kritičko stajalište. To nije ni čudno budući da *Dom* često u svojim prilozima donosi govore i pisma Stjepana

Radića, a ona ne ostavljaju čitatelju mogućnost vlastitoga stajališta, nego nameću Radićevo stajalište i mišljenje. Gotovo je u svim prilozima bilo moguće odrediti otvorenost priloga prema stajalištima čitatelja.

Orijentiranost čitalačke publike podijelila sam prema obrazovanju i zanimanju. Obično je jedno povezano s drugim. Prema analiziranim političkim prilozima većina priloga obraćala se obrazovanim čitateljima, iznimka je jedino *Dom* koji se obraćao seljacima i slabije obrazovanom stanovništvu. U prilozima sam teže mogla odrediti kojem zanimanju se prilog obraća, osim ako nije bilo navedeno kao problem radnika, seljaka, činovništva ili učitelja. Tada sam jasno znala kome se točno obraća. U većini slučajeva kod *Radikalskog glasnika*, *Riječi* i *Jutarnjeg lista* navodila sam *ostalo* jer nisam mogla odrediti točno zanimanje. Pod ostalo čitateljstvo ulazili su svećenici, činovnici, vojnici, umirovljenici, studenti i dr. Čitalačka publika *Radikalskoga glasnika* bili su visokoobrazovani stručnjaci, činovnici, građani. Čitalačka publika *Riječi* bili su prvenstveno visoko obrazovani ljudi, te građani kod kojih se pokušavala probuditi potreba za svakodnevnim čitanjem novina. *Jutarnji list* imao je uređivačku politiku da se obraća svom čitateljstvu ne praveći razlike u obrazovanju i zanimanju. Ipak je to bio informativni dnevnik koji je svakom čitatelju htio pružiti nešto zanimljivo i njemu dostupno.

Zadnja je klasifikacijska grupa koja spada pod žurnalističku obradu „Koliko dobro prilog obrađuje temu?“. U ovaj klasifikacijskoj grupi trebala sam biti jako oprezna s obzirom na to da je ona mogla izražavati i subjektivne doživljaje. Dobro obrađeni prilozi bili su oni koji su davali dovoljno informacija o nekoj temi, odnosno oni koji su imali razrađene uzroke, posljedice, razrađene zaključke, te ponuđena rješenja. U loše obrađene priloge svrstala sam one koji nisu jasno razradili temu, koji su kritizirali ili hvalili bez iznošenja jasnih argumenata, koji nisu imali zaključke ili objašnjenja pojedinih hipoteza. Od analiziranih novina najbolje rezultate dao je *Radikalski glasnik* koji ima više dobro obrađenih priloga nego lošijih. Najlošije rezultate imala je *Riječ*, nešto malo bolje *Jutarnji list*. Iz ovoga je razvidno da su dnevnici imali lošije obrađene priloge, jer nisu imali dovoljno vremena pojedinu temu dovoljno dobro istražiti. Kod njih je najbitnije bilo neku informaciju plasirati čitatelju čim prije i što brže, bez prethodne provjere i analize. Tjednici su imali više vremena zbog čega su i njihovi prilozi bili puno bolje obrađeni. Gotovo kod svih priloga mogla sam odrediti kvalitetu priloga.

S obzirom da je glavna tema ovoga rada politička kultura, najviše sam klasifikacijskih grupa (pitanja) namijenila upravo njoj. Političku kulturu objašnjavale su sljedeće klasifikacijske grupe: „Zastupljenost političke kulture“, „Zastupljenost elemenata političke

kulture“, „Stranačka orijentiranost“, „Kome se obraća prilog?“, „Stajalište prema drugoj stranci“, „Stajalište prema vladi“, „U kojem smislu prilog govori o stranci?“ i „Kritičko stajalište priloga prema vladajućoj stranci“.

Politička kultura bila je dovoljno zastupljena u svim analiziranim novinama. U *Domu* i *Riječi* ona je bila zastupljena u više od pola priloga, dok je u *Radikalskom glasniku* i *Jutarnjem listu* bila zastupljena u malo manje od pola priloga. Djelomično je zastupljena u 20-25% svih analiziranih priloga. Uopće nije bila zastupljena samo u prilozima *Riječi* u 28% priloga, a u *Jutarnjem listu* u 13% priloga. Politički tjednici *Dom* i *Radikalski glasnik* imali su mali postotak priloga u kojima nema političke kulture. Točnije, u prilozima *Doma* političke kulture nema u dva priloga od 347, a kod *Radikalskoga glasnika* nisam pronašla ni jedan prilog da nije imao barem djelomično zastupljenu političku kulturu. U 20% priloga, nisam mogla odrediti političku kulturu. Prilozi kojima nisam mogla odrediti političku kulturu uglavnom su donosili stranačke liste, rezultate izbora, proglase stranaka, zakone. Što nije odražavalo stav, uvjerenja, ideologiju autora.

U slučaju kad su prilozi donosili političku kulturu u 89% analiziranih priloga, najzastupljenija je bila kombinacija navedenih elemenata u klasifikacijskoj grupi. Rezultati su takvi zato što je teško pojedine elemente političke kulture analizirati posebno, oni se uglavnom prožimaju i nadopunjuju. Stoga neki prilog koji donosi govor Nikole Pašića radikalskim pristašama u sebi ima i politička vjerovanja N. Pašića, ima ideologiju NRS-a, možda donosi i neke norme koje se tiču radikala. U analiziranim prilozima novina *Dom, Radikalski glasnik, Riječ* i *Jutarnjem listu,* od političke kulture najzastupljenija su bila ljudska stajališta prema političkom sustavu, nakon ljudskih stajališta slijedi javno mišljenje, pa vrijednosti. Jedino sam kod analize *Doma* došla do rezultata gdje su političke norme ispred vrijednosti. Od političke kulture najmanje su zastupljene ideologija i norme. To znači da analizirani prilozi stranačkih novina nisu donosili strogo pisane zakone, nego su se više bavili time kako će koji zakon utjecati na rad države i društva. Rezultat slabe zastupljenosti ideologije također me začudila, jer hipoteza je predviđala veliku zastupljenost ideologije u političkim prilozima. Analitička matrica utvrdila je kako su politički prilozi, koji su donosili stranački program, uglavnom pristašama objašnjavali ciljeve i svrhu djelovanja stranke, a ne ideološko obmanjivanje.

Bitna stavka za određivanje političke kulture je i „Kome se obraća prilog?“. Čitalačka publika se razlikovala u analiziranim listovima. Politički dnevnici i tjednici uglavnom su bili namijenjeni svojim pristašama zbog čega su se njima i obraćali. Iz tog razloga se *Dom, Radikalski glasnik* i *Riječ* više obraćaju stranačkim pristašama, u čemu svakako prednjači

Dom. *Jutarnji list* kao informativno-politički list u svojim se prilozima najviše obraćao svom čitateljstvu. Manje je bilo priloga koji su se obraćali stranačkim pristašama, a najmanje onih koji su se obraćali oporbi i vladi. U prilozima *Jutarnjega lista* često je bila zastupljena kombinacija više navedenih elemenata, samo 15 priloga bilo je namijenjeno obrazovanim čitateljima dok u 43 prilogu nisam mogla odrediti obrazovanje. Čitalačka publika *Doma* bili su seljaci i slabije obrazovani ljudi. U *Domu* je 70% priloga bilo namijenjeno seljacima, svega devet priloga radnicima, osam visoko obrazovanim stručnjacima i jedanaest priloga ostalima. *Riječ* se u 51% priloga obraćala stranačkim pristašama. Informirala je pristaše o onome što se događa u stranci. Osim što je informirala demokrate, *Riječ* je svoje priloge upućivala i ostalim čitateljima kako bi pridobila što veći krug čitatelja. Iz tog razloga u *Riječi* možemo naći političke priloge koji nisu isključivo vezani za Demokratsku stranku, već obrađuju uglavnom aktualne teme iz politike. *Riječ* se u samo u sedam priloga obraćala oporbi i u samo tri priloga vladi. *Radikalski glasnik* gotovo se u 50% priloga obraćao isključivo stranačkim pristašama, manji broj priloga bio je namijenjen vladi (jedan prilog) i oporbi (dva priloga). Iz ovih rezultata razvidno je da su stranački listovi isključivo služili svojim strankama, a informativno-politički listovi široj populaciji. Da je tome tako, vidi se iz klasifikacijske grupe „Stranačka orijentiranost“. Rezultati analize novina *Doma*, *Radikalskog glasnika*, *Riječi* i *Jutarnjeg lista* kako je stranačka orijentiranost usmjerena prema vlastitoj stranci, potvrđuju hipotezu kako su stranačke novine služile promociji stranačke misli i politike. Stranačka orijentiranost *Doma* u 95% analiziranih priloga bila je za H/P/R/SS, ostalih 5% bilo je orijentirano za HZ. *Radikalski glasnik* u 88% je bio orijentiran prema Narodnoj radikalnoj stranci, u 10% priloga nisam mogla odrediti orijentiranost stranke, a svega 2% bilo je orijentirano nekoj drugoj stranci. Prilozi u *Riječi* jasno su bili orijentirani prema Demokratskoj stranci (DS), kasnije Samostalnoj demokratskoj stranci (SDS). Iz razloga što se stranka podijelila i broj priloga u *Riječi* je podijeljen između DS-a i SDS-a. Zbroj svih priloga koji su se odnosili na demokrate je 288, tj. 134 priloga za DS i 154 priloga za SDS. Samo je šest priloga bilo orijentirano na H/R/SS, sedam priloga na NRS, a ni jedan prilog za komuniste. U 25 priloga nisam mogla odrediti stranačku orijentiranost.

Političko ponašanje tj. političko stajalište također određuje političku kulturu. U analiziranim novinama političko stajalište jedne stranke prema protivničkoj stranci bilo je u više od pola priloga negatino. Iznimka je *Jutarnji list* koji je u svojim prilozima pokušao zadržati neutralnu stranu, premda je nakon parlamentarnih izbora 1925. u svojim prilozima pokazao neslaganje s vladom. Kod *Jutarnjeg lista* u više od pola priloga nisam mogla odrediti stajalište prema drugoj stranci. Rezultati su pokazali da manje od pola priloga (25%) *Doma*,

Radikalskoga glasnika i *Riječi* nisam mogla odrediti stav prema nekoj drugoj stranci, a vrlo mali broj priloga imao je neutralan ili pozitivan stav prema drugoj stranci. Razlog tome je što su takvi prilozi uglavnom donosili kandidacijske liste, rezultate izbora, stranački program i dr.

Ništa bolje nisu prošli ni rezultati na klasifikacijsku grupu „Stajalište prema vladi". Više od pola analiziranih priloga imalo je negativno stajalište prema vladi. Samo je *Radikalski glasnik* imao 67% priloga s pozitivnim stajalištem prema vladi, što ne čudi jer ipak su predstavnici NRS-a bili u vladi. Stajalište *Riječi* prema vladi se mijenjalo. Kad je DS bio u vladi tada je govorio pozitivno o njoj, a kad bi krenule predizborne kampanje, mišljenje o vladi i nije bilo najbolje. U 33% priloga stajalište *Riječi* prema vladi bilo je negativno. U 25% priloga to stajalište bilo je neutralno, dok je u 17% priloga bilo pozitivno. U 25% priloga nisam mogla odrediti stajalište prema vladi.

Politički prilozi uglavnom su donosili vijesti o stranci. Samo 10-20% priloga nije donosilo ništa o stranci. Najviše priloga koji nisu donosili ništa o stranci prilozi su iz *Jutarnjega lista*, njih 28%. Samo je 5-15% analiziranih priloga imalo kombinaciju zastupljenih elemenata. Prilozi koji su imali kombinaciju navedenih elemenata uglavnom su donosili rezultate izbora u kojima su onda potcjenjivali protivnike, davali izjave stranačkih zastupnika ili pristaša stranke. Klasifikacijska grupa „kombinacija elemenata" često je uz opise skupova donosila i izjave čelnika stranke, stranačkih zastupnika i izjave ostalih članova stranke. Prema ovoj klasifikacijskoj grupi može se uočiti uređivačka politika te jesu li neke novine bile stranačke ili informativne. *Riječ* je u svojim prilozima najviše kritizirala druge stranke, a *Dom* je donosio najviše priloga u kojima prenosi izjave stranačkih kolega. *Radikalski glasnik* imao je najviše priloga u kojima kritizira druge stranke, a potom priloga koji su donosili izjave stranačkih kolega. Kad se pisalo o stranci, *Riječ* osim što je kritizirala stranačke protivnike u 35 priloga, donosila je rezultate izbora; 29 priloga donosilo je događaje sa skupova, 19 priloga izjave ostalih članova stranke, 17 priloga izjave čelnika stranke, 17 priloga izjave stranačkih zastupnika, 14 priloga donosi kandidacijske liste, 14 priloga događaje sa sjednice vlade, sedam priloga donosilo je program stranke, a pet priloga događaje sa sjednice stranke. *Dom* je svakako prednjačio s prilozima koji su donosili program stranke (9%), za razliku od *Riječi* koja je u svega šest priloga (u cijelom razdoblju) donosila program stranke. Kad se pisalo o stranci, *Dom* je nešto manje iznosio opise sa sjednice stranke, opise sa skupova stranke, 18 priloga donosilo je kandidacijske liste, 16 izjave stranačkih zastupnika, 14 rezultate izbora, 14 priloga opise sa sjednice vlade. *Radikalski glasnik* je u 19 priloga iznosio događaje sa sjednice stranke, 14 priloga donosilo je kandidacijske liste, 14 priloga događaje sa sjednice vlade, 14 priloga rezultate izbora.

Jedanaest priloga donosilo je program stranke, 11 izjave stranačkih zastupnika, osam priloga donosilo je događaje sa skupova stranke, a pet priloga izjave čelnika stranke.

Zadnja klasifikacijska grupa koja je objašnjavala političku kulturu je „Kritički stav priloga prema vladajućoj stranci“. Budući da je u tom razdoblju Narodna radikalna stranka bila vodeća stranka pitanje može glasiti i kritičko stajalište priloga prema NRS-u. *Dom* je imao najviše priloga koji su imali negativno kritičko stajalište prema NRS-u, dok je *Riječ* imala nešto manje priloga s negativnim kritičkim stajalištem. *Jutarnji list* u svojim je prilozima izbjegavao kritiziranje druge stranke ili vlade te se uglavnom držao neutralne strane. To nam najbolje pokazuju rezultati analize u kojima je 20% priloga koji kritiziraju NRS i 20% gdje dominira pozitivno kritičko stajlište. Kod *Doma* imamo samo dva priloga u cijelom razdoblju koji su pozitivno pisali o NRS-u. Gotovo isti broj priloga je s neutralnim stajalištem i onih priloga u kojima kritičko stajalište prema vladajućoj stranci nisam mogla odrediti. *Riječ* ipak ima malo drugačiju situaciju nego *Dom*. Kod nje se može naći puno više priloga koji su imali pozitivno stajalište prema NRS-u, ali i puno više priloga u kojima je taj stav bio neutralan. Kod *Riječi* manji je broj priloga kojima nisam mogla odrediti kritičko stajalište prema NRS-u nego kod *Doma*. Radikalski glasnik kao glasilo NRS-a piše u većini priloga pozitivno o svojoj stranci dok je manje (gotovo ih nema) koji pišu negativno ili neutralno o Radikalnoj stranci.

U društveno-kulturne aspekte priloga spada klasifikacijska grupa „Spominju li se u prilogu kulturno-sportska društva?“. Analizom političkih priloga *Doma*, *Radikalskog glasnika*, *Riječi* i *Jutarnjeg lista* utvrdila sam da se kulturno-sportska društva ne spominju često, gotovo nikako. Najviše se spominju u političkim prilozima *Doma*. Razlog tome je što su se politički skupovi HSS-a često organizirali u društveno-kulturnim prostorijama te su na taj način kulturne aktivnosti bile povezane s politikom. *Dom* u opisima skupova HSS-a često donosi opise pjevačkih zborova. Najmanje, tj. samo jedan društveno-kulturni prilog od 212 analiziranih, ima *Riječ*, potom slijedi *Jutarnji list* (sa svega tri priloga) i *Radikalski glasnik* (s pet priloga). Razlog malom broju spominjanja kulturno-sportskih društava je taj što su *Riječ* i *Jutarnji list* imali posebne rubrike koje su se bavile kulturom i sportom. *Jutarnji list* imao je rubrike „Kazalište umjetnost i književnost“ i „Sport“ u kojima je onda donosio vijesti o kulturno-sportskim društvima. *Riječ* je imala rubrike „Kazalište i koncerti“, „Sport“ i „Kulturne vijesti“ koje su donosile vijesti iz kulture i sporta. *Dom* i *Radikalski glasnik* nisu imali posebne kulturne rubrike zbog čega se takve priredbe i događaji uvrštavaju i u političke vijesti. Prilozi o kulturno-sportskim društvima u *Domu* mogu se naći u rubrici „Političke i

kulturne vijesti“, a kod *Radikalskog glasnika* u rubrikama „Domaće vijesti“ i „Iz zagrebačke županije“.

Ova klasifikacijska grupa nikako nije ispunila istraživačka očekivanja. Rezultati analize pokazuju kako društveno-kulturni aspekt treba analizirati zasebno, ne vezano uz političke izbore i političku kulturu. U tom slučaju analitičku matricu treba prilagoditi društveno-kulturnim rubrikama i zbivanjima koje se onda trebaju pratiti zasebno. Prilozi vezani za političku kulturu i parlamentarne izbore nisu davali puno prostora kulturno-sportskim društvima ili kulturno-društvenim događajima. Takvi prilozi bavili su se stranačkom agitacijom i političkom situacijom u zemlji.

U edukativno sociološki pristup prilogu spadaju klasifikacijske grupe „Spominju li se u prilogu žene?“ i „Edukativni sadržaj priloga“. U analizi sadržaj novina *Dom, Radikalski glasnik, Riječ* i *Jutarnji list* klasifikacijska grupa „Spominju li se u prilogu žene?“ nije pokazala najbolje rezultate. Rezultati ove klasifikacijske grupe pokazali su kako se žene u političkim prilozima spominju vrlo malo, odnosno nikako. Žene se u političkim tjednicima (*Domu* i *Radikalskom glasniku*) spominju samo kod opisa nekih priredaba, na stranačkim skupovima ili kod djelovanja kulturno-društvenih udruga. U informativno-političkim dnevnicima (*Riječi* i *Jutarnjem listu*) žene se također ne spominju u političkim prilozima, nego imaju svoje rubrike koje su uglavnom vezane za modu i ljepotu ili za kućanske poslove. Ovu klasifikacijsku grupu „Spominju li se u prilogu žene?“ uvrstila sam namjerno kako bih istražila koliko često se žene pojavljuju u političkim prilozima. Moram naglasiti kako sam u analiziranim prilozima brojala pojavu žene makar jednom riječju. Što znači, ako je neki prilog donosio vijest o skupu stranke i u opisu skupa su se spominjale žene, taj prilog sam uvrstila u pozitivnu klasifikacijsku podgrupu. Rezultati su poražavajući usprkos mojoj najboljoj namjeri i želji da dokažem da su žene ipak bile prisutne u političkim prilozima. Rezultati su pokazali kako sve analizirane novine u svega nekoliko priloga spominju žene. U broju spominjanja žena u prilozima prvi je *Dom*, koji spominje žene čak u 12% analiziranih priloga. *Radikalski glasnik* žene spominje u samo šest priloga od analiziranih 212, dok *Riječ* i *Jutarnji list* spominju žene u svega pet priloga.

Rezultati analize edukacije sadržaja pojedinih priloga također nisu pozitivne. Namjera mi je bila da istražim jesu li novine poučavale čitatelje o nekim novim činjenicama, spoznajama. Rezultati su bili malo bolji od prethodne dvije klasifikacijske grupa, ali su svejedno bili poražavajući. Sve analizirane novine nisu dovoljno educirale čitatelje o sadržaju ili temi, odnosno o političkoj kulturi i parlamentarnim izborima. Prilozi su uglavnom bili informativnoga karaktera. To je u suštini značilo davanje informacije čitateljima kad će biti

izbori, gdje, tko će sve sudjelovati na izborima, tko su predstavnici pojedine stranke i sl. Svega 10% priloga učilo je i objašnjavalo čitateljima o parlamentarnim izborima i političkoj kulturi. Glavna funkcija stranačkih novina (*Doma, Radikalskog glasnika* i *Riječi*) bila je da obavještava i informira stranačke pristaše što se događa u stranci, a glavna funkcija informativnih novina (*Jutarnjeg lista)* bila je informiranje građana o događajima u Kraljevini SHS i svijetu. Iz tog razloga u *Jutarnjem listu* možemo naći političke priloge koji nisu isključivo vezani za određenu stranku, već obrađuju uglavnom aktualne teme iz politike. Nažalost, veliki broj priloga (207 od 266) nije bilo edukativnoga karaktera. *Radikalski glasnik, Riječ* i *Jutarnji list* u svega 25% priloga educirali su svoje čitatelje. *Dom* je svoje čitatelje educirao u 40% analiziranih priloga. Stranačke novine uglavnom su u prilozima educirale svoje pristaše o radu i programu stranke, potom na koji se način glasuje (koja su glasačka prava, što je sve potrebno glasaču kad izlazi na biralište), o stajalištu i mišljenju predstavnika stranaka. *Dom* i *Radikalski glasnik* u svojim prilozima educirali su čitatelje o povijesti stranke, dok su rjeđe objašnjavali postupak glasovanja i neki politički pojam. *Riječ* i *Jutarnji list* više su educirali o postupku glasovanja i nekom političkom pojmu, nego o političkom mišljenju, stajalištu i povijesti stranke.

Autori analiziranih priloga uglavnom nisu potpisivali svoje priloge. Mislim da je to nasljedstvo ostalo još iz 19. stoljeća kad novinski članci također nisu bili potpisivani. Bez obzira na to što je zakon o tisku nalagao da svaki članak, prilog, reportaža i dr. mora biti potpisan, autori se nisu potpisivali. Uglavnom su se ispod svojih priloga potpisivali urednici i istaknutiji predstavnici stranaka. Među njima su Stjepan Radić, Rudolf Herceg, Josip Predavec, Ljudevit Kežman, Juraj Krnjević, Milan Rojc, Juraj Demetrović, Lujo Vojnović, Ivan Juriša, Dušan Peleš, Ivan Franić Požežanin, Nikola P. Pašić, Velja Vukićević i dr. Inicijalima su se potpisivali čitatelji koji su slali svoje članke na redakciju novina. Time su ostajali anonimni. Kod analiziranih novina najviše je svojih priloga potpisivao *Dom,* zatim *Radikalski glasnik, Jutarnji list* i najmanje je svojih priloga potpisivala *Riječ*.

Dom je svoje priloge i članke uglavnom potpisivao. Autori su se obično potpisivali punim imenom i prezimenom, rjeđe inicijalima. Od 347 priloga njih 195 je potpisano punim imenom i prezimenom, 9 priloga inicijalima (premda se jasno zna tko stoji iza inicijala) i 143 priloga je nepotpisano. Autori priloga u *Jutarnjem listu* nisu se potpisivali. Kad bi autori i potpisali prilog, potpisivali su se punim imenom i prezimenom, rjeđe inicijalima. Od 266 priloga, njih 239 nije bilo potpisano, 14 priloga bilo je potpisano punim imenom i prezimenom, a 13 priloga inicijalima. *Riječ* za razliku od *Doma* i ostalih oporbenih listova svoje priloge nije potpisivala. Kad bi autor i potpisao prilog, uglavnom bi se potpisao punim

imenom i prezimenom, rjeđe inicijalima. U velikoj većini *Radikalski glasnik* nije svoje priloge i članke potpisivao. Među onima koji su bili potpisani punim imenom i prezimenom, uglavnom je bio glavni urednik lista, dr. Dušana Peleša. Uz glavnog urednika priloge su pisali i Ivan Franić Požežanin, Nikola P. Pašić i Velja Vukićević. Više od pola priloga, njih 171, nije bilo potpisano. Samo 18 priloga potpisano je inicijalima. Pod inicijale sam stavljala i one priloge koji su bili potpisani kao radikalski pristaša, radikal, posmatrač, očevidac, prijatelj pravde, jedan činovnik i dr.

Iz analize sadržaja političkih priloga može se iščitati kako je stranačka politika oscilirala prema stanju u državi, odnosno onako kako se mijenjala i vlada.
Novine su svakako služile u političku promidžbu pojedinih stranaka i zato ih je imala svaka stranka. Politička kultura bila je daleko zastupljenija u stranačkim novinama nego u informativnima. Stranačke novine ipak su nudile mišljenja, ideje i ideologiju pojedinih stranačkih pristaša. Za razliku od stranačkih novina, informativne su svoj sadržaj usmjeravale na širi krug čitatelja zbog čega politika nije dolazila u prvi plan, premda nije bila niti zanemarivana. U novinama se jasno može vidjeti sukob dviju osnovnih politika na području Hrvatske, politike H/P/R/SS, koja se zalaže za decentralizaciju te uređenje države na federativnim načelima i politika JDS koja se zalaže za centralizam i jugoslavenski unitarizam te Narodna radikalna stranka, koja je cijelo vrijeme na vlasti i zalaže se centralizam i unitarizam.

Tiskovine daju pravac javnom životu, utječu na javno mišljenje, izrađuju ga i djeluju na široke mase. Utjecaj stranačkoga novinstva bio je snažan na prostoru novoosnovanog Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Upravo su novine oruđe u borbi za te interese. Uz ozbiljna i vrijedna književna djela, uz odlične naučne radove, kritike i prikaze, novine svakodnevno odlaze u prodaju i čita ih mnogo više ljudi, nego sva znanstvena djela. Novine i knjige prodiru u najudaljenije krajeve, one vežu centre s periferijama, one spajaju svjetove. Novine igraju golemu ulogu u napretku kulture, ma koliko ljudi mislili da je to zastarjeli medij, znaju biti podmitljive, korupcionističke, zbog čega ih često moramo prihvatiti s rezervom i oprezom. Listovi, časopisi, redakcije nisu skoro nikada neovisne samostalne institucije. Uloga novina i tiska u suvremenoj povijesti od velike je važnosti jer kroz svakodnevne tiskovine možemo pratiti cijelokupni život ljudi toga vremena. Ovo je samo početak sistematskoga pregleda tiskovina u Zagrebu i njihove cjelovite obrade.

10. IZVORI I LITERATURA

10.1. Izvori

Državni arhiv u Zagrebu

- Gradsko poglavarstvo (HR-DAZG-10)
- Kotarska oblast Zagreb (Sresko načelstvo Zagreb) (HR-DAZG-9)
- Predsjedništvo/Zapisnike sjednica Gradskog zastupstva (1920. - 1927.)

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

- HR-HDA-1361., Cenzura i zabrana tiska (grupa XVIII)
- HR-HDA-1364., Izbori u Kraljevini Jugoslaviji (grupa XXIII)
- HR-HDA-78., Predsjedništvo Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju
- HR-HDA-137., Predsjedništvo Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju
- HR-HDA-367., Statistika stanovništva (Popis stanovništva 1910., 1931.)

OBJAVLJENO GRADIVO, ZBIRKE DOKUMENATA, GODIŠNJACI I STATISTIKA

Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1921. - 1922., sv. 1., Zagreb s. a.

Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1924. - 1925., sv. 2., Zagreb s. a.

Almanah Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1927. – 1928., sv. 3., Zagreb s. a.

Almanah Kraljevine Jugoslavije 1929. – 1930., Jubilarni sv. 4. (drugo izdanje), Zagreb 1932.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god., Sarajevo 1932.

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931., Beograd 1938.

Građa za bibliografiju jugoslavenske periodike, Zagreb 1955.

Izvještaj Gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba za godine 1919. – 1925., Zagreb 1929.

Mali statistički priručnik grada Zagreba 1931., Zagreb 1931.

Obzor – Spomen knjiga 1860. - 1935., Zagreb 1936.

Popis žiteljstva od 31. prosinca 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1914.

Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine SHS održanih 18. marta 1923., Beograd 1924.

Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine SHS održanih 8. februara 1925., Beograd 1926.

Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Kraljevine SHS na izborima 11. septembra 1927., Beograd 1928.
Zakon o štampi od 6. augusta 1925., Zagreb 1926.

NOVINE
Borba/Radnička borba, Zagreb, 1922. - 1929.
Dom, Zagreb, 1900. - 1941.
Hrvat, Zagreb, 1913. - 1929.
Hrvatsko pravo/Hrvatska misao, Zagreb 1895. - 1932.
Jutarnji list, Zagreb, 1912. - 1941.
Narodna politika, Zagreb, 1918. - 1929.
Narodni val, Zagreb, 1927. - 1940.
Novinar, Zagreb, 1924. - 1939.
Novosti, Zagreb, 1907. - 1941.
Obzor, Zagreb, 1871. - 1941.
Radikalski glasnik, Zagreb, 1923. - 1928.
Riječ Srba, Hrvata i Slovenaca, Zagreb, 1919. - 1931.
Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd, 1920. - 1929.
Večer, Zagreb, 1920. - 1941.

10.2. Literatura

ALMOND, A. Gabriel i VERBA, Sidney, *Civilna kultura*, Zagreb 2000.
BALKOVEC, Bojan, *Parlamentarne volitve v Jugoslaviji v letih 1920-1938, s posebnim poudarkom na Sloveniji*, doktorska disertacija, Ljubljana 1997.
BANAC, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb 1988.
BASTAIĆ, Konstantin, *Hrvatski sabor i Jugoslavenski odbor*, Zagreb 1966.
BERTIĆ, Živko, *Hrvatska politika*, Zagreb 1927.
BLACK, Jay i BRYANT, Jennings, *Introduction to media communication*, Chicago 1995.
BUDISAVLJEVIĆ, Srđan, *Stvaranje Države SHS*, Zagreb 1958.
BOBAN, Ljubo, *Hrvatske granice 1918.-1992.*, Zagreb 1992.
BOLANČA, Stanislav, *Glavne tehnike tiska*, Zagreb 1997.

CICVARIĆ, Krsta, Stjepan Protić i naš novi Ustav, Beograd 1920.

ČULINOVIĆ, Ferdo, *Jugoslavija između dva svjetska rata*, knjiga I., Zagreb 1961.

ČULINOVIĆ, Ferdo, *Državno pravna historija jugoslavenskih zemalja*, Zagreb 1961.

DOLENEC, Ervin, *Kulturni boj: slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929.*, Ljubljana 1996.

DUNNETT, Peter J. S., *The world newspaper industry*, Croom Helm, London/New York/Sydney 1988.

ENGELSFELD, Neda, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1989.

FRANK, Joseph, *Begginings of the English newspapers, 1620-1660*, Cambridge 1961.

GLIGORIJEVIĆ, Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd 1979.

GLIGORIJEVIĆ, Branislav, *Kralj Aleksandar Karađorđević*, Beograd 1996.

GLIGORIJEVIĆ, Branislav, *Kralj Petar II Karađorđević*: u vrtlogu britanske politike ili kako je ukinuta monarhija u Jugoslaviji, Beograd 2001.

GLIGORIJEVIĆ, Branislav, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini SHS*, Beograd 1970.

GLIGORIJEVIĆ, Branislav, *O pokušaju da se oktroiše tzv. Privremeni ustav Kraljevstva SHS 1919.*, Jugoslovenski istorijski časopis, 3-4, Beograd 1965., 345.-346.

HARRIS, Michaell, i ALLAN, Lee, *The press in english society from the seventeenth to nineteenth centuries*, Rutherford 1986.

HORVAT, Josip, *Politička povijest Hrvatske*, sv. 2., Zagreb 1990.

HORVAT, Josip, *Povijest novinstva Hrvatske 1773.- 1939.*, Zagreb 2003.

HORVAT, Josip, *Živjeti u Hrvatskoj*, Zagreb 1984.

HORVAT, Rudolf, *Hrvatska na mučilištu*, (reprint) Zagreb 1992.

HORVATIĆ, Stjepan, *Tiskarske rotacije i roto tisak*, Rijeka 2004.

INGLIS, Fred, *Teorija medija*, Zagreb 1997.

JANKOVIĆ, Dragoslav, *Vidovdanski ustav*, Zbornik „Iz istorije Jugoslavije“, Beograd, 1958.

JANJATOVIĆ, Bosiljka, “Hrvatska i Hrvati u karađorđevićevoj Jugoslaviji u svjetlu tadašnjeg tiska”, *Časopis za suvremenu povijest*, 32/2000., br. 3. Zagreb, 2000., 497.–505.

JANJATOVIĆ, Bosiljka, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb 2002.

KNEŽEVIĆ, Radule, „Politička kultura i demokracija“, *Međunarodne studije*, 6/2006., br. 1., 29-42 (33), Zagreb 2006.

KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Radni slojevi Zagreba od 1918. – 1931.*, Zagreb 1973.

KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira, „Svetozar Delić, komunistički gradonačelnik Zagreba 1920.“, *Iz starog i novog Zagreba*, sv. 6/1984., Zagreb 1984., 223.-234.

KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira, „O zagrebačkom gospodarstveniku Vjekoslavu Heinzelu (1871. – 1934.), *Časopis za suvremenu povijest*, 2/1994., Zagreb 1994., 261.

KORAĆ, Vitomir, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1930.

KOSTIĆ, Laza M., “Politički odnosi“, *Jubilarni zbornik života i rada Srba, Hrvata i Slovenaca*, II.- dio., Beograd 1999., 721.

KRIZMAN, Bogdan, „Pitanje međunarodnog priznanja jugoslavenske države“, Istorija XX veka, III, Beograd 1962., 345-386.

KRIZMAN, Bogdan, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb 1977.

KRIZMAN, Bogdan, *Stjepan Radić 1918.*, Zagreb 1960.

LAKATOŠ, Joso, *Hrvatska štampa 1789. – 1911.*, Zagreb 1980.

LAMZA POSAVEC, Vesna, *Analiza sadržaja SN revije*, Zagreb 1978.

LAMZA POSAVEC, Vesna, *Analiza Starta*, Zagreb 1978.

LIPOVČAN, Srećko, *Mediji – druga zbilja? Rasprave, ogledi i interpretacije*, Zagreb 2006.

MALOVIĆ, Stjepan, *Novine*, Zagreb 2003.

MARKUS, Tomislav, *Zagrebački politički listovi 1848. – 1850. godine.*, Zagreb 2005.

MATIJEVIĆ, Zlatko, *U sjeni dvaju orlova: prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća*, Zagreb 2005.

MATIJEVIĆ, Zlatko, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.–1929.)*, Zagreb 1998.

MATIJEVIĆ, Zlatko, *Hrvatska pučka stranka (1919. – 1929.)*, (doktorska disertacija) Zagreb 1993.

MATKOVIĆ, Hrvoje, *Suvremena politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1999.

MATKOVIĆ, Hrvoje, *Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb 1972.

MATKOVIĆ, Hrvoje, „Hrvatska zajednica. Prilog proučavanja političkih stranaka u staroj Jugoslaviji.“, *Istorija XX veka, zbornik radova*, V./1963., Beograd 1963., 5.-136.

MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb 2003.

MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb 1999.

MATKOVIĆ, Stjepan, *Izabrani portreti pravaša*, Zagreb 2012.

MATKOVIĆ, Stjepan, *Čista stranka prava 1895. – 1903.*, Zagreb 2001.

McDOUGALL, Angus, *Picture editing and lay out, Viscom Press*, Columbia 1990.

MILENKOVIĆ, Toma, *Socijalistička partija Jugoslavije (1921. – 1929.)*, Beograd 1974.

MITRINOVIĆ, Čedomil,“ Savremena Štampa“, *Jubilarni zbornik života i rada Srba, Hrvata i Slovenaca*, II.- dio., Izdanje Matice živih i mrtvih Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1929., 441.-445.

MUŽIĆ, Ivan, *Stjepan Radić u Kraljevini SHS*, Zagreb 1990.

MUŽIĆ, Ivan, *Hrvatska politika jugoslavenskih ideja*, Split 1969.

NOVAK, Božidar, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću.*, Zagreb 2005.

PERIĆ, Ivo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, Zagreb 2006.

PERIĆ, Ivo, *Povijest Hrvata*, Zagreb 2007.

PERIĆ, Ivo, *Zagreb od 1850. do suvremenog velegrada*, Zagreb 2006.

PERIĆ, Ivo, *Stjepan Radić 1871. – 1928.*, Zagreb 2003.

PERIĆ, Ivo, *Hrvatska i svijet u XX. stoljeću.*, Zagreb 1995.

PERIĆ, Ivan, *Birači u Hrvatskoj*, Epoha, Zagreb 1999.

PEROVŠEK, Jurij, *Liberalizam in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnog tabora v letih 1918-1929*., Ljubljana 1996.

PEROVŠEK, Jurij, *Na poti v moderno: poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*., Ljubljana 2005.

PEROVŠEK, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918-1929)*., Ljubljana 1998.

PEROVŠEK, Jurij, *Slovenska osamosvojitev v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*, Ljubljana 1998.

PETRANOVIĆ, Branko, *Istorija Jugoslavije: 1918.- 1988*., Knjiga I., Beograd 1988.

POŽAR, Petar, *Leksikon povijesti novinarstva i publicistike*, Split 2001.

PRIBIĆEVIĆ, Svetozar, *Diktatura kralja Aleksandra*, Beograd 1952.

PURIVATRA, Atif, „Formiranje Jugoslavenske Muslimanske organizacije i njezin razvoj do prevazilaženja krize početkom 1922. godine“, *Istorija XX veka, Zbornik radova*, IX/1968., Beograd 1968., 388.-442.

PURIVATRA, Atif, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine SHS*, Sarajevo 1974.

RADIĆ, Stjepan, *Govori u Hrvatskom saboru*, Zagreb 1996.

RADIĆ, Stjepan, *Izabrani politički spisi*, Rijeka 1995.

RADIĆ, Stjepan, *Ustav Stjepana Radića*, Zagreb 1994.

RICCHIARDI, Sherry i MALOVIĆ, Stjepan, *Uvod u novinarstvo*, Zagreb 1996.

RUDIN, Richard i IBBOTSON, Trevor, *Uvod u novinarstvo*, Zagreb 2008.

SALMON, Lucy Maynard, *The newspaper and the historian*, New York 1976.

SAPUNAR, Marko, *Opća povijest novinarstva*, Zagreb 2002.

SAPUNAR, Marko, *Teorijski aspekti novinarstva*, Zagreb 2001.

SAPUNAR, Marko, *Osnove znanosti o novinarstvu*, Zagreb 1994.

SRKULJ, Stjepan, *Zagreb u prošlosti i sadašnjosti 1093. – 1928.*, Zagreb 1928.

STILINOVIĆ, Milica, „Zagrebački gradonačelnici“, *Zagreb jučer, danas, sutra*, I. dio., Zagreb 1965.

ŠEPIĆ, Dragovan, *Privremeno narodno predstavništvo Kraljevine SHS i jadransko pitanje (1919.-1920.)*, Anali Jadranskog instituta, 4(1968), Zagreb 1968.,

ŠIŠIĆ, Ferdo, *Dokumenti o postanku jugoslavenske države od 1914. do 1919.*, Zagreb 1920.

ŠIDAK, Jaroslav, *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*, Zagreb 1991.

ŠTAMBUK-ŠKALIĆ, Marina, MATIJEVIĆ Zlatko, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba 1918.- 1919.*, Izabrani dokumenti, Zagreb 2008.

ŠVOGER, Vlasta, *Zagrebačko liberalno novinstvo 1848. – 1852. i stvaranje moderne Hrvatske*, Zagreb 2007.

TUĐMAN, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji 1918. - 1941.*, Knjiga I., Zagreb 1993.

VRČINAC, Julijana, *Kraljevina SHS od ujedinjenja do Vidovdanskog procesa*, Beograd 1956.

VRČINAC, Julijana, *Naša najnovija istorija od 1919. do 1945.*, Beograd 1967.

VUJČIĆ, Vladimir, *Politička kultura demokracije*, Osijek-Zagreb-Split 2001.

VUJČIĆ, Vladimir, *Politička kultura i politička socijalizacija*, Zagreb 1993.

WILDER, Većeslav, *Dva smjera u hrvatskoj politici: otkriće urote protiv ustava*, Zagreb 1918.

ZEČEVIĆ, Momčilo, *Slovenska ljudska stranka i jugoslavensko ujedinjenje 1917. – 1921.*, Beograd 1973.

ZJAKIĆ, Igor, *Upravljanje kvalitetom ofsetnog tiska*, Zagreb 2007.

ŽUTIĆ, Nikola, *Đuro Vilović od župnika do četnika*, Beograd 2012.

11. PRILOZI

11.1. PRILOG 1.

ISKAZ SVIJU LISTOVA KOJI IZLAZE NA PODRUČJU HRVATSKE I SLAVONIJE I MEĐIMURJA ZA GODINU 1921.

(HDA, PRZV, 6-14/210/1921., kut. 1121)

Tekući broj	Naslov lista	Rok u kojem izlazi i u kojem mjestu	Program (Smjer lista)	Ime odgovornog urednika	Izdatnik i nakladnik (Štamparija)	Opaska
Županija Gospić [Ličko-krbavska županija]:						
1	**«Lička Novine»**	svake subote Gospić	List za politiku prosvjetu i gospodarstvo	Dr. Mile Miškulin, odvjetnik, Gospić	Hrvatska Zajednica u Gospiću, Marijan Župan Gospić	
2	**«Narodno Jedinstvo»**	svakog četvrtka Gospić	Organ Demokratske stranke	Dr. Nikola Narančić, odvjetnik	Matija A. Maksimović, Gospić	
Županija Ogulin [Moduško-riječka županija]:						
3	**«Glas Hrvata»**	svake subote Ogulin	Politika, prosvjeta i gospodarstvo	Tiskara Josipa Pintara odgovorni urednik Vinko Mudrovčić knjigotisk. poslovodja Ogulin	Klub Hrvata u Ogulinu	
Županija Zagreb:						
4	**«Agramer Tageblatt»**	Dnevno u Zagrebu	List za politiku i narodno gospodarstvo	Josip Schlegel	Hrvat. tiskara d.d.	
5	**«Hrvat»**		Politički dnevnik	Šime Semić	Tiskara Merkur	
6	**«Jugoslavenski Lloyd»**		Trgovački list	Josip Lakatoš	Hrvatska tiskara d.d	
7	**«Jutarnji List»**		Politički dnevnik	Eugen Demetrović	Tipografija d.d.	
8	**«Narodne Novine»**		Službeni list	Dr. Janko Hörer	Kr. zem. Tiskara	
9	**«Narodna Politika»**		Politički dnevnik	Dr. Janko Šimrak	Nadbiskupska tiskara	
10	**«Novosti»**		*isto*	Ljudevit Z. Kara	Hrv. štamparski zavod d.d.	
11	**«Obzor»**		*isto*	Vladimir Lunaček	*isto*	
12	**«Riječ»**		*isto*	Ivo Šporčić	Hrvat. tiskara d.d.	

Tekući broj	Naslov lista	Rok u kojem izlazi i u kojem mjestu	Program (Smjer lista)	Ime odgovornog urednika	Izdatnik i nakladnik (Štamparija)	Opaska
13	**«Večer»**		Popodnevno izdanje Jutarnjeg lista	Eugen Demetrović	Tipografija d.d.	
14	**Lokalna korespodencija**	Izlazi 2 put dnevno Zgb.	/	Vladimir Pantaković	Umnaža se pisaćim strojem	
15	**«Adriatico-Jugoslavo»**	tjedno u Zagrebu	Politički tjednik za infor. inozemstva	Dr. Hugo Werk	Štampar. Zavod	
16	**«Borba»**		Politički list	Gabro Habjanić		
17	**«Balkan Film»**		List za kinematografiju	Stjepan Heimbach		
18	**«Československi Listy»**			Aleksa Mangr.	Tipografija d.d.	
19	**«Činovnički Vijestnik»**		Izlazi 1, 15 u mjesecu	Bogdanović	Albrecht C.	
20	**«Dimnjačar»**		stručni list, izlazi svakog 10. i 15. u mj.	Klemens Gensberger	Zemaljska tiskara	
21	**«Dušobrižnik»**		Glasilo za katoličke propovijedi	Claus Horvat	Albrecht C.	
22	**«Drvodjelac»**		stručni list izlazi svakog drugog petka	Franjo Antolković	Kurzman J.	
23	**«Farmaceutski Vijestnik»**		izlazi svakog 1. i 15. u mjesecu	Stjepan Ilaković	Štamparski zavod d.d.	
24	**«Film»**		izlazi dva put u mjesec	/	/	
25	**«Glas saveza trg. Namještenika, priv. i d. činovnika»**	tjedno u Zagrebu	izlazi dvaput u mjesecu	Vladimir Pfeifer		
26a	**«Gospodarski List»**	svakog 8 i 23 u mjesecu u Zagrebu	Gospodarstvo	Dr. Franjo Poljak	Hrvatska tiskara d.d.	
26b	**«Gostioničarski list»**	tjedno u Zagrebu	izlazi svakog 1. i 15. u mjesecu	Srećko Pavleković	Jugoslavenski kompas	
27	**Hrvatski drvotržac**		izlazi 1. 10. i 20. u mjesecu	A. Blaić	Hrvatska tiskara d. d.	
28	**Hrvatski tipograf**		društveni list izlazi svakih 14 dana	Josip Ovčarićek	Tiskara jug. priv. kompas	
29	**Hrvatski trgovački list**		Gosp. list izlazi 1 i 15. u mjesecu	Josip Kraus	Merkur	
30	**Hrvatski učiteljski dom**		društveni list izlazi svakog 5 i 20 u mj.	Antun Trunkl	Albrecht C.	
31	**Hrvatska misao**		politički list	Rudolf Plukavec	Merkur	
32	**Hrvatski Federalista**		politički gospodarski tjednik	Šimun Semić	Merkur	

Tekući broj	Naslov lista	Rok u kojem izlazi i u kojem mjestu	Program (Smjer lista)	Ime odgovornog urednika	Izdatnik i nakladnik (Štamparija)	Opaska
33	**Ilustrovana šport revija**	tjedno u Zagrebu	izlazi polumjesečno	Dr. Ante Pandaković	Zemalj. tiskara	
34	**Ilustrovane novosti**		ilustrovani tjednik	Ljudevit Kara	Hrvatska tiskara	
35	**Ilustrovani List**		izlazi 1. i 15. u mjesecu	Milan Divjak	Štamparski zavod d.d	
36	**Jugoslavenski pomorac**		list za more i pomorstvo izlazi 2 put mjesečno	Rudolf Cerić	/	
37	**Jugoslavenska reklama**		reklamne naravi	Svetimir Šimunec	Štamparski zavod d.d	
38	**Jugoslavenski ekonomista**		stručni list za gospod. izlazi srijedom i subotom	Albert Heyer	Hrvatska tiskara	
39	**Jugoslavenska njiva**		serijalni tjednik	Andrija Krbavac	Štamparski zavod	
40	**Jugoslavenski Šport**		/	Fran Šuklje	Ražankoosky i dr.	
41	**Jugoslavenski Merkur**		financ. i bankovni tjednik	Stanko Schön	Tiskara činovničkog društva	
42	**Jugoslavenska šuma**	tjedno u Zagrebu	stručni tjednik	Manojlo Divjak	/	
43	**Katolički list**		diecezansko glasilo	Fran Barac	Nadbiskupska tiskara	
44	**Kinematografski glasnik**		izlazi 2 put mjesečno	Dragutin Vuković	Jugoslavenski privredni kompas	
45	**Književni Jug**		beletris. revija 2 put mjesečno	Branko Mašić	Štamparski zavod	
46	**Koprive**		list za šalu i satiru	Ivan Arhanić	Stjepan Marjanović	
47	**Kazališni list**		Vijestnik	Ivan Franić	Libertas	
48	**Mlinar S.H.S**		izlazi svaki drugi četvrtak	Dragutin Oršanić	*isto*	
49	**«Narodno Djelo»**		politički tjednik	Hugo Pazur	Nadbiskupska tiskara	
50	**Novi ilustrovani Dom i Svijet**		izlazi svakog 1. i 15. u mjesecu	Dr. Vladimir Prestini ?	Stjepan Kugli	
51	**Novi Jug**		ilustrovani list	Franjo Rajner	/	
52	**Novine financ. straže**		2 put mjesečno	neoznačen	Štampar. zavod d.d.	
53	**«Nova Europa»**		polit. kulturno časopis	Dr. M. Ćurčin	Tipografija	
54	**Nedeljne Novosti**		posebni nedeljni prilog Novosti	/	/	
55	**Općinski Upravnik**	tjedno u Zagrebu	Glasilo opć. činovnika	Luka Zubčić	Tiskara društva opć. činovnika	
56	**Jugoslavenski Kurir**		obuća i koža	Adam Koncisl	Umnaža se mineagrafom	

Tekući broj	Naslov lista	Rok u kojem izlazi i u kojem mjestu	Program (Smjer lista)	Ime odgovornog urednika	Izdatnik i nakladnik (Štamparija)	Opaska
57	**Prijatelj Naroda**		seljačke novine Star. stranke prava	Franjo Pečnjak	Hrv. puč. naklad. zadruga	
58	**Pučke Novine**		seljačko demokrat. glasilo	Većeslav Wilder	Hrvat. tiskara d.d.	
59	**Postolar**		stručni list izlazi 1. i 15.	Nikola Jištrović	/	
60	**Praktični modni list**		izlazi 1. i 15. u mjesecu	Jelena Dobošanski Milojković	Braća Kralj	
61	**«Pošta»**		stručni list izlazi 1. i 15.	Miroslav Dugački	Štamparski zavod d.d.	
62	**«Pilule»**		izlazi 2 put mjesečno	Vladimir Horvat	/	
63	**Razgovor**		list za narodno prosvjećivanje	Rudolf Herceg	Jugosl. privred. kompas	
64	**Ratni Invalid**		izlazi polumjesečno	Gjuro Žanić	Tiskara saveza željezničara	
65	**Radnik**		strukovni list	Josip Ovčariček	/	
66	**Radnik**		strukovno glasilo	Slavko Kaurić	/	
67	**Radnička Svijest**		*isto*	Josip Žalbek	/	
68	**Savremenik**		dva put mjesečno	Milan Marjanović	Zemalj. tiskara	
69	**Seljačke Novine**		glasilo seljačke demokracije	Stjepan Barić	Nadbiskupska tiskara	
70	**Seljačka Snaga**		glasilo za organiz. seljačkih i malop. staleža	Franjo Mežnjarić	Tiskara Merkur	
71	**Sloboda**	tjedno u Zagrebu	Socijal. glasilo	Simo Kotur	Tiskara saveza željezničara	
72	**Srpski Narod**		Glasilo radikalne stranke	Petar Čolaković Cunculić	Tipografija	
73	**Srpsko Kolo**		pučki list	Adam Pribićević	/	
74	**Südslawische Lloyd**		svake sriede	Vladimir Pavleković	Jugoslav. privred. kompas	
75	**Slobodni Dom**		glavne novine Hrv. seljačke stranke	Dr. Vladimir Maček	Merkur	
76	**Sitničar**		Glasilo zadruge sitničara	Vid Reberski	*isto*	
77	**Športski list jugosl. Jocky klub**		dva put mjesečno	Nikola Jurković	Zemalj. tiskara	
78	**Slobodna Riječ**		tjednik o polit. socijal. kultur. pitanjima	Vladimir Bornemisa	Štamparski zavod	
79	**Slavenski Jug**	tjedno u Zagrebu	literarno kritič. list	Branko Jovanović	Libertas	
80	**Srpske Novine**		tjednik	Dr. Gavro Manojlović		
81	**Socijalista**		tjednik	Josip Stanković	Hrv. tiskara	
82	**Slobodna Tribuna**		*isto*	Ivan Franić	Štamp. zavod	

Tekući broj	Naslov lista	Rok u kojem izlazi i u kojem mjestu	Program (Smjer lista)	Ime odgovornog urednika	Izdatnik i nakladnik (Štamparija)	Opaska
83	**Trgovac**		stručni list	*isto*	Libertas	
84	**Trgovinski list**		stručno glasilo	Makso Mautner	Štamp. zavod	
85	**Ujedinjenje**		organ saveza saobrać. i transp. radnika	Bogdan Knekić	Tiskara saveza željezničara	
86	**Vatrogasni Vijestnik**		izlazi 2 put mjesečno	Mirko Kolarić	C. Albrecht	
87	**Vijestnik Ljekarnika S.H.S.**		stručni list	Dragutin Batistić	Košak	
88	**Vijestnik svratištarnih namještenika**		društveni list	Ivan Ziverger	Štamp. zavod	
89	**Vijestnik štampar. zavoda (?)**		/	Zvonimir Pečnjak	*isto*	
90	**Zabavnik**		pučki tjednik	Slavko Vörös	Tipografija	
91	**Željeznički stručnjak**	tjedno u Zagrebu		Ivan Franić	Savez željezničara	
92	**Židov**		dva puta mjesečno	Simon Spitzer	Merkur	
93	**Novi Čujmo**		tjednik za politiku i narod. gospodarstvo	Dragutin Oršanić	*isto*	
94	**Sportsman**		športski tjednik	Vojislav Latinčić	Braća Kralj	
95	**Andjeo Čuvar**		mjesečnik za djecu	O. Klaus Horvat	C. Albrecht	
96	**Balkan**		filatelist. list	Ivan Martinković	Štamp. ured	
97	**Bogoslovska Smotra**	mjesečno u Zagrebu	izlazi 4 puta u godini	Dr. Josip Pazman	Nadbiskupska tiskara	
98	**Brijački i vlasuljarski Vijestnik**		neodredjeno	Viktor Ferštek	Većeslav Novotni	
99	**Elegantni Svijet**			Jelena Dobržanski	*isto*	
100	**Filatelista**		stručni mjesečnik	Viktor Račić	C. Albrecht	
101	**Financijalni Vijestnik**				Zem. tiskara	
102	**Gideon**		kult. prosvjet. mjesečnik Židova	Dr. Robert Glückstal	Merkur	
103	**Glasilo Geometara Kraljevstva**	mjesečno u Zagrebu		Vladimir Filkaka	Štamp. zavod	
104	**Glasnik prirodoslovnog društva**		izlazi 4 puta na godinu	Dr. Franjo Bubanović	Zem. tiskara	
105	**Glasnik sv. Franje**			O. Pavo Triplat (?)	C. Albrecht	
106	**Glasnik sv. Josipa**			Stjepan Gjanić	Nadbiskupska tiskara	

Tekući broj	Naslov lista	Rok u kojem izlazi i u kojem mjestu	Program (Smjer lista)	Ime odgovornog urednika	Izdatnik i nakladnik (Štamparija)	Opaska
107	**Glasnik presvet. srca Isusova**			Josip Vrbanek	C. Albrecht	
108	**Gospodarska Smotra**	mjesečno u Zagrebu		Dr. Ljudevit Prohaska	Zem. tiskara	
109	**Gruntovnički Vijestnik**			Dušan Dujmović	Tisak Rozanić	
110	**Hrvat. Prosvjeta**		beletrist. časopis	Ferdo Rožić	Nadbiskupska tiskara	
111	**Hrvat. Planinar**				C. Albrecht	
112	**Hrvat. Radiša**		list za promicanje privrede	Stjepan Jobst	Obrtna udružna tiskara	
113	**Hrvat. zadrugar**		stručni mjesečnik	Dragutin Ružić	Hrvat. tiskara d.d.	
114	**Jugoslavenski Reklam. list**			Dragutin Matijašić	*isto*	
115	**Jugoslavenska Majka**		izlazi neopredjeljeno	Stanislav Tkalec	Nadbiskupska tiskara	
116	**Jugoslavenska žena**		list za pitanje žensk. pokreta	Zorka Kvedar-Demetrović	Štamp. zavod	
117	**Jugoslavenski Vinogradar**		stručni mjesečnik	Vladimir Pavlaković	Tiskar. privred. kompasa	
118	**«Juriš»**		list za kulturu i umjetnost	Dragutin Barišec	tiskara Rožmanić	
119	**Jugoslavenska Pčela**		stručni list	Pavao Witman	Tiskara V. Novak	
120	**Jugoslavenski Željezničar**	mjesečno u Zagrebu	društveni list	Mirko Gavez	*isto*	
121	**Jugoslavenska Misao**		list Demokratske stranke	Slavko Juriša	Hrvat. tiskara d.d.	
122	**Kries**		časopis za zabavu	Dr. Vel. Deželić	Zem. tiskara	
123	**Kršćanska škola**		pedagoški i didaktični list	Dr. Ferdo Hofler	Nadbiskupska tiskara	
124	**Kritika**		književna umjetna revija	Stanislav Galogaža		
125	**Konzument**		list za interese potrošača	Svetozar Delić	Tisak Rožmanić	
126	**Liječnički Vijestnik**		stručni list	Dr. Z. Novković, Dr. V. Jalvošek	Štamp. zavod	
127	**Lovačko-Ribarski Vijestnik**		*isto*	Dr. Ervin Rösler	C. Albrecht	
128	**Lugarski Vijestnik**		*isto*	Bogdan Korovis	*isto*	
129	**Luč**		djački vijestnik	Ivan Lovoriček	Zem. tiskara	
130	**Mjesečnik**		pravničkog društva	Dr. L. Polić	Štamp. zavod	
131	**Napredak**		naučna pedagoška smotra	Josip Škavić	C. Albrecht	
132	**Narodna zaštita**	mjesečno u Zagrebu	list za zaštitu djece	Dr. Gjuro Basariček	Zem. tiskara	

Tekući broj	Naslov lista	Rok u kojem izlazi i u kojem mjestu	Program (Smjer lista)	Ime odgovornog urednika	Izdatnik i nakladnik (Štamparija)	Opaska
133	**Nastavni Vijestnik**		Glasilo sred. škol. profesora	Dr. Josip Modestin	*isto*	
134	**Novi Naraštaj**		list abstinenata	Nikola Gjurić	Štamp. zavod	
135	**Novi Život**		*isto*	Dr. Andr. Štampar	*isto*	
136	**Napredni Cipelar**		strukovna smotra	Stjepan Gjurgjan	*isto*	
137	**Naš Glas**		glasilo javnih namještenika	Dr. Maks Petanjek	*isto*	
138	**Omladina**		list za zabavu i pouku srednjoškolaca	Vladimir Nazor i dr.	Zem. tiskara	
139	**Obrtnički Vijestnik**		glasnik Saveza obrtnika	Ivan Čupak	Obrtna zadružna tiskara	
140	**Priroda**		mjesečnik Prirodoslovnog društva	Dr. Fran Tučan	Zem. tiskara	
141	**Podvornički Vijestnik**		strukovni list	Pavao Belovari		
142	**Poštanski Glasnik**		*isto*	Stjepan Gruber	Kurzman	
143	**La Petit Revue**		list pedagoškog značaja	Dr. Drag. Grudenić	Tisak Kompasa	
144	**Pravni savjetnik**		stručni list	Dr. M. Gruber	Nadbiskupska tiskara	
145	**Pariška Moda**		*isto*	Melanija Vidale	Stj. Kugli	
146	**Reforma**		list za crkvena pitanja	Franjo Fasching	Štamp. zavod	
147	**Radnička zaštita**		službeni list Zem. blag. za potporu radnika	Dr. Ante Mudrinić	Zem. tiskara	
148	**Radnički Glasnik**	mjesečno u Zagrebu	izlazi neredovito	Ilija Čučković	fogina (Karlovac)	
149	**Revue Chemique**		časopis za znanstvenu kemiju	Dr. Joel Varićak		
150	**Saopćenja saveza jav. namještenika**		strukovno glasilo	Eugen Sgulić	Tisak Kompasa	
151	**Seniorski Vijestnik**				Nadbiskupska tiskara	
152	**Smilje**		omladinski list	Ljudevit Krajačić	C. Albrecht	
153	**Sokolski Glasnik**		sokol. list	Dr. L. Popović	Štamp. zavod	
154	**Sokolski Vijestnik**		*isto*	Dr, Franjo Bučar	Nadbiskupska tiskara	
155	**Strojarski Vijestnik**		stručni list	Ivo Kranić	Obrt. zadružna tiskara	
156	**Strukovno Glasilo udruge brijača i vlasuljara**	mjesečno u Zagrebu	izlazi neredovito	Ivan Mayer		
157	**Sv. Cecilija**		list za crkvenu glazbu	Janko Barle	Nadbiskupska tiskara	
158	**Šumarski list**			Dr. A. Petračić	C. Albrecht	

Tekući broj	Naslov lista	Rok u kojem izlazi i u kojem mjestu	Program (Smjer lista)	Ime odgovornog urednika	Izdatnik i nakladnik (Štamparija)	Opaska
159	**Srpski zadrugar**			Dr. Gavro Ljubović	Savez srp. zemljoradnič. zadruga	
160	**Službeni Vijestnik nadbiskupije zagrebačke**		po potrebi		Nadbiskupska tiskara	
161	**«Svojina»**		staleško glasilo kućevlasnika	Leo Kovačević	Obrt. zadružna tiskara	
162	**Tehnički list**		glasilo inžinjera i arhitekata	Mijo Sladoljev	C. Albrecht	
163	**Vesna**		list za mladež	Franjo Jesih	Mekur	
164	**Veterinarski Vijestnik**			Stjepan Plasaj	C. Albrecht	
165	**Vjerni drug**		omladinski mjesečnik	Ljubomir Krajačić	C. Albrecht	
166	**Vjesnik bankovnih činovnika**		staleški list	Slavko Fuguš	Zem. tiskara	
167	**Vijestnik zemalj. arhiva**			Dr. Ivan Bojničić	*isto*	
168	**Za Vjeru i dom**	mjesečno u Zagrebu	katolički ženski list		Jugoslavenska tiskara	
169	**Zbornik zakona i naredaba**				Zem. tiskara	
170	**Zenit**		mjesečnik za umjetnost i kulturu	Ljubomir Micić	Tipografija	
171	**Ženska Misao**		katolički ženski list		Zem. tiskara	
172	**Život i Zdravlje**		časopis Društva za čuvanje narodnog zdravlja	Dr. Lujo Thaler	Štamp. zavod	
173	**Sisački Glas**	svake nedelje Sisak	glasilo Jugoslav. demokrat. stranke	Janko Dujak	Janko Dujak	
174	**Jedinstvo**	svakog utorka Petrinja	političko prosvjet. glasilo Jug. dem. stranke	A. Milošev Petrinja		
175	**Ravnopravnost**	svake subote Petrinja	list za politiku (?)	Dragutin Benko Petrinja		
176	**Samoborski list**	Samobor		Slavko Šek		
177	**«Karlovac»**	Karlovac	Glasilo Demokratske stranke	/	/	
178	**Narodni Glas**	*isto*	Pristaše hrvatske zajednice			
Županija Varaždin:						
179	**Volja Naroda**	tjedno u Varaždinu	smjera političkog	Tomo Kovačić	Narodna tiskara Varaždin	
180	**Slobodni gradjanin**	svake subote u Varaždinu	smjera političkog	Dr Adolf Uršić	Tiskara Štifler Varaždin	

Tekući broj	Naslov lista	Rok u kojem izlazi i u kojem mjestu	Program (Smjer lista)	Ime odgovornog urednika	Izdatnik i nakladnik (Štamparija)	Opaska
181	**«Naše Doba»**	neredovito Varaždin	mjesečnik prosvjetnog smjera	Vladimir Deduš	Josip Štifler Varaždin	
Županija Bjelovar [Bjelovarsko-križevačaka županija]:						
182	**«Nezavisnost»**	svake subote Bjelovar	Bjelovarsko Križevački Vijestnik	Josip Toplak	Filip Lipšić	
183	**«Demokratski Glas»**	*isto*	Jugoslav. dem. stranka	Miško Derkos	Dane Ludić	
184	**Podravski Glasnik**	svake subote Koprivnica	Knjižara Vinka Vošickog			
Županija Požega:						
185	**Pučka sloboda**	svake subote Požega	Glasilo Hrvatske pučke stranke	Dr. J. Radočaj	Tiskara Narodne prosvjete Požega	
186	**Hrvatski Narod**	Požega	Glasilo rganizacije Hrvat. zajednice	Mr. Teodor Filić	Tiskara Rališ i Barišić Požega	
187	**Požeški Glas**	svake subote Požega	Glasilo Demokratske stranke	Mirko pl. Kraljić	*isto*	
188	**Brodske Novine**	Brod	*isto*	Dr. Branko Stefanović	Brod n/S.	
189	**Hrvatska Zajednica**	*isto*	Glasilo Hrvatske zajednice	Hugo Krieshaber Brod n/S.		
190	**Novogradiški Glasnik**	Nova Gradiška	Glasilo Demokratske stranke	Dr. Ranko Zec	Tiskara M. Raušević	
Županija Osijek [Virovitička županija]:						
191	**«Jug»**	dnevno Osijek	politički dnevnik	Peroslav Ljubić	Hrv. štamp. zavod Osijek	
192	**Hrvatska Obrana**	dnevno Osijek	*isto*	Ljuboje Dljustuš	Prva hrv. dionič tiskara Osijek	
193	**Hrvatski List**	*isto*	*isto*	Kerubin Šegvić	Gradj. tiskara d.d. Osijek	
194	**Slavonische Presse**	*isto*	*isto*	Antun Roff	Antun Roff	
195	**Die Drau**	*isto*	*isto*	Lavoslav Selinger	Hrv. štamparski zavod d.d. Osijek	
196	**«Straža»**	dva puta nedeljno	*isto*	Teodor Skrbić	Antun Roff Osijek	
197	**Christhiche Volkszeitung**	4 puta mjesečno Osijek	*isto*	S. Pilaš	Prva hrv. dion. tiskara Osijek	
198	**«Sada»**	mjesečno u Osijeku	Socijalno ekonomski	S. Franenheim	*isto*	
199	**«Zrno»**		Gospodarski	Ivo Zoričić	Hrv. štamparski zavod Osijek	
200	**«Gospodar»**		*isto*	Stjepan Jurić	*isto*	

Tekući broj	Naslov lista	Rok u kojem izlazi i u kojem mjestu	Program (Smjer lista)	Ime odgovornog urednika	Izdatnik i nakladnik (Štamparija)	Opaska
201	**«Borba»**		Socijalno ekonomski	Lavoslav S. Jum	Radnička štamparija Osijek	
202	**Glas Slobode**	tjedno Djakovo	Političb. sadržaj	Andro Morić Djakovo		
203	**Pučke Novine**	*isto*	*isto*	Janko Pozuić (?) *isto*		
204	**Glasnik biskupije Bos. Srijemske**	svakog 1. i 15. Djakovo	stručno glasilo	Dr. Andrija Spiletak *isto*		
205	**«Virovitičan»**	četvrtak i nedelja Virovitica	za politiku i gospodarstvo	Ivan Dobravec-Plevnik Virovitica		
Županija Vukovar [Srijemska županija]:						
206	**«Srijem»**	srijedom i subotom Vukovar	Politički narod. gospodarski	Hrvat. zajednica, Dr. Vjekoslav Rotkvić		
207	**«Stršen»**	od slučaja do slučaja *isto*	Humoristički	Gustav Mirler	Hrvat zajednica	
208	**Srpska sloga**	svake subote	glasilo Srpske rad. stranke	Emil Jakovljev	Srpska radikalna organizacija	
209	**Demokrat**	*isto* Vukovar	politički	Dr. Ivan Paleček	Mjestna organizacija demokrata	
210	**Vinkovačko Glasilo**	svakog petka Vinkovci	narod. gospodarski	Dušan Gruić		
211	**Rad**	mjesečno Vinkovci	narod. i naučna prosvjeta	profesor Dušan Jakšić		
212	**Srbija**	tri puta nedeljno Mitrovica	politički	Stevan Nikolić	D. D. Srbija	
213	**Radikal**	nedeljno jedan put	*isto*	Dušan Mitrović	Dr. S. Petrović	
214	**Podrinski Vijestnik**	izlazi nedeljno	društveni list	Mihajlo pl. Ristić		
215	**Srpski mitropolijski glasnik**	mjesečno Sr. Karlovci	glasnik o upravi srpsk. pravosl. crkv. fondova	Nikola Maksimović	Uprava srpsko pravoslav. crkvenih narodnih fondova i dobara	
216	**«Novi put»**	nedeljno jedan put	politički	profesor Gligorije Mikić	Radoslav Marković	
Na području Medjimurja u Čakovcu						
217	**Medjimurske Novine**	tjedno u Čakovcu	/	/	/	

11.2. PRILOG 2.

ISKAZ SVIJU LISTOVA KOJI IZLAZE NA PODRUČJU HRVATSKE I SLAVONIJE I MEĐIMURJA ZA GODINU 1922.

(HDA, PRPU, 3-2/4892/1922., kut. 13)

Naziv lista	Gdje izlazi	Tko mu je vlasnik	Tko mu je urednik	Ime štamparije	Koju političku grupu zastupa	Kada izlazi	U koliko se primjeraka raspačava
Zagreber Tagblatt	Zagreb	Zagreber Tagblatt d.d.	Josip Schlegl	Jugoslavenska štampa d.d.	Vanstranački, podupire Demokratsku stranku	dnevno	17.000
Jutarnji list	Zagreb	Tipografija grafičko nakladni zavod d.d.	Eugen Demetrović	Tipografija d.d.	Vanstranački, podupire Hrvatski blok	dnevno	
Novosti	Zagreb	Novosti d.d.	Lj. Z. Kara	Jugoslavenska štampa d.d.	Vanstranački, podupire Demokratsku stranku	dnevno	
Riječ	Zagreb	Nakladno d.d. Riječ	Ivo Šporčić	Jugoslavenska štampa d.d.	Organ Demokratske stranke	dnevno osim nedelje i blagdana	
Hrvat	Zagreb	Klub hrvatske zajednice	Dragutin Barišec	Tipografija	Organ Hrvatske zajednice	dnevno osim nedelje i blagdana	
Obzor	Zagreb	Nakladni zavod d.d.	Vladimir Lunaček	Hrvatski štamparski zavod d.d.	Vanstranački, podupire Hrvatski blok	dnevno	
Narodne Novine	Zagreb	Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju	Dr. Janko Hörer	Kr. zemaljska tiskara	Službeno glasilo pokrajinske uprave	dnevno osim nedelje i blagdana	4.200
Jugoslavenski Lloyd	Zagreb	Jugoslavenski Lloyd d.d.	Joso Lakatoš	Jugoslavenski Kompas d.d.	Vanstranački, privredno glasilo	dnevno osim ponedjeljka i dana iza praznika	2.500
Večer	Zagreb	Tipografija grafičko nakladni zavod d.d.	Eugen Demetrović	Tipografija d.d.	Vanstranački, podupire Hrvatski blok	dnevno osim nedelje i blagdana	
Narodna Politika	Zagreb	Dr. Janko Šimrak	Dr. Janko Šimrak	Nadbiskupska tiskara	Pučku stranku	dnevno osim nedelje i blagdana	2.000

Naziv lista	Gdje izlazi	Tko mu je vlasnik	Tko mu je urednik	Ime štamparije	Koju političku grupu zastupa	Kada izlazi	U koliko se primjerka raspa-čava
Slobodna Tribuna	Zagreb	Rudolf Giunio i drug	Marcel Kopun	Hrvatski štamparski zavod d.d.	Organ nezavisne jugoslavenske političke grupe	Tjedno svake subote	5.000
Pokret	Zagreb	Ante Kovač	Ante Kovač	Hrvatski štamparski zavod d.d.	Vanstranačko glasilo integralne jugoslavenske grupe	dnevno osim nedelje i blagdana	2.500
Katolički list	Zagreb	Nadbiskupska tiskara	Stjepan Bakšić	Nadbiskupska tiskara	Dijecezansko glasilo	svaki četvrtak	
Seljačke novine	Zagreb	Konzorcij Seljačke Novine	Stjepan Barić	Nadbiskupska tiskara	Pučku stranku	svaki tjedan	
Trgovinski list	Zagreb	Makso Mautner	Makso Mautner	Štamparija Gaj	Vanstranačko privredno glasilo	svake nedelje	
Zabavnik	Zagreb	Nakladno poduzeće Veres i drug	Ivo Pasarić	Merkur d.d.	Zabavna ilustrovana revija	svakog četvrtka	
Koprive	Zagreb	Nakladno poduzeće Veres i drug	Ivo Arhanić	Merkur d.d.	Šaljivi ilustrovani list	4 puta mjesečno	
Željezničar	Zagreb	Savez željezničara S.H.S.	Bogdan Krekić	Zadružna tiskara	Socijalnu demokratsku stranku	svakog 1. i 15. u mjesecu	
Obrtnički vjestnik	Zagreb	Savez hrvatskih obrtnika	Ivan Čupak	Obrtno zadružna tiskara	Strukovno glasilo obrtnika	svake subote	
Naša zemlja	Zagreb	Stanko Tomašić	Stanko Tomašić	Hrvatski štamparski zavod d.d.	Seljačko demokratsko glasilo	svake srijede	
Prijatelj naroda	Zagreb	Hrvatska pučka nakladna zadruga d.d.	Seljačko glasilo Hrvatske zajednice	Jugoslavenska štampa d.d.	Seljačko glasilo Hrvatske zajednice	svaki četvrtak	
Slobodni dom	Zagreb	Radić i drug	Stjepan Radić	Tipografija d.d.	Glavni organ H.R.S.S.	svake nedelje	
Srpsko kolo	Zagreb	Milan Grčić	Milan Grčić	Tipografija d.d.	Seljačko glasilo demokratske stranke	svaki četvrtak	

Naziv lista	Gdje izlazi	Tko mu je vlasnik	Tko mu je urednik	Ime štamparije	Koju političku grupu zastupa	Kada izlazi	U koliko se primjera ka raspa-čava
Pravaš	Zagreb	Stranka Prava	Gustav Perčec	Merkur d.d.	Hrvatsku stranku prava /Frankovci/	svaki četvrtak	
Općinski upravnik	Zagreb	Zemaljsko društvo općinskih činovnika Hrvatske i Slavonije	Luka Zubčić	Knjigotiskara društva općinskih činovnika	Stručno glasilo općinskih činovnika	svake subote	
Jugoslave-nska njiva	Zagreb	Juraj Demetrović	Juraj Demetro-vić	Hrvatski štamparski zavod	Socijalno politička revija podupire Demokratsk u stranku	svake subote	
Zagrebački izvjestitelj	Zagreb	Aleksander M. Tomić	Aleksand er Tomić	Nadbiskupska tiskara	Reklamno glasilo	svake nedelje	
Südslavische r Lloyd	Zagreb	Jugoslavenski Lloyd d.d.	Ing. A. Reicher	Jugoslavenski kompas d.d.	Vanstranačko privredno glasilo	svaki četvrtak	
Zagrebački športski list	Zagreb	Prvi hrvatski gradjanski športski klub	Artur Steiner	Tipografija d.d.	Športska revija	svake subote	
Naš glas	Zagreb	Savez javnih namještenika	Vid Balenović profesor	Tipografija d.d.	Glasilo saveza javnih namještenika	svakog četvrtka	
Slobodni čujmo	Zagreb	Dragutin Oršanić	Dragutin Oršanić	Merkur d.d.	Podupire Hrvatski blok	svake nedelje	
Jugoslave-nska šuma	Zagreb	Jugoslavensk a štampa d.d.	Dr. Vasa Vučković	Nadbiskupska tiskara	Stručno glasilo	svake subote	
Jugoslaven ski željeznar	Zagreb	Božidar Dabić	Mato Segher	S. Miloš Petrinja	Stručno glasilo	svaki tjedan	
Jugoslaven ski iseljenik	Zagreb	Slavenska banka	Dr. Ivo Belin	Jugoslavensk a štampa d.d.		svake nedelje	
Slobodna Riječ	Zagreb	Josip Beker	Josip Beker	Jugoslavensk a štampa d.d.	Socijal-demokratsku stranku	svaki četvrtak	
Ekono-mista	Zagreb	Konzorcij Ekonomista	Krešimir Brovet	Minerva d.d.	Stručno privredno glasilo	svake subote	
Rostra	Zagreb	Ante Neimarević	Ivan Šebalj	Merkur d.d.	Beletristički list	svake subote	

Naziv lista	Gdje izlazi	Tko mu je vlasnik	Tko mu je urednik	Ime štamparije	Koju političku grupu zastupa	Kada izlazi	U koliko se primjera ka raspa-čava
Hlas	Zagreb	Središnja čehoslova-čka zadruga	Aleksa Mayer	Nadbiskupsk a tiskara	Organ Čehoslovaka	svaki petak	
Grč	Zagreb	Ante Amančić	Ante Amančić	Merkur d.d.	Šaljivi list	svake subote	
Hrvatski radnik	Zagreb	Vinko Trnjar	Vinko Trnjar	Merkur d.d.	Podupire Hrvatski blok	svaki petak	
Novi ilustrovani Dom i svijet	Zagreb	Knjižara St. Kugli	Dr. Milan Ogrizović	St. Kugli	Beletristički ilustrovani list	svakog 1. i 15.	
Pošta	Zagreb	Poštansko brzojavni telefonski namještenici S.H.S.	Franjo Sabljar	Hrvatski štamparski zavod d.d.	Stručno glasilo	svakog 1. i 15.	
Gospoda-rski list	Zagreb	Hrv. slav. gospodarsko društvo kao središnja zadruga	Gjuro Kopač	Štamparski zavod d.d.	Stručno ekonomsko glasilo	svakog 1. i 15.	
Mlinar S.H.S.	Zagreb	Dragutin Oršanić	Dragutin Oršanić	Minerva	Stručno glasilo	svakog 1. i 15.	
Hrvatski drvotržac	Zagreb	Adolf Blau	Adolf Blau	Jugoslavensk a štampa d.d.	Stručno glasilo	svakog 1. 10. i 20. u mjesecu	
Sitničar	Zagreb	Savez hrvatskih maloproda-vača	Vid Reberski	Merkur d.d.	Stručno glasilo	1. i 15. u mjesecu	
Ratni invalid	Zagreb	Udruženje ratnih invalida	Krunoslav Rosandić	Merkur d.d.	Stručno glasilo	1. i 15. u mjesecu	
Grafički radnik	Zagreb	Savez grafičkih radnika i radnica Jugoslavije	Ljudevit Wieser	Zadružna tiskara	Stručno glasilo	svaki tjedan jedanput	

Naziv lista	Gdje izlazi	Tko mu je vlasnik	Tko mu je urednik	Ime štamparije	Koju političku grupu zastupa	Kada izlazi	U koliko se primjera ka raspa-čava
Židov	Zagreb	Simon Spitzer	Simon Spitzer	Merkur d.d.	Glasilo cionista	svakog petka	
Službeni glasnik jugoslaven-skog nogometnog Saveza i njegovog Podsaveza	Zagreb	Jugoslavens ki nogometni savez	Otokar Pažur	Gaj	Športsko glasilo	svake subote	
Mosinger film	Zagreb	Monopolfil m zavod R. Mosinger	Willi Mosinger	Minerva	Ilustrovana filmska revija	polumjeseč no	
Peckalo	Zagreb	Vjekoslav Meler	Vjekoslav Meler	Merkantile d.d.	Šaljivi list	2 puta mjesečno	
Hrvatski učitelj	Zagreb	Fran Pilek	Vjekoslav Sakšek	Tipografija d.d.	Stručno glasilo Hrv. učiteljskog saveza	2 puta mjesečno	
Radiša	Zagreb	Hrvatski Radiša	Petar Milutin Kvaternik	Tipografija d.d.	Stručno glasilo	2 puta mjesečno	
Nova Evropa	Zagreb	Pokretači Nove Evrope	Milan Ćurčin	Tipografija d.d.	Nezavisno politički kulturni časopis	svakog 1. 15. i 21.	
Tehnički list	Zagreb	Udruženje jugoslavens kih inžinjera i arhitekta	Ivo Turić	Kr. zemaljska tiskara	Stručno glasilo	2 puta mjesečno	
Radikalski Glasnik	Zagreb	Radikalski klub	Dr. Milovan Grba	Gaj	Radikalna stranka	tjednik	
Hrvatska Prosvjeta	Zagreb	Kolo hrvatskih književnika	Dr. Ljubomir Marakovi ć	Nadbiskupsk a tiskara	Prosvjetno glasilo	svaki mjesec	
Jugoslaven ski pomorac	Zagreb	Klub jugoslavens kih pomoraca	Rudolf Crnić	Jugoslavensk i kompas d.d.	Stručno glasilo	svakog 1. i 15. u mjesecu	
Gostioničar	Zagreb	Savez gostioničars kih zadruga Hrvatske Slavonije i Međimurja	Srećko Pavleko-vić	Gaj	Stručno glasilo	2 pt mjesečno	

Naziv lista	Gdje izlazi	Tko mu je vlasnik	Tko mu je urednik	Ime štamparije	Koju političku grupu zastupa	Kada izlazi	U koliko se primjera ka raspa-čava
Postolarski list	Zagreb	Savez postolarskih obrtnika	Eugen Bival	Merkantile	Stručno glasilo	jedanput mjesečno	
Lječnički vjesnik	Zagreb	Zbor liječnika Hrvatske, Slavonije i Medjimurja	Dr. Vladimir Jelovšek	Nadbiskupska tiskara	Stručno glasilo	jedanput mjesečno	
Vjerni drug	Zagreb	Uprava vjernog druga nauč. knjižara	Stjepan Širola	C. Albrecht	Djačko prosvjetno glasilo	jedanput mjesečno	
Savreme-nik	Zagreb	Društvo hrvatskih književnika	Milan Begović	Tipografija d.d.	Ilustrovana prosvjetna revija	jedanput mjesečno	
Sv. Cecilija	Zagreb	Cecilijansko društvo	Janko Barle	Nadbiskupska tiskara	Stručno glasilo	jedanput mjesečno	
Mjesečnik pravničkog društva	Zagreb	Pravničko društvo	Dr. Ladislav Polić	Hrvatski štamparski zavod	Stručno glasilo	jedanput mjesečno	
Kršćanska škola	Zagreb	Hrvatsko katoličko katehetsko društvo	Dr. Dominik Gudek	Nadbiskupska tiskara	Stručno glasilo	jedanput mjesečno	
Omladina	Zagreb	Društvo srednjoškolskih profesora	Dr. Ferdo Nikolić	Tipografija d.d.	Djački literarni list	jedanput mjesečno	
Glasnik sv. Franje	Zagreb	Red. sv. Franje	O. A. Horvat	C. Albrecht	Stručno glasilo	jedanput mjesečno	
Andjeo čuvar	Zagreb	Red sv. Franje	O. A. Horvat	C. Albrecht	Stručno glasilo	jedanput mjesečno	
Napredak naučno pedag. smotra	Zagreb	Hrv. pedagoško književni zbor	Josip Škavić	C. Albrecht	Stručno glasilo	jedanput mjesečno	
Glasnik presv. srca Isusova	Zagreb	Svećenici družbe Isusove	Ante Alfirević	C. Albrecht	Stručno glasilo	svaki mjesec	
Narodna zaštita	Zagreb	Oblasni odbor državne zaštite djece Hrvatske, Slavonije Medjimurja i Istre	Dr. Gjuro Basariček	Kr. zemaljska tiskara	Narodni prosvjetni organ	svaki mjesec	
Borba	Zagreb	Gjuro Cvijić	Gjuro Cvijić	Gaj	Organ Nezavisne radničke partije	svakog četvrtka	

Naziv lista	Gdje izlazi	Tko mu je vlasnik	Tko mu je urednik	Ime štamparije	Koju političku grupu zastupa	Kada izlazi	U koliko se primjera ka raspa-čava
Nastavni vjesnik	Zagreb	Društvo srednjoškolskih profesora	Dr. Stjepan Matijević	Kr. zemaljska tiskara	Stručno glasilo	svaki mjesec	
Pravni savjetnik	Zagreb	Dr. Milan Gruber	Dr. Milan Gruber	J. Lesnik Jaska	Popularni poučni list	svaki mjesec	
Šumarski list	Zagreb	Jugoslavensko šumarsko udruženje	Milan Marinović	Učiteljska tiskara Ljubljana	Stručno glasilo	svaki mjesec	
Lovačko-ribarski vjesnik	Zagreb	Hrvatsko društvo za gojenje lova i ribolova	Dr. Ervin Rössler	Kuzma Rožmanić	Stručno glasilo	svaki mjesec	
Veterinarski vijesnik	Zagreb	Hrv. slav. veterinarsko društvo	Stjepan Plasaj	C. Albrecht	Stručno glasilo	svaki mjesec	
Luč	Zagreb	Jugoslavenska djačka katolička liga	Marko Soljačić	Narodna prosvjeta	Prosvjetno katolički list	svaki mjesec	
Hrvatski učiteljski dom	Zagreb	Hrv. pedagoški književni zbor	Antun Tunkl	C. Albrecht	Stručno glasilo	svaki mjesec	
Filatelista	Zagreb	Hrv. filatelističko društvo	Ljudevit Mikšić	C. Albrecht	Stručno glasilo	svaki mjesec	
Dimnjičar	Zagreb	Udruženje hrv. slav. dimnjičara	K. Gensberger	Obrtnička zadružna tiskara	Stručno glasilo	svaki mjesec	
Gideon	Zagreb	Savez židovskog omladinskog udruženja SHS	Dr. Robert Glüksthal	Merkur d.d.	Prosvjetno glasilo židovske nac. omladine	svaki mjesec	
Krijes	Zagreb	Dr. Velimir Deželić	Dr. Velimir Deželić	Narodna prosvjeta	Prosvjetno glasilo	svaki mjesec	
Vjesnik bankovnih činovnika	Zagreb	Društvo bankovnih činovnika	Dr. Božidar Adžija	Merkur d.d.	Stručni list	svaki mjesec	
Mlada Jugoslavija	Zagreb	J. AK Janušić	A. Krznarić	Poligrafija	Jugosl. kulturno prosvj	svaki mjesec	
Književni vjestnik	Zagreb	Rudolf Kugli	Dr. Vladimir Prestini	Stjepan Kugli	Reklamni list	svaki mjesec	
Pariška moda	Zagreb	Knjižara St. Kugli	Melanija Vidale	Stjepan Kugli	Modni list	svaki mjesec	
Svojina	Zagreb	Društvo kućevlasnika	M. Ebrić	Obrtnička zadružna tiskara	Stručni list	svaki mjesec	

Naziv lista	Gdje izlazi	Tko mu je vlasnik	Tko mu je urednik	Ime štamparije	Koju političku grupu zastupa	Kada izlazi	U koliko se primjeraka raspa-čava
Zdravlje	Zagreb	Društvo za očuvanje narodnog zdravlja	Dr. Jovanović -Batut	Kr. zemaljska tiskara	Higijensko poučni list	svaki mjesec	
Hrvatski zadrugar	Zagreb	Središnji savez hrv. seljačke zadruge	Rudolf Galjer	Jugoslavensk i kompas d.d.	Stručni vjesnik	svaki mjesec	
Život	Zagreb	Družba Isusovaca	Dušan Modrčin	C. Albrecht	Prosvjetno katoličko glasilo	svaki mjesec	
Zenit	Zagreb	Ljubomir Micić	Ljubomir Micić	Tipografija d.d.	Umjet. revija	svaki mjesec	
Radnička štampa	Zagreb	Stjepan Magić	Stjepan Magić	Merkantile d.d.	organ Centralnog radničkog sindikalnog odbora Jugoslavije	svake subote	
Priroda	Zagreb	Hrvatsko prirodoslovn o društvo	Dr. Fran Šuklje	Kr. zemaljska tiskara	Znanstvena revija	svaki mjesec	
Službeni list	Zagreb	Kr. poštansko-brzojavno ravnateljstvo	/	Hrvatski štamparski zavod d.d.	Službeno glasilo	svaki mjesec	
Hrvatski sokol	Zagreb	Glasilo hrvatskih sokola	Dr. Franjo Bučar	Tipografija d.d.	Organ hrvatskih sokola	svaki mjesec	
Jugoslaven ska pčela	Zagreb	Centralno pčelarsko društvo	Pavao Wittman	Franjica Bogović	Stručni list	svaki mjesec	
Farmaceuts ki vjesnik	Zagreb	Glasilo saveza apotekarskih saradnika Jugoslavije	Milan Berkeš	C. Albrecht	Stručni list	svaki mjesec	
Naša domovina	Zagreb	Društvo za promet stranaca	S. Dragomir o-vić	Štamparija Jugoslavensk og kompasa	Reklamni list	svaki mjesec	
Foto Rekord	Zagreb	Emil Drucker	Dr. S. Varićak	Merkantile	Reklamni list	svaki mjesec	
Revue Chemique	Zagreb	Udruženje jugoslavens kih kemičara	Dr. S. Varićak	Merkantile	Znanstvena revia	svaki mjesec	
Vjestnik udruženja šumarskih podčinovni ka S.H.S.	Zagreb	Udruženje šumarskih podčinovnik a S.H.S.	Manojlo Divjak	Nadbiskupsk a tiskara	Stručno glasilo	svaki mjesec	

Naziv lista	Gdje izlazi	Tko mu je vlasnik	Tko mu je urednik	Ime štamparije	Koju političku grupu zastupa	Kada izlazi	U koliko se primjeraka raspa-čava
Filatelističk i glasnik	Zagreb	Filatelistička zadruga d.d.	Zdravko Thaler	Štamparija saveza srpskih zemljoradnič kih zadruga	Stručno glasilo	prema potrebi	
Vjestnik hrv. katoličkih zadruga i društava	Zagreb	Narodna prosvjetna zadruga sa ograničenim jamstvom	Ambroz Benković	Narodna prosvjeta	Stručno glasilo	svaki mjesec	
Sacerdos Christi	Zagreb	Svećenička Marijina kongregacija za zagrebačku nadbiskupiju	Krešimir Pećnjak	Narodna prosvjeta	Prosvjetno katoličko glasilo	svaki mjesec	
Novi Sos	Zagreb	Josip /Mojo/ Mažuran	Josip /Mojo/ Mažuran	Merkur d.d.	Šaljivi ilustrovani list	svakog 1. i 15.	
Službeni vjestnik zagreb. sajma uzoraka	Zagreb	Zagrebački zbor	Pavao Bolkovac	Hrvatski štamparski zavod d.d.	Reklamni list	prema potrebi	
Financijaln i vijestnik	Zagreb	Financijalno ravnateljstvo	÷	Kr. zemaljska tiskara	Službeno glasilo	svaki mjesec	
Sokolski vjestnik sokolske župe zagrebačke	Zagreb	Kulturno prosvetni odel. sokolske župe zagrebačke	Ante Brozović	Štamparija saveza srpsko zemljoradnič kih zadruga	Organ sokolske župe Zagreb	svaki mjesec	
Jugoslaven ska filmska revija	Zagreb	T.t. Bosna d.d.	Josip Mandić Tomov	Obrtna zadružna tiskara	Ilustrovana filmska revija	12 puta na godinu	
Narodna starina	Zagreb	Dr. Josip Matasović	Dr. Josip Matasović	Tipografija d.d.	Poučna revija	godišnje nekoliko svezaka	
Strojovodja	Zagreb	Savez željezničara Jugoslavije	Jeronim Lukić	Zadružna tiskara	Stručno glasilo	mjesečno jedanput	
Jedinstvo	Zagreb	Udruženje jugoslavens kog učiteljstva	Ljudevit Krajačić	Hrvatski štamparski zavod d.d.	Prosvjetno stručno glasilo	mjesečno jedanput	
Smilje	Zagreb	Hrvat. pedagog. književni zbor	Ljudevit Krajačić	C. Albrecht	Prosvjetno stručno glasilo	mjesečno jedanput	

Naziv lista	Gdje izlazi	Tko mu je vlasnik	Tko mu je urednik	Ime štamparije	Koju političku grupu zastupa	Kada izlazi	U koliko se primjeraka raspa-čava
Privrednik	Zagreb	Privredniko va knjižara i štamparija d.d.	Pavao Aršinov	Privredna knjižara i štamparija	Gospodarsko privredno glasilo	mjesečno jedanput	
Jugoslaven ski vinogradar i voćar	Zagreb	Stjepan Koydl Požega	Josip Pavlakovi ć	Jugoslavensk i Kompas d.d.	Stručni list	2 put mjesečno	
Jugoslaven ska reklamna revija	Zagreb	Juraj Kalinić	Juraj Kalinić	Tipografija	Reklamni list	mjesečno	
Radnička zaštita	Zagreb	Zemaljska blagajna za osiguranje radnika	Dr. Ante Mudrinić	Kuzma Rožmanić	službeno glasilo Zemaljske blagajne za osiguranje radnika	mjesečno	
Zagrebački brijač i vlasuljar	Zagreb	Božidar Škrnjug	Božidar Škrnjug	Obrtna zadružna tiskara	Stručni list	svaki mjesec	
Glas Hrvata	Ogulin	Klub složnih Hrvata u Ogulinu	Vinko Mudrovči ć	Josip Pintar	Hrvatski blok	svake subote	800
Novi List	Sušak	Primorski tiskarski zavod d.d.	Franjo Kučinić	Primorski tiskarski zavod d.d.	Revizijonisti čka struja	dnevno	1000-1020
Glas Pomoraca	*isto*	*isto*	*isto*	*isto*	Glavni savez pomoraca	2 puta mjesečno	
Samoborsk i list	Samobor	Slavko Šek tiskara u Samoboru	Slavko Šek	Samoborska tiskara	Bavi se komunalnom politikom	1. i 15. u mjesecu	500
Jedinstvo	Petrinja	Demokra-tska stranka	A. Milošev	Tiskara Antonije Milošev	Demokratsku	svake nedelje	710
Nova Hrvatska Banovina	Petrinja	Nakladna zadruga	Josip Tomić	Tiskara Dragutina Benko	Hrvatsku republikansk u seljačku stranku	svake subote	1500
Sisački glas	Sisak	Demokratsk a stranka	Janko Dujak	Tiskara Janka Dujaka	Demokratsku	svake nedelje	1000
Karlovac	Karlovac	Demokratsk a stranka	Nikola Badovina c	Štamparija d.d. Karlovac	Demokratsku	svakog četvrtka	700
Narodni Glas	Karlovac	Ivan Tott	Ivan Tott	Štamparija d.d. Karlovac	Revizijonisti čki smjer	svake subote	700
Hrvatska Sloboda	Karlovac	Hrvatski Blok	Iv. Godler	Tiskara Fogina Karlovac	Hrvatskog bloka	svakog petka	700

Naziv lista	Gdje izlazi	Tko mu je vlasnik	Tko mu je urednik	Ime štamparije	Koju političku grupu zastupa	Kada izlazi	U koliko se primjerka raspa-čava
Narodno Jedinstvo	Gospić	Redakcioni odbor demokratske stranke	Stevo Radjenović	M. A. Maksimović Gospić	Demokratsku	svakog četvrtka	700
Lički Hrvat	Gospić	Upravni odbor osnivača «Ličkog Hrvata» u Gospiću	Slavko Šojat	Lika u Gospiću	H.R.S.S.	svakog četvrtka	1400
Nezavisnost	Bjelovar	Organizacija HRSS	Organizacija HRSS	Lipšić i dr.	H.R.S.S.	svake subote	900
Demokratski glas	Bjelovar	Organizacija jugoslave-nske demokratske stranke	Organizacija jugoslave-nske demokratske stranke	A. Kobsar nasljednici	Jugoslavensku demokratsku stranku	svake subote	600
Koprivnički Glasnik	Koprivni-ca	HRSS	Rudolf Žličar	V. Vošicki	HRSS	svake nedelje	800
Brodske novine	Brod	Demokratska stranka	Dr. Branko Stefanović	H. Schulman	Demokratsku	svake subote	800
Hrvatska zajednica	Brod	Organizacija hrvatske zajednice	Filip Markotić	Zdravković	Hrvatski blok	svake subote	600
Mabe	Brod	Marcel i Armin Berger	Armin Berger	Narodna Prosvjeta u Požegi	Trgovački stručni list ne pripada nijednoj političkoj grupi	svakih 14 dana	800
Požeške novine	Požega	Narodna Prosvjeta zadruga S.O.J.	Franjo Barišić	Narodna Prosvjeta zadruga S.O.J.	Pučku stranku	subotom	430-450
Graničar	Nova Gradiška	Dr. Milovan Žanić odvjetnik	Dr. Milovan Žanić odvjetnik	Gavro Bauer, Nova Gradiška	Hrvatski blok	jedanput na tjedan	1000
Narodno jedinstvo	Varaždin		Dr. Adolf Uršić, advokat u Varaždinu	Tiskara Stifler u Varaždinu		svake subote	1400
Narodni sporazum	Varaždin	Revizijonisti-čki blok		Tiskara Stifler u Varaždinu	Revizijonisti čki blok		
Virovitičan	Virovi-tica	Ivan Dobravec Plevnik		Tiskara Plevnik	Hrvatski blok	svake subote	1200
Virovitičanin	Virovi-tica	Wiener i drugovi	J. Wiener		Demokratsku		

Naziv lista	Gdje izlazi	Tko mu je vlasnik	Tko mu je urednik	Ime štamparije	Koju političku grupu zastupa	Kada izlazi	U koliko se primjerka raspa-čava
Jugoslavšti Čehoslovaci	Virovi-tica	Jarko Ditrych iz Daruvara	Ante Ečer iz Virovitice	Braća Bralić, Virovitica	Političke i kulturno ekonomske interese Čehoslovaka u Jugoslaviji	svakog 1. i 15. u mjesecu	3500
Pučke novine	Djakovo	Organizacija hrvatske pučke stranke u Đakovu	Ivan Sečkar prebendar	Biskupska štamparija	Hrvatsku pučku stranku	svake subote	750
Pučki List	Djakovo	Demokratski klub			Demokratsku	svake subote	
Glasnik biskupije djakovačke	Djakovo	Biskupski ordinarijat	Biskupski ordinarijat	Biskupska štamparija	Stručni svećenički list	svakog 1. i 15. u mjesecu	400
Narodni List	Djakovo	Konzorcij	Andro Morić		Jugoslavensk o napredno glasilo	svake subote	
Die Drau	Osijek	Stjepan Kovjanić	Lavoslav Selinger	Hrvatska štamparija d.d. u Osijeku	neodvisna stranka	svaki dan osim nedelje i sveca	1500
Gospodar	Osijek	Hrv. slav. gospodarsko društvo	Gjuro Ilić	Hrvatski štamparski zavod d.d. u Osijeku	Privredni list	mjesečno jedanput	3000
Pčela	Osijek	Miloš Ljubić	Miloš Ljubić	Gradjanska tiskara	Privredni list	mjesečno jedanput	500
Vjesnik županije virovitičke	Osijek	Rudolf F. Madjer	Antun Roth	Antun Roth	Stručni list	mjesečno dva puta	900
Hrvatski list	Osijek	Društvo za izdavanje Hrvatskog lista	Josip Pavišić	Gradjanska tiskara d.d. Osijek	Hrvatsku zajedničarsku stranku	svaki dan osim nedelje i sveca	2000
Straža	Osijek	Mjesni odbor narodne radikalne stranke	Teodor Skrbić	Srpska štamparija d.d.	Narodnu radikalnu stranku	svaki dan osim nedelje i sveca	1120
Jug	Osijek	Demokratski klub	Rikard Hofner	Hrvatski štamparski zavod	Demokratsku stranku	svaki drugi dan	1350
Reporter	Osijek	Stjepan Frauenheim	Stjepan Frauenhei m	Radnička štamparija d.d.	Neodvisnu stranku	svaki ponedje-ljak	1000
Srijem	Vukovar	Odbor Hrvatske zajednice	Gustav Mizler	Hrvatska dionička tiskara u Vukovaru	Hrvatsku zajednicu	svake subote	1200

Naziv lista	Gdje izlazi	Tko mu je vlasnik	Tko mu je urednik	Ime štamparije	Koju političku grupu zastupa	Kada izlazi	U koliko se primjeraka raspa-čava
Vinkovački Glasnik	Vinkovci	Dušan Gruić	Dušan Gruić	Štamparija Dušana Gruića	Nezavisni	svake subote	550
Cibalia	Vinkovci	Marko Matičić	Marko Matičić	Štamparija Marka Matičića	Izvan stranaka	svake subote	600
Srbija	Srijemska Mitrovica	Srbija dioničarsko društvo	Kosta Kulić	Srbija dioničarsko društvo	Srpsko-radikalnu	sredom, prtkom i nedeljom	5800
Fruškogorac	Petrovaradin	Dragoljub Radovanović	Dragoljub Radovano-vić	Štamparija Dragoljuba Radovanovića	Hrvatski blok	svake subote	1500
Hrišćanski život	Srijemski Karlovci	Dr. Vojislav Janjić	Irinej Gjorgje-vić	Srpska manastirska štamparija Srijemski Karlovci	Za hrišćansku kulturu i crkveni život	jedanput mjesečno	2000
Glasnik	Srijemski Karlovci	Sveti arhijerejski sinovi	Sveti arhijerejski sinovi	Srpska manastirska štamparija Srijemski Karlovci	Službeni list Srpsko-pravoslavne patrijaršije	jedanput mjesečno	3000
Pravo naroda	Šid	Književno štamparska zadruga u Šidu	Dragutin Beker	Književno štamparska zadruga u Šidu	Socijalno demokratsku	svaki 14 dana t.j. svakog drugog četvrtka	700
Glas Medjimurja i Zagorja	Čakovac	Dr. Ivan Novak	Ivo Tomašić	Medjimurska tiskara u Čakovcu	Demokratsku stranku	svake srijede	2000

ŽIVOTOPIS AUTORICE

Ivana Šubic rođena je 16. studenog 1982. u Zagrebu, gdje je završila osnovnu školu. Srednješkolsko obrazovanje stekla je u II Općoj gimnaziji, Križanićeva 4a. Akademske godine 2001./2002. upisala je studij povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Diplomirala je 17. studenog 2006., obranivši diplomsku radnju pod naslovom *Misionari, putopisci i istraživači u Južnoj Americi od 18 do 20 stoljeća*. Nakon završenog fakulteta radila je u Hrvatskom povijesnom muzeju kao vodič, stranim i našim grupama. Tijekom studiranja radila je i pomagala u udruzi povjesničara „Ivan Lučić Lucius“, kao i kod pripreme zbornika radova Lucius. Znanje engleskog jezika usavršila je u Dublinu, “The English Academy”, 1-2 Upper O’Connell Street, i “Swan Training Institute”, 9-11 Grafton ST., Dublin 2. Od lipnja 2008. godine radi kao znanstvena novakinja – asistentica na projektu *Položaj i razvoj Hrvatske 1918. – 1941*. U Ljubljani je na Filozofskom fakultetu boravila jedan semestar gdje je proučavala tisak u razdoblju od 1918. – 1941., pod mentorstvom dr. sc. Bojana Balkovca. Godine 2011. dobitnica stipendije CMEPIUS za jednosemestralni boravak na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, mentorica dr. sc. Danijela Trškan i dr. sc. Bojan Balkovec.

Bibliografija

Članci

1. *Kraj Prvoga svjetskog rata i stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca u zagrebačkom političkom tisku (1918. – 1921.),* Historia 15., Znanstvena zbirka oddelka za zgodovinu Filozofske fakultete univerze v Ljubljani, *Jugoslavija v času*, Ljubljana 2009., 83.-93.

2. *Novinski napisi o djelatnosti fra Mije Čuića i izgradnji bazilike u Tomislavgradu, Fra Mijo Čuić - graditelj i uznik: u prigodu 50. obljetnice smrti : (1959.-2009.) : zbornik radova sa Znanstvenog simpozija* / Jolić, Robert ; Krišto, Jure (ur.). Mostar; Tomislavgrad: Hercegovačka franjevačka provincija Uznesenja BDM, 2009. 177-184 (predavanje,objavljeni rad,znanstveni)

3. *Zagrebački tisak o Hercegovini među dvama svjetskim ratovima (1918. - 1941.), Hum i Hercegovina kroz povijest* / Krišto, Jure ; Matijević, Zlatko ; Turkalj, Jasna (ur.). Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011. 379-410 (predavanje,domaća recenzija,objavljeni rad,znanstveni)

Prikazi

1. Marta Verginella, Granica drugih. Pitanje Julijske krajine i slovensko pamćenje.. // *Historijski zbornik*. 65 (2012) , 2; 544-546.

2. Stranka prava u Hrvatskome političkom i kulturnom životu 1861. – 1929. godine. „Zlatna dvorana“ Hrvatskoga instituta za povijest, Zagreb, Opatička 10., 24. i 25. studenoga 2011.. // *Review of Croatian history*. VIII (2012) ; 303-305.

3. Vladimir Šadek, Političke stranke 1918. - 1941. u Podravini, Meridijani, Samobor 2009.. // *Časopis za suvremenu povijest*. 43 (2011) , 1; 368-371.

4. Mario Jareb, Hrvatski nacionalni simboli, Alfa d.d.- Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2010.. // *Croatica Christiana periodica : časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilista u Zagrebu*. 67 (2011) ; 190-193.

5. Alan Labus, Politika i novine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Plejada, Zagreb 2011.. // *Historijski zbornik*. 64 (2011) , 1; 254-255.

6. Ivan Viđen, Povijest Hrvatskog kulturnog društva Napredak u Dubrovniku, Dubrovnik 2011. // *Historijski zbornik*. 64 (2011), 2; 607-609 (prikaz, stručni).

7. Jurij PEROVŠEK, V zaželjeni deželi, *Review of Croatian history*. VII (2011) , 1; 369-371.

8. Pilar: časopis za društvene i humanističke studije IV/2009. br. 7-8.. // *Review of Croatian history*. VI (2010); 262-266.

9. Zdravka Jelaska Marijan: Grad i ljudi; Split 1918. - 1941., Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2009.. // *Časopis za suvremenu povijest*. 41 (2009), 3; 875-880.

10. Religion under Siege. The Roman Catholic Church in Occupied Europe (1939-1950). // *Review of Croatian history*. 5 (2009); 223-225.

11. Hrvoje Čapo, Povijest Požege i njezina stanovništva, Naklada Slap, Zagreb 2009.. // *Scrinia Slavonica : godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*. 10 (2009) ; 683-685.

12. Istra za talijanske uprave, O Istarskoj emigraciji i njenom tisku u Zagrebu 1918.- 1941. // *Review of Croatian history*. 4 (2008); 213-218.